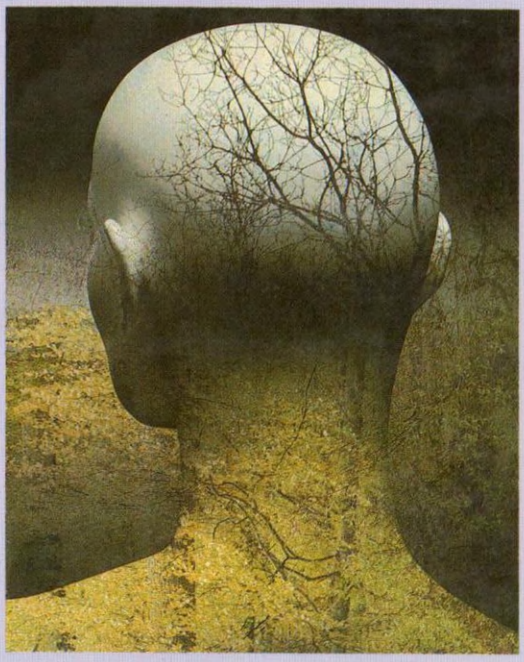
SINIRLARI YIKMAK

FEMİNİST, YEŞİL BİR SOSYALİZME DOĞRU

MARY MELLOR

İngilizceden çeviren: Osman Akınhay

AYRINTI

KUZEYLE GÜNEY, erkeklerle kadınlar, zenginlerle yoksullar, beyazlarla siyahlar arasındaki uçurum gün geçtikçe artıyor. Doğal zenginlikler acımasızca talan ediliyor; çevre onarılmayacak bir düzeyde kirletiliyor; dünya çölleşiyor; iklimler değişiyor...
BATI MERKEZLİ ekonomizm söylemi "piyasa" ve yarattığı "kitle kültürü" aracılığı ile bütün dünyayı "rekabete" ve "tüketime" çağırıyor. Yarışmak, yok ederek başarmak ve kâr etmek hayatın tek mümkün amacı sayılıyor...
MARY MELLOR ise kapitalizmin insanları hızla "geleceksiz" bıraktığına dikkat çekerek yeni bir "başkaldırı ruhu"ndan söz ediyor. "Ulus, dil, din, ırk, cinsiyet, sınıf vb. sınırları yıkarak, hayata "eşit" başlayan, "güç ilişkilerini" değil insanların kişilik ve yaratıcılıklarının önündeki engelleri kaldırmayı temel alan, "duygu" ve "tin"den söz eden bir hayat tahayyül ediyor. Ve "feminist, yeşil bir sosyalizm" projesini tartışmaya açıyor...

"Bugünkü dünya sistemine; özel mülkiyete, kâra ve özçıkara dayalı olan, militarize ulus-devletlerin ayakta tuttuğu patriyarkal kapitalizmin rekabetçi ve bireyselci değerleri yön vermektedir. Bu, hem muazzam gelişmeler hem de muazzam yıkım üreten bir sistemdir; ama yaşamı idame ettirebilir bir geleceğe uygun örgütlenme ve değerleri olan bir sistem değildir. Bu göreve yalnızca feminist, yeşil bir sosyalizm uygun düşmektedir.
Bu sosyalizm feministtir, çünkü kadınların yaşam üreten ve yaşamın sürekliliğini sağlayan çalışmalarını tanımakta ve erkeklerin yıkıcı kurumlardaki egemenliğine dikkat çekmektedir. **Bu sosyalizm yeşildir,** çünkü insanlığın gereksinimleri ile gezegenin bunların sürekliliğini sağlama yeteneği arasında yeni bir denge kurmak için global çapta düşünüp harekete geçmemiz gerekmektedir. **Bu sosyalizm sosyalisttir,** çünkü dünyadaki bütün insanların toplumsal bakımdan adil ve eşit bir toplulukta yaşama hakları olduğunu tanımaktadır."

AYRINTI • İNCELEME
ISBN 975- 539- 039- 1
9 789755 390390

MARY MELLOR

Mary Mellor 1946 yılında Cornwall'da doğdu. Newcastle, Tyne Politeknik'te sosyoloji okutmaktadır. İngiltere ve Portekiz'de kooperatiflerin gelişmesiyle uzun süreden beri ilgilenmekte ve *Sınırları Yıkmak* adlı kitabı için altı yıldır sosyalizm, feminizm, ekoloji, ekonomi ve antropoloji üzerine incelemeler yapmaktadır. Bu konuda çok sayıda bildiri yazmış ve sunmuştur, çok yakın bir dönemde ise Avustralya ve Amerika Sosyalist Düşünürler yıllık konferanslarına bildiriler sunmuştur. *Catalyst, New Ground, Science and Culture, Argument, Capitalism, Nature, Socialism* ve *Environmental Politics*'de makaleleri çıkmıştır.

Mary Mellor, Newcastle'da partneriyle birlikte yaşamaktadır ve iki çocuğu vardır.

Ayrıntı: 71
İnceleme dizisi: 39

Sınırları Yıkmak
Feminist, Yeşil Bir Sosyalizme Doğru
Mary Mellor

İngilizceden çeviren
Osman Akınhay

Yayına hazırlayan
Abdullah Yılmaz

Kitabın özgün adı
Breaking the Boundaries
Towards a Feminist Green Socialism

Virago Press/1992
basımından çevrilmiştir.

© Virago Press

Bu kitabın tüm yayın hakları
Ayrıntı Yayınları'na aittir.

Kapak fotoğrafı
Sam Haskins

Kapak düzeni
Adalet Efe

Basıma hazırlık
Renk Yapımevi 516 94 15

Baskı
Renk Basımevi 518 54 36

Birinci basım
Nisan 1993

ISBN 975-539-039-1

AYRINTI YAYINLARI
Piyer Loti Cad. 17/2 34400 Çemberlitaş-İstanbul Tel: 518 76 19 Fax: 516 45 77

Mary Mellor

SINIRLARI YIKMAK

Feminist, Yeşil Bir Sosyalizme Doğru

AYRINTI

İ N C E L E M E D İ Z İ S İ

ŞENLİKLİ TOPLUM
İvan Illich/2. basım

YEŞİL POLİTİKA
Jonathon Porritt/2. basım

MARKS, FREUD VE GÜNLÜK HAYATIN ELEŞTİRİSİ
Bruce Brown/2. basım

KADINLIK ARZULARI
Günümüzde Kadın Cinselliği
Rosalind Coward/3. basım

FREUD'DAN LACAN'A PSİKANALİZ
Saffet Murat Tura

NASIL SOSYALİZM?
HANGİ YEŞİL?
NE İÇİN SANAYİ?
Rudolf Bahro

ANTROPOLOJİK AÇIDAN ŞİDDET
Der: David Riches

ELEŞTİREL AİLE KURAMI
Mark Poster

İKİBİN'E DOĞRU
Raymond Williams

DEMOKRASİ ARAYIŞINDA KENT
Kürşat Bumin

YARIN
Sanayi Toplumu Yol Ayrımında
Eleştiri ve Gerçek Ütopya
Robert Havemann

DEVLETE KARŞI TOPLUM
Pierre Clastres

RUSYA'DA SOVYETLER (1905-1921)
Oskar Anweiler

BOLŞEVİKLER VE İŞÇİ DENETİMİ
1917'den 1921'e Devlet ve Karşı Devrim
Maurice Brinton

EDEBİYAT KURAMI
Terry Eagleton

İKİ FARKLI SİYASET
Levent Köker

ÖZGÜR EĞİTİM
Joel Spring

EZİLENLERİN PEDAGOJİSİ
Paulo Freire

SANAYİ SONRASI ÜTOPYALAR
Boris Frankel

İŞKENCEYİ DURDURUN!
İnsan Hakları ve Marksizm
Taner Akçam

ZORUNLU EĞİTİME HAYIR!
Catherine Baker

SESSİZ YIĞINLARIN GÖLGESİNDE
YA DA TOPLUMSALIN SONU
Jean Baudrillard

ÖZGÜR BİR TOPLUMDA BİLİM
Paul Feyerabend

VAHŞİ SAVAŞÇININ MUTSUZLUĞU
Siyasal Antropoloji Araştırmaları
Pierre Clastres

CEHENNEME ÖVGÜ
Gündelik Hayatta Totaliterizm
Gündüz Vassaf/2. basım

AĞIR ÇEKİM
Değişen Erkeklikler
Değişen Erkekler
Lynne Segal

CİNSEL ŞİDDET
Yaşayanların/Yaşatanların Anlatımlarıyla
Alberto Godenzi

ALTERNATİF TEKNOLOJİ
Teknik Değişmenin Politik Boyutları
David Dickson

ATEŞ VE GÜNEŞ
Platon Sanatçıları Niçin Dışladı?
Iris Murdoch

OTORİTE
Richard Sennett

TOTALİTARİZM
Simon Tormey

İSLAM'IN BİLİNÇALTINDA KADIN
Fetna Ayt Sabbah

MEDYA VE DEMOKRASİ
John Keane

ÇOCUK HAKLARI
Der: Bob Franklin

ÇÖKÜŞTEN SONRA
Sosyalizmin Geleceği
Der: Robin Blackburn

DÜNYANIN BATILILAŞMASI
Gezegenimizin Birörnekleşmesinin Anlamı, Önemi ve Sorunları Üstüne Bir Deneme
Serge Latouche

TÜRKİYE'NİN BATILILAŞTIRILMASI
Cengiz Aktar

SINIRLARI YIKMAK
Feminist Yeşil Bir Sosyalizme Doğru
Mary Mellor

Hazırlanan Kitaplar

GÖSTERİ TOPLUMU VE YORUMLAR
Guy Debord

DEMOKRASİ VE SİVİL TOPLUM
John Keane

SİVİL TOPLUM VE DEVLET
Der: John Keane

AVRUPAMERKEZCİLİK
Bir İdeolojinin Eleştirisi
Samir Amin

DAHA AZ DEVLET
DAHA ÇOK TOPLUM
Özgürlük/Ekoloji/Anarşizm
Rolf Cantzen

TÜKETİM TOPLUMU
Jean Baudrillard

ÜRETİMİN AYNASI
Jean Baudrillard

AMERİKA
Jean Baudrillard

MODERNLİĞİN SONUÇLARI
Anthony Giddens

REKLAMCILAR ENTERNASYONALİ
Armand Mattelart

İÇİNDEKİLER

TÜRKÇE BASIMA ÖNSÖZ/Mary Mellor **11**

KİŞİSEL VE POLİTİK BİR GİRİŞ **17**

İlk Düşünceler **17** Geleceği Yeşillendirmek **20** Yine Kadınlarla Başlamak **24** Niçin Sosyalist? **26** Sınırları Yıkmak ve Yapmak **30** Bazı Sözcükler Üzerine **32** Not **33**

I. FELAKET HABERCİLERİ VE UMUT POLİTİKASI: YEŞİLLERİN ÇIKIŞI **35**

Şimdi Hepimiz Yeşil miyiz? **35** Alarm Zili Çalmak **38** Yeşil Politika **41** Gezegen İçin Haçlı Seferi mi? **44** Ekoloji **47** Şiddete Başvurmama **49** Ademi Merkezileşme **51** Toplumsal Adalet **55** Feminizm ve Yeşil Politika **57** Yeşil Tinsellik **63** İleri Gitmek İçin Geri Dönüş mü? **67**

II. KADINLAR VE DOĞA: EKOFEMİNİZMİN MEYDAN OKUYUŞU **69**

Doğaya Efendilik Etmek ve Yeryüzünü Kaybetmek **73** Şeyleri Farklı Bir Gözle Görmek **77** Yeryüzü-Temelli Bilinç **79** Gizemcilik ve Mesajlar: Politika ve "Öteki Dünya" **81** Kimin Tinselliği? **85** Doğaya Analık Etmek **88** Bir Anne Olmanın Doğal Yanı Nedir Öyleyse? **89** Toplumun Yarattığı Annelik **92** Biyolojik Olanla Toplumsal Olanı Birbirine Bağlamak **94** Ekofeminen mi Yoksa Ekofeminist mi? **97** Ekofeminizmin Politikası: Herkesi Bir Araya Toplama **99**

III. DOĞAYA DÖNÜŞ MÜ? -DERİN EKOLOJİNİN TEHLİKELERİ **102**

Felsefe Olarak Derin Ekoloji **103** Doğrudan Eylem Olarak Derin Ekoloji **106** Doğal Yaşamın Korunması **108** Vahşi Doğaya Kim Sahiptir? **111** Doğa Doğal mıdır? **114** İnsan Sayısını Kim Söyleyecek? **118** Çok Fazla İnsan mı, Çok Fazla Tüketim mi? **121** Kadınların ve Çocukların Acı Çekmesi **123** Daha Derine İnmek **127** Toplumsal Ekoloji: İnsanlıkla Doğayı Dengelemek **128** Doğal Sınırlar İçerisinde Yaşamak: Biyobölgecilik **131** Doğal Sınırlar İçerisinde Yaşamak: Global Politika **134** Doğal Biçimde Yaşamak mı? **137**

IV. MASUMLUK ARAYIŞI 139
Geçmişten Öğrenmek 142 Egemenliğin Ortaya Çıkışı 145 Klan Toplumlarında Kadınların Çalışması 149 Erkekler Ne Yapıyordu? 152 Erkeklere Zaman Vermek 154 Kadınlar ve "Gelişme" 156 Yıkım Tohumları 158 Anne Gücü mü? 160 Erkek Kardeşlik 163 Şiddet 169 Bazı Şeyler Asla Değişmez 173

V. MAHVOLUŞUN KÂRLARI: HÜNERLİ PARMAKLAR VE YANAN ORMANLAR 174
Kuzey ve Güney: Eşitsizlik İhracı 176 Dünya Üzerine Kumar Oynamak 178 Hünerli Parmaklar: Kadınlar ve Global Piyasa 182 Kadın İşçileri Uyandırmak 185 Yumuşak Başlılık Bir Silahın Namlusundan Çıkar 186 Sömürülen İşçiler Ve...188 ...Yanan Ormanlar 189 Borç Krizi 194 Nihai Piyasa Ürünü: Kadınlar 196 Ortak Dava 200

VI. PİYASAYA MEYDAN OKUMAK 204
Ekolojinin Meydan Okuması: Kapitalizm Yeşilleşebilir mi? 206 Bedeli Kirletene Ödetmek 210 Tüketici Aktivizmi 214 Gönüllü Sadelik 216 Fiyatla Ölçülemeyen Yaşam 217 Sınırların Dışında: Kadınların Çalışmasının Meydan Okuyuşu 219 Kim Bakar? 224 Eşitsizliği Pazarlamak 226 Atlıkarıncaya Binme Bileti mi? 229 Piyasanın Sınırlarını Yıkmak 231

VII. FEMİNİST, YEŞİL BİR SOSYALİZME DOĞRU 236
A: SOSYALİZM Mİ YAŞAM KAVGASI MI? 236
Ekolojik Kriz: Politikasız Bir Problem 237 Yeşilsiz Kızıl 241 Yeni Devirde Çarşı (Bazaar) Sosyalizmi 243 Sosyalizmi Yeşillendirmek 245 Doğanın Sonu ve Kapitalizmin Sınırları 249 Yaşam Kavgasına Karşı Sosyalizm 251 Ortak Zenginlik Olarak Doğal Dünya 253 Topluluk Arayışı 257 Hayatta Kalmayı Öğrenmek 261 Ya, İşçilerin Durumu? 264 Yeşil Bir Sosyalizmin Unsurları 268

VIII. FEMİNİST, YEŞİL BİR SOSYALİZME DOĞRU 272
B: DÜNYAYA ÖZEN GÖSTERMEK: ZAMAN AYIRMAK VE ZAMAN KAZANMAK 272
Zorla Dayatılan Fedakârlık 275 Zamanımızı Vermek 279 Gezegen İçin Zaman Ayırmak 283 Kadınlar Doğar, Erkekler Yapılır mı? 286 Bir Anne Olmamanın Tehlikeleri 289 Erkek-Dünyasını Aşmak 291 Özgürlük? Kimin Özgürlüğü? 295 Kadın Dünyasını Yeniden Keşfetmek 300 Dünyaya Özen Göstermek 302

SON DÜŞÜNCELER 306

CANDAN TEŞEKKÜRLER

İlkin çok uzun süreden beri bu saplantıya tahammül ettikleri için Nigel, Kate ve Joe Mellor'a, ev içindeki tükenmek bilmeyen desteği için Yvonne Simpson'a, yıllardan beri gösterdikleri sevgi ve ilgi için Muriel ve Bill Mellor'a teşekkür ederim. Ne yazık ki Bill bu kitabın yayımlandığını görecek kadar yaşamadı. Ayrıca, hiç egzersiz yapmadığım ve korkunç kötü çalışma biçimim olduğu halde beni zinde tutan ve aklımın başında kalmasını sağlayan insanlara (ağır tempomdan asla umutsuzluğa kapılmamış görünen T'ai Chi öğretmenlerim Alison Melabie ile Raymond Towers ve kaslarıma masaj yaparak canlılığımı korumamı sağlayan Joan Stewart'a) teşekkür borçluyum.

Newcastle Poly 1 1technic'deki meslektaşlarımın sağladığı mekân ve kaynaklar olmadan bu kitabı kaleme alamazdım. Metni okuyup yorumlayan, bölük pörçük düşüncelerimi bıkıp usanmadan dinleyen öğrencilerim dahil olmak üzere, başka insanlar olmadan da yazamazdım. Yazdığım her sözcüğü, genellikle defalarca okuyan Nigel Mellor, Hilary Roberts ve Wendy Ranade'e özellikle teşekkür ederim. Burada ifade ettiğim düşünceleri çeşitli ortamlarda çeşitli insanlardan, ama bilhassa 1988, 1990 ve 1991 yıllarındaki Kızıl-Yeşil konferanslarına katılan kişilerden derlemişimdir. Bunun yanında Kızıl-Yeşil Ağı, Sosyalist Yeşiller Birliği, Sosyalizm İçin Kadın Hareketi, Sosyalist Hareket, Kadınlar Çevre Ağı, Sosyalist Çevre ve Kaynaklar Birliği gibi grupların üyeleriyle çok yararlı tartışmalar yaptım.

Sayfa 233'deki diyagramı yayımlamama izin verdiği ve soluk kesici iki kitabı *Creating Alternative Futures* (Alternatif Gelecek Yaratmak) ve *The Politics of the Solar Age*'le (Güneş Çağı Politikası) sağladığı esin için Hazel Henderson'a özellikle teşekkür etmek isterim. Beni yönlendiren gerçekten bu iki kitap olmuştur. Bana Hazel'ın çalışmasını tanıttığı ve kendi kitabına bir daha bakmamamdan rahatsız olmadığı için Mike Jamieson'a da teşekkür etmek isterim.

Son olarak, çalışmam üzerindeki yararlı yorumları için *New Ground, Science as Culture, Argument* ve *Capitalism Nature Socialism* editörleriyle çalışmamı bastırmaya teşvik ettiği için Virago'ya teşekkür ederim.

Kadınlar ve erkekler Tanrı'nın oğluna vücut veren yeryüzünden serpilirler. İnsanın en ağır günahı, Tanrı'nın yarattıklarına karşı işlediği günahtır. Eğer yeryüzünü yaralarsak kendimizinki de dahil, bütün yaşamı yıkarız; eğer evrenin herhangi bir parçasına zarar verip bize tanınan ayrıcalığı kötüye kullanırsak Tanrı'nın adaleti, yarattıklarına insanlığı cezalandırma hakkı tanıyacaktır.

Hildegard of Bingen [MS 1098-1178]
Besteci, düşünür, sağaltman ve mistik

Feminist bir dünya; kadınların her zaman her yerde güven içinde oldukları, insanların yeryüzüne, havaya ve bir arada yaşadığımız bütün yaratıklara değer verdikleri, kadınların birbirlerini sevmekte özgür oldukları, bütün insanların doğru düzgün bir konuta, besleyici yiyeceğe ve iyi sıhhi bakım koşuluna sahip oldukları, yaşlılara saygı gösterilip deneyimlerinden kaynaklanan bilgeliklerine başvurulduğu, çocukların yetişkinlerden ayrılmadığı ve herkesin onları tanımanın sevincini paylaştığı, bireysel, etnik ve ırksal farklılıkların yüceltildiği, herkesin öğretebilip öğrenebileceği, kız ve oğlan çocuklarına başkalarına bakma değerinin öğretildiği, işin artık oyundan ayrı görülmeyip bütün insanlara yaratıcı varlıklar gözüyle bakıldığı, savaş silahları ile teknolojinin diğer savurgan ve yıkıcı oyuncaklarının yok edildiği, dünya halklarının hepimizin yararlandığı ve gezegeni koruyan bir ekonomi geliştirmek üzere birlikte çalıştıkları, korkunun yerini güvenin, şiddetin yerini sevginin aldığı ve nefret edilesi devirlerin patriyarkallik arşivlerindeki kalıntılar olduğu... bir topluluktur.

(Kadınlar Pentagon Eylemi'nce dağıtılan bildiri, 1980)

TÜRKÇE BASIMA ÖNSÖZ

İngilizce ilkbasımı üzerinden bir yıl geçen bu kitaba önsöz yazmak bana kitabımın etkisini değerlendirme ve savlarımın yerine oturup oturmadığını gözden geçirme fırsatı veriyor.

Bu kitabı yazmaktaki amacım radikal eşitlikçiliğin, özellikle en iyi bildiğim sanayi toplumlarındaki korlarını yeniden tutuşturmaktı. Söyleyeceklerimin, aynı zamanda farklı tarih ve kültürlere sahip toplumlardaki insanları da ilgilendireceğini umdum. Kitabıma gösterilen tepkiler dileyebileceklerimin hepsini karşıladı. Farklı kültürel temel, inanç ve politik yaklaşımlardan gelen dünyanın her köşesinden insanlarla ilişkilerim oldu.

Bu durum, feminist, yeşil ve sosyalist ilkelere dayanan uluslararası bir politik hareketin gelişmesi olanağına inancımı pekiştir-

di. Post-modern kuramlaştırmalardaki görelilik ve karamsarlığa rağmen, feminizm, ekoloji ve sosyalizmi bir araya getiren bir politik bakışın evrensel bir çağrı olabileceğini umdum. Gelgelelim, bakış açıları ve fikirler evrensel olarak paylaşılabilirken, onları başarmanın politik araçları yerel olarak gelişmelidir.

Kitapta özgün bir politik programın yokluğu birçok kez bana soru olarak yöneltildi. Klasik Marksist terimlerle kimi ya da neyi politik değişimi gerçekleştirecek 'tarihsel güç' olarak görüyorum? Ekolojik krizin değişim içinde kendi başına bir maddi güç olduğu bana göre çok açık. Gene de, sosyalizm (eşitlik ilkesine dayanan kolektif bir karşılık) ya da yaşama kavgası (mevcut güç yapılarına dayanan bireyselleşmiş bir çıkarcı karşılık) gibi bir ya da iki alternatif dışında, *özel* bir politik karşılık öngörmüyorum. Bunun nedeni, global eşitsizlik sorunları bağlamında ekonomik büyümenin sınırlarını dile getiren yeşil bir sosyalizme ihtiyacımızın olmasıdır. Özellikle sanayi toplumlarındaki sosyalist hareketler bu meydan okuyuşu karşılayacak donanımdan yoksundurlar.

1987'de basılan Çevre ve Kalkınma Üzerine Brundtland Raporu'nda zaten açıkça kabul edilmiş ve Haziran 1992'deki Rio Zirvesi'nde Güney ülkeleri tarafından gündeme sağlam bir biçimde getirilmiş bir politikayı yeniden keşfetmek durumunda değiliz. Bizim yoksun olduğumuz bu konuyu, hatta bunun bilincinde olmayı, özellikle de geleneksel sol partiler açısından dile getirecek politik iradedir. Kitabın sesleneceği bir okuyucu kitlesi düşündüysem eğer, onlar feministler ya da yeşiller değil, feminist ve yeşil politikaları kucaklamaya ikna edebileceğimi umduğum sosyalistlerdi.

Feminist, yeşil bir sosyalizmin ana hedefi Batı düşüncesindeki ekonomizm egemenliğidir. Bununla, yaşamlarımızın bütün diğer yönlerinin (toplumsal, politik, tinsel, etik) ekonomik düşünce ve eylemin egemenliği karşısında ikincil oldukları bir tarzı kastediyorum. Batı radikal düşüncesini körelten ekonomizmdir ve bunda Marksizmin de büyük bir sorumluluğu vardır. Etik, toplumsal ve politik mücadeleler, sınıf mücadelesinin çekirdek dinamiğinden sapmalar olarak görüldü. Bunun sonucu, ırkçılık, cinsiyetçilik, barış ve ekoloji üzerine yürütülen kampanyalar ayrılıkçı değilse bile tali olarak görüldü.

Ekonomizmin egemenliği global piyasa aracılığıyla dünya çapında yaygınlaşırken, yerel komünal yapıları, alternatif yaşam biçimlerini ve gezegenin altyapısını tahrip ediyor. Dünya piyasası, sahte bir global tüketim enternasyonalizmini, ama aynı zamanda onun hareket ve iletişim ağları yoluyla karşı bir enternasyonal güç çerçevesi oluşturmanın dinamiklerini de yaratıyor. Bu aynı zamanda global bir politik kültürün maddi temelini sağlıyor. Kitle tüketim kültürü geleneksel komünal değerleri yerle bir etme eğilimi taşırken aynı zamanda yeni nesillere her şeyi yeni baştan sorgulama fırsatı veriyor. Bunun klasik örneği, mevcut radikal hareketlerin çoğunun 60'lı yılların Batı Avrupa ve Kuzey Amerika kültürü içinden gelişmiş olmasıdır.

Kitle kültürü geleneksel düşünce yapılarının tümüyle reddi anlamına geldiğinde yıkıcı ve nihilist olsa da eğer eskinin en iyisi ile yeninin en iyisini birleştirmemize fırsat yaratıyorsa, yaratıcı ve yapıcıdır da. Bu, 60 kuşağının gecikmiş olarak öğrenmeye başladığı şeydir.

Geleneksel sosyalist partiler ve işçi hareketleri ekonomik sistemler içinde kalarak iktidar için mücadele ederken, ekonomizme yeşiller ve feministler tarafından temelden meydan okunmaktadır. Ekolojik krizin "maliyetleri" ve kadınların karşılığı öden-memiş emeklerinin değerlendirilmesi talebi, ekonomik sistemlerin ve ekonomik çözümlemelerin sınırlarını göstermektedir. Kirlenme artık bizim dışımızda ve bedeli olmayan bir şey değildir, kaynaklar da sonsuz ve değersiz bir şey olarak görülemezler. Kadınlar artık "bedava" eviçi emeği olarak ele alınamaz. Endüstriyel piyasa ekonomilerine bir başka meydan okuma da kendi refah sistemlerinden gelmektedir. "Servet-yaratan" sektör eğer kendi ekonomik çıkarının peşinde koşarsa bütün topluma refah getireceği vaadinin yanlış olduğu ortaya çıkmıştır. "Yeni Ekonomik Düzen"in refahın ekonomik temellerini yaratacağına dair büyük iddialarını yerine getirmek bir yana, kapitalist piyasa sistemi giderek daha fazla global ekonomik sefaletin nedeni olarak görülüyor.

Elinizdeki kitap 1992 baharında yayımlandığı sırada Japonya'da, Yokohama kentinde yapılan Asya Kadınlar Konferansı'nın bir toplantısına katılmıştım. Konferansın belirgin mesajı, kadınla-

rın global ekonominin gücünü zayıflatacak neresi olursa olsun çalışmaları gerektiğiydi. Mücadelelerimizin doğası değişecektir, ama biz tek bir canavara karşı savaşıyoruz.

Önemli olan, topluluklar içinde ve arasında radikal değişim peşindeki insanlar için güç "köprüleri" kurmamızdır. Bu, kadınların uluslararası konferansları ve *ağları* yoluyla zaten yaratılmaktadır. Yakın dönemdeki en başarılı örneklerden birisi Avrupa'da nükleer silah yarışını sona erdirmede büyük payı olan Avrupa Nükleer Silahsızlanma kampanyalarıydı. Rio Zirvesi'nin başlıca sonucu neredeyse dünyanın bütün ülkelerinden binlerce yeşil aktivisti bir araya toplamasıydı. Bununla birlikte, uluslararası hareketler inşa etmek için tekerleği yeniden icat etmek gerekmiyor; uluslararası işçi, sosyalist, kooperatif hareketleri gibi birçoğu zaten mevcut. Gereksinim duyduğumuz bu tekerlekleri yeni doğrultularda harekete geçirecek olan esin kaynakları ve fikirlerdir.

Kitabım baskıya girdiğinden beri eski Yugoslavya'da acımasız bir iç savaşa, global ekonomik eşitsizliğin yoğunlaşmasına ve ekolojik yıkım biçimlerinin sürmesine tanık olmaktayız. Yugoslavya krizi, kitabımı yazmaktaki amaçlarımdan birini daha haklı çıkardı: Çoğu yeşil yazında raslanan "topluluğun" yararlı bir kavram olduğu varsayımını sorgulamak. Topluluk, bir toplum fikriyle açıkça ilişkilendirilmedikçe, sorunlu bir nosyondur. Bana göre, topluluk bir kimlik birliğine dayanırken (kan, kültür, inanç ya da tarih temelinde), toplum toplumsal bir taahhüt ya da dayanışmanın daha gevşek bir kavranışıdır. Bir kişi bir topluluğun bir üyesidir, ama bir toplumun bir yurttaşı. Elbette, toplum olan bir topluluğa raslamak ya da tersi olanaklıdır.

Beni ilgilendiren, topluluğun ne zaman doğuştan bir kimliğe dayanarak, aynı yeri paylaşan; ama aynı kimliği paylaşmayan insanların haklarını reddeden bir kültür ve tarih talep eden, atavistik hale geldiğidir. Yugoslavya'daki savaşta gördüğümüz toplumsuz topluluklardır. Sonuç olarak, orada barış ancak yurttaşlığın üyeliğin yerini alacağı belli bir temelde toplumun yeniden yapılanmasıyla sağlanacaktır.

Benim için sosyalizm eşitlikçi *bir* temelde *bir* toplumun yaratılması anlamına geliyor. Böyle bir toplumun ideal sınırları diğer

duyarlı varlıkların haklarının ve gezegenin kendini idame ettirme gereksiniminin tanınmasıyla birlikte bütün bir insanlık olacaktır. Doğu Avrupa'daki çöküşe ve sol politik partilerin "sosyalist" kimliklerini çöpe atmalarına rağmen, "Feminist, Yeşil Bir Sosyalizme Doğru" alt başlığını kullanmakta hiç tereddüt etmedim. Hem inanıyorum hem de biliyorum ki, bütün dünyada ekolojik bir hayattan yana olan, eşitlikçi bir geleceği kurmamızı sağlayacak alternatif bir politikanın oluşturulmasında katkıları olan çok sayıda insan vardır.*

Mart 1993

* Çev: Abdullah Yılmaz.

KİŞİSEL VE POLİTİK BİR GİRİŞ

Yaşam atılımı sönmeye yüz tuttuğu zaman, kendi kendime yakında büyük bir değişim yaşanacağını itiraf ederim. Bu değişimin niteliğinin ne olacağını ise bilemem.
(Susan Griffin, der: Caldecott ve Leland, 1983, s. 1'de)

İlk Düşünceler

Bu kitap 1983'te, Greenham Common'daki Amerikan Hava Üssü'nün dışında kurulan kadın barış kampında başladı denebilir. Üssü çevreleyen beton duvarı tırmanırken ilk defa neye *karşı* mücadele ettiğimi bildiğim halde ne *uğruna* mücadele ettiğimi bilmediğimi fark etmiştim. O sırada hiçbir bakışım, hiçbir düşüm yoktu; nice yıllar erkek egemenliğindeki bir sosyalizme bağlı kalmak bendeki bütün umutları silip götürmüştü. Greenham'da kadınların kolektif gücünü görüp fark etmem, bende o zamana kadar hapsedilmiş bir feminizmin doğmasına yol açtı. "Dişil gizemselliğin" bütün kalıntılarından kurtulmuş olan kadınlar artık ayakları-

nı sağlam, değişmez, yaşam dolu güçlü bir zemine basıyorlardı. Onları, beton duvarın çirkinliğini, duvarın üstündeki ustura keskinliğinde telleri ve etrafını kuşattıkları imha silahlarını gölgede bırakan harika Common halkı desteklemekteydi.

Kadınlar toprak zeminde konuşup, dans edip, yiyip içip uyudukça ve kahkahalarla güldükçe, onlarla geçirdiğim günlük yaşamın ritminde harika bir huzur olduğunu fark ettim. Maddi ve manevi açıdan doğal dünyayla ilişkiye girdiğimi hissetmek beni yeşil harekete doğru itiyor, anne olmam ve bunun yanında savaş, savurganlık ve bilinçli yıkım tehdidi karşısında çocuklarımın çocuklarına karşı duyduğum sorumluluğun bilincinde olmam, gelecek inancımı tazelememi zorunlu kılıyordu. Hem kadın-merkezli hem yeryüzü-merkezli olan, insan toplulukları içerisindeki ve insanlık ile doğal dünya arasındaki yapıcı ilişkileri canlandırıp yeniden sağlam bir temele oturtacak bir bakış açısına gereksinim duyuyordum. Sosyalist bakış açım, yalnızca sanayi ve ekonomik sistemlere ilgi duyan bir sosyalizm yüzünden paramparça olmuştu. Bu arada feministlerle yeşiller kendi yeni ya da -belki daha doğru bir deyişle- çok eski düşlerini geliştirmişlerdi. Gelgelelim düş kurmak yeterli değildir. Ben ayrıca, karşı karşıya olduğumuz gerçekliği berrak bir biçimde anlamanın gerekli olduğunu da hissediyordum. Benim gözümde geleceğe giden yol, bu gerçekliğe kendi düşlerim ışığında bakmaktan geçer.

Bu kitabı kaleme alırken zihnimde var olan Yeryüzü imgesi (bildiğimiz kadarıyla), milyarlarca cansız yıldız ve gezegenlerle kuşatılmış bir uzayda hızla dönüp duran küçücük bir yaşam ve güzellikler alanıydı. Bu imgenin ardından, bu biricik dünyayı mahveden yıkılıcılığa, savurganlığa ve insanlıkdışılığa duyduğum öfke gelmekteydi: Ormanların yok edilmesi ve çölleşme ile açlık trajedisi; dünyanın dört bir köşesindeki şehirlerde ayrıcalıklı ve zengin bölgelerin yanı başında bulunan evsiz çocuklar ve gecekondu mahalleleri; zenginler topluluğu har vurup harman savururken çöp tenekelerini karıştırıp orada bulduklarıyla karnını doyuran yoksul insanlar; evlerinin hem içinde hem dışında erkeklerden korku duyarak yaşayan kadınlar; savaşın, gösterişli militarizmin ve sürekli nükleer felaket tehdidinin yol açtığı insani ve

ekolojik tahribatlar; Çernobil, Seveso, Bhopal örnekleri ile Ren'in zehirlenmesi ve Alaska'daki petrol sızıntısı gibi felaketlere neden olan insani hatalar ve ihmaller; okyanuslarımızda ardı arkası kesilmek bilmeden balıkları, kuşları ve deniz memelilerini yakalayıp öldüren dev trol ağları; fabrika tarımı ve hayvanlar üzerinde yapılan deneyler; "bilim" adına avlanan balinalar; fillerin dişleri için kaçak olarak yakalanması; Güney Avrupa'ya geçen yüz milyonlarca ötücü kuşun yakalanarak öldürülmesi.

Bu kitap, nükleer felaket tehdidini protesto etmek amacıyla tasarlanmış, Körfez Savaşı'nın jenosid ve ekosidinin gölgesinde doğmuştur. Ekonomik, politik ve askeri "mantık", biyolojik, kimyasal ve nükleer silahların kullanılmasıyla iki tarafın da bütün riskleri göze alacağı bir savaşın yürütülmesini dayatıyordu. Bu durumda savaş, ABD öncülüğündeki müttefiklerin Irak üzerine bütün İkinci Dünya Savaşı'nda atılandan daha fazla bomba bıraktıkları, geleneksel ama tek yanlı bir "hindi avı"ydı. Irak da böylesi bir ezici üstünlüğe petrol kuyularını ateşe vererek, milyonlarca litrelik petrolü Körfez'in sularına boşaltarak ve kendi azınlıkları üzerinde acımasızca bir baskı uygulayarak karşılık vermişti. Savaş Ortadoğu'nun ekonomik ve politik kargaşalarına hiçbir çözüm getirmediği gibi, bir de Kürtler trajedisini doğurdu. Bütün tarafların mahvedici bir uzlaşmazlıkta inat edişleri, bizi dünyada var olan 50.000 nükleer silah stokunun hangi hassas tetiğe bağlı olduğu konusunu düşünmeye yöneltmelidir. Bizim oran ve öncelik duygumuz öylesine çarpıtılmış durumdadır ki, Afrika'da 27 milyon insan açlıktan ölmenin eşiğine yuvarlanırken, Ortadoğu'da savaş ve "onun neden olduğu" zararlar uğruna yüz milyarlarca dolar harcanabilmektedir. Oysa Körfez Savaşı'na giden paranın ve örgütleme çabalarının yalnızca küçük bir kısmıyla bile onların yaşamlarını kurtarabilirdik. Bir nokta açıktır: Dünyamız emin ellerde değildir. "Yeni dünya düzeni" yeryüzünü ölüme mahkûm etmiştir.

Böylesi bir ahmaklık ve adaletsizlik karşısında öfkelenmek ve hayal kırıklığı duymak, çok kolayca Yeryüzü'nü ve onun üstünde yaşayan insanları tehdit eden herkesten nefret etmeye yol açar. Yalnızca sistemler ve hükümetlerden değil, bunun yanında birey-

lerden de yani askerler, politikacılar, işadamları, ırz düşmanları, Latin Amerikalı sokak çocuklarını öldüren vigilantes,* avcılar, ağaç kesiciler ve hayvan çiftliği sahiplerinden de nefret ederiz. Bunları sıralarken eril form kullanıyorum, çünkü bu insanlar çoğunlukla erkeklerdir. Nefret etmek yararlı bir şey değildir; nefret etmek problemin bir parçasıdır ve bize çözüm getirmez. Dünya insanlarının, erkek ve kadınlarının çoğunluğu yıkıcı ve zararlı davranış biçimlerinin kapanına kısılmış, hiçbir çıkış yolu göremez durumdadırlar; ekonomik, toplumsal, politik ve coğrafik açılardan güç ve karar merkezlerinin dışında olduklarından güçleri yoktur. Gezegenin geleceği bir avuç insanın çıkarlarının tehdidi altındadır. Dünyadaki insanların beşte dördünün, uğruna bizim ve gezegenimizin feda edileceği bir yaşam tarzının sağladığı nimetlerdeki payı ya çok azdır ya da hiç yoktur.

Ben bir gelecek tasarımı peşinde olmadığım gibi, doğru bir "çizgi" arayışı içinde de değilim. Doğru devrimci "moment"i bekleyemeyiz; durumumuz bunu kaldıramayacak kadar acil ve ciddidir. Gerek insanların gerekse doğal dünyanın yaşamasına yönelik ekonomik, askeri ve ekolojik tehditler karşısında, hem dünyanın her tarafındaki ezilen ve sömürülen halkların mücadelelerinden hem de barışı, adaleti ve hayatın idamesini amaçlayan politik ve toplumsal hareketlerin esin kaynakları ve anlayışlarından yararlanmaya gereksinim duymaktayız. Ben, bu fikir ve mücadelelerin feminist, yeşil bir sosyalizm çerçevesinde bir araya getirilebileceğine inanıyorum.

Geleceği Yeşillendirmek

> *Bütün yaşamın -kendimiz ile yeryüzünü paylaştığımız halde, onlarla teması kaybetmekte olduğumuz yaratıklar ve bitkiler- birbirine bağımlılığını görmezlikten gelirsek global sorunlara çözüm bulunmaz.*
>
> (Meg Beresford, 1988, s. 53)

* Özellikle ABD'de, hiçbir yasal yetkileri olmadığı halde kendi düşünceleri çerçevesinde zorla düzen sağlamaya heveslenerek şiddete başvuran kimseler. (ç.n.)

Dünya ölüyor ve dünya bunu hak etti. Son kuşağın şoka uğramış, kaderci tutumu böyleydi... İnsanlar iç çekiyorlardı: "Keşke, keşke bir şey yapmış *olsaydık. Hâlâ vakit varken, hatta daha on yıl önce harekete geçseydik."*

(Ben Elton, 1989, s. 451)

Bu kitap, ekolojik bir kriz yaşandığı varsayımından yola çıkmaktadır. Uzmanlar bu ekolojik krizin nasıl, ne zaman ve niçin çıktığı ya da çıkacağı konusunda farklı düşünceler taşıyabilirler; oysa insanların çoğu bu krizin belirtilerini etrafımızdaki her şeyde (yalnızca yeryüzünün ısınması, çevre kirliliği, yiyeceklerle suların güvenliliğinden duyulan kuşkular, toprakların verimsizleşmesi ve ormanların yok olması gibi elle tutulur etkilerde değil, bunun yanı sıra "yaşam atılımı"nın toplumsal ve psikolojik etkilerinde de) görmektedirler. Avrupa'nın bilimsel ve sanayi devrimlerinin nimetlerinden yararlanan pek çoğumuz, gerek yaşamlarımız gerekse çevremizdeki tükenmişliği hissederken, pek çok insan da hiçbir "nimet"ten yararlanmadan aynı tükenmişlikten zarar görmüşlerdir.

İnsan ruhu öylesine alçaltılmıştır ki insani tatmin duygusundan genellikle yalnızca maddi zenginlik anlaşılmaktadır. Mutluluk, en son elektronik aygıta ya da en yeni model arabaya sahip olmak anlamına gelmektedir. Standartlaşmış ürünler ile televizyonlardan yayılan imajlar, yetebilenlerimizi sahte bir tüketim birliği içine almak üzere yeryüzünü kuşatırken, bireysel ve kültürel kimlikler tamamen boğulmaktadır. İnsanlar kendi bedenlerini hırpalayıp aç bırakarak kendilerini ticari açıdan kabul edilebilir bir biçime sahip "ürünler"e dönüştürmektedirler. Sanayi kapitalizminin vaadi, "gelişme" sürecinden geçen herkesin tüketim toplumuna katılabileceği şeklindedir. Gerek bu düşünce, gerekse dünya çapında tüketim mallarına duyulan isteğin çok büyük oranda karşılanamayışı ve durmadan yeni ve "geliştirilmiş" ürünlerin peşinde koşulması, sınai büyümenin modern global ekonominin içkin bir varsayımı olduğu anlamını vermektedir. Sosyalist ekonomiler de en azından aynı ölçüde sınai gelişmeye bağlanmışlardır. Doğu Avrupa'da in-

sanlar kendi ekonomik ve politik sistemlerine inançlarını kaybetmişler, ama tüketim toplumu düşlerini kaybetmemişlerdir.

Yeşil hareket, insani gelişmenin, gezegenimizin varlığımızı idame ettirme kapasitesini aştığı konusunda bizi uyarmıştır. Endüstriyalizmin yarattığı dev teknolojiler (ulaşım ve iletişim, kitlesel üretim ve kitlesel tüketim, sanayileşmiş tarım ve askeri teknoloji) insan ırkının, diğer canlı türlerinin ve gezegenin yaşamasını tehdit etmektedir.

Modern sanayi toplumları Yeryüzü'ne hiçbir saygı göstermeden gelişmişlerdi. Doğa, "insan" tarafından geliştirilmedikçe "değersiz" ve "ölü" olarak görülüyordu. Yeşiller, işte bu doğa görünüşe ve insanlığın sınırsız maddi isteklerini karşılayacak kadar bolluk olduğu varsayımına temelden karşı çıkmaktadırlar. Yeşiller, insan yaşamının niteliğinin maddi zenginliğin niceliğine bakarak ölçülüp ölçülmemesi gerektiğini sorguluyorlar. Yollarda rahatça gidemesek bile bir, iki ya da üç arabamızın olmasının herhangi bir yararı var mıdır? Damar tıkanıklığından öleceğimizi bilsek bile her şeyin en iyisini tatmaya değer mi? Yeşiller, tek boyutlu bir maddi mallar arayışı uğruna insanlığımızın bir kısmını, kendimizin bir kısmını feda etttiğimizi ileri sürmektedirler. Doğaya insanlık için bir kaynak gözüyle bakmazsak, kendi başına bir amaç olarak biyosferin çeşitliliğini koruyabiliriz.

Hızlı büyüme döneminin sona erişini duyuran yeşil mesajın alındığına ilişkin çok az sayıda kanıt vardır. Ekolojik krizin kanıtları çoğaldığı halde, bizi bu tehlikeyle karşı karşıya getirmiş olan bilimsel, politik, ekonomik ve askeri kurumlar hâlâ her zamankinden daha geniş global iktidar ağları oluşturmaktalar. Kendi yarattıkları problemlere çözüm bulmakla görevlendirilenler, genellikle eylemleriyle çevreyi tehdit eden bireyler ve örgütler oluyorlar. Körfez Savaşı, gerek insanların gerekse gezegenin çıkarlarının, politikacıların, işadamlarının ve askeri stratejistlerin geliştirdikleri "senaryolar" uğruna hiçe sayılışının örneklerinden yalnızca birisidir. Ortadoğu'ya silah satarak "savaş ganimetleri"nden pay kapmak için kuyruğa giren Batılı şirketler ve hükümetler, şimdi bölgenin yeniden silahlandırılması, yeniden inşa edilmesi ve zararlı kimyasal maddelerden arıtılması sözleşmeleriyle "barış gani-

metleri"nden yararlanmak için sıraya giriyorlar.

Yeşiller, insani gelişmenin ekolojik sınırları konusunda gözlümüzü açıyorlar, ama aynı zamanda, insanlığın çoğunluğuna yerine getiremeyeceği vaatlerde bulunmaktansa insanlığın azınlığına bir hayli yarar sağlamış bulunan bu sistemden bir çıkış yolu da öneriyorlar mı? Yeşil hareketin ortak bir açıklaması vardır: Biz "ne sağda ne solda ne öndeyiz." Pek çok yeşil açısından bunun anlamı, bizi, "dişil" değerleri somutlaştıran küçük, ekoloji açısından yaşayabilir, kendi kendini yöneten topluluklardan oluşan yeni bir dünyaya yönlendirmesidir. Ne var ki politik yolculuğumuzun rotası daha belirsizdir: Ekolojik kriz ister istemez "yeşil" bir karşılık doğuracak mıdır? Kapitalizm, geçmiş iki yüz yılı aşkın zamanda dikkate değer derecede çabuk toparlanabilen bir sistem olduğunu kanıtlamıştır: Kapitalizm "yeşilleşebilir" ve ekolojik krizi aşabilir mi? Ekolojik zorunluluklarla kuşatılmış bir gelecek niçin erkeksi (masculinist) ve geniş çaplı (belki de toprak gasp eden bir askeri imparatorluk) değil de daha dar ve dişil (feminine) olsun? Ortadoğu girdabında su ve petrol konusunda çıkan kavgalar anahtar bir rol oynamaktadırlar.

Yeşil bir geleceğe uzanan en iyi yol hangisidir? Hayatın idamesini sağlayacak bir parlamenter yol var mıdır yoksa bir ekodevrime gereksinim duyacak mıyız? Bu, bir fikirler devrimi mi yoksa eylem devrimi mi olacaktır? Bu devrimin bir öncüsü olacak mıdır? Eğer olacaksa, yine Kuzeyli beyaz adamlar mı öncülük edeceklerdir? Kesin olan bir şey vardır: Ekolojik krizin en ağır yükü insan topluluğunun en yoksul ve en zayıf üyelerine düşecektir ve düşmüştür. Bu gruplar içinde en çok acı çekenler de kadınlardır; kadınlar yoksulların en yoksuludurlar. Eşitlikçi ve yaşamı sürdürebilir bir geleceği amaçlayan bir politik hareketin çıkış noktası, bugünkü sistemden en kötü etkilenenlerin perspektifi ve gezegenimizin bu insanları yaşatma kapasitesi olmalıdır. Bundan dolayı geleceğe uzanan yeşil yola kadınlarla başlamamız gerekmektedir.

Yine Kadınlarla Başlamak

Yeryüzünün her biçimde ırzına geçilmesi, kadınların ırzına geçilmesinin bir metaforu haline gelmektedir.

(Judith Plant, 1989, s. 5)

Kadınlara göre bugünkü "dünya düzeni", erkeklerin gerek kadınlar gerekse doğa üzerindeki güçlerinin belki de en aşırı dışavurumunu temsil etmektedir. Uzun bir geçmişi olan patriyarkalliğin tarihi, on altıncı-on dokuzuncu yüzyılların sınai ve bilimsel devrimlerinden çok daha gerilere uzanmaktadır. Patriyarkallik, babanın mutlak egemenliği demektir, ancak bu sözcük genelde daha gevşek biçimde, erkeklere ve erkeklerin çıkarlarına öncülük tanıyıp kadınları ve kadınların çıkarlarını arka plana atan bir sistemi tanımlamak üzere kullanılmaktadır.

Kadınlar, tarih boyunca erkeklerin gücüne karşı mücadele etmişlerdir. Kadınlar, erkeklerin gücünü bazen bireysel ya da kolektif olarak kırmayı başarabilseler bile, erkek gücü son noktada asla kırılmış değildir. Kadınlar, kendileri üzerinde fiziksel, ekonomik, ideolojik ve duygusal bir denetim kurmakta uzmanlaşmış olan çok başlı bir canavarla savaşmaktadırlar. İngiltere ve Fransa'da on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyılların politik devrimleri, bireysel politik haklar talebiyle kadınlara bir çıkış yolu sunar gibi görünüyordu. Kadınların artık babaların ve kocaların taşınır malları olmaları gerekmiyordu. Pek çok kadın kendisini yeni toplumsal hareketlerin eşitlik ve özgürlük talepleriyle özdeşleştirmişti. Ne yazık ki Fransız Devrimi'nin üçüncü sloganı olan "kardeşlik", gerçeklik haline geldi. Sendikalar ve toplumsal hareketlerdeki yeni kolektif mücadelenin, kadınların yarışı kaybeden atlar durumuna düştüğü, erkekler uğruna, kardeşlik uğruna bir mücadele olduğu görüldü.

Yeni sanayileşen toplumların politik sistemlerinde yer almayan kadınlar, kırsal tarım geleneği yerini şehirli sanayi toplumuna bıraktıkça üretim sisteminin uzağına düştüler. Şehir yaşamı, kadınları kısıtlayan toplumsal sınırların bazılarını yıkarken, yaşamlarını da fiilen bölüyordu. Sanayi toplumu, kadınları, bir yanda iş,

ticaret, politika ve kültürden oluşan kamusal dünya ile öbür yanda aile, cinsellik ve ev işinden oluşan özel dünya arasında bölünmüş durumda, toplumsal bakımdan şizofrenik bir hale getirdi. Erkekler, özel dünyada kadınların hizmetiyle yaşarlarken, kamusal dünyaya da egemendiler. Kadınlar kamusal dünyaya, yalnızca kendi özel dünyalarındaki sorumluluklarını reddederek ("fahri erkekler" olarak) giriyorlardı.

On dokuzuncu yüzyılın "ilk dalga" feministleri, kamusal dünyaya eşit bir temelde girmek için mücadele yürütmüşlerdi. Yirminci yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde ise kadınlar kendi yaşamlarındaki bölünmeleri yıkmanın, özel dünyayı kamusal dünyayla yeniden birleştirmenin zorunlu olduğunu artık fark etmiş durumdaydılar. Ekolojik ve askeri yangının giderek artan tehlikeleri, kadınların daha da ileri gitmesi gerektiğini açıklığa kavuşturmaktadır. Olay, cinsiyet temelinde bölünmüş bir toplumun yol açtığı zararları onarma olayı değil, erkeklerin yarattığı ekonomik, politik, askeri ve cinsel egemenlik yapılarını alaşağı etme olayıdır. Bununla birlikte, söz konusu yapılar, kadınların hem çevrelerine hem de aralarına birtakım engeller koymuşlardır. Kadınların mücadeleleri, sınıf, ırk, etnik köken ve cinsiyet bölünmeleri nedeniyle parçalanmıştır. Kadınlar geçim araçlarıyla ilişkileri bakımından da birbirlerinden farklıdırlar. Sanayi toplumlarında kadınlar üretim sürecine ancak dolaylı ve eşit olmayan yollarla katılabilirlerken, sanayileşmemiş toplumlarda doğrudan kendilerinin ve ailelerinin hayatta kalmalarının sorumluluğunu üstlenmişlerdir. Güney'de, piyasa geçim ekonomilerine giderek baskın çıktıkça, kadınlar kendi topraklarının sanayileşmiş tarım tarafından yutulduğunu görmekte, yiyecek maddeleri yerine peşin parayla satılabilecek ürünler yetiştirme baskısını hissetmektedirler.

Ekolojik krizi doğuran ekonomik, askeri ve politik sistemler, içlerinden bir kısmı onlara katılmış ve nimetlerinden yararlanmışsa da, kadınlar tarafından yaratılmadı. Kadınların maruz kaldığı sömürü ve baskıyı çok sayıda erkek de paylaşmış olmakla birlikte, bu iktidar yapıları erkek çıkarları ve önceliklerinden yola çıkmaktadırlar. Gelecek açısından yaşamı sürdürebilir bir toplum, kadınların çıkarları ve önceliklerinden yola çıkmalıdır. Yaşam araçları-

nı yaratıp sürekliliğini sağlamaktan sorumlu olanlar kadınlardır. Yoksulluğa ve çevre kirliliğine karşı en dayanıksız olan insanlara (çocuklar, yaşlılar ve hastalar) bakanlar kadınlardır. Bedenleri doğum mühendisliğinin deney alanı durumuna getirilen ve özürlü çocuklar doğuran kadınlardır. Piyasa ekonomilerinde çoğu reklamların hedef kitlesi olan ve üzerlerinde korkunç bir tüketim baskısı hissedenler kadınlardır. Nitekim piyasa ekonomilerinde bir kadının değeri, kullandığı markayla ve ev bütçesinden çocuklarına en son model gereçleri edinip edinememesiyle ölçülür.

Feministler ve yeşiller modern topluma köklü bir eleştiri yöneltiyorlar. Buna karşılık, sosyalizm bugünkü toplumsal düzenin bozukluğunun bir parçası görünümündedir. Sosyalizm gelecek adına ne önerebilmektedir?

Niçin Sosyalist?

> *Sosyalist toplumların tarihsel deneyiminin dikkatli bir gözle okunması, sosyalist toplumların yaşamın temel gerekliliklerini daha iyi bir biçimde karşıladıklarını gösterir.*
>
> (Gita Sen ve Caren Grown, 1987, s. 25)

Boğucu derecede güçlü bir kapitalizme global çapta bir karşılığa gereksinim duyulduğu bir zamanda, onun geleneksel karşıtı olan sosyalizmin bir kargaşayı ve geri çekilişi yaşaması ironik bir durumdur. Doğu Avrupa'da "komünizm"in dağınıklık, hayal kırıklığı ve çevre kirliliğiyle birlikte çöküşü, Çin'de Tiananmen Meydanı'nda protestocuların kitle halinde katledilmesi, Batı'da solun marjinalleşmesi ve Batı "sosyalist" partilerinin "piyasa"ya teslim oluşları, sosyalizm/komünizmi kaka sözcükler haline getirmiştir. Yıllarla birlikte sosyalistler arasında ilkeler ya da ideallerden söz etmenin modası geçerken, sosyalist hareketler de dikkatlerini devlet, parti ve sendika gibi örgütsel yapılarda yoğunlaştırmışlardı. Sonuçta "sosyalist" örgütler kendi ilke ve köklerinden giderek uzaklaştılar, aşırı örneklerdeyse sosyalizm adına işledik-

leri zulümler ve adaletsizliklerle tabanlarını tamamen kaybettiler.

Sosyalizm, Sanayi Devrimi'nin bölücü ve yıkıcı etkilerine karşı mücadele içerisinde doğmuştu. İnsanlar topraklarından sökülüp atılırken kasabalara ve şehirlere doluşuyorlar, gönülsüz biçimde yeni fabrikalarda çalışmaya zorlanıyorlardı. Sanayi sistemi geliştikçe, sosyalizm kuşaklar boyunca hep aynı işçilere bağlılığını korudu. İşçilerin Batı'da, mülksüzleştirilmiş ve yoksunluk içinde yaşayan yeni insanların sömürülmesinden pay alır duruma gelmeleri bile bu bağlılığı ortadan kaldırmadı. Batı'daki çok sayıda sosyalist kadın kendisini, ne kadar ırkçı, cins ayrımcısı ya da şovenist olursa olsun, beyaz, erkek işçi sınıfının çıkarlarını desteklemeye çağrılmış bir durumda buluyordu. Söz konusu olan, kadınların karşılığı ödenmemiş çalışmasını, sömürülen halkların sömürü ve baskı altında olmalarını ve gezegenin "özgür" kaynaklarının sömürülmesini görmezlikten gelen bir sosyalizmdi.

Sanayi kapitalizminin ekonomik başarısıyla gözü kamaşan sosyalistler, eşitliğe ve toplumsal adalete refah devleti aracılığıyla görünüşte kolay bir yoldan ulaşma yoluna sapmışlardır. Ekonomik ve sınai büyüme ile yükselen yaşam standartları, sosyalistlerin kaynakların, zenginliğin ve ayrıcalıkların denetimi ve mülkiyeti gibi temel sorunları ele almaya gerek duymamaları sonucunu doğurmuştur. Bunun yerine önce işçi partisi, daha sonra sosyaldemokrat hükümetler sanayi kapitalizmini vergilendirmeyle "sağmayı" denemişler, bunun bedelini de işçiler ödemiştir. Endüstriyalizmin ve sonuçta, gördüğümüz gibi, kapitalizmin nimetleri, Doğu Avrupa'nın "işçi" devletlerinin gözünü de aynı derecede kamaştırmıştı. Kadınlar ya da yeşiller geleceğe giden yolu bulmak için gözlerini sosyalistlere çevirirlerse, pek çok sosyalistin piyasa sosyalisti ya da toplumsal piyasacı kılığına girmekle ya da üslup ayrılıklarında temellenen bir politikayı övmekle uğraştıklarını göreceklerdir. Kadınlar, yoksullar, marjinalleşmiş işçiler, zenciler ve Güneyliler, herkesin hızla sağa kaydığı bir dönemde ayak altında çiğnenmektedirler.

Bu kitabı patriyarkal kapitalizmin zafer kazandığı bir ortamda yazıyorum. Patriyarkal kapitalizmin en şamatacı yandaşları bö-

bürlenerek "başka alternatif olmadığı"nı açıklıyorlar: Artık toplum, artık toplumsal hak ya da gereksinim yoktur, yalnızca bireysel işçi/tüketici, (onun) ailesi ve piyasa vardır. Kadınlar ekonomik kaynaklardan bağımsız biçimde yararlanamazken, onlardan "aile değerleri"nin yükünü taşımaları istenmektedir. Kadınların yaşamlarını kolaylaştıran hizmetler, ancak kapitalizm bu hizmetleri "katlanılabilir" sayar ya da onlardan elde edilecek bir kâr görürse sağlanır. En kötü ücreti alan ve en marjinal işçiler olan kadınlar, ücretlerini ve yaşam standartlarını düşürmek için işçilere yönelik sürekli baskılara maruz kalırlar. Ulusaşırı korporasyonlar, yeni pazarlar, vergi cennetleri, ucuz emek ve kaynak peşinde koşarak yeryüzünü arşınlamakta, fazla soru sorulmadan çevre açısından hassas ürünlerini üretecekleri yerler aramaktadırlar.

Savunulamaz bir durumu savunmaya kalkmak aptallık olur ve ben kendimi, bir kadın olarak, erkek egemenliğindeki sosyalizmin başarısızlıklarıyla kısıtlanmış hissetmiyorum. Doğu Avrupa'nın yeni "demokrasiler"inin parlamentolarını dolduran gri takım elbiseli erkekler sürüsü, devlet sosyalizminin kamusal dünyadaki erkek egemenliğini yıkmakta ne kadar az şey yaptığını göstermektedir. Sosyalist toplumlar kapitalist toplumlar kadar militarist ve savaş çığlıkları atan toplumlar olmuşlar; sosyalizm de yalnızca "üretim" merkezli mücadeleye bağlanarak kendi yolunu kaybetmiştir. Sosyalist hareket kriz içindedir:

> Eşsiz bir kriz yaşanmaktadır. Kriz yalnızca sosyalizmin tarihsel sicili, ekonomik zayıflığı, hatta politik reddiyle ilgili değildir. Daha az elle tutulur bir problem vardır; o da sosyalizmin tahayyül gücünün tükenmesidir.
>
> (Sheila Rowbotham ve Hilary Wainwright, *Socialist*, 11 Nisan 1991)

Benim kurtarmak istediğim şey, sosyalizmdeki bu tahayyül gücüdür ve bu benim gözümde çok basit ve belki de sınırlı bir ilkede yatmaktadır. Sosyalizmdeki tahayyül gücü, bütün insanların, herkesin o toplumun kaynaklarında eşit bir pay sahibi olmasıyla kendi yaratıcı potansiyellerini ortaya koymalarını sağlayacak biçimde, karşılıklı sorumluluk taşıdıkları bir toplumun düşünü kurmasında yatmaktadır. Bu, ister ulus, ister ırk, ister etnik köken,

ister cins, ister cinsellik, ister beceri, ister yetenek olsun, bütün sınırları aşan bir taahüttür.

Bu sosyalist bakış, insan potansiyelinden eşit biçimde yararlanmanın yalnızca bireyin politik hakları ve/veya ekonomik özgürlüğünün güvence altına alınmasıyla sağlanabileceği şeklindeki liberal argümanı reddetmektedir. Sosyalizm, sosyalist özgürlük yolunun kolektif ve karşılıklı nitelik taşıması gerektiği, toplumsal hakların politik haklar kadar zorunlu olduğu şeklinde insanların birbirlerine bağımlı olduklarını kabul eder. Yeşiller, insan toplumunun birbirine bağımlılığına, gezegenle ve diğer türlerle karşılıklı bağımlılık içinde olduğumuzu da eklemek isteyeceklerdir. Bu karşılıklı bağımlılık, insan potansiyelini maddi anlamda kısıtlayabilir, ancak sosyalist bir toplumda bu sınırlamalar eşit biçimde paylaşılacaktır.

İnsanın eylemlerine çevresel sınırlamalar getirilmesini kabul ederim, ama çok sayıda yeşil hareket yanlısının "ilerlemenin yolunun kendine yeterli, gayri resmi ve ilkel grupların yeniden kurulmasında yattığı" düşüncesini paylaşamam. Bazı yeşil kaynaklı düşünceler, bireysel ve/veya komünal kendine yeterliliğin global ölçüde yapıcı bir nitelik taşıyacağını varsayarak anarşizm ile liberalizm arasında rahatsız edici biçimde gidip gelmektedirler. Ben bu varsayımın temelsiz olduğunu ileri süreceğim; bence, karşılıklılık ve ekolojik yaşam sürekliliği koşullarını *politik düzlemde* yaratıp kalıcılaştırmayı gerekli gören bir sosyalist perspektif daha uygundur.

Ortaya koyduğum ilkeleri tanımlayacak yeni bir sözcük bulmak herhalde daha yerinde olacak gibi görünebilir. Ancak yeni bir sözcük aramaya kalkmak, bence hem aldatmaca hem de yanlış olur. Bu, insanların kuşaklar boyunca ve pek çok ülkede sosyalizm adına, adalet, eşitlik, yoksunluk ve korkudan kurtulmak uğruna yürüttükleri mücadeleleri zayıflatıp temelsiz bırakmak olur. Ayrıca, ekolojik krizin yaşandığı ve kadınların çıkarları açısından her zamankinden daha gerekli olduğu bir zamanda, sosyalizmin sanayi kapitalizmine karşı geleneksel mücadelesinin artık zorunlu olmadığı düşüncesini ima etmek olacaktır. Oysa bize gereken, gerek

erkeklerin gerekse kapitalizmin kısıtlamalarını koparıp atan bir sosyalizmdir.

Sınırları Yıkmak ve Yapmak

Köprüler kurup ayrılıklarımız arasına,
Senin gibi ben de ulaşacağım sana.
Seslerimiz, düşlerimizle, kızkardeşlerim,
O tatlı ahengi saçabiliriz her yana.

(Greenham Barış Kampı şarkısı)

Kalıcı, eşitlikçi bir toplum yaratacak bir geleceğe uzanan yolu bulacaksak, bu feminist, yeşil ve sosyalist bir yol olmalıdır. Bunun anlamı, feministlerin ve yeşillerin anlayışlarıyla mücadelelerini, geleneksel erkek egemenliğindeki sosyalizme dahil etmek değildir. Olay, bir "gökkuşağı koalisyonu" oluşturmak da değildir. Sosyalizmin bugünkü hastalığı, çevre ve kadın hareketleri ya da zenci ve Güneylilerin mücadelelerini eksik bir temelde birleştirerek tedavi edilmeyecektir. Yeniden inşa, bir gelecek bakışı oluşturmak üzere, çok daha temelden, kadınlardan ve doğal dünyadan başlamak zorundadır.

Var olan toplumsal ve politik mücadelelerin "parçalarının ötesi"ne geçeceksek, işe bizi güçsüz bırakan sınırları yıkarak başlamalıyız. Bu sınırlar hareketlerimiz arasında, kendi içimizde, insan topluluğu içinde ve insan topluluğu ile doğal dünya arasındadır. Bu sınırları, bilime ve teknolojiye dayalı bilgi sistemlerimizin egemenliği, yaşamlarımızı kısıtlayan ekonomik sistemler, militarize olmuş ulus-devletler ile ırk, kültür, etnik köken ve cins arasındaki ayrılıklar yaratmıştır. Bu sınırlar kavrama gücümüzle eylem yeteneğimizi kısıtlamakta, birbirimize ulaşmamızı ve böylece kolektif güç toplamamızı engellemektedir. Gelgelelim bütün sınırlar eyleme geçmeye engel değildir; bazı sınırlara, yaşamlarımızı abluka altına alan etkili global güçler ile aramızdaki engeller olarak gereksinim duyarız. Feminist, yeşil bir sosyalizm, bir yandan ya-

pıcı sınırlar kurarken, öbür yandan yıkıcı ve bölücü sınırları yıkmamızı sağlamalıdır.

Bazı sınırlardan yıkıcı ya da yapıcı olarak yararlanılabilir. Örneğin, bilim ile teknoloji geleneksel olarak doğayı edilgen, bitimsiz ve yararlanılmak üzere var olan bir şey olarak görecek biçimde gelişmişlerdir. Oysa ekoloji bilimi, doğayı iç bağlantısı olan, sınırlı bir sistem olarak görür. İnsanlık ile doğal dünya arasındaki ilişkiye yeşil bir bakış, kendimiz ile diğer canlı türleri arasındaki insan-merkezli bölünmeyi aşmanın yollarını ararken, aynı zamanda doğadan yararlanmamız çerçevesinde bazı sınırlar koymaktadır. Cinsler ile farklı etnik ve ırksal kökenliler arasındaki sınırlar şu anda tamamen yıkıcıymış gibi görünebilir, ancak gelecekte sömürücü ya da baskıcı olmayan farklılık ilişkileri kurmaya yarayabilirler. Ekonominin sınırları, kadınların yaptıkları işlerin büyük bölümünü ve doğal kaynakların şimdiki ve gelecek kuşaklar adına gerçek maliyetini görmezlikten gelerek, neyin "değer" sayılacağına ilişkin gerek insan-merkezli gerekse patriyarkal varsayımları yansıtırlar.

Hem yeşiller hem de feministler, cinsiyet, milliyetçilik, ırk ve etnik köken temelinde bizi sömüren ve ezen sınırları yıktığımızda sahte bir evrenselciliğe kapılmamamız gerektiğine işaret etmişlerdir. Bizim birliğimiz çeşitliliğimizi de içine almalıdır; farklılıklarımızın sınırlarını savunup saygı göstermeye de gereksinim duymaktayız. Yeşiller ve feministler ayrıca, kendi içimizdeki, zihin ile beden arasındaki modern bilimin yarattığı sınırları yıkmak gerekliliğini vurgulamışlardır. Bu, en açık biçimiyle sağlık alanında görülmüştür. Biz ayrıca, bir kişinin başarısının bir başkasının başarısızlığı olduğu, kendi değerimize ilişkin dışsal yargıların kendimizi değerlendirme yeteneğimizi yok ettiği, modern toplumun rekabetçi ilişkilerinin kıskacı altındayız. Bizim kendi etrafımıza, hem bireysel hem de kolektif olarak yaşamlarımızı denetlememizi sağlayacak yapıcı bir sınır koymanın bir yolunu bulmamız gerekmektedir.

Feministler, yeşiller ve sosyalistlerin hepsi, kendi farklı tarzlarıyla, bizi kısıtlayan sınırlara meydan okumaktadırlar. Feministler, heteroseksüellik ile patriyarkalliğin insan ilişkilerini nasıl çarpıttı-

ğını gözler önüne sermişlerdir. Yeşiller, insan toplumu ile doğa arasındaki sahte sınırı ortadan kaldırmışlardır. Sosyalistler de ekonomik ilişkilerin sömürgen gerçekliğini açığa çıkarmışlardır. Bu sınırlar yalnızca gerçeklikte var olmakla kalmayıp, aynı zamanda zihinlerimizde yer etmişlerdir ve biz onlarla iki düzeyde de hesaplaşmak zorundayız. Kendi düşünce tarzımızı onların akıl yürütme biçimlerinden kurtarabileceğimiz halde, baskıcı askeri rejimlerle çokuluslu holdingler "düşünceyle aşılamazlar". Bugükü ekonomik, askeri ve politik iktidar yapılarının hiçbirisi elindeki gücü gönül rızasıyla bırakmayacaktır. Erkekler de kadınlar üzerindeki denetimlerinden gönül rızasıyla vazgeçmeyeceklerdir. Toprak sahipleri topraklarını yoksullara dağıtmayacak, diktatöryal rejimler insan haklarını tanımayacaklardır. Bununla birlikte, zihinlerimizde yarattığımız sınırları aşarak onlarla gerçeklikte hesaplaşmaya başlama gücüne kavuşuruz. Feminist bilinç yükseltme hareketiyle Paulo Freire'nin halk eğitimi kampanyasının kuvveti burada yatıyordu.

Feminist, yeşil bir sosyalizmin savunusunu oluştururken ilkin yeşil hareketin potansiyeli ile sınırlılıklarına göz atacağız. Daha sonra patriyarkal kapitalizmin doğal dünya ile kadınlar üzerindeki etkisini ve erkek egemenliğindeki sosyalizmin hangi açılardan bu hesaplaşmayı başaramadığını inceleyeceğim. Son olarak, kadınların yaşamları ve çalışması ile ekolojik sınırların yarattığı kısıtlamaları çözümleyerek feminist, yeşil bir sosyalizmin öğelerini ortaya koyacağım.

Bu kitap yanıt vermekten çok, sorunları gündeme getirecek ve umuyorum tartışmaları teşvik edecektir. Yalnızca bu yolla ilerleyebileceğimiz için her türlü eleştiriyi hoşnutlukla karşılayacağım.

Bazı Sözcükler Üzerine

İsim olarak bir politik partiye ya da partilere değindiğim yerler dışında feminizm, yeşil düşünce ya da sosyalizmden söz ederken hiç büyük harf kullanmadım. Üçüncü Dünya terimi benim kabul edemeyeceğim biçimde Batı/Kuzey'i Birinci Dünya olarak öngör-

düğünden, Üçüncü Dünya yerine Güney terimini tercih ettim. Bu bağlamda Kuzey'i, Kuzey Amerika, Batı Avrupa ve Japonya'da merkezlenen, ekonomik, politik ve/veya askeri açılardan dünyanın geri kalan bölümüne egemen olan kapitalist sanayi uluslarını anlatmak üzere kullanmaktayım.

Yeşillerin bazı yazılarında yerli halklara kabile denmesine karşın, ben "klan" sözcüğünü kullanmayı tercih ediyorum. Bunun nedeni, İngiliz dilinin sömürgeci mirası göz önüne alındığında, "klan" sözcüğünün çok az örnekte "ilkel"i çağrıştırdığını düşünmemdir. Pek çok yerde "mücadele" sözcüğünü kullandım. Bazı insanlar bunu fazla militarist ve şiddet kokan bir sözcük bulabilirler. Onların kaygılarını kabul ederim, ancak insanların gündelik yaşamlarında yaşadıkları çok reel bir süreci tanımlamak için başka bir sözcük bulamıyorum. Son olarak, cinsiyet ve cins kavramlarını ayırmaya yönelik hatırı sayılır derecede kuramsal çalışma bulunmasına karşın, ben cinsel işbölümünü tartışırken bu iki sözcüğü birbirlerinin yerine kullandım. Biyolojik cinsiyetten söz ettiğim zaman bunu özellikle belirteceğim.

Not

Bu kitapta savunduğum değerlerin, kâğıda aktarılmaları için çiğnenmek zorunda olmaları ironik bir durumdur. Çünkü her olasılıkta başka kadınların sömürülen emeğiyle yapılan (çok hızlı) bir kelime işlemcinin önünde uzun saatler çalışmamı gerektirmiştir. Bu uzun saatlerde ailemi, arkadaşlarımı ve egzersizlerimi ihmal ettim. Hasta olduklarında bile, çocuklarımın, dikkatimi bilgisayar ekranından uzaklaştırmak için yüksek sesle bağırmak zorunda oldukları bir ortamda bakımın ve besleyip büyütmenin önemini vurgulayan bir kitap yazmayı ikiyüzlülük olarak görüyorum. Bir feminist olarak kendimin ve eşimin yaşamının ancak başka bir kadının ev ve bakım işlerini üstlenmesiyle yürüdüğünün farkındayım. Kitap ise bütün bunlardan daha kötüdür. Nihayet -belki de en önemli nokta budur- bir beyaz, orta sınıf kadını olarak bu kitabın bir iktidar biçimi olduğunun farkındayım; kitabım zenci ve işçi sı-

nıfı kadınlarının ya da Güneyli kadınların kolayca ulaşamadıkları bir alana sesleniyor. Burada söyleyeceklerimin ezilen ve sömürülen insanlara yardımcı olacağını ve kendi üzerlerinde güç kullanma hakkını iddia edenlerin dayandıkları temeli yıkacağını ancak umabiliyorum.

I. FELAKET HABERCİLERİ VE UMUT POLİTİKASI: YEŞİLLERİN ÇIKIŞI

İnsanlığın gerçek zenginliği gezegenin sağlığında yatmaktadır; gezegen ölürse, hepimiz ölürüz.

(Jean Lambert, 1988, s. 137)

Şimdi Hepimiz Yeşil miyiz?

İngiltere'de yaşayan pek çok insanın gözünde yeşil hareketi simgeleyen, bir nükleer atık borusunu engellemek için mücadele eden ya da balina avlayan bir geminin yüksek pruvalarının altında tehlikeli biçimde dolaşan küçük lastik botlarıyla, portakal rengi giyimli Greenpeace (Yeşil Barış) aktivistlerinin televizyonlardaki görüntüleridir. Bu görüntüler, Amerika'da ağaç kesmeyi engellemek, Almanya'da nükleer santralı protesto etmek, Hindistan'da ağaçlarına sımsıkı sarılan Himalaya Chipko hareketinin kadınlarıyla ilgili olabilir. Yeryüzünün dört bir tarafında çevre baskı gruplarının topladığı destek gün geçtikçe artmaktadır. Yeşil partiler

politik görüşlerini ifade etme olanağı bulurlarken, diğer politik partiler alelacele "çevre" üzerine politikalar oluşturmaktadırlar. Politik ve bilimsel alanda önde gelen insanlar çeşitli uluslararası konferanslarda çevre kaygılarını baş sallayarak onaylarken, İngiliz tahtının mirasçısı televizyonda boy gösterip, korumacılığı ve organik tarımı savunmaktadır. Haziran 1989'da Avrupa Parlamentosu seçimlerinde İngiliz seçmenlerin yüzde 15'i Yeşiller'e oy verdi; bu oran, Yeşil Parti'nin herhangi bir ülkede aldığı en büyük oy sayısıydı. İngiltere ile Amerika 1991'de, yoğun ulusal ve uluslararası politik baskıların ardından nihayet Antarktika'da maden çıkarımı konusunda 50 yıllık bir anlaşma imzalamaya ikna oldular; Japonya'da trol ağlarına sınır getirmeyi kabul etti. Şimdi hepimiz yeşil miyiz?

Yeşil hareket politik, toplumsal ve coğrafik açıdan çok geniş yelpazedeki bireylerle örgütleri kapsamaktadır. En büyük grup, bencil NIMBYS'den (Arka Avlumda Olmasın) İngiltere'deki Dünya Doğa Fonu ya da Amerika'daki Sierra Club ya da Doğal Yaşam Derneği gibi örgütlere kadar uzanan doğal kaynakları koruma yanlılarıdır. Daha sonra, Gana'dan Japonya'ya kadar dünyanın her tarafında boy gösteren Yeryüzü Dostları ya da Greenpeace gibi daha aktif kampanya yürüten gruplar gelmektedir. İlk olarak 1971'de Kanada'da kurulan Greenpeace'in dünya çapında 2 milyon destekçisi vardır ve bu sayının 300.000'den fazlası İngiltere'dedir. Yeryüzü Dostları, pek çoğu Güney ülkelerinde olmak üzere 35 örgütü içine almaktadır. Kadınların oluşturdukları çevre hareketleri içinde ise 1984'te Hindistan'da Bangalore'de kurulan DAWN'ı (Yeni Bir Çağda Kadınların Gelişme Alternatifleri) ya da 1982'de kurulan WolrdWIDE'ı (Çevreye Sadık Kadınlar İçin Çalışan Dünya Kadınları) sayabiliriz. İngiltere'de hem bir Kadınlar Çevre Ağı hem de bir Siyah Çevre Ağı vardır.

Kampanya yürüten yelpazenin en radikal ucunda yer alanlar, Hayvan Kurtuluş Cephesi, Amerikan derin ekoloji grubu "Önce Yeryüzü!" ile üyeleri "ekotaj" eylemlerine girişen Kanada Deniz Çobanları Koruma Derneği gibi gruplardır. Son iki kuruluş, Doğal Yaşam Derneği ve Greenpeace gibi diğer baskı gruplarının içinden doğmuşlardı. Bu grupların üyeleri, "Yeryüzü'nü savunma"nın

bedelini ödemeye istekli "eko-devrimciler" diye nitelenebilirler. Aynı ölçüde, Afrika'dan Amazon'a kadar topraklarını korumak için savaşan Güney halkları da bir "hareket"in üyeleri olmamakla birlikte, çevrenin bedelini ödemektedirler. Brezilyalı kauçuk toplayıcılarının lideri Chico Mendes gibi pek çok insan bu dava uğruna can vermiştir.

Kuzey'in zengin ülkelerinde, yeşil hareket asıl olarak barış hareketi, kadın hareketi ve karşı-kültür gruplarıyla kuvvetli bağlara sahip olan genç -ve en azından potansiyel olarak varlıklı- insanlara çekici gelmektedir. Öbür yandan İspanya'da, ağırlıkla İç Savaş'ın bıraktığı bir miras olarak, yaşlı insanlardan büyük bir destek görmektedir yeşil hareket. Güney'de yeşillerin kampanyaları COICA (Amazon Havzası Yerli Örgütleri Merkezi) gibi yerli halkların yürüttükleri mücadelelere temellenmektedir. İsveç'ten Tasmanya'ya kadar yaklaşık 20 ülkede politik partiler kurulmuş ve yeşil parlamento üyeleri seçilmiştir. Doğu Avrupa'nın dağılması, SSCB'deki Toplumsal Ekolojik Birlik gibi çeşitli yeni yeşil gruplaşmaların doğmasına da yol açmıştır. "Ekoglasnost" Doğu Avrupa'nın çöküşünde önemli bir rol oynamasına karşın, sonradan çevre sorunları daha geniş kapsamlı politik ve ekonomik krizin gölgesinde kalmıştır.

Bütün bu hareketliliğe karşın, krizin evrensel bir boyut taşıdığı açıklığa kavuşana kadar -ya da daha kesin bir ifadeyle, kriz Kuzey'in egemen uluslarındaki egemen grupları etkileyene kadar- dünyanın belli başlı ekonomileri ile hükümetleri ekolojik durumun ciddiliğini kabullenmediler. Ekolojik krizin yoksullar ve Güney adına yeni hiçbir yanı yoktur; yoksullar olsun Güneyliler olsun, her zaman sağlığa zararlı sınai ve tarımsal ürünlerle, çok kötü sağlık koşullarıyla, insanı tüketen sefaletle ve gençlerinin geleceği olmayabileceği düşüncesiyle iç içe yaşamışlardır. Güney'i ya da Kuzey'in yoksullarını etkileyen sınai zehirlenme ve zehirli atık maddeler, nükleer atıkların kullanılması ve depolanmasının yarattığı krizden farklı olarak, zengin Kuzey'i fazla telaşa düşürmüyordu. Güney'deki milyonlarca insanı öldürmüş ya da yerinden yurdundan etmiş olan iklimden kaynaklanan problemler, bütün dünyanın ısınması kuzey yarımküreyi de etkilemekle tehdit edene

kadar, bir sorun olarak bile görülmüyordu. Ozon tabakasının erimesi, açık renkte deriye sahip insanlar açısından tehlikeli olduğu kanıtlandığı zamandır ki çabucak politik gündemin başına geçiverdi.

Bugünkü krizin benzersiz yanı, zengin ve güçlü olanların bile bu krizin etkilerinden kurtulamayacağı biçimde, coğrafik ve toplumsal açıdan evrensel bir nitelik taşımasıdır. İnsanlar kendilerini yalıtmayı deneyebilirler, ancak ozonun azaldığı havayla geçen ultraviyole ışınları, sülfürik asit yağmuru ve Çernobil'in tozları yoksulları olduğu kadar zenginleri de etkileyecektir. Global ısınma Florida'yı da Bangladeş'i de etkisi altına alacaktır. Toprağa ve suya sızan kirlilik yaratıcı maddeler her mideye girmenin yolunu bulurlar; şişelenmiş Perrier suyu bile benzin bulaşması nedeniyle bir noktada satıştan çekilmekten kurtulamadı. Bu yüzden, yeşillerin tören alayına kraliyet ailesine mensup kişilerin, sanayicilerin ve dünya liderlerinin doluşmasında şaşırtıcı bir yan yoktur. Ancak ortak bir tören alayına katılmak ortak bir çıkar ya da ortak bir çözüm olduğu anlamına gelmez. Çevre korumacılığı her türlü politik eğilime ve ayrıcalık düzeylerine sahip insanları yapay bir düzlemde bir araya getirmektedir. Daha temel bir düzlemde ise çevre hareketi, Auckland Limanı'nda Greenpeace'in gemisi *Rainbow Warrior*'ın bombalanmasının kanıtladığı gibi, egemen ekonomik, askeri ve ulusal çıkarların karın boşluğuna indirilmiş bir darbedir.

Alarm Zili Çalmak

> *Dünya tarihinde ilk defa olarak şimdi, her insan ana rahmine düştüğü andan ölümüne kadar tehlikeli kimyasal maddelerle ilişkiye geçmek durumundadır.*
>
> (Rachel Carson, 1962, s. 31)

Kamuoyunun çevre konusunun farkına varması ve kaygı duymaya başlaması, ilk defa Rachel Carson'un eğer gıda zincirindeki zehirli maddelerin birikmesi "yaşam ağı"nı yok ederse "sessiz bir

ilkbahar" yaşanacağı şeklindeki uyarısından otuz yıl sonraya rast gelmiştir. Hatta, Romalıların Londra'da kömür yakmayı yasaklamasından ya da John Evelyn'nin on yedinci yüzyılda ormanların yok olmasının ve hava kirliliğinin tehlikelerine ilişkin uyarılarından yüzlerce yıl sonraya; yine, Alman zoolog Ernst Haeckel'in yeni ekoloji bilimine bu adı vermesinden ve Ellen Swallow'un Massachusetts Teknoloji Enstitüsü'ne (MIT) giren ilk kadın olarak ekolojik sorunlar üzerinde çalışmasından yüz yıl sonraya rast gelmiştir (Paehlke, 1989). Tarihin bir cilvesiyle, bugünkü ekolojik aktivizm dalgasını harekete geçirmeye yardım eden 1970'teki "büyümenin sınırları" incelemelerinin yürütüldüğü yer de Massachusetts Teknoloji Enstitüsü olmuştu (Meadows, 1972).

1960'lı yıllar boyunca, "uzay gemisi yerküre"de gezegenin insani gelişmelere bir sınır koyabileceği kaygıları baş göstermişti (Ward ve Dubos, 1972; Boulding, 1973). Temel olarak üzerinde durulan, nüfus artışı ile kaynakların, özellikle yiyecek ve enerji maddelerinin tükenmesiydi (Hardin, 1968; Erlich ve Erlich, 1970; Herman Daly, 1973). Nüfus kontrolü sorunu, faşizan olmasa bile totaliter çağrışımlarıyla, yeşil hareket için çözümü zor bir sorun olarak kalmıştır- aynı şekilde Garrett Hardin'in "doğurma özgürlüğü" de katlanılmaz bir şeydir (1977, s. 23).

1970'te, sanayicilerle bilimcilerin oluşturduğu gayri resmi bir grup olan Roma Kulübü, Massachusetts Teknoloji Enstitüsü'nden beş alanda (insan nüfusu, tarımsal üretim, doğal kaynaklar, sınai üretim ve çevre kirliliği) gelecekteki ekolojik gelişmelere ilişkin bir bilgisayar araştırması yapmasını istedi. Bu incelemenin yürütülüş tarzına ilişkin eleştirilere karşın, "büyümenin sınırları", yeni doğan yeşil hareketin toplanma borusu haline geldi. 1974'te Lester Brown, dünyanın belli başlı bütün dillerine çevrilen yedi "Dünyanın Durumu" raporu hazırlayan Worldwatch Institute'u (Dünyagözetim Enstitüsü) kurdu. Bu enstitünün hazırladığı en son raporda, "gezegendeki bozulmanın ancak dev çabalarla giderilebileceği" uyarısı yapılmaktadır (Brown, 1990). 1980'de, başka bir ekolojik değerlendirme olan Başkan Jimmy Carter'ın görevlendirdiği Global 2000 Raporu, Ronald Reagan tarafından rafa kaldırılırken, bu raporun felaketi haber veren içeriğine bir kere daha kafa

tutulmuş oluyordu (Simon, 1981; Simon ve Kahn, 1984).

Bilimsel ekolojistlerin vahiy niteliğindeki uyarılarına, Fritz Schumacher'ın politik ve tinsel değerlerde bir değişim çağrısında içerili olan daha nazik bir umut mesajı eklenmişti. Schumacher, Budist ilkelere dayalı yeni bir ekonomi biçimi savunuyordu. Schumacher'ın *Small is Beautiful* (Küçük Güzeldir) adlı yapıtı yeşil hareketin neredeyse İncili olmuştu (Schumacher, 1968, 1973). Bilimsel ve teknolojik gelişmeler, tarımdaki Yeşil Devrim, yeni sınai süreçler ve malzemeler ile sanayi uluslarının 1970'lerin başlarındaki petrol fiyatı şoklarına adapte olmakta görünürde başarı sağlamaları felaket dalgalarını geçici olarak yumuşatmıştı (Paehlke, 1989). Zengin uluslar rahat bir nefes alarak yüksek tüketim modellerini sürdürdüler, buna yalnızca zaman zaman, kuraklıktan kıvranan ülkelerde açlıktan ölen insanlar, heybetli deniz memelileri ya da sevimli hayvanlar uğruna ara vermektedirler.

Ormanların yok olması ve çölleşmenin, kıyıda köşede kalmış ülkelerde kötü kalkınma pratiklerinin neden olduğu görmezlikten gelinebilecek problemler olmayıp, bütün yeryüzünün iklimine yönelik bir tehdidi temsil ettiğinin açıkça anlaşılmasına kadar on yıl kadar geçti. Gezegenin ısısı yavaş yavaş yükseliyordu. Sanayi, ulaşım ve binaları ısıtmak için kullanılan yanıcı fosil yakıtlar, havaya gezegendeki bitkilerin emebileceğinden daha fazla karbondioksit ve diğer "sera gazlar"ı yayıyorlardı. Dünyanın geriye kalan "akciğerleri" olan tropikal yağmur ormanları öyle bir hızla yok edilmekteydiler ki, 2050 yılına gelindiğinde, dünyanın yüzeyinin çöle dönmesiyle eşanlamda, geriye onlardan hiçbir şey kalmayacaktı (Shiva, 1989). 1940'tan beri ağaç kesimi ve toprak yüzeyinin temizlenmesi sonucunda Kuzey Amerika'nın yüzölçümüne eş miktarda yağmur ormanı yok edilmişti. Aynı dönemde toprağın üst tabakasının yüzde 40'lık bir bölümü erozyona uğramıştı. 1990 yılında "doğanın öldüğü" açık bir dille ilan edilebiliyordu (McKibben, 1990).

Bugünkü emisyon oranıyla atmosferdeki sera gazları 2050 yılına gelindiğinde iki katına çıkacaktır. 1977 ile 1987 yılları arasında kloroflorokarbonlar (CFCS) ozon tabakasının yarısını yok etmiştir ve artık Antarktika üzerinde Kanada'nın yarı büyüklüğünde bir

delik vardır. Atmosferin sorunları nihayet yeşil sorunları dünya liderlerinin masalarına getirmiştir. 1987'de Montreal Protokolü, hükümetlerin CFCS'leri aşama aşama yok etmelerini zorunlu kılıyordu. 1988'de Toronto'da yapılan "Değişen Atmosfer" konferansına katılan politikacılar ile bilimciler, bugünkü ve gelecek kuşakların, eğer duruma müdahale edilmezse, ağır ekonomik ve toplumsal alt üst oluşlar yaşayacaklarını, uluslararası gerginlik ve çatışmalar çıkacağını öngörüyorlardı. 1990'da Birleşmiş Milletler Hükümetler Arası İklim Değişikliği Paneli'ne katılan bilimciler, sera gazlarının yayılmasında acil olarak yüzde 20'lik bir azaltmaya gidilmesi çağrısı yaparlarken, politikacılar tabii birkaç adım geriden gidiyorlar ve Kasım 1990'da Cenevre'de düzenlenen Dünya İklimi Konferansı'nda hiçbir eylem önerisi gündeme getirilmiyordu.

Birleşmiş Milletler global düzeyde, kendi bünyesindeki Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu aracılığıyla sorunun üzerine gitmeye çalışmış ve 1987'de *Ortak Geleceğimiz* adıyla yayımlanan "Brundtland Raporu"nu hazırlamıştı. Bu raporda, gezegenin güvenliği, refahı ve asıl olarak yaşamasının, birlikte yürütülecek uluslararası eylemlere bağlı olduğu kabul edilmekteydi. Bu raporda çevresel sınırlar problemi ile ekolojik açıdan desteklenebilir bir kalkınma programında yoksulların gereksinimleri bir araya getirilmeye çalışılmış, ne var ki zengin ulusların bencilliği kırılamayınca bütün sorun 1992'de Brezilya'da toplanacak "Yeryüzü Zirvesi", Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı'na kalmıştı. Ne var ki bu toplantıya umut bağlayan yeşillerin sayısı çok azdır. Yeşiller, doğal dünyayla ilişkimizi yeşil bir perspektife oturtana kadar fiilen harekete geçilmeyeceği düşüncesini ileri sürmektedirler.

Yeşil Politika

Yeşil Parti her derde deva değil, yalnızca yeni bir yaşam tarzı için bir temel sunuyor.
(İngiliz Yeşil Parti Manifestosu, 1987)

Yeşil hareketin üyeleri, "sosyalizmin doğuşundan beri en radikal, en önemli politik ve kültürel güç" olma iddiasındadırlar (Porritt ve Winner, 1988, s. 9). Sosyalist ve feminist hareketler gibi yeşil hareket de yeni değildir; yeşil hareket yüzyılı aşkın bir süredir şehirleşmiş ve sanayileşmiş topluma meydan okumaktadır (Paelke, 1989; Pepper, 1984). Yeni olan, "eski düzen"e bir alternatife temel olacak apayrı bir yeşil politikanın olduğu savıdır (Dobson, 1990).

İlk yeşil parti (orijinal adı Ekoloji Partisi'ydi, 1973'te İngiltere'de kurulduğu ve Yeşiller ilk olarak Fransa'da (yerel) hükümete seçildikleri halde, yeşil politikanın uluslararası sahnede dikkatleri üzerine toplayışı 6 Mart 1983'te, Alman yeşil partisi olan Die Grünen'in yüzde 5'lik oy barajını aşıp Batı Alman Federal Parlamentosu'nda (Bundestag) 28 sandalye kazanması ve Petra Kelly'nin uluslararası düzeyde tanınan bir isim olmasıyla gerçekleşmişti. Böylece parlamenter politikaya ciddi bir giriş yapan Die Grünen, feminist ve barış hareketleriyle sağlam bir ittifak kurup, global çapta toplumsal adalete kopmaz bir bağlılık ve Kuzey ile Güney arasındaki dengeyi yeniden kurma gereksinimini yansıtan düşünceleriyle merkezin soluna yerleşerek diğer yeşil partilerin politik eğilimini de belirlemiş oluyordu. Alman Yeşilleri, kadınlar adına olumlu eylemleri savunan ve kadınların partinin her kademesinde yüzde 50 oranında temsil edilmelerini hedefleyen ilk politik partiydiler. Alman Yeşilleri, kadınların, erkeklerin onların çıkarlarını göz ardı etmelerine sessizce seyirci kalarak "pasif dişiliğe" mahkûm olmaktan artık vazgeçmelerini istiyorlardı. Die Grünen, gelecek kuşakların yaşamının korunması isteniyorsa, ekonomik ve politik arenada kadınların eşit bir rol oynamaları gerekliliğini savunuyordu. 1984'te partiye tamamen kadınlardan oluşan bir grup öncülük etmekteydi.

Sanki yeşil hareketin geleceğinin güvence altında olması gibi bir durum söz konusuydu. Alman Yeşilleri, gün geçtikçe büyüyen Avrupa yeşil politik hareketinin odak noktasını oluşturarak her gün daha fazla kuvvet toplayan bir görünüm sunarken, diğer yeşil partilerde muazzam bir iyimserlik egemendi. Petra Kelly daha sonraki düşüncelerinde, Die Grünen'e çok fazla inanıldığını, kendisi-

nin sık sık insanlara "bir parça daha sabırlı olmaları"nı söylemeyi istediğini hissettiğini söylüyordu *(Living Marxism*, No: 4, 1989). Petra Kelly haklıydı. Ocak 1987 seçimlerinde önemli kazançlar elde eden Alman Yeşilleri'nin yıldızı, Aralık 1990'da Doğu ve Batı Almanya'nın birleşmesinden sonra yapılan ilk seçimlerde iyice sönmüş, oy oranları yüzde 5'lik barajın hemen altına düşmüş ve meclisteki bütün sandalyelerini kaybetmişlerdi. Alınan sonuç, büyük ölçüde politik açıdan yanlış hesaplar yapmanın bir ürünüydü. Die Grünen, iki Almanya'nın federal bir Avrupa'nın parçası olması gerektiğini öne sürerek birleşmeye karşı tavır almıştı. Bu tutum kamuoyunun genel ruh haliyle ters düşüyordu; buna bir de Yeşil Parti'nin Doğu Alman Komünist Partisi'nden kalan insanlarla ilişkilerindeki belirsizlik eklenince seçimde tam bir hezimete uğradılar.

Her şey kaybedilmiş değildi. Nitekim Ocak 1991'de Hesse'de yapılan eyalet seçimlerinde Yeşiller yine yüzde 8 oy oranına kadar tırmandılar ve Nisan'da muhafazakâr Rhineland-Palatinate eyaletinde önemli kazançlar sağladılar. Bununla birlikte, seçim sonuçları baz alındığında yeşil hareketin şimdilik azınlık partisi olarak kalmaya mahkûm olduğu gibi bir görünüm ortaya çıkmaktadır. Yeşil partilerin problemi, bir yandan kamuoyunda çevre sorunlarına yaygın bir ilgi var olmakla birlikte, öbür yandan bu ilgiyi, özellikle İngiltere ve Kuzey Amerika'daki elverişsiz seçim sistemlerinde, yeşil politikaya bağlılığa dönüştürmenin son derece güç olmasıdır. İngiltere'de 1989 Avrupa seçiminde seçmenlerin yüzde 14.9'u Yeşil Parti'ye oy verdiler, gelgelelim gündelik çıkarların söz konusu olduğu ulusal ve yerel seçimlerde bu seçmenler yeniden geleneksel olarak tuttukları partilere döndüler. 1991'de Yeşil Parti'nin oy pusulalarında sadece adı geçiyordu. Amerikalılar, Oregon'da ve başka yerlerde dünyanın en ileri çevre yasalarından bir kısmını yürürlüğe soktuktan sonra, Kasım 1990'da yeni eylemlere kalkışmakta gönüllü olmadıklarını göstermişlerdi; o günlerde Kaliforniya'da katı çevre yasalarını uygulamaya geçirme konusunda yapılan bir referandum ikiye karşı bir çoğunlukla hezimetle sonuçlanırken, New Yorklu seçmenler çevre sorunlarıyla ilgili olarak 2 milyar dolar borç alma önerisini onaylamamışlardı. Bununla be-

raber, yeşil partiler daha iddiasız politikalar savunmaya eğilim gösterirlerse, Almanya'daki SDP gibi geleneksel politik partiler tarafından kolaylıkla yutulabilirler.

Pek çok yeşilin gözünde yeşil politika ya devrimcidir ya da bir hiç.

Gezegen İçin Haçlı Seferi mi?

> *Yeşiller, reformist çabaların, ancak, sanayi ekonomilerinin yakındaki çöküşünü; gerçek inşa çalışmasının başlayabilmesinden önce gerçekleşmesine gerek duyulabilecek bir çöküşü ertelediğine inanmaktadırlar.*
>
> (Brian Tokar, 1987, s. 138)

Fundamentalist yeşiller, gezegenin geleceği adına ahlaki bir haçlı seferine hazırlanıyorlar. Henüz doğmamış insanlar ve oy hakkı bulunmayan canlı türleri adına modern toplumun kurumları ve iktidar yapılarına karşı koymaktadırlar. Bu ahlaki haçlı seferi hem bir politik program hem de bir yaşam tarzıdır. Bu ahlaki haçlı seferi modern sanayi toplumlarının geniş, merkezi yapılarına en temelden karşı çıkmakta ve bu toplumların bugünkü genişlemeci yolda ilerlemeye devam edip edemeyeceklerini sorgulamaktadır. Yeşiller, insanın tüketiminin diğer canlı türlerinin ve gelecek kuşakların zararına olarak durmadan artmasını sorgulamakta ve yaşamın niteliğinin maddi malların niceliğinden daha önemli olduğunu savunmaktadırlar.

Alman Yeşil Partisi 1980'de kurulduğu zaman, kadınlar, barış, doğaya zarar vermeyen üretim, toplumsal adalet ve Güney'in ezilen insanlarının hakları adına erkek, militarist, sanayileşmiş, kapitalist ve beyaz Kuzey'e temelden meydan okumak üzere yola çıkmıştı. Böylesine radikal bir konum ancak güçlükle yürütülebilirdi. Kaldı ki Yeşiller çeşitli yollardan dağınık biçimde ortaya çıkmışlardı: İçlerinde yerel "yurttaş inisiyatifleri", çevre grupları, çeşitli politik eğilimlerden insanlar (romantik muhafazakârlar, Hıristiyan Demokratlar, Sosyal Demokratlar, demokratik sosyalistler,

1960'lardan sonraki Rudi Dutschke ve Daniel Cohn-Bendit gibi devrimciler, alternatif hareketlerin temsilcileri, barış aktivistleri, feministler, 1960'ların karşı-kültür gruplarının kalıntıları, Alman eğitimbilimci Rudolf Steiner ile diğer tinsel yönelimli hareketlerin antroposofist izleyicileri) vardı (Hülsberg, 1988). Böylesi bir gruplar çorbası uzun süre dayanıklı olamazdı. Nitekim yeni parti, dört temel politik ilke (ekoloji, şiddete başvurmama, ademi merkezileşme ve toplumsal adalet) etrafında yükselen, feminizmin ve tinsel bilinç akımının getirdiği yeni düşünme biçimlerini içine alan bir merkez-sol gruplaşma olarak ortaya çıktı.

Die Grünen, parlamenter politikanın "kurumlarındaki uzun yürüyüş"e katılmayacak bir parti-karşıtı parti olacaktı. Ama olmadı. Fundamentalist bir yeşil politikayı parlamenter politik süreçle birleştirmeye çalışırken birbiriyle kapışan hiziplere bölündüler. Radikal yeşiller, parlamenter sürecin parça parça uygulamaya konan reformları ve Alman sanayisi, devleti ve halkının ivedi politik ve ekonomik çıkarlarını karşılama gereksinimine hapsedilemeyecek biçimde, yeni bir politika, yeni bir ekonomi, Kuzey ile Güney, erkekler ile kadınlar arasında yeni bir ilişki istemektedirler. Yeşiller ilk seçildikleri sırada kamuoyunu müthiş derecede etkilemişlerken, pratik bir etkide bulunmayı istemeleri halinde hükümet etme sürecine eklemlenmeleri gerekecekti. Yeşiller'in gücü göz önüne getirildiğinde de bunun anlamı sosyal demokrat SDP'yle koalisyon yapmak demekti. Bir kere bu karar alınınca, "Realos" (realistler) ile "Fundis" (fundamentalistler) arasındaki bölünme kaçınılmaz hale geldi. Koalisyon politikası yürütmenin getirdiği problemler Almanya'yla sınırlı değildi. Ekim 1990'da Yeşiller'in Tasmanya'da İşçi Partisi'yle neredeyse iki yıl yürüttüğü koalisyon Japonya'ya yonga ihraç etme sorununda dağılmıştı.

Sosyal demokrat/yeşil koalisyonlarında problemler toplumsal politikanın önemsiz ayrıntılarında değil, daha genel ilke sorunlarında çıkmaktadır. Almanya'da piyasa ekonomisinin rolü, yasa ve düzenin korunması, protesto etme hakkı, savunma, NATO üyeliği ve nükleer güç gibi sorunlarda çelişki çıkıyordu. Buna karşın Die Grünen içindeki bölünmeler karmaşıktır; fundamentalistler kampında derin yeşillerle "sol" yeşiller yer alırken, koalisyon kampında "sosyalist" yeşiller ve ılımlı yeşiller vardır. Başka bir bölünme

de taban demokrasisinin ilkelerine sıkı sıkıya bağlı kalmak isteyenler ile geleneksel doğrultuda bir parti kurmak isteyenler arasındaydı. Die Grünen'in ilk günlerindeki önde gelen üyelerinden birisi olan Rudolph Bahro, Yeşiller'in var olan toplumsal düzenle, "ölüm makinesi"yle uzlaşmamaları gerektiği konusunda çok kesin düşünceler taşıyordu:

> Bütün mesajı barındıran her reddedilen önerimiz, bütün sürecin intiharcı mantığına müdahale etmeksizin belirtileri iyileştirmeyi amaçlayan her kabul edilen öneriden yüz kat daha değerlidir.
>
> (1986, s. 160)

Bahro'nun konumu, yankısını Kuzey Amerika yeşil hareketinde bulmuştur: Burada Murray Bookchin gibi eko-anarşistlere, Kaliforniya'da bir yeşil parti kurmaya yönelik etkili bir girişim var olduğu halde, ısrarla geleneksel politik sistemlerin "kirli gerçekliği"nde yer alınmaması gerekliliğini savunuyorlardı.

Nasıl sosyalist hareket realistler ve fundamentalistler diye bölünüyorsa, yeşil partilerin de sosyal demokrat partilerle birlikte çalışma konusu gündeme geldiği zaman bölünmeleri pek şaşırtıcı değildir. Yeşil hareketin, sosyalist hareket gibi, ya devrimci olması ya da hiçbir şey olmaması konusunda Bahro'nun görüşlerini paylaşırım. Bunun yanında, ekolojik krizin ya da eşitsizliğin "belirtilerinin iyileştirilmesi"nin zamanı boşa harcamak olduğu görüşüne katılmıyorum. Yolumuzda ilerlerken acıları bir parça hafifleterek yol alabiliyorsak, bunu yapalım. Reformizm ile devrim arasında yapmamız istenen tercih bizi güçsüz bırakıcı bir tercihtir. Bu, gereksiz ve bölücü bir sınır koymaktır. Bazı insanlar daha köklü değişiklikler gerçekleştirmenin yolları üzerinde yoğunlaşırlarken, bazıları da sistemi "yamamaya" kalkabilirler. Önemli olan, hepimizin aynı bakışı paylaşmamız ve aynı bakış doğrultusunda çalışmamızdır. Daha önemli bir sınır çizgisi de hâlâ radikal bir bakıştan esinlenen devrimciler ve reformcular ile dogmanın, örgütlenmenin ya da iktidarın albenisiyle gözü kamaşanlar arasındaki ayrımdır. Devrimciler ve reformcular birbirlerine karşı değil, dayanışma içinde olmalıdırlar; yoksulların ve çevrenin, kendi aramızda bölünmeye yol açmadan dahi uğraşabileceğimiz, yeterince

düşmanı vardır.

İngiliz İşçi Partisi bu tür bölünmelerin güçsüzleştirici etkisini bütün çıplaklığıyla gözler önüne sermişti. Uluslararası kapitalizm dokunaçları bütün dünyaya yayılıp işçiler işlerinden ve geleneksel korunma araçlarından yoksun kaldıkça, evsiz insanlar karton kulübelere tıkıştıkça, ırkçılık ve Yahudi düşmanlığı sokaklara döküldükçe, yaşlılar, çocuklar, hastalar ve kadınlar sefaletin batağına battıkça, İngiliz İşçi Partisi de karşı koyamayacağı bir rakibiyle karşı karşıya geldiği zaman, kendisini birdenbire, kuyruk bölgesindeki bir pireyi kovmaya kaptırmış buluveren bir köpek gibi, küçük bir solcu "kavgacı" grubuyla ve orta büyüklükteki bir Kuzey şehrinde politikanın ayak oyunlarıyla uğraşır bir durumda buluvermişti. Buna karşılık Muhafazakâr Parti, saflarına Ulusal Cephe üyelerinin sızdığı ve İngiliz ekonomisini uluslararası kapitalizme açma amacından vazgeçmediği suçlamalarına omuz silkerek gülüp geçiyordu.

Die Grünen, politika ve seçim alanında karşılaştığı güçlüklere karşın, feminizme bağlılıklarının yanı sıra, ekoloji, toplumsal adalet, şiddete başvurmama ve ademi merkezileşme gibi dört temel politik ilkeye dayalı feminist, yeşil ve sosyalist bir politika anlayışı yaratmaya başlayabilmişti.

Ekoloji

> *Bedava öğle yemeği diye bir şey yoktur. Çünkü global eko-sistem, hiçbir şeyin kazanılıp kaybedilemeyeceği... ondan insan çabasıyla çıkarılan bir şeyin yerine başka bir şeyin konması gerektiği, birbiriyle bağıntılı bir bütündür. Bu bedelin ödenmesinden kaçılamaz, yalnızca geciktirilebilir.*
>
> (Barry Commoner, 1971, s. 45-46).

> *Sınırlı bir sistemde sınırsız büyüme olanaksızdır.*
>
> (Alman Yeşil Partisi [PGGP] programı, 1983, s. 7).

Bütün yeşil hareketi birleştiren temel ilke budur. Gezegendeki insan faaliyetleri katlanılmaz boyutlara ulaşmıştır; mevcut kaynaklar, Yeryüzü'nün taşıyabileceği insan sayısı ve emebileceği atık miktarı açısından ekolojik bir "büyüme sınırı" vardır. Ekolojik bakışın temelinde, geleneksel bilimsel ve ekonomik düşüncenin insan-merkezliliğinin yerini gezegenle bağlılığımızı yansıtan bir perspektifin alması yatar. Yeryüzü basitçe insanoğlu için bir erzak deposu ve çöp kutusu değildir. Yeryüzü'nün felaketimiz pahasına göz ardı ettiğimiz kendi gereksinimleri ve dinamiği vardır. İlk politik öncelik, ekosistemi istikrara kavuşturmak, Herman Daly'nin deyişiyle "steady-state* bir ekonomi"yi yürürlüğe koymak (1973) olmalıdır. İnsan toplumu, gelecek kuşaklar ve diğer canlı türleri adına hayatın idamesini sağlayacak bir şekilde yaşamalıdır. Biz dünyayı bizden sonrakilere, aynı bize geldiği zamanki gibi, hatta daha iyi biçimde bırakmalıyız. Ekolojik ilke, "doğal zenginliklerle hammaddelerin sömürülmesine ve kontrolsüz biçimde yağmalanmasına dayalı bir ekonominin her açıdan reddedilmesi"ni içermektedir (PGGP, 1983, s. 7).

Yeşiller, her türlü tarımsal ve imalat faaliyetinin kaynak-etkinliği çerçevesinde yürütülmesi gerektiğini ileri sürmektedirler. Atık miktarı asgari düzeye indirilmeli ve bütün maddeler doğanın "yeri doldurulamaz" sermayesini tüketmemek için olabildiğince yeniden kullanıma sokulmalıdır (Schumacher, 1973, s. 11). Yenilenebilir kaynakların -güneş, rüzgâr, dalga, bitkisel ve hayvani maddeler- "yumuşak" enerji yolunu izlemeliyiz. Topluluklar gereksinimlerini yerel düzeyde karşılamaya çalışmalı ve ademi merkezileşme ilkesini gözeterek olabildiğince kendi kendilerine yetmeyi amaçlamalıdırlar. İnsanlar daha yakından ilişkiye geçtikçe yeryüzüne daha fazla saygı gösterecekleri için, tarımsal ve sınai üretim "insani açıdan denetlenebilir büyüklükteki" topluluklarda yürütülmelidir. Üretimde ve tüketimde gün geçtikçe büyümeyi gözeten bugünkü sistemin yerini, insanların doğayla ve birbirleriyle ilişkilerinde gün geçtikçe daha bilinçli olacakları biçimde, insan yaşamının zorunlu gereksinimlerini dikkate alan bir "temel gerek-

* Zaman içinde değişmeyen, dalgalanma ya da dönüşümler geçirdikten sonra bile kalan göreli bir denge durumu. (ç.n.)

sinimler" ekonomisi almalıdır. Bilim ve teknoloji artık bizi denetlememelidir. Tam tersine:

> Bilgelik; bilimde ve teknolojide, organik, nazik, şiddetdışı, şık ve güzele doğru yeni bir yönelişi gerektirmektedir.
>
> (Schumacher, 1973, s. 29).

Feminist, yeşil bir sosyalizmin temeli olarak ekolojik ilkede çeşitli problemlerle karşılaşılır. Yeşiller kendimiz ile doğal dünya arasında inşa ettiğimiz sınırı yıkmayı istemektedirler, ancak doğayla yeni ilişkimiz nasıl kurulacaktır? Bu ilişki hangi politik biçimi alacaktır? Gezegenin "gereksinimler"i ile insanlığın "gereksinimler"i arasındaki dengeyi nasıl saptarız? Bu sorular "derin" yeşiller için daha belirgin sorulardır ve derin ekolojiyi tartışırken bu sorulara yeniden döneceğim. Eko-feministler erkeklerle kadınların doğayla ilişkileri bakımından farklılaştıklarını ileri sürmüşlerdir; bu konuyu da bir sonraki bölümde daha geniş biçimde tartışacağım. Sosyalist bir perspektiften bakıldığında, var olan ekonomik sistemin global eşitliğin çıkarlarını ve gelecek kuşakların gereksinimlerini nasıl göğüsleyeceğine ilişkin ivedi politik sorular vardır. Bu, yeşil düşüncedeki, bir yandan kapitalizmin aynı derecede yıkıcı rolü ile liberal felsefenin bireyin benciliğini vurgulaması konularında suskun kalırken, öbür yandan ekolojik bakımdan kötü durumumuzun sorumluluğunu bilimsel ve sanayi devrimlerine yıkma eğilimini yansıtmaktadır.

Şiddete Başvurmama

> *Nükleer ve/veya ekolojik bir felaketle karşılaştığımız zaman, yalnızca ormanlar değil çocuklarımız da öldüğü zaman, ister Fransız, Sovyet ya da Amerikan nükleer denemelerinin çıkardığı radyoaktif serpintilerle, isterse nükleer bir santrala çok yakın bir yerde yaşamaktan dolayı olsun, dünyanın her yanında nükleer kurbanlara döndüğümüz zaman, işte o zaman... işin köküne in-*

meli, radikal, yıkıcı ve nazik olmalı... yumuşak bir politika doğrultusunda yumuşak bir yol izlemeliyiz.
(Petra Kelly, *Green Line*, 1986/87)

Almanya'daki yeşil hareketin başlıca dürtülerinden birisi, Almanya'nın Soğuk Savaş'taki askeri rehine olma statüsüydü. İtalya ve İngiltere'deki gibi, 1979'da Cruise füzelerinin yerleştirileceğinin açıklanmasıyla birlikte muhalefet dramatik biçimde artmıştı. Yeni yeşillerin pek çoğu barış hareketinin ve/veya kadın hareketinin üyeleriydiler. Bununla birlikte, şiddete başvurmama ilkesi, belirli bir korkunç silah sistemine karşı çıkmaktan çok daha temel önem taşıyordu:

> İstisnasız bütün insanlar arasında, toplumsal gruplar içinde, bir bütün olarak toplum içinde, belirli gruplar arasında ve uluslar arasında şiddete başvurmama ilkesi egemen olmalıdır.
> (PGGP, 1983, s. 7)

Amaçlar asla araçları haklı çıkaramaz; hareket ediş tarzımız daima nihai amaçlarımızı yansıtmalıdır. "İnsani amaçlara insani olmayan araçlarla ulaşılamaz." Şiddete başvurmama hem ekolojik hem de ahlaki açılardan çok yerinde bir ilkedir. Savaşlar -özellikle nükleer, kimyasal ya da biyolojik savaşlar- hem kendimizin hem de diğer canlı türleriyle gezegenin yaşamını tehdit etmektedir. Ahlaki açıdan kendi küçük kavgalarımızı çözmek için fiziksel çevreyi mahvetmek gibi bir hakkımız olamaz. Askeri blok anlayışından kopmak ve savaşın olmamasından daha önemli bir şey olarak "aktif barış"ı kurmayı denemek zorundayız (Kelly, 1988).

Şiddete başvurmama, ayrıca, Greenpeace gibi yeşil hareket örgütlenmelerinde geçerli olan bir politik eylem ilkesidir. Gelgelelim, yeşil hareketin diğer kesimlerinin, özellikle Hayvan Kurtuluş Cephesi destekçileri gibi ya da hayvan-yanlısı ve doğa-yanlısı tutum takınanların ya da doğrudan eylemleriyle zaman zaman insan yaşamını tehlikeye sokma noktasına yaklaşan "Önce Yeryüzü!" gibi örgütlerin gözünde şiddete başvurmama ilkesinin daha bulanık bir yeri vardır (Dobson, 1990).

Şiddete başvurmama ilkesi ilk bakışta feminist, yeşil bir sosyalizm açısından hiçbir sorun çıkarmıyor gibi görünebilir, ancak silahlı kurtuluş mücadelelerinin desteklenmesi konusunda bazı soru işaretleri doğurmaktadır. Egemen bir sınıf, ırk ya da kültürün üyelerinin, politik haklar, toplumsal adalet ya da kültürel kimlikleri uğruna savaşanlara silahlarını bırakmalarını söylemek gibi bir hakları var mıdır? Yeşiller bazıları gibi şiddete başvurmamanın uzun vadede daha etkili bir mücadele biçimi olduğunu söylerlerse, bu kabul edilebilir. Yeşiller şiddetin her koşulda ahlaki açıdan yanlış olduğunu söylerlerse, insanların baskıya karşı nasıl direnebilecekleri sorununa bir çözüm getirmeleri gerekecektir.

Ademi Merkezileşme

Global düşün, yerel davran.
(René Dubos'a atfedilen yeşil slogan)

Ortak bir iktidar özlemimiz, herkesin kullanacağı ve herkesin paylaşacağı bir iktidar özlemidir.
(Petra Kelly, *Green Line*, No: 70, 1989, s. 14)

Yeşil politika, modern sanayi toplumlarının merkezileşmesi ve devleşmesi olarak gördüğü şeye karşıdır. Yeşil politika, bunun karşısında, anti-hiyerarşi ve ademi merkezileşme ilkelerini savunur; yeşiller, kadın hareketi ile karşı-kültür gruplarının idealleri ve örgütlenme yöntemlerinden etkili biçimde yararlanmaktadırlar. Politik olan kişisel olmalıdır ve kararların alınış tarzı sonuç kadar önemlidir.

Ademi merkezileşme ilkesi, Fritz Schumacher'ın "küçük güzeldir" iddiasına da dayanıyordu. Schumacher, modern sanayi toplumunun, bireyin artık hiçbir öneminin kalmadığı derecede geniş ve karmaşık bir hale geldiğini ileri sürüyordu. Yaşamı karakterize eden, özerkliğin ve etkili biçimde katılım fırsatının bulunmayışıydı. Politik ve ekonomik örgütlerin, insanların doğrudan denetim

uygulayabildiği bir noktaya döndürülmesi gerekiyordu. Schumacher özellikle teknolojinin kullanılmasıyla ilgileniyor, küçük çaplı toplulukların gereksinimlerine uygun düşecek, dolayısıyla yerel düzeyde üretim süreçleri üzerindeki denetimi yeniden oturtacak teknolojileri geliştirmenin önemini vurguluyordu. Die Grünen, bütün politik ve ekonomik sistemlerde "taban demokrasisi" ilkesinin uygulanması yanlısıydı. Bütün kararlar uygun olan en yerel düzeyde alınmalıydı. "Temel demokrasi" ademi merkezileşip doğrudan bir niteliğe kavuşacak, "örgütlenmeyi ve yönetim şeklini herkesin görebileceği bir hale getirip bireylerin kendi temellerinden kopmalarını etkisizleştirecek biçimde her an değişebilir nitelikte olacaktı" (PGGP, s. 7).

Ademi merkezileşme ilkesi, özerklik ve kendine yeterlik ilkeleriyle birleştiğinde, böyle bir topluluğun uygun boyutlarının nasıl olacağı konusunda bir karışıklık ortaya çıkar. İngiliz Yeşil Partisi, ilk planda İngiltere'nin tamamının "geçerli birim"i olacağını, uzun vadeli amaç olarak da her kasaba ya da köyün, "topluluğun gereksindiği çalışma, toplumsal ve kültürel etkinlikler için her türlü olanağa kavuşturulup, kendisini besleyen bir tarımsal hinterlandla kuşatılacağını" ileri sürmektedir. Alman Yeşilleri "yerel, topluluk ve bölge bazında denetlenebilir ve ademi merkezileşmiş temel birimler"den söz etmektedirler.

Literatür daha geniş olarak tarandığında da aynı derecede karışık bir tabloyla karşılaşılır. Schumacher azami 500.000 kişilik bir şehirden söz edip bunu idare edecek yerel konseye benzer bir şeyin olmasını savunurken, Bahro yaklaşık 3.000 kişilik bir sınır koyar. Bookchin 1960'lardaki komün hareketine övgüler yağdırır, ancak ilk anarşistlerden Peter Kropotkin gibi sanayi dönemi öncesi şehirlerin büyüklüğü kadar bir büyüklüğe geri dönülmesini de savunur (Bookchin, 1989; Kropotkin, 1955). Amerika'da bir biyobölge fikri ortaya atılmıştır; bu, onun içinde yaşayan insan topluluğunun bütün gereksinimlerini karşılayacak kadar geniş ve çeşitli bir coğrafik bölge olacaktır. Kirkpatrick Sale, tipik bir biyobölgenin 5.000 ile 10.000 arasında insanı barındıracağını ileri sürmüştür (Dobson, 1990).

Yeşil politikanın zihinlerde uyandırdığı imaj, işlerin topluluk

toplantılarında yüz yüze yürütüldüğü, kooperatifler ya da kendi işlerinin sahibi olan zanaatkârlardan *(sic!)* oluşan kendi kendine yeterli bir topluluk imajıdır. Bu görüşteki yazarlar Atina ya da ortaçağ şehir-devleti örneklerine, ilk New England Şehir Toplantısı'na, İspanya İç Savaşı'ndaki anarşist kolektiflere ya da Amerika'nın yerlileriyle diğer yerli halkların klan sistemlerine gönderme yaparlar (Tokar, 1987; Bookchin, 1989). Eko-anarşist çevrelerde gevşek bir konfederasyon yapısı çerçevesinde birbiriyle bağlı belediyelere ağırlık verilmektedir. Oysa böyle bir imaj modern sanayi toplumlarındaki politikanın gerçekliğiyle çakışmaz. 1988'de İngiliz Yeşil Partisi, bir süreden beri geleneksel politik aygıtları yansıtan merkezi bir yapı kurmanın karşısında, ademi merkezileşmiş taban demokrasisini temel alan örgütlenme yapısını geliştirme gerekliliği konusunda fiilen bölünmüş olmasına karşın, bölgelerde ademi merkezileşmeyi savunarak İngiltere için yeni bir Magna Carta hazırlamıştı (Kemp ve Wall, 1990; Parkin, 1989). Mart 1991'de Jonathan Porritt, "politik liderliğin bütünüyle akıldışı iğrençliği"yle "bir fantezi dünyasında yaşama"yı bırakmazsa Yeşil Parti'den ayrılma tehdidini savurmuştu *(Guardian,* 22 Mart 1991). Eylül 1991'de İngiliz Yeşil Partisi'nin "realistler"i, Yeşil 2000 grubu, partiyi iki sözcüsü ve daha merkezi bir yapısı olan daha geleneksel bir zemine oturtma amacına ulaşırken, istediklerini elde ediyorlardı. Aynı biçimde Nisan 1991'de Alman Yeşil Partisi görevlerde rotasyon uygulaması ilkesinden vazgeçti. Bu ve diğer faktörler Jutta Ditfurth'ı Mayıs 1991'de Ekolojik Sol/Alternatif Liste denen iki yüz kişilik ayrı bir fraksiyon kurmaya yöneltti.

Politik örgütlenme sorununa yeşil hareketin ademi merkezi ve hiyerarşik olmayan yaklaşımı hem feminist hem de anarşist ilkeleri yansıtmaktadır. İlk bakışta feministler bu yaklaşımda hiçbir aksaklık görmez gibi gelirken, aşağıda tartışacağım gibi bu yaklaşımın pratikte başarılı olmadığı kanıtlanmıştır. Dahası, yeşil yazılarda, yerel, kendine dayanan toplulukların, erkeklerin üretim, yeniden üretim ya da cinsellik temelinde kadınların çevresinde ördükleri sınırlar sorununa ne ölçüde çözüm getireceği konusunda hiçbir zaman açık ifadeler yer almamıştır. Aslında yeniden üretim

ve cinsellik konularından bir hayli uzak durulmaktadır.Yeşil toplulukların tartışmalarının çoğu çalışma (zanaat, küçük ölçekli üretim ve tarım) konusunda yoğunlaşmaktadır.

Geçmişteki alternatif toplulukların tarihi önümüze karamsar kanıtlar serer. Kropotkin'in 1895 yılında yaptığı uyarıdaki gibi:

> Çoğu topluluklarda... kadınlarla kızlar yeni toplumda da eski toplumdaki yerlerini -topluluğun köleleri- korumuşlardır. Kadınların gerek çocuk yetiştirmekte gerekse ev işlerinde yararsız yere (*sic!*) harcadıkları inanılmaz derecedeki gücü olabildiğince azaltmayı hedefleyen düzenlemeler, kanımca, tarlaların, seraların ve tarımsal makinelerin doğru düzenlemeleri dibi topluluğun başarısı açısından temel önem taşımaktadır.
>
> (Akt. Todd, 1986, s. 19)

Petra Kelly'nin kaygıları da aynı doğrultudadır: "Erkeklerin yeldeğirmenleri inşa ederken kadınların sessizce söz dinledikleri, ekmek pişirip kilim dokudukları bir ekolojik toplum istemiyoruz" (1984, s. 107).

Sosyalist bir perspektiften bakıldığında, yerel, kendine yeterli toplulukların topluluk sınırlarında kaynakları nasıl bölüştürecekleri ve hangi toplumsal mülkiyet biçimlerinin egemen olacağı konusunda da kocaman bir soru işareti vardır. Aşırı sağcı hareketlerle ırkçıların da yeşil fikirleri benimsedikleri göz önünde bulundurulursa, bu can alıcı bir sorundur. İngiltere'de Ulusal Cephe 1984'te "yeşil" olurken, öğrenciyken Ulusal Cephe üyesi olarak kötü bir nam yapmış olan Patrick Harrington, şimdi, "kültürel nedenlerle ademi merkezileşme, milliyetçilik ve ayrılıkçılığı" savunarak "Üçüncü Yol" denen bir grup oluşturmak üzere cepheden ayrılmıştır (*Guardian*, 27 Nisan 1991). Anna Bramwell'in ekolojiyle Nazizm'i yeniden değerlendirmesi ve Üçüncü Reich'ın kırdaki toprak reformlarının yeşil bir toplum için uygun bir model olduğu yolundaki iddiası ışığında baktığımızda bu durum özellikle kaygı vericidir (1989, s. 242). Bramwell, yeşil politikada, "geleneksel ekonomik sosyalizmin araçları, tekniği ve söylemini kullanarak kaynakların uluslararası bir temelde eşitlikçi biçimde paylaşılmasını isteyenler ile pek çok kişinin gözündeki yeşil imajla

uyum içinde yerel, etnik ya da kabileci bir otarşik korumacılığın peşinde olanlar" arasında bir anlaşmazlık bulunduğunu ileri sürmektedir (a.g.y., s. 224). Eğer yeşil ademi merkeziyetçilik, insan toplumu ile doğa arasındaki sınırı ancak insan topluluğu içinde ırk ve kültür engellerinin sürdürülmesini korumak üzere yıkarsa, bu ne büyük bir trajedi olur.

Toplumsal Adalet

> *Ekolojik, ekonomik ve toplumsal krize, ancak bu krizden etkilenenlerin kendi yazgılarını belirlemeleriyle karşı koyulabilir. İnsanların kendi yazgılarını belirlemelerini ve her insanın özgürce gelişmesini savunduğumuz için, insanların doğal çevreleriyle uyum içinde, dayanışma içinde yaşamlarını yaratıcı biçimde birlikte şekillendirmelerini, kendi istek ve gereksinimlerini dış tehditlerden özgür biçimde belirlemelerini istediğimiz için, hem yurt içinde hem de yurt dışında insan hakları ve geniş kapsamlı demokratik haklardan yana radikal bir tutum takınmaktayız.*
>
> (Alman Yeşil Partisi Programı, 1983, s. 8)
>
> *Toplumsal adaleti kapsamayan bir ekoloji politikası anlamsızdır.*
>
> (Penny Kemp ve Derek Wall, 1990, s. 87).

Die Grünen için ekolojinin sürekliliğine, global düzeyde toplumsal adalet sağlanmadan ulaşılamayacağı kesin olduğu halde, bunların politik haklar mı yoksa toplumsal haklar mı çerçevesinde belirleneceği açık değildir. Alman Yeşilleri, zenginlerle yoksullar arasındaki ayrımları, yaşama ortamının mahvedilmesini, yaşamın, boş zamanın ve doğanın ticarileşmesiyle yoksullaşmayı, bütün dünya halkları adına "insani" ve demokratik haklardan yana "radikal tutum takınarak" meydan okudukları şeyler olarak görürler. Die Grünen, iktidarı, bütünleşmiş bir ekonomiyle birlikte is-

tikrarlı bir toplumsal sistem kurmaları için insanların ellerine vermek istemektedir. Böylece devlet ve kapitalist nitelikli ekonomik güç artık toplumu ve çevreyi tehdit edemeyecektir. "Sömürgen büyüme dürtüleri hem rekabetçi ekonomiden hem de ekonomik gücün devlet tekelleriyle özel-kapitalist tekellerde yoğunlaşmasından kaynaklanmaktadır" (PGGP, 1983, s. 8). Toplumsal ilke; ırk, etnik köken, cins ya da cinsel tercih ayrımı gözetmeksizin "her insanın kendi yazgısını belirlemesini ve özgürce gelişmesini" sağlamanın yollarını aramaktadır.

Yeşil politikanın problemi, özellikle sanayi sistemine karşı çıktığı göz önünde bulundurulursa, hem yaşamı kalıcı kılmayı hem de toplumsal eşitliği sağlayabilecek bir ekonomik programının olmamasında yatmaktadır. Alman Yeşilleri bile, "kol işçileri"nin gereksinimlerini çok az bilen "kafa işçileri"nin bir partisi olmakla eleştirilmişlerdir (Kagarlitski, 1990, s. 144). Gene de Die Grünen, *Titanic*'deki şezlongları yeniden düzenlemeye yönelik yeni bir girişim olarak yorumlayarak kapitalist topluma karşı sosyalist alternatiften uzak durmaya çalışan pek çok yeşile oranla, toplumsal adalete çok daha radikal bir açıdan yaklaşmıştı (Parkin, 1989). Çoğu yeşil yandaşının gözünde, temel öncelik, nimetlerini kimin sahiplendiği ve denetlediği konusunda fikir yürütmekten çok, sanayi toplumundan (sosyalist ya da kapitalist) kurtulmaya verilmeliydi. Sosyalistlerin sınıf mücadelesine verdikleri önemin yerini, ihtiraslı politikanın "birbirini yiyen" mantığıyla bizim gezegene ve birbirimize "bağlılığımız"ın kopması fikri almıştır (Crosbie, 1988). Değişim; mali kaynaklar ve sanayinin mülkiyeti ve denetiminde değişiklikler yapılmasından çok, yeni değer ve fikirlerin gelişmesiyle gerçekleşecektir.

Bu yeni değerler İngiltere'de ve başka yerlerde, temel gereksinimleri (tüketim toplumunun yapay biçimde yaratılmış talepleri karşısında) karşılamayı, çalışma ve gelir arasındaki ilişkiyi koparmayı (İngiltere'de Güvence Altına Alınmış Temel Gelir Şeması önerilmiştir) amaçlayan bir "yeni ekonomi" ve mümkün olduğunca kendine yetme gereksinimi biçiminde geliştirilmiştir (Ekins, 1986). Gelgelelim, bu amaçlar ile ekonomik eşitsizlik doğuran bugünkü yapılar arasındaki ilişki ve bunun yanı sıra yeşil

ekonomiye geçişin nasıl başarılacağı konuları pek açık bir dille ortaya konamamaktadır.

Yeşil politikada toplumsal adalet ilkesine bağlanma liberal ve sosyalist perspektifler arasında rahatsız edici bir kararsızlığı yansıtır: Kolektif eylemle eşitlikçi bir topluluk yaratma gereksiniminin karşısında bireylerin hak ve sorumlulukları yer almaktadır. İnsanların kendi çıkarlarını öne almalarına ve özel mülkiyete ağırlık veren piyasa ekonomisinin temelini oluşturan mülkiyetçi bireyciliğin sınırları açık bir biçimde aşılabilmiş değildir. Yeşil yazılarda "kendine yeterlik" sözcüğünün genellikle muğlak bir anlamda kullanılması bu durumu yansıtmaktadır. Bu sözcüğün (ne kadar tanımlanmış olursa olsun) bireye mi ev halkına mı yoksa topluluğa mı uygulanmak üzere önerildiği belli değildir.

Feminizm ve Yeşil Politika

> *Feminizm ekoloji, ekoloji de feminizmdir.*
> (Petra Kelly, 1984)

> *Ekoloji feminizmin yol gösterici bir yıldız olduğunu iddia eder.*
> (Andrew Dobson, 1990, s. 28)

Petra Kelly'ye göre, Yeşiller "Kuzey'de, Güney'de, Doğu'da ve Batı'da patriyarkal dünyanın merkezinde erkeklerin bulunduğu" bir sisteme karşı mücadele etmektedirler (Kelly, 1988, s. 111). Bu, yeşil politikada ve yeşil yazılarda durmadan yinelenen bir temadır. Dolayısıyla feminizmin, belki de yeşil politik düşüncenin *temel* teması olduğu ileri sürülebilir. Die Grünen'in "kadınların binlerce yıldan beri acısını çektikleri baskı, sömürü, adaletsizlik ve ayrımcılığı" sona erdirme hedefine bağlanması, partinin kökeninde kadın hareketi ile çoğunluğu kadınlardan oluşan yerel yurttaş inisiyatiflerinin bulunmasını yansıtmaktadır.

Die Grünen, "tamamen ekolojik bir yönetim yapısı bağlamında cinslerin tam eşitliği üzerine kurulmuş" bir toplumu savunarak yeşil ve feminist hareketler arasındaki politik ilişkiyi sağlam te-

mellere oturtma amacıyla yola çıkmıştı (PGGP, 1983, s. 40). Die Grünen'in kadın politikası, ev işinin diğer işlerle hak eşitliğine sahip, full-time bir iş olarak kabul edilmesi, erkeklerle kadınların ev işlerini ve çocuk bakımını eşit ölçüde paylaşmaları istemine dayanıyordu. Evlilikte zorla ilişkiye girme ve şiddete başvurma, işte cinsel ayrımcılık yasadışı ilan edilecekti. Cinsel eğitim, annelere toplumsal yardım ve yeni doğum kontrolü yöntemleriyle "gereksizleştirilecek" olsa bile, kürtaj gene de serbest bırakılacaktı. Gebelik izninden hem anne hem de baba yararlanacak, doğum öncesi ve doğum sonrası bakıma geniş destek sağlanacaktı. Kadınlar olsun bütün diğer gruplar olsun cinselliklerini özgürce ifade edebilmeliydiler. Erkekler tarafından dövülen ya da kötü davranışlara maruz kalan kadınlar için kadın sığınma evleri olmalı, yasal ve mali destek sağlanmalıydı. Her zaman kadın doktorlar bulunmalı, kadınlara karşı şiddet kullanılan ve ayrımcılık yapılan davalara yalnızca kadın hukukçular bakmalıydı.

Die Grünen'in kadınlar lehindeki eylem politikası ilk başta oldukça başarılı sonuçlar vermişti: 1984'te ulusal parlamento grubunun başında altı kadından oluşan "Feminat" bulunurken, yirmi beş kadınla on dokuz erkeğin seçildiği 1987'de Yeşiller'in Bundestag seçim listelerinden biri dışında hepsinin başında kadınlar görülüyordu. Ne var ki bu, partinin feminizmi ya da feminist sorunları pratikte de benimsemesi anlamına gelmiyordu:

> Parlamento grubumuz içindeki kadınlar bizim görüşlerimizi ortaya koymak için Bundestag'a girmeden öncekinden bile daha fazla mücadele etmek zorundalar. Erkekler şimdi kürtaj ile diğer toplumsal sorunları politik açıdan daha geri planda ve dolayısıyla daha önemsiz sayma eğilimindeler. Biz kadınlar bazen, sorunların daha geniş bir sorunun parçası olarak ele alındığından emin olmak için çok saldırgan biçimde tartışmak zorunda kalıyoruz.
>
> (Petra Kelly, akt. Spretnak ve Capra, 1985, s. 48).

Die Grünen, her kademede kadınlara yüzde 50 temsil hakkı tanıma amacına bağlı kalmakta da çok fazla zorlanmıştı. Charlene Spretnak ile Fritjof Capra, Almanya'da yeşil politika üzerine ol-

dukça sarsıcı bir ilk incelemede, kadınların kamu görevlerine gelmekte fiilen karşılaştıkları problemlerin erkeklerle ilgili yönleri konusunda derinlemesine bir çözümleme içermeyen kadın yanlısı politikayı tamamen mekanik gördüklerini bildiriyorlardı (1985, s. 47). Aktivizm, yalnızca ev işinin yüklerinden görece "kurtulmuş", ekonomik bakımdan güvenli (ya da bakmakla yükümlü bulunduğu kimsesi olmayan) ve hareket kabiliyetine sahip kadınlar için olanaklıdır. Petra Kelly, kendisiyle 1986'da yapılan bir söyleşide, "bir an bile soluk aldırmayan konferanslar, dersler, komite toplantıları, uluslararası geziler... broşür yazma, mektup yazma ve kampanyalara katılma programı"nın kendi sağlığına verdiği zararları anlatmaktaydı *(Green Line*, No: 48, 1986/87).

Kuzey Amerika'daki Yeşil "haberleşme komiteleri"nde (buradaki haberleşme sözcüğüyle kastedilen mektup yazmak değil, bir eşitler toplantısıdır) olduğu gibi yapıların katı biçimde hiyerarşik nitelik taşımadığı örneklerde bile, güçlü yöneticilik yeteneğinin yokluğunda "boşluğu erkekler doldurduğu" için kadınlar kendilerini hâlâ dışlanmış hissetmektedirler (Gahrton, 1990). Öyle görünüyor ki yeşil politika henüz "yapısızlığın tiranlığı"nı aşmanın yolunu bulamamıştır (Freeman, 1970).

Kadınların deneyimi Die Grünen'in tarihlerinde de marjinalleşmektedir. Werner Hülsberg, Alman Yeşilleri'yle ilgili tarih çalışmasında, "Yeşiller'in bu sorunda çok güçlü olduklarını" kabul eder (1988, s. 132), ancak Hülsberg'in kaydettiği tarih, politikalar ve sesler çok büyük oranda erkeklere aittir. Hülsberg'in kitabından, çok dikkatli bir gözlemle seçip ayırmamız halinde bile tek alınabilecek şey, kadınların seçmen ya da Alman Yeşil Partisi üyesi olarak rollerine ilişkin oldukça eksik düşüncelerdir. Dizinde hiçbir şey olmadığı gibi, bu bilgilerin çoğu 220 sayfalık metnin tek bir sayfasında (s. 132) aktarılmaktadır. Hülsberg bu durumda bile, kadınların Alman Yeşil Partisi'nde liderliği üstlendikleri bir dönemin varlığını yalnızca cinsel baskı etrafındaki sorunlara politik destek verilmesi bağlamında kaydeder. Daha da dehşet verici olan yan, Hülsberg'in incelemesini feminizmden arınmış bir ekososyalizm savunusuyla bitirmesidir. Öbür yandan Sara Parkin'in Die Grünen'le ilgili olarak çizdiği tabloda da kadınlar, geleneksel

topluma yeşil eleştirinin temel bir çekirdeğini oluşturmaktan çok, "özel bir çıkar grubu" olarak değerlendiriliyorlardı (1989). 1991'de İngiltere'de çıkan Yeşil Kitap'ta kadınların yeşil politikaya katkılarının marjinalleştirilmesine ilişkin yeni kanıtlar bulunmaktadır; bu katalogda öneri olarak seçilenler arasında, yazarı kadın olan yalnızca bir kitap bulunmaktaydı.

1991'de yapılan Toplumsal Davranışlar Araştırması'nın gösterdiği gibi kadınlar çevre sorunlarıyla erkeklerden daha fazla ilgilenme eğilimi gösterdikleri ve Yeşil Partiler'de geleneksel partilere oranla daha fazla temsil edildikleri halde, bu durum, mutlaka onların çıkarlarının yeşil hareketin temel kaygısını oluşturduğu anlamına gelmez. İngiliz Yeşil Partisi'nin *Manifesto for a Sustainable Society* (Hayatı İdame Ettirebilir Bir Toplum Manifestosu) (MFSS), başlığının da düşündürdüğü gibi, asıl olarak ekolojik sorun üzerinde durmakta ve kadınlara yalnızca nüfusla ilgili bölümde ve dolaylı olarak, belgenin yaklaşık yarısından sonra değinilmektedir. Bundaki amaç şöyle ifade edilmektedir:

> Bir yandan dayanışmacı ve tatmin edici bir yaşam tarzı sağlamak üzere cinsel açıdan klişeleşmiş rollerden kurtulmuş, karşılıklı sorumluluğu öngören yerel topluluklar kurarken, öbür yandan çift başına daha az sayıda çocuk yapılmasını özendirmek.
> (MFSS, 1987, s. 405)

Çok sayıda erkek yazar, "kadınların özgürlüğü ile nüfus kontrolü arasında olumlu bir korelasyon bulunduğu" noktasında kadınların özgürlüğünü hoşnutlukla karşılamaktadır (Irvine ve Pontin, 1988, s. 23; Icke, 1990; Paehlke, 1989). Demek ki bir nüfus kontrolü mekanizması olarak eşit fırsatlar tanındığı açıktır ve eğer bu politika "işlemezse" müdahale edileceği (erkekler tarafından mı?) doğrultusunda üstü kapalı bir tehdit vardır:

> Kadınlara eğitim ve çalışma fırsatı tanınması başka müdahalelere gerek kalmadan ailelerin küçülmesi sonucunu doğurur.
> (Paehlke, 1989, s. 266)

Budist bir perspektiften bakan Schumacher da annenin yerinin yuvası olduğunu ileri sürmektedir:

> Genelde kadınların "dışarıda" çalışmalarına gerek yoktur... Çocuklar sokakta vahşileşirken küçük çocukların annelerinin fabrikalarda çalışmalarına izin vermek Budist bir ekonomistin gözüne ekonomik gelmeyecektir.
>
> (1973, s. 51-52)

Yeşil düşünürlerin feminizme bağlılığın kendi politikalarının temelinde yattığını iddia ettikleri örneklerde bile, bu durum genellikle *dişil* değerlerin tartışılmasına kaymaktadır.

Jonathan Porritt'in *Seeing Green*'inde* kadınlara öz orada ancak on dördüncü bölümde değinilir. Porritt orada da Adrienne Rich'in patriyarkalizmi, kadınların kimlik ve eylemlerinin erkekler tarafından belirlendiği bir iktidar sistemi olarak tanımlamasını onaylar, ama bunun yanında patriyarkal bir dünya görüşünün kadınların yanı sıra erkekleri de ezdiğini ileri sürerek devam eder:

> Patriyarkalizm, zorunlu erkeklikten başka bir anlama gelmez. Dişil nitelikler sürekli *lekelenir* ve *bastırılırken*, olumlu ahlaki değerler erkeksi niteliklere *atfedilir*.
>
> (Porritt, 1984, s. 201-202; altı çizili yerler orijinaldedir)

Porritt, "dişilik ilkesi"ni, yardımlaşma, anlayışlılık, holistik düşünme, duygu ve sezginin "yumuşak/yin" niteliklerini yeniden ortaya koyma gerekliliğini vurgular. Sorun erkeklerin kadınlar üzerindeki egemenliği değil, erkeklerin çok sert ve katı (rekabetçi, iddiacı, rasyonel, analitik, materyalist ve entelektüel) kadınların ise çok kibar ve yumuşak olmalarından kaynaklanan "dengesizlik"tir. Çözüm; değerlerin, hepimizin "kültürel bir dönüşüm"le "dengeleneceğimiz", dolayısıyla erkeklerin kendilerindeki "dişil" tarafı canlandırıp kadınların daha atak olacakları biçimde değiştirilmesidir.

Kadınlara "dişilik ilkesi"ne tek başlarına sahip çıkma hakkı bile tanınmamıştır. Son zamanlara kadar İngiliz Yeşil Partisi'nin önde gelen üyelerinden olan David Icke, "erkeklerin ve erkek değerlerinin yeryüzünü öldürdüğü"nü kabul etmekle birlikte, erkeklere yeryüzünü kurtarmakta eşit bir rol vermeyi sürdürür:

* Bu kitap, Ayrıntı Yayınları tarafından Alev Türker'in çevirisi ve **Yeşil Politika** adıyla Türkçeye kazandırılmıştır. (ç.n.)

> Çevresel yıkım ve buna benzer konularda duygularımızın en önemli yönleri, yeşillerin dişil değerler dedikleri özelliklerdir. Söz konusu değer ve duygulara hem erkekler hem de kadınlar sahip oldukları için bu deyiş yanıltıcı olabilir.
>
> (Icke, 1990, s. 203)

Başka erkek yazarlar da benzer görüşleri savunurlar (Rivers, 1988; Dauncey, 1988). Dorothy ile Walter Schwarz aynı doğrultuda şunları söylemektedirler: "Bu değerler yalnızca kadınlara ait değildir, ancak bizim toplumumuzda kadınlar bu değerleri ifade etmekte geleneksel olarak daha ustadırlar; böylece kadınlar, kendi kendilerini zayıf cins haline getirmelerine duydukları kırgınlığı dile getirmeye devam ederler" (1987, s. 190).

Yeşil politika kadınlarla kuvvetli biçimde özdeşleştirildiği halde, bu durum kadınların yaşamlarının gerçekliğinden daha çok söylem düzeyinde geçerlidir. Kadınların *dişil* nitelikleri vurgulanırken, erkekler ile kadınlar arasındaki güç dengesizliği konusundaki feminist kaygılar görmezlikten gelinir. Dişilik ilkesi yeşil harekete kadınların özgürlüğü adına değil, insan toplumunu arındırmanın bir kaynağı olarak getirilmiştir: "Sanayi toplumunun ve dünyanın bugün içinde bulunduğu kriz erkek değerlerinin bir krizidir" (Robertson, 1983, s. 23).

Kadınların yeşil politikayla ilgilerinin kökeni erkekler karşısındaki dezavantajlı konumları değil, erkeklerin iğrençleştirdikleri bir dünyadaki ahlaki üstünlükleridir. Kadınlar erkeklere "yeni bir ahlaki dünya"ya giden yolu gösterebilirler. Erkekler problem olabilir, ancak kadınlar çözümdür. Erkek egemenliği kadınlar için bir problem olarak değil, bütün insan toplumunun katlandığı bir problem olarak görülmektedir. Erkekler de dezavantajlı durumdadır, çünkü onlar da kendi doğalarının dişil yanını "kaybetmişlerdir".

Kadınların bu söylemin arkasında yatan düşünceyi çok dikkatli bir gözle incelemeleri gerekmektedir. Yeşil politikanın erkekler ile kadınlar arasındaki güç dengesizliğinin yarattığı gerçek, maddi problemleri çözememesi, yeşil hareket içerisinde patriyarkalliğin yeniden üretilmesini doğuracaktır ve bu tehlikenin şimdiden baş gösterdiğine ilişkin kanıtlar vardır.

> *Tinselliğe ilişkin şimdiki kendi tanımıma göre, tinsellik, insan varlığının, içimizde ve çevremizdeki gizli enerji güçlerini keşfeden ve bize en derindeki karşılıklı bağımlılığı gösteren yönüdür.*
>
> (Charlene Spretnak, 1985, s. 240).

Batı toplumunun değerlerine yeşillerin belki de en köklü meydan okumaları, politik düşünceye Musevi-Hıristiyan olmayan bir tinsel boyut getirmeleridir. Yeşil Parti üyeleri faaliyetlerinin bir parçası olarak uyum sağlamaya ve meditasyona yer ayırdıklarında bu yenilik, politik yorumcular arasında belli bir şaşkınlığa yol açabilir. Tinselliği bir politik programa "uydurma"nın güçlüğü, bizi bazen tinselliğin yeşil düşüncedeki öneminin küçümsenmesine götürecektir (Dobson, 1990). Yeşiller açısından, insanın gelişmesi, kurulacak ortam için yeni bir etik oluşturabilecek toplumsal değerlerin zorunlu dönüşümünde merkezi bir rol oynayacaktır. Yeşiller, bugünkü değerlerimizin maddi gereksinimler doğurmak ve karşılamakla sınırlı modern tüketim toplumlarında bozulduğunu ileri sürüyorlar. Sanayi toplumunun temelini oluşturan Batı bilimsel rasyonalizmi insanların tinsel gereksinimlerini yadsımış ve "modern deneyimde derin bir açlık" yaratmıştır (Spretnak ve Capra, 1985, s. 255). Yeşiller, insanoğlunun yalnızca maddi değerlerle gelişemeyeceğini, tinsel değerlerin kaybedilmesinin materyalizme sürüklenişin hem nedeni hem de sonucu olduğunu savunmaktadırlar.

Tinsellik yeşil politika açısından temel önem taşımaktadır. Çünkü insanların doğa ve birbirleri karşısında hem bir olmasını (oneness) hem de karşılıklı bağımlılığını, yani bütünlüğünü öne çıkarmaktadır (Porrit, 1984; Bahro, 1986; Spretnak, 1985; Dobson, 1990). Yeşiller, yerli Amerikalılarınki gibi geleneksel topluluklarda var olan şeyi, doğayla ilişkimizde şaşkınlık ve heyecan içinde huşu duyma özelliğimizi kaybettiğimizi ileri sürmektedirler. İnsanlığın tinsel gereksinimleri genellikle denge gereksinimi olarak ifade edilir ve bunun en iyi biçimde sergilendiği yer, Hıristi-

yanlık gibi insan-yönelimli Batı dinlerinden çok, Taoculuk ve Budizm gibi Doğu dinleridir (Schumacher, 1973; Capra, 1983). Taoculuk dişil ilkeyi vurguladığı halde, ne Taoculuk ne de Budizm yeşil düşüncenin tinsel temeli olarak kadınlara parlak bir gelecek sunarlar.

Sözgelimi, Schumacher'ın yeşil bir tinselliğin temeli olarak savunduğu Budizm, kadınların aşağılığı konusunda çok kesin bir tutum takınmaktadır. Aziz Buda'nın öğretilerine kulak verirsek, Schumacher'ın kadınların eve dönmelerini istemesinde şaşılacak bir yan yoktur:

> Kadınlar çabuk öfkelenirler; kadınlar tutkuyla doludurlar; kadınlar kıskançtırlar; kadınlar aptaldırlar. İşte neden budur... Kadınlara kamusal meclislerde yer verilmemesinin, işe alınmamalarının ve yaşamlarını herhangi bir mesleği yürüterek kazanmamalarının nedeni budur.
>
> (Akt. Truong, 1990, s. 134).

Budist öğretilere göre, kadınların cinsellik ve tutku kaynağı olduklarına, dolayısıyla bir erkek olarak yeniden doğmadıkça nirvanaya ulaşamayacaklarına inanılır. Özgül bir tinsellik biçiminin doğal dünyaya karşı yumuşak bir tutum takınması, kadınlara iyi davranılacağı şeklinde bir varsayımda bulunmamızın nedeni olamaz.

Yeşil bir tinsellik yaratmaya yönelik daha sonraki girişimler, daha gizemsel "antik" yeryüzü-temelli dinlerde odaklanmışlardır. Sonuç olarak yeşil tinsellik, Yeni Çağ hareketinin gizemciliğiyle birlikte değerlendirilerek -belki hatalı biçimde- bir kenara atılmıştır. Bununla birlikte, İngiliz Yeşil Partisi'nin parlamento adayı ve sözcüsü David Icke'nin sanki birdenbire gizemciliğe kayıp ermişliğe soyunduğu göz önüne getirildiğinde, bu karışıklığın şaşırtıcı bir yanı yoktur (Icke, 1991). İki hareket kesinlikle örtüşmektedirler. Yeni Çağ yandaşları, insan ırkının henüz tam potansiyelini ortaya koyamadığını, bundan sonraki aşamanın yüksek bilinç aşaması olacağını savunuyorlar. Bireyler çeşitli gizemsel araçlarla kendi bilinçlerini yükselttikçe, kişisel dönüşüm sayesinde değişiklik gerçekleşecektir. Marilyn Ferguson'ın *The Aquarian Cons-*

piracy (1981) adlı yapıtında ortaya konan kanıtlara bakılırsa, Yeni Çağ'ın tipik özelliklerini somutlayan kişi Kaliforniya'da yaşayan 1960'lar kuşağından bir meslek sahibidir.

Yeni Çağ düşüncesinin problemi, kişisel dönüşüm ile daha geniş komünal değişiklik arasındaki ilişkidir. Marily Ferguson, seyahatler, yeni iletişim teknolojileri ve binlerce uluslararası konferans yoluyla büyük bir karşılıklı bağımlılık kurulmasından söz eder. Marilyn Ferguson yine, insanlar dünyadaki diğer insanların açlık ve sefaletine karşı birleştiği oranda, insan gereksinimlerine kamusal karşılıklar bulunmasından söz etmektedir. Ferguson'ın kitabını yazışından bu yana geçen on yılda durum iyileşmek bir kenara dursun, iyice bozulmuştur. İnsanlar dünyanın dört bir tarafındaki konferanslara katılmaktadırlar, ancak gereksinim duyan insanlar için ne kadar anlamlı yardım sağlanabildiği kuşkuludur. David Lodge'un *Small World* (Küçük Dünya) adlı romanında anlattığı türden anlamsız bol gürültülü toplantıların tam sayısını asla kestiremeyeceğiz. Yeni iletişim teknolojileri, uluslararası ölçüde insanların birbirlerini anlamalarını kolaylaştırmaktan çok, daha hızlı füzeler doğurmuştur.

Yeni Çağ yanlıları, yerli Amerikalılarınki gibi geleneksel kültürlerin gizemciliğine ırkçı biçimde sahip çıkmakla da suçlanmışlardır:

> Yeni Çağ Hareketi'nde yerli halklarla yerli kültürler metalaşmıştır. Burada olan, bizim kültürümüzün bağlamından koparılması ve belirli parçalarının satılması ya da basitçe çekip çıkarılmasıdır. Bu, maden çıkarmaya benzer. Bizim başımıza gelen de budur. Belirli şeylerin alınıp belirli insanların bu şeyleri kendi tarzlarına göre uygulamaları, bence, bizim kültürümüzün sahiplenilmesidir. Bu, yabani pirincimize ya da toprağımıza el konulmasıyla aynı şeydir. Üstelik elimizde kalan son şeylerden birisi, bizim kültürümüzdür bu.
>
> (LaDuke, 1990, s. 32)

LaDuke, Batı toplumuna karşı koymak isteyenlerin çıkış yolunu başkalarının kültürlerini devralmakta aramamaları, kendi kültürleri aracılığıyla kendi yollarını bulmaları gerektiğini ileri sürerek devam eder. Yeni Çağ kesinlikle büyük bir iş alanıdır.

Amerika'da Yeni Çağ kitapları piyasasının hacmi, yüz kadar Yeni Çağ dergisi ve radyo istasyonu bulunduğu hesaba katılırsa, 1990'da 100 milyon dolar değerindeydi *(Independent on Sunday,* 14 Ekim 1990).

Ben yaşamlarımıza tinsel bir boyut katılmasına ve materyalizme yapılan vurgunun kaldırılmasına karşı çıkmayı istemem, ama Winona LaDuke'un sözlerine kulak vermek de önemlidir. Yeşil tinsellik Yeni Çağ yolunda çok fazla ileri giderse, bizi yanlış takıntılarla uğraşıp durma riskiyle yüz yüze getirir. Biz bu sayede bireysel olarak daha geniş kapsamlı bir tinsel bilinç geliştirebilir ve modern toplumda bölünmüş durumda bulunan parçalarımızı "bir araya toplayabiliriz", ama bu mutlaka daha geniş kapsamlı bir toplumsal dönüşümle sonuçlanmak durumunda değildir. Bu dönüşüm kültürümüzden uzaklaşarak değil, kültürümüzün materyalizmini dönüştürerek sağlanmalıdır. Yeni Çağcılık pek çok açıdan "ben" kuşağının yalnızca yeni bir dışavurumu (güçsüzler için değil, güçlüler için bir hareket) olarak görülebilir. Bu, bireylerin kendilerini ve koşullarını "saf karar"a dayalı hareketlerle değiştirdikleri ve Joseph Campbell'ın "cennet"i yakalama öğütlerini izledikleri bir dünyadır. Kendi cennetini arayan zengin Kaliforniyalı, topluluğun daha yoksul üyelerinin gereksinimlerine kulak verecek midir?

Yeşil düşünceyle pek çok ortak yanı bulunan Yeni Çağ düşüncesinde ağırlık, özerkliğe ve kendi kendine yetmeye verilmektedir. Marilyn Ferguson, emekli yurttaşlardan çabalarını daha ucuz hizmet sağlamaya yoğunlaştırmayıp, bir işletmeye ya da kolektif bir konut projesine girişmek üzere kurslara giderek daha fazla "kendini gerçekleştiren" bir konuma gelmelerini isteyen "Gri Panterler"in liderlerinden birisinin örneğini onaylayarak aktarır. Bununla birlikte, böylesi bir bireysel çözüm zayıflarla ve güçsüzlerin işine yaramayacaktır. İnsanların özerk davranma yetenekleri kendi toplumsal konumlarına bağlıdır. Egemen ırk ve sınıfın seçkin ürünleri, işler kötüye giderse daima tekrar öne çıkabileceklerini bilerek her zaman "geride durmuşlardır". İnsan toplumundaki bölünmeleri gideremiyorsak, kendi içimizdeki, zihin, beden ve tin arasındaki sınırları yıkmanın, hatta kendimizi yeniden doğaya bağlamanın

hiçbir yararlılığı yoktur. Aslında Yeni Çağcılığın tehlikesi, kendi etrafımızdaki sınırı kalın çizgilerle yeniden çizmemizdir. Kendi aramızdaki ya da gezegenle olan bağlılığımız bireysel bir çabayla sağlanabilir, ancak insan topluluğu içindeki bağlılık dikkatle, sevgiyle ve kolektif biçimde kurulmak zorundadır.

İleri Gitmek İçin Geri Dönüş mü?

> *Gerekli olan, daha kompleks ve yaratıcı bilgiyi daha yeni ve daha zengin biçimde algılamayı bilmenin ve yaratmanın hem öznel hem de nesnel biçimlerini keşfetmektir. Bu yeni bilgileri bir arada örmekle yeni sözcükler bulur, yeni anlamlar keşfeder, yeni modeller tasarlar, yeni kültürel ve "insan mekânları" üretir, böylece yeni bir dünya düzenini yaratırız.*
>
> (Corinne Kumar D'Souza, 1989, s. 35)

Bilim olarak ve tinsellik olarak ekoloji, doğal dünyayla ilişkimizi daraltan sınırları parçalamaya başlamamıza yardımcı olmuştur. Yeşil hareket çağımızın problemlerinin pek çoğunu açık bir dille ortaya koymuş, ne var ki politik çözüm getirememiştir. Yeşil hareketin şu kötü durumumuzdan gerçekte kimi (bilimi, teknolojiyi, sanayiyi, kapitalizmi, dini, erkekleri, insan doğasını?) sorumlu tuttuğu da belli değildir. Modern sanayi toplumlarının hayatın idamesini sürdürebilir nitelikte olmadıkları söyleniyor, ama bir alternatif için gözlerimizi nereye çevirmeliyiz? Yanlış yolda gidiyorsak eğer, bir zamanlar doğru yolda mıydık? Pek çok yeşil o zamanlar doğru yolda olduğumuzu ileri sürmekte ve gözlerini bizi geriye götürmek üzere modern budalalığın suçunu taşımayanlara (kadınlar, ilk insan toplulukları ve onların çağdaş temsilcileriyle bizzat doğanın kendisine) dikmektedir. Bu alternatiflerin her biri bir dizi temel soruyu gündeme getirir. Erkeklerle kadınlar doğal dünyayla ilişkileri bakımından birbirlerinden farklı mıdırlar? Eğer farklılarsa, nasıl ve niçin? İnsanlık ile doğal dünya arasında uygun bir ekolojik denge nasıl oluşturulacaktır? Bu dengeyi kurmamızda

bize "doğa" yol gösterebilir mi? Bu sorulara yanıt ararken ekolojik, toplumsal ve tinsel açılardan ilk insan topluluklarından esinlenebilir miyiz?

Günümüz ile geçmiş, insanlık ile doğa, maddi olan ile tinsel olan arasındaki sınırlara ekofeministlerle derin ekolojistler tarafından temelden karşı çıkılmaktadır. Ekofeministlerle derin ekolojistler bizi seçim politikasıyla çevre politikasının sorunlarının temeline inerek ve daha öteye giderek insanın varoluşunu daha köklü bir biçimde sorgulamaya yönlendirmektedirler.

II. KADINLAR VE DOĞA: EKOFEMİNİZMİN MEYDAN OKUYUŞU

> *Kadınlar, yaratının her yeni mucizesini, doğanın sayısız biçimlerde güzellik ve görkemliliğini öven yeryüzünün yeni bir tinselliğini ve yaşamın kutsanmasını güçlü biçimde olumlamaktadırlar... Bu, bütün canlı şeyleri aralarında hiçbir sınır olmaksızın tek ve birbirine bağımlı bir ağ içerisinde bir arada kümelenmiş olarak gören yaşamın kutsallığına ilişkin bütünsel bir bakıştır.*
>
> (Ursula King, 1989, s. 219)

> *Ekofeminizmin özel olarak iletti̇ği mesaj şudur: Kadınlar hem toplumsal egemenlik hem de doğanın egemenliği yüzünden acı çekiyorlarsa bu gezegendeki yaşamın büyük bölümü de acı çekmektedir ve tehdit altındadır.*
>
> (Ynestra King, 1989, s. 25)

Ekofeminizm, ilk defa 1974'te Fransa'da Françoise d'Eaubonne tarafından "adlandırıldıysa" da 1970'li yılların sonlarında ortaya çıktı. Erkeklerin gerek kadınları gerekse doğayı baskı altında tutulan ve korkulan Öteki olarak ele alma biçimlerine ilk defa 1949'da Simone de Beauvoir'ın işaret ettiğine bakarsak, bu belki de çok yerinde bir adlandırmadır:

> Erkek kadında Doğa olarak ve kendi varlığı olarak Öteki'ni arar. Ancak biz, Doğa'nın erkekte ne kadar karışık duygular uyandırdığını biliyoruz. Erkek kadını sömürür ama kadın da erkeği ezer, erkek kadından doğar ve kadında ölür; kadın erkeğin varlığının kaynağı ve erkeğin kendi iradesine boyun eğdirdiği alandır.
>
> (1968, s. 144).

Ekofeministler, Simone de Beauvoir'ın kadınların doğal dünyayla yakın oldukları, erkeklerin hem kendilerini hem de doğayı sömürdükleri şeklindeki çözümlemesine katılırlarken, Simone de Beauvoir gibi kadınları doğadan "kurtarma"ya çalışmamaktadırlar. Tam tersine, ekofeministler bu ilişkiyi kutsamak ve erkeklerin yaratmış olduğu doğa ile kültür arasındaki sahte sınırı yıkmak üzere kullanmak istiyorlar. Ekofeministler, ekoloji ile feminizmi bir araya getirmekle hem kadınların hem de doğanın, modern patriyarkal toplumun yıkıcı teknolojilerine (savaş ve militarizm, kapitalizm ve sanayi sistemi, genetik ve doğum mühendisliği) maruz kalmışlığını fark ederler. Ekofeministler, daha geniş kapsamlı toplumsal, kişisel ve ekolojik bir bağlamda sorunların üzerine gidebilecek, barışı daha çok seven ve daha az hiyerarşik yapıdaki bir alternatif kültürün temeli olarak kadınlarla birlikte anılan besleyip büyütme ve bakma değerlerinin sözcülüğünü yaparak, Yeryüzü'nü mahveden erkek kültürünü yıkmanın yollarını aramaktalar.

Irene Diamond ile Gloria Orenstein, yeni ortaya çıkan ekofeminist hareketi, etik, politik, toplumsal ve yaratıcı değişimin başlıca katalizörü olarak görüyorlar (1990, s. ix). Ekofeminizm, derin ekolojiyle birleştiğinde, yeşil hareket içindeki kuramsal ve felsefi gelişmenin en dinamik alanını oluşturmakta. Ekofeminist düşünce, henüz yeni ortaya çıkan bir hareket olarak, bünyesinde pek çok eğilimi barındırıyor; ekofeminizmin amacının, hazırladıkları kitabın başlığının ortaya koyduğu gibi, dünyayı "yeniden dokumak" olduğunu düşünürsek bunun pek şaşırtıcı bir yanı yoktur. Ekofeminist fikirlerin iç içe geçmesi çerçevesinde, kadınlar ve doğa arasındaki ilişkiyi *toplumsal düzeyde* yaratılan ve bundan dolayı toplumal düzeyde çözülebilecek bir ilişki olarak görenler ile kadınlar ile doğa arasındaki ilişkiyi özgül toplumları ve çağları aşan, daha derinlere inen bir biyolojik ve tinsel *yakınlık* ilişkisi olarak görenler arasında bir anlaşmazlık bulunmaktadır. Petra Kelly'ye göre:

> Kadınlar gelecek kuşakların "şikâyet mercileri"dir (*sic!*)... çünkü yalnızca kadınlar, bence, kendi rahimlerine, kendi köklerine, kendi doğal ritimlerine, kendi içlerindeki uyum ve barış arayışlarına dönebilirlerken, erkekler, en azından erkeklerin çoğu, sürekli olarak kendi iktidar

mücadelelerine, doğayı sömürme çabalarına ve askeri egolarını tatmin eden yolculuklara bağlanmışlardır.

(1984, s. 104)

Kadınların doğayla ilişkisine ilişkin "toplumsal" ve "yakınlık" temelli açıklamalara karşın, ekofeministleri belirli "kamplar"a sokmak kolay değildir; bu doğrultuda harcanacak çabalar, kadınların düşüncesi içinde yeni ve yapay sınırlar koymak anlamına gelir. Örneğin, sosyalist ekofeminist bir perspektife sahip Caroline Merchant ile radikal feminist bir perspektife sahip Adrienne Rich'in ikisi de biyolojik ve toplumsal belirleyicilerin kadınların yaşamlarında iç içe dokunmuş bir durumda bulunduklarını düşünmektedirler. Merchant ile Rich biyolojik öğe ile toplumsal öğeyi birbirinden "ayırmaya" çalışmanın erkek düşüncesi olduğunu ileri sürerler. Charlene Spretnak ise kadınların kendi bedenlerini kutsayarak eko-tinselliğe ulaşabileceklerini savunur, ama aynı zamanda yalnızca dişi olmanın yetmediğini kaydeder. Starhawk da büyücülüğün "eski din"ine geri dönüşü savunmakta, ama yanı sıra bunun politik mücadeleden ayrılamayacağını düşünmektedir: "Ne yaparsak yapalım, tinselliğimiz eyleme dayanmalıdır" (1990, s. 85).

Bununla birlikte, ekolojiyi feminizmle birleştirmenin, bu ortaklığın dengesinin kadınların kurtuluşu politikasının zararına olarak gezegeni kurtarmaktan yana eğilim göstermesi gibi bir tehlike vardır. Nitekim ben de ekofeminist düşüncenin bazı bakımlardan bu yönde sürüklendiğini ileri süreceğim. Tinsel özdeşleşmeyi ya da kadınların doğayla fizyolojik yakınlıklarını aşırı derecede vurgulamak, kadınlara yönelik maddi baskı ile sömürünün görülmesini engelleyebilir ve aralarındaki eşitsizliklerin göz ardı edilmesine yol açabilir. Öbür yandan Janet Biehl de tam zıt doğrultuda bir yanılgıya düşmektedir. Janet Biehl, "kadınları herhangi bir şekilde insansız doğanın özel bekçileri olarak savunarak partikularist bir doğrultuda çalışmayı vaat eden bir grup saymadığı" için doğayla yakınlığı temel alan ekofeminizme karşı çıkar. Murray Bookchin'in "toplumsal ekoloji"sindeki ekoanarşist perspektifi izleyen Biehl, feminist iddiaları bile "bir *bütün* olarak insanların *genel* çıkarları" sınıfına sokarak sürdürür sözlerini (1991; altı çizgili yer-

ler orijinaldedir). Biehl, "tek tek her insan egemenlik ilişkisinden kurtulana kadar insansız doğanın da insanlığın da egemenliğe tabi olmaktan kurtulamayacakları" görüşündedir. "Bu bağlamda kadınlar, egemenlik ilişkisinin biricik ya da *başlıca* nesneleri değillerse de egemenliğin nesneleridirler" (a.g.y.; altı çizgili yer sonradan eklenmiştir). Demek ki Janet Biehl fiilen hem toplumsal kaynaklı hem de doğayla yakınlık kaynaklı ekofeminizmi reddetmektedir.

Toplumsal (ya da sosyalist) ekofeminizm, geleneksel politik perspektiflerle en azından aynı toplumsal parametreleri paylaşırken, doğayla yakınlığı temel alan ekofeminizm toplum ve kültürün ötesine geçip kadınların doğayla tinsel ve biyolojik yakınlığını savunan daha özcü bir görüşle, geleneksel politik perspektiflere temelden meydan okumaktadır. Doğayla yakınlığı temel alan ekofeminizm en tam biçimiyle Kuzey Amerika'da gelişmiştir ve gerek Yeni Çağ düşüncesiyle gerekse Mary Daly ve Susan Griffin'in isimleriyle birlikte anılan radikal kültürel feminizmle örtüşmektedir. Yeni Çağ düşünürlerinde olduğu gibi, ekofeministler yerli Amerikan kültürünün tinselliğinden bir hayli esinlenmekte ve buna bağlı olarak kültürel mezar soygunculuğuna kapılmanın aynı tehlikelerinden zarar görmektedirler. Doğayla yakınlığı temel alan ekofeminizmin başlıca amacı, gezegeni tehdit eden yıkıcı pratikleri durdurmaya çağıracak yeni bir Yeryüzü-temelli bilinç geliştirmektir. Bu, erkek egemenliğindeki modern toplum ve kültürü aşarak hem varlığımızın hem de bilgilerimizin sınırlarını yıkmaya çalışan bir harekettir. Doğayla yakınlığı temel alan ekofeministleri doğayla özdeşliklerini pek çok biçimde (şarkılar, temsil sanatı, mitlerin yeni bir biçimde anlatılması, resimler, şiirler, düzyazılar, ayinler ve cadı meclisleri ile sağaltım gruplarından tutun, organik yiyecek birlikleri, doğrudan çevre eylemleri ve barış kamplarına kadar çok sayıda farklı faaliyetlerle) ifade ederler (Starhawk, 1990).

Hem toplumsal kaynaklarla hem de doğayla yakınlık kaynaklı ekofeministler, aralarındaki farklılıklara karşın, feminizmin kaygı duyduğu noktalar (kadınlara karşı kullanılan şiddet, kadınların sağlığı, genetik ve doğum teknolojilerinin etkisi, cinsel işbölümü ve Güney'de kadınların mücadelesi) dahil olmak üzere özde ortak

fikirleri paylaşırlar. En temel özellik, ekofeministlerin, gezegeni tehdit etmekte olan modern bilimsel, sınai ve askeri sistemleri yaratmakta başlıca rolü patriyarkalliğe vermeleridir. Ekofeministler, erkeklerin doğaya "efendilik etme" girişimlerinin bizi Yeryüzü'nü kaybetme tehlikesiyle yüz yüze getirdiğini ileri sürmektedirler.

Doğaya Efendilik Etmek ve Yeryüzünü Kaybetmek

> *Kadınlara yönelik kaba ve baskıcı uygulamalar, doğaya duyulan nefretin yanı sıra diğer egemenlik biçimleri ve ekolojik felaketle bağlantılıdır. Doğa, kendisini hem insanın tarihinde hem de insansız doğada gösteren egemenlik ilişkisine başkaldırırken, şimdi toplumsal hareketler olarak feminizmin ve ekolojinin doğmuş olması önemli bir noktadır.*
>
> (Yaestra King, 1983, s. 124-125)

Çoğu yeşiller gibi ekofeministler de doğal dünyanın yok edilmesinin izlerini Batı toplumunun hiyerarşik düalizmlerine (kültür/doğa, erkekler/kadınlar, zihin/beden, bilim/halkın bilgisi, akıl/duygular, materyalizm/tinsellik) dayandırırlar. Ekofeministler, bu düalizmlerin kadınları olumsuz anlamda doğayla, bedenle, halkın bilgisiyle, duygusuyla ve tinsellikle birlikte düşünülen özel bir dünyaya hapsederek, erkeklerin kültürü, zihni, bilimi, aklı ve materyalizmi somutlayan kendi imgeleriyle düzenledikleri tek boyutlu bir kamusal dünya doğurduğunu ileri sürmektedirler. Bu bölünme, bilimin, teknolojinin, sanayinin ve militarizmin dizginlenmemiş bir biçimde gelişmesini sağlamıştır. Erkek egemenliğindeki toplumlar saldırganlık, rekabetçilik ve tek yönlü bir akıl yürütme (askeri mantıkta, ekonomik hesaplamada ya da bilimsel yöntemde olduğu gibi yalnızca tek bir düşünce çizgisini izleme) gibi yıkıcı tutumlar da sergilerler. Bu durum muazzam boyutlu duygusuz bürokrasiler, yalnız kendi çıkarını gözeten ve kendini düşünen atomlaşmış bireyler ve ahlaksız piyasayı yaratmıştır. Buna karşılık kadınların besleyip büyütme ve bakma değerlerini, gelecek kuşak-

ların varlığını sürdürme gereksinimini neredeyse tamamen yok etmiştir.

İlk ekofeminist kitaplardan ikisi, erkeklerin kadınlar ve doğa üzerindeki egemenliğinin kökenlerini araştırmaktaydı. Bunlar, Susan Griffin'in 1978'de çıkardığı *Women and Nature* (Kadınlar ve Doğa) ile Carolyn Merchant'ın 1980'de yayımladığı *The Death of Nature* (Doğanın Ölümü) adlı kitaplardı. *Kadınlar ve Doğa* bu bölünmeleri şiirsel bir dille ifade ederken, *Doğanın Ölümü* bu bölünmelerin nasıl ortaya çıktıklarının tarihsel bir açımlanışıydı. Merchant, kadınların ve doğanın sömürülmesinin sorumluluğunu erkek egemenliğindeki dinlere ve erkek egemenliğindeki bilime yükler. Merchant, on altıncı ve on yedinci yüzyılların bilimsel devriminin sömürüyü kısıtlayan eski organik doğa görüşünü nasıl yerle bir ettiğini gözler önüne serer. Bu bilimsel devrim doğaya bakışı canlı bir organizma olan "Yeryüzü Ana" olmaktan manipüle edilip sömürülebilecek bir cansız makineye dönüştüren "doğanın ölümü"ne yol açmıştı. Bilimsel devrimden önce "dişil ilke" insanlık ile doğa arasındaki etkileşimin en temel unsuruydu:

> Bu, insan bedeninin parçaları arasındaki karşılıklı bağımlılığı, bireyin aile, topluluk ve devlette somutlaşan komünal amaçlara bağımlı olmasını ve en ufak taş parçasına kadar kozmosu dolduran canlı yaşamı vurgulayan bir ilkeydi.
>
> (Merchant, 1980, s. 1)

Merchant'a göre, Musevi-Hıristiyan Tanrı'nın tanıdığı doğaya egemen olma hakkı modern bilimin gelişmesinde somutlandığı zaman, dişil ilke yerle bir edilmiş oluyordu. Yeni yöntemlerin başlıca temsilcilerinden birisi, Carolyn Merchant'ın dikkat çektiği gibi, I. James dönemindeki büyücülerin yargılandığı dalgada başsavcı olan Francis Bacon'dı. Bacon'ın kullandığı dil işkence imgeleriyle doludur, hatta idamlara bile değinilmektedir:

> Doğayı adım adım izleyip peşini bırakmayacaksın ve istediğin zaman onu yine aynı yere çekip getirebileceksin... Bütün amacı doğrunun araştırılıp ortaya çıkarılması olduğunda takdiri ilahinin kendi örneğiyle gösterdiği gibi, bir insan doğanın her kıyı ve köşesine girip çıkmakta tereddüt etmemelidir.
>
> (Akt. Merchant, 1980, s. 168)

Yeryüzü artık canlı ve kutsal değildi, Yeryüzü ırzına geçilip yağma edilecek pasif bir nesneydi. Mekanik bilim, doğal dünyayı hareket halindeki bir dizi makine olarak görüyordu. Doğal yapıların yaşam seyirleri, onların "İnsan"a sağlayabileceği doğrudan yararlardan ve onların açığa çıkarabildikleri değişmeyen doğa "yasalar"ından daha önemsiz sayılıyordu.

Merchant'ın incelemesinde, önümüze, kadınlarla doğanın ezilmesine ilişkin iki "moment" serilir: Museviliğin gelişmesi ile bilimsel devrim. Museviliğin gelişmesi M. Ö. 2000'li yıllara denk gelirken, bilimsel devrim M. S. ikinci bin yılın ortalarına denk geliyordu. Bunların her ikisi de erkeklerin kadınlar üzerindeki egemenliğini temsil etmektedir. Bazı feministler patriyarkalliğin gelişmesinin geçmişini çok daha erken bir döneme kadar götürmüşlerdir. Riane Eisler (1987), Eski Avrupa'da (bugünkü Yugoslavya'dan Girit'e kadar uzanan Güneydoğu Avrupa) neolitik "gylanic" bir tanrıçaya tapınan kadın yönelimli bir toplumun var olduğunu iddia eder. Bu ilk "ortaklık" toplumları, M. Ö. 4500 yılından sonra "Kurganlar"ın, yani gylanic toplulukların ılımlı eşitlikçiliğinin yerine "tahakkümcü" toplumları kuran, Rus steplerinden gelen Hint-Avrupa patriyarkal göçebelerinin istilasına uğramışlardı. Erkek egemenliğini tarihsel açıdan böylesine geniş bir zaman dilimiyle açıklamak, ileriye gitmenin en uygun yolunu saptama çabalarımızda önümüze bazı güçlükler çıkarır. Erkekler ile kadınlar arasında çok eskilere dayanan, neredeyse evrensel bir savaş mı sürdürmektedir? Sözgelimi, patriyarkal Kurganlar nereden gelmişlerdi? Onların patriyarkal yapıları ne zaman doğmuştu?

Musevilik-Hıristiyanlığın ortaya çıkışı, erkeklerin kadınlar üzerindeki (Gök-Tanrı'nın Yer-Tanrıça üzerindeki) egemenliğinin başlangıcına ya da kadınlar üzerinde zaten var olan bir egemenliğe doğa üzerindeki bir egemenliğin eklenmesine mi işaret ediyordu? Aydınlanma'nın felsefi ve bilimsel devrimleri, kadınlar ve doğa üzerinde zaten var olan bir egemenliğin sürdürülmesi miydi yoksa geleneksel Yeryüzü-yönelimli organik düşünce tarzından apayrı bir kopuşu mu temsil ediyordu?

Janet Biehl insanlık tarihine ilişkin farklı bir görüş ortaya koymaktadır. Biehl, Eski Avrupa'yla Minos Girit'inde hiyerarşinin ve

insanın kurban edilmesinin kanıtlarını görür; Musevi dinini, Tanrı'yı, Yeryüzü'nden Gökyüzü'ne çıkardığına, dolayısıyla insan ırkını animistik yazgıcılıktan kurtarıp insanlık tarihinin ilk adımlarının temelini yarattığına göre özgürleştirici bir güç olarak değerlendirir. Biehl, modern toplumun yıkıcı doğasını kabul etmekle birlikte, bunun yanı sıra, "insan özgürlüğünün ekolojik istikrar gerekliliği gerekçe gösterilerek ortadan kaldırılamayacak kadar önemli olduğu"nu bildiren (1991, s. 97) erken Avrupa toplumu ve Aydınlanma döneminde gelişen bireysel haklar ve demokrasi ilkelerine bağlılığını korumak istemektedir. Biehl haklıdır: Aydınlanma'nın yarattığı her şeyi fırlatıp atmayız; kaldı ki feminizm de Aydınlanma idealleri çerçevesinde ortaya çıkmıştır. Bilim ya da teknolojiden bütünüyle vazgeçmemizi ekolojistler de önermezler. Riane Eisler'in ileri sürdüğü gibi, sorun teknolojinin kendisi değil, onun nasıl kullanıldığıdır:

> Problem yeni olmadığı gibi, teknolojinin kendisi de değildir. Aynı teknolojik temelle çok farklı tipte araçlar (başka insanları öldürmeye ve üzerlerinde baskı uygulamaya yarayan araçlar ya da ellerimizi ve zihinlerimizi insanlıktan çıkarıcı ağır ve zahmetli işlerden kurtaracak araçlar) üretilebilir. "Erkeklik"in fetihlerle ve egemenlikle özdeşleştirildiği tahakkümcü toplumlardaki sorun, her yeni teknolojik başarının daha etkili bir egemenlik ve baskı ilişkisi kurmaya yarayacak bir araç olarak görülmesidir.
> (1990, s. 32)

Ekofeministler ve yeşiller, modern bilimdeki "yeni fizik", sibernetik ve sistemler kuramı gibi bazı gelişmeleri överlerken (Lovelock, 1979; Capra, 1983), entropi, termodinamiğin ikinci yasası gibi daha eski kuramları da öne çıkarırlar (Henderson, 1978; Rifkin, 1980). Starhawk bilimin, eski fikirlerle buluşmak üzere başlangıç noktasına geri döndüğünü düşünmektedir:

> Bilimciler bunun tam da kabile kültürlerindeki insanların, büyücülerin, şamanların ve medyumların binlerce yıldan beri söyledikleri şey olduğunu kabul etmeksizin Gaia hipotezi üzerine konferanslar verip durmaktadırlar.
>
> (1990, s. 74)

Irene Diamond ile Gloria Orenstein da ekofeminizme "antik bir bilgeliğin yeni terimi" gözüyle bakıyorlar (1990, s. xv). Ekofeministlerin görevi bambaşka bir dünya, erkek egemenliğinin yaratmış olduğu tek yanlı, yıkıcı dünyayı "iyileştiren" bir dünya tasarlamaktır. Bu arayışın ilk adımları ise kadınların erkekler tarafından bastırılmış olan bilgi ve deneyimlerindedir.

Şeyleri Farklı Bir Gözle Görmek

> *Çok katlı algılarınızı, anlayışlılığınızı, şefkatliliğinizi, birlik ve uyum isteğinizi ortaya çıkaran doğal eğilimlerinizi hissedin. Kendi bütünlüğünüzü hissedin. Bizim bir olmamızı hissedin. Bizim gücümüzün temel kaynağını hissedin. Patriyarkal yabancılaşma, korku, düşmanlık, saldırganlık ve yıkıcılık kalıplarını bir kenara atın. Bunları zorla atmak zorunlu değildir; yalnızca ilgi odağını, ortaya çıkmaya başladıkça olumsuz, erkeksi düşünceler üzerinde yoğunlaştırarak ve daha sonra daha fazla psişik enerjiyle onları beslenemeyi tercih ederek de bu patriyarkal kalıpların gücü azaltılabilir ve yok edilebilir... Bizim kurtuluşumuz, hakiki kadın zihnindedir.*
>
> (Charlene Spretnak, 1982, s. 573)

> *Bizi, zıtlıkların farkında bulunmakla birlikte, çelişki ve ayrılıklarından çok bu zıtlıkların birbirleriyle etkileşimine ve birbirlerine bağımlılıklarına ilgi duyan bir bilince götürebilecek olan dişil kuvvettir.*
>
> (Stephanie Leland, 1983, s. 71)

Ekofeminizm, "bir olma"ya giden yolu, kadınların erkek mantığının yaratmış bulunduğu sahte bölünmeleri ortadan kaldırma yeteneğinde görür. Kadınların kendilerine özgü akıl yürütme biçimi, doğrusal ve akılcı olmaktan çok, bütüncül ve sezgisel olarak

görülmektedir (Henderson, 1988; Swimme, 1990). Erkek düşüncesi, özgül sorunları ve problemleri birbirlerinden yalıtıp bilgiyi çok daha küçük doğrulanabilir bilgi birimlerine bölmeye çalışan bilimsel rasyonalizmin ezici egemenliği altında görülmektedir. Sezgisel düşünce ise, bilinci yoğunlaştırmaktan çok genişleten, gerçekliğe ilişkin doğrudan ve entelektüel olmayan bir deneyimdir. Sezgisel düşünce pek çok bilgi kaynağını bir araya toplar ve kanıtlanabilir doğrulardan çok duygular temelinde işler; "duygusal olarak düşünme"miz buyrulur (Plant, 1990). Sezgisel düşünce, daha doğru biçimiyle bilgelik olarak tanımlanabilecek bir düşünme biçimi, "bilgiden, deneyimden, anlama gücünden, sağduyudan ve içgörüden yararlanarak düşünüp hareket etme... yeteneği"dir. *(Collins İngilizce Sözlük)*

Bilgelik, bilmekten çok daha derin bir bilinç, "şeylerin (bir olgu, vb.) doğruluğu ya da kesinliğinden emin olmak ya da emin olduğunu hissetmek"tir (a.g.y.). Erkeksi tek yönlü düşünme tarzının yararlı yanı, kendi çerçevesinde sonuçlar elde edebilme (yeni bir aşı bulma, bir savaşı kazanma, başarılı bir yeni sözleşme görüşmesi yapma) yeteneğidir. Bilgiyi daha geniş bir bağlam içerisine oturtmak, şeylerin açık seçikliğini azaltır ve karar verme sürecini yavaşlatır. Tek yönlü düşünme uzmanlık yaratır: Ekonomist, askeri stratejist, politik analist, tıbbi uzman ortaya çıkarır. Bilgiyi bilgelikle yeniden bütünleştirmek ise bilgiyi insanlara geri götürmektir. Bilgelik ve bilgi düşüncenin iki ayrı sınıfı değillerdir; aralarındaki farklılık, bilginin bilgelikten daha dar kapsamlı olmasıdır. Patriyarkal akıl yürütme biçimleri, hem onun parametrelerini sınırlayan hem de kadınlarla diğer ezilen grupları "bilgi"den dışlayan biçimde bilginin etrafına sınırlar koyar. Kadınlar yalnızca şeylere farklı bir gözle bakmak zorunda kalmazlar, ayrıca kendi bilgilerine patriyarkal denetimin dışında yeni bir temel bulmak da zorundadırlar. Tinsel ekofeministler, bu temeli, patriyarkalliğin bütün izleriyle silmeye çalıştığı eski bilgelik biçimlerine sahiplenerek bulabileceğimizi iddia etmektedirler.

> *Yeryüzü'nün Tin'i somutladığını ve kozmosun canlı olduğunu anladığımız zaman, her şeyin birbirine bağlı olduğunu da anlarız.*
> (Starhawk, 1990, s. 73)

> *Kozmolojik açıdan yararlı ve iyileştirici olan şey, içkin ve çevremizdeki İlahi olanın keşfedilmesiydi. Merak uyandıran şey, pek çok görünümüyle Tanrıça ile totemik hayvanlar ve bitkiler, kutsal korular, ay ritmindeki âdetle rahime benzeyen mağaralar, baş döndürücü dans -Gaia'yı tanıma deneyimi, onun şehvetli kıvrımları ve doğurgan düzlüğü, can katan suları, onun hayvan öğretmenleri- arasındaki kutsal bağdı.*
> (Charlene Spretnak, 1990, s. 5).

Yeryüzü-temelli bir bilinç arayışı içerisinde bulunan ekofeministler, gizemcilik ile tinselliğin bir karışımını benimsemektedirler. Gizemcilik, insan zekâsını aşan bir ötedünya gerçekliğinin varlığını öngörür ve bu, "aşk ve teslimiyet"le benimsenmelidir (Ursula King, 1989, s. 99). Tinsellik ise gizemsel bir deneyimle ilintili olabilecek ya da olmayabilecek daha genelleşmiş bir bilinç değişimini tanımlamaktadır.

Pek çok ekofeminist, Paganizm, büyücülük ve Tanrıça'ya tapınma gibi daha eski yeryüzü-temelli dinlerin kayıp gizemsel dünyasını geri getirmenin yollarını aramaktadırlar:

> Eski çağlarda dünyanın kendisi birdi. Tamtam vuruşları; bütün gizemi, büyüsü, tuhaflığı ve dehşetiyle Yeryüzü'nün yürek atışlarıydı. Ayaklarımız kutsal korularda doğanın ruhunu onurlandırarak dans ederdi. Daha sonra dua ve müzik, ayin ve dans, oyun ve iş şeklinde parçalanan şeyler ilk başta aslında tektüler.
> (Eisler, 1990, s. 33)

Feministler, erken çağ insan tarihinde insan tinselliğini kadın imgelerinin kapladığı bir dönemin kanıtlarını eski mitlerde ve efsanelerde, arkeolojik keşiflerde görmektedirler (Stone, 1979). Fe-

ministler, kadın doğurganlığı ve cinselliğini, M.Ö. 25.000-15.000'in her tarafta fazlasıyla bulunan, Venüs denen heykelciklerden M.Ö. 7.000'de Eriha'daki Ana Tanrıça tapınaklarına, M.Ö. 12.000-9.000 yıllarından sonra kadınların törenlerle gömülmelerinden, M.S. 500'de Hıristiyanların son Tanrıça tapınağını yıkmalarına kadar izlenebilecek olan Tanrıça imgesinde somutlaşmış bir şey olarak görmektedirler (Miles, 1988, s. 19-20). Yeniden keşfedilecek hiçbir "gerçek" Tanrıça olmasa bile, kadınların, çok uzun zamanlardan beri erkeklere çok iyi biçimde hizmet etmiş olan Gök-Tanrı'lara eşdeğerde kadınsı bir gizemsel güce sahip olmak üzere bir Tanrıça yaratmalarının gerekli olduğu ileri sürülmektedir (Mary Daly, 1986). Toplumsal ekofeministler bu arayışı, "yalnızca mitlerimizi 'kötü'den 'iyi'ye çevirerek toplumsal gerçekliklerimizin de değişeceği" şeklinde yanlış bir varsayıma yol açtığı için hedef saptırıcı bularak mahkûm etmişlerdir (Biehl, 1989, s. 18). Gelgelelim, pek çok ekofeministe göre de tinsellik kadınların toplumsal gerçeklikleri değiştirme mücadelelerinde bir esin kaynağıdır.

Starhawk, ekofeminist tinselliğe giden üç damar görür: İçkinlik, birbirine bağlılık ve topluluk. İçkinlik fikrinde Yeryüzü yaşayan bir şeydir: "Kastedilen şey, tinin, kutsal olanın, Tanrıça'nın ya da Tanrı'nın -ne demeyi tercih ederseniz edin- dünyanın dışında bir yerde değil, dünyanın içinde bulunmasıdır; o, dünyadır ve o biziz" (1990, s. 73). Bu canlılık ve Tin'in her şeyi kaplayıcı özelliği, bizim hepimizin bu yaşamın bir parçası olduğu, hepimizin birbirimize bağlı olduğumuz anlamına gelir. Canlı ve birbirimize bağlı olmakla hepimiz aynı canlı topluluğunun birer parçası oluruz. Yeryüzü-temelli bir tinselliğin amacı, bu topluluğu "bizim güçlü ve Yeryüzü'ne bağlı olabileceğimiz, Yeryüzü'nü iyileştirmek üzere birlikte harekete geçebileceğimiz bir yer" haline getirmektir (a.g.y., s. 74). İçkinliğin, birbirine bağlılığın ve topluluğun farkında olmak, kaçınılmaz olarak eşitlikçi bir nitelik taşır, çünkü "her birimiz Tanrıça ve Tanrı'yız, bizim burada olmak ve canlı olmak gibi başkasına devredilemez bir hakkımız vardır' (a.g.y., s. 76).

Aynı zamanda, gezegenin yaşamında bir olmamızın farkında olmak da kendi egoizmimizi ve ölüm korkumuzu azaltır:

> Biz Yeryüzü'nden geliriz ve Yeryüzü'ne döneceğiz. Yaşam yaşamla beslenmektedir. Biz başkaları öldüğü için yaşarız ve başkaları yaşayabilsin diye öleceğiz. Bizim sonlarımızı şekillendiren ilahi kuvvet yaşam, ölüm ve değişimdir...
>
> (Christ, 1990, s. 65).

Diğer tinsel feministler gibi ekofeministler de ölüme karşı tutumun patriyarkal ve feminist değerler arasındaki en derin farklılık noktalarından birisini oluşturduğunu ileri sürmektedirler. Ekofeministlere göre, erkekler, kişisel ölümlülüklerinin korkusuyla yaşadıkları halde, kadınlar kendi ölümleriyle yeni yaşamı yaratabilecekleri olasılığını daima kabul etmek zorunda kalmışlardır. Patriyarkal düşüncenin ölümsüzlüğe ulaşma dürtüsündeki yararsız ironi, bu dürtünün en uç noktasına yaşamı tehdit eden teknolojik sistemlerde ulaşmasıdır. Kadınların ve gezegenin gereksinimleri üzerindeki erkek egosunun üstünlüğünü yaratmış olan, insan ırkını kendi doğal ve tinsel bağlamından koparıp ayıran bir bilim, din ve felsefe geleneği olmuştur.

Ekofeministler, kadınlarla kabile halklarının bu kanalları açık tuttuklarını, dolayısıyla "öteki dünya"yı kazanmak için en iyi yerde bulunduklarını iddia ederler. "Patriyarkal-öncesi ve çağdaş kabile kültürlerinin getirdiği bu değerlere yeniden sahip çıkmakla, Yeryüzü'nü doğal bir kaynak olarak kullanmak ile Yeryüzü'nün kendi gereksinimleri, döngüleri, enerjileri ve ekosistemlerine saygı göstermek arasındaki ince çizgide yürüyebilmemizi sağlayacak yolları anlamaya yönelmiş olacağız" (Diamond ve Orenstein, 1990, s. xii-xiii). Eğer biz Yeryüzü-temelli bir bilincin değerlerine sahip çıkacaksak, onları nereden sahiplenebiliriz? Bizim içimizde uykuya yatmış bir durumda mı bulunmaktadırlar? Onları politik eylemlerimizle yeniden mi kuracağız? Yoksa "mesaj"ı almak için gizemsel bir kaynak mı arayacağız? Son seçenek geçerliyse, geleneksel politik eylemi hangi zemine oturtacağız?

Gizemcilik ve Mesajlar: Politika ve "Öteki Dünya"

> *Zihnin hassas akılötesi kapsamı, varlığın gerçek doğasını ortaya çıkarabilir: Herkes*

Bir'dir... Bir'le birlik olmak deneyimi, Tek Zihin', vb. bilen kozmik bilinç, Tanrı bilinci olarak adlandırılmıştır...

Doğruda, tinsellik hakkında "gizemsel" ya da "ötedünyasal" hiçbir şey yoktur. Tinin yani ruhun yaşamı yalnızca zihnin işlevleriyle ilintilidir. Bundan dolayı tinsellik, insan bilincinin içsel bir boyutudur ve bedenden ayrı değildir.

(Charlene Spretnak, 1982, s. xv)

Gizemsellik ile tinsellik hakkında bu tamamen farklı iki görüşün aynı sayfada yer alması, Yeryüzü-temelli bir bilincin gelişmesine ekofeminist yaklaşımda karşılaşılan güçlüklerden birini aydınlığa kavuşturmaktadır. Kadınların açığa çıkarılacak bir Doğru "inancı" aramaları mı önerilmektedir, yoksa kadınların kendileri insanlığın doğayla ilişkisi hakkında yeni bir "bilme" yolunun kaynağı mı olacaklardır? Bu soruya verilecek yanıtın, ekofeminist tinsellik ile politik eylem arasındaki ilişki açısından önemli sonuçları vardır. "Gizemsel bir dönüş" yaparsak, kendimize dışsal bir kaynaktan, ebedi bir Doğru'dan bir mesaj bekliyor durumda olacağız. Gizemsel bir dönüş yapmazsak, kendi kendimize anlattığımız bir Doğru olacaktır. Gerek gizemsel gerekse gizemsel-olmayan tinsellik, bizi çevreyi savunmak üzere politik eyleme sevk edebilirken, Starhawk'ın öngördüğü gibi, aralarında politik örgütlenmeyle ilintileri bakımından derin bir farklılık bulunmaktadır.

Eğer gizemsel olana doğayla yakınlığı anlatan bir eğretileme olmaktan çok "gerçek" gözüyle bakılırsa, değişimin etkin unsuru da toplumun ve geleneksel politik örgütlenme biçimlerinin ötesinde bulunur. Politik dinamik tek tek her birey ile gizemsel kaynak arasındadır. Bu durum, "mesaj"ın "farkında" olanlar ya da "uyanmış" olanlar ile olmayanlar arasındaki türden hem hiyerarşik hem de bölücü bir durumu gösterebilmektedir. Bu, havarileri imansızlardan ayıran, imansızları çözüme giden politik bir yol olmaktan çok problemin parçası olarak gören bir yaklaşımdır.

Son zamanlarda çıkan feminist bir antolojide yer alan bir yazıda işlerlikte olan bu sürecin açık bir örneği vardır. Yazar, söze

"İlk Ana ve Onun Gökkuşağı Çocukları" mitiyle başlar. Mitin başlangıcında, içinde bütün yaşamın vaadini taşıyan bir Büyük Yumurta vardır. Bu yumurtadan Yaşam Nehri çıkmıştır. Nihayet Yaratıcı, yani "İtaat Edilmesi Gereken Ses" de Yeryüzü'nden İlk Ana'yı yaratıyordu. İlk Ana, beraberinde uyum ve aşk, sorumluluk ve bağlılık, onur ve saygı Düş'ünü getiren Gökkuşağı Çocukları'nı doğurmuştu. Yerli Amerikalılar, bu Düş'e hâlâ inanmakta olan çok az sayıdaki halklardan biridirler. Yazar, bizim görevimizin bu Düş'ü öğrenmek ve gezegenin varlığı korunabilsin diye sorumluluklarımızı yerine getirmek olduğunu iddia etmektedir (Cameron, 1989, s. 54-66).

Anne Cameron, bu Düş'e bağlı yürütülecek doğrudan eyleme köklü bir inanç beslemektedir ve sistemi içeriden değiştirmeye çalışan "özür arayıcı ve belkemiksiz papağanlar"a ayıracak fazla zamanı yoktur. Cameron'un bağlılığındaki ivedilik dikkate alındığında, onun, "orta sınıf ağzıyla konuşan yumuşak sesli bir kadın bazı çevre sorunlarıyla ilgilenmek istediği için" telefonla kendisini çaya davet ettiğinde nasıl çileden çıktığını anlayabiliriz (1989, s. 64-65). Cameron bu olayı şöyle anlatmaktadır:

> Bu kadına kendi zamanını ve benimkini boşa harcamaktan vazgeçmesini söyledim. Titremeyi bırakıp ilgilenin. Editörlere mektuplar yazıp bunları tanıdığınız insanlara aktarın. Hangi örgütlerin yurdu savunmak amacıyla hareket ettiğini öğrenin, destek verin, enerjinizi bu yolda harcayın ve parasal katkıda bulunun.
>
> (a.g.y., s. 65)

Hepimiz Cameron'un hayal kırıklığına sempatiyle bakabiliriz, ancak onun öfkesi yalnızca bu kadının politik saflığını değil, aynı zamanda kadının "mesaj"ı almadaki beceriksizliğini de hedeflemektedir. Cameron, "İtaat Edilmesi Gereken Ses" bize gereksinim duyduğumuz bütün zekâyı verdiği için fazla konuşmaya gerek olmadığı görüşündedir. "Biz, doğuştan edindiğimiz akıl yürütme yeteneğini kullanmamayı seçmiş kimseleriz" (1989, s. 65). Cameron sözlerini şöyle sürdürür: "Telefondaki kadının yapmaya karar verebileceği şey hakkında uzun boylu düşünmeye gerek yoktu... bütün yapması gereken, YAPMAYA başlamaktı. Gerisi saçmalık-

tı" (a.g.y., s. 65-66). Cameron'un iddiasına göre, "uysal ve samimiyetsiz olmak, Yeryüzü'ne bulaştırıp bizi tamamen yok olmayla tehdit ederek bir delilik hastalığı gibi yayıldığı için patriyarkalliğe yardımcı olmaktadır" (a.g.y., s. 65). Telefondaki kadına benzeyen insanlar "enerji yutan kara deliklerdir" (s. 66). Cameron, "uysal kişiler"den "Yurt"un düşmanları olarak söz eder. Cameron yalnızca Yeryüzü'nü korumanın değil, ayrıca Yeryüzü'ndeki kendi özel yerini de korumanın peşindedir:,

> Ben burada yaşıyorum. En küçük toprak parçası beni fiziksel ve tinsel olarak besliyor... Bu yeri çok kıskanç biçimde koruyorum ve benim için buraya kimin gelip kimin gelmediği çok önemli. Burada enerjimin etkisiz ve kötü biçimde başıboş kalmasını, buraya gelen kara deliklerin enerjiyi kurutmasını istemiyorum...
>
> (1989, s. 65).

Cameron'un dili ve tonunda talihsiz yankılar vardır. "Yurt"un savunulmasında, tartışmayla "boşa zaman harcamaksızın" "Ses"e ve eyleme itaat etmek övülmektedir. Arzu edilmeyenler uzakta tutulacaktır. "Uysal... etkisiz... kötü enerji"ye sahip olanların dışlanması, istemeden de olsa, ekokızkardeşliğin yolunun artık kapalı olduğu mesajını verir. Örgütlenme ve ilişki kurmak yoluyla, -henüz- inanmayan insanları da kazanarak sözü yayma fikri gündemden kalkmıştır. Politik eğitimle kolektivite sayesinde kuvvet toplamak gerekliliği şeklindeki değerlendirme de geçmişte kalmıştır artık.

"Düş"ün dışında kalanlar ilişki kurulmamış politik destekçiler olarak değil, problemin parçası olarak görülürler. Telefondaki kadın gibi insanlar "Ses"i duymamış oldukları ya da önceki politik tartışmalarda yer almadıkları için, patriyarkalliğin bize kendi "hastalığı"nı bulaştırmasına yardım ederek düşmana güç veren kişiler sayılırlar. Bu doğrultudaki bir öfke ve reddetme tutumu hoşgörülü ve barışçı bir dünya inşa etme çabalarımıza yardımcı olamaz. Ekofeminizmin kendisini, kadınları birleştirmekten çok bölen bir akıldışı "öteki dünya" şeklinde biçimlendirmediğinden emin olmalıyız. Telefondaki kadın henüz bir politik değişim sürecinin başındadır ve yol göstericiliğe, desteğe gereksinim duymak-

tadır; bu kadın politik bilinçten yoksun olduğu gibi, ahlaki ve tinsel açıdan patriyarkalliğin zafer kazanmasından sorumlu da tutulamaz.

Gizemciliğin politik tehlikelerine karşın, tinselliğin hâlâ güç veren bir etkisi vardır ve maddi taleplerle sınırlı bir politikanın batağına saplanmış olan Batılı politik eylemciler, özellikle sosyalistler bunu değerlendirememişlerdir. Yeryüzü-temelli bir tinsel bilinç geliştirmek, kadınların tinini kuvvetlendirmenin, Petra Kelly'nin belirttiği gibi "kadınların kendi kuvvelerine inanmasının" (Plant, 1989, s. ix'de) önemli bir yoludur. Ancak kadınların doğal dünyayla tinsel ve duygusal özdeşleşmelerinin yerine politik eylem konulmamalı ya da bir "ötedünyasal" ya da "iç dünyasal" Doğru kaynağına bağlı olmamıza yol açmamalıdır. "Öte dünya" arayışı içinde politik diyalog alanı terk edince, kolayca manipüle edilip yozlaştırılan bir gücü dizginlerinden koyvermiş oluruz. Tinsel fikirlerle duyguların dinsel yapılar biçiminde gelişmesini önlemek zordur. Tarih, inanç adına yapılan dehşet verici yıkım ve zulüm eylemleriyle doludur.

Kimin Tinselliği?

> *Ev yaşamı engellerle dolu, tutkuyu körelten bir yoldur. Evde oturan insan için yüksek yaşamı bütün tamlığı, eksiksizliği, saflığı ve kusursuzluğuyla yaşamak ne kadar zordur. Bütün dünyevi şeylerden vazgeçmiş insanın yaşamı hava kadar özgürdür.*
>
> (Yüce Buda, akt. Truong, 1990, s. 136).

Kadınlar, gizemciliği ve ritüeli erkeklerin elinden kurtarırken, erkeklerin bunları yeniden geri alabileceklerinin de farkında olmalıdırlar. Yıkıcı mekanik bilimi yaratmış olan Aydınlanma düşüncesi, aynı zamanda, insan toplumunu ve özellikle kadınları patriyarkal tinsel otoritenin sınırlamalarından kurtarmıştı. Biz, tinselliği tekrar politik yaşamımıza sokmanın arayışı içindeyken, bu kısıtlamaları yeniden dayatacak bir gücün önünü açmamak için de

çok büyük çaba harcamak zorundayız.

"Ötedünyalılık", insanlar (genellikle erkekler) inanç öngörücüleri ve yorumcuları rolüne soyundukça, hiyerarşiyi ve otoriterizmi besleyen kuvvetli bir eğilim barındırır. Tinselliğin de (erkek) mürşitler ya da hiyerarşik dinsel örgütlenmeler etrafında kültleri katılaştırmaktan yana tinselliği köreltici bir eğilimi vardır. Tinsel yaşam, ancak "maddi" dünyadan çekilerek uygulamaya geçirilebilecek, köklü bir inanca dayalı yaşam tarzlarını gerektirir. Derin tinselliğin gelişmesi korkunç derecede zaman tüketen bir süreçtir. Eğer bir kusursuzluk durumuna ulaşılması isteniyorsa günlük yaşamın büyük bölümünü meditasyon, şarkı söyleme ya da dua etmeyle geçirmek gerekmektedir. Çok az sayıda kadının kümülatif bir tinsel gelişme biçimini izleyebilecek toplumsal özgürlüğü vardır. Maddi "kamusal dünya" gibi, kadınların gerçek bağlılıklarını göz ardı eden bir tinsel "kamusal dünya" yaratmamak için çok dikkatli olmamız gerekmektedir.

Tanrıça'yla kurulan gizemsel bir ilişkinin, kadınlar maddi biçimiyle patriyarkalliği yenilgiye uğratamadıkça, cinsel açıdan eşitlikçi olmasının hiçbir *dünyevi* nedeni yoktur. Bunu başaramadıkça, Yeryüzü-temelli bir tinselliği benimsesek bile, ancak bir erkeğin önünüze süreceği son yiyecek kırıntısı üzerine söz hakkınız olabilir. Kadınlar geçmişte, sonradan başına yalnızca erkeklerin geçeceğini görmek üzere olsa bile, tinsel hareketlere öncülük etmişlerdir (Ritchie, 1991). Pek çok feministe esin kaynağı olan yerli Amerikalı tinselliğinin sözcüleri bile çok büyük çoğunlukla erkeklerdir. Kadınları Yeryüzü'nün tinsel bekçileri olmaktan çok kadınlar olarak kurtarmak doğrultusunda özel bir çaba harcanmazsa, kadınlar kendileri ev yaşamında "engellerle dolu" olarak yaşamaya devam ederlerken bir defa daha erkekleri "hava kadar özgür" durumda bulabilirler.

Kadınlar kadar erkekler de atavistik kuvvet kaynaklarının peşine düşebilirler. Kadınlar Tanrıça kültüne ulaşırlarken, erkekler de savaşçı kültüne ulaşırlar. Robert Bly tarafında toparlanan Amerikan erkekleri hareketi, savaş dansları ve şarkılar gibi ritüellerin erkeklerin kendilerini ortaya koymalarına hangi yollarla yardım

edebileceğini keşfediyorlardı (1991). Böylesi bir süreç, erkeklerin kendi erkekliklerini daha yapıcı bir biçimde denetleyip yönlendirmelerine yardımcı olursa, ekofeminizmi destekleyebilir, ne var ki İngiltere'de Bly'nin önderliğinde bir hafta sonunda hazırlanan bir raporun sunduğu kanıtlara bakılırsa, bu süreç daha çok erkeklerin kendi erkekliklerini "dişil" olanın zararına olarak yüceltmelerine yardımcı oluyor gibi görünmektedir. Bu süreç özellikle de bir adamın "kendini güçlü hissetmeyi beceememesini, annesine aşırı derecede bağlı olmasını ve kendisini erkek değil kadın gibi hissetme korkusunu" aşmasına yardımcı oluyordu:

> Erkek bu sayede daha dik, kendini olumlayan, gevşemiş, bağlanmış ve eğlenmiş bir durumda buluyordu... Erkeklerin erkeklikleriyle daha barışık olup bundan hoşladıkları farklı türde bir modele tanıklık edilecekti... Belki de bütün elde ettiğimiz, her zaman olabileceğimiz, ama bunu anlayana kadar unutmuş olduğumuz bir şey olma izniydi.
>
> *(Guardian*, 9-10 Mart 1991)

Tinsel ya da gizemci bir düzeye geçmek, cins ilişkileri temelindeki politik problemi, hatta diğer eşitsizlik ilişkilerinin yarattığı problemleri hiçbir şekilde azaltmaz. Ekofeministler, kadınların Yeryüzü'yle erkeklerin burunlarını sokamayacakları biçimde apayrı bir tinsel yakınlığa sahip olduklarını iddia edeceklerse, bu iddiayı ancak "kadınların biyolojik özgüllüğü"ne, yani kadınların "Yeryüzü'nü yeni bir insan şeklinde örmeye benzeyen şeyi içeriden bilme" (Swimme, 1990, s. 21) ve kendi bedenleriyle kendi tinselliklerini gerçekleştirme (Spretnak, 1990) yeteneklerine dayandırabilirler (Diamond ve Orenstein, 1990, s. xi). Andrée Collard kadınların doğayla yakınlığını, yeni yaşamı taşıyan ve idame ettiren yaşam-vericiler ve yetiştiriciler olarak ortak deneyimlerinden kaynaklanan bir durum olarak görmektedir. Kadınların görevi, "doğadan aldığımız gücümüzü yeniden bir araya getirmek ve yeniden ortaya koymak", "babaların hiçbir yeri"nden gelmeyen anneler adına geleceği sahiplenmektir (1988, s. 168).

> *Kadının, kendisini canlı dünyanın geri kalan bölümüyle birlikte yaşamı doğurma ve besleme deneyimini paylaşmasını sağlayan üreme sistemi kadar derin biçimde, insan, hayvan ile doğayı bağlayan hiçbir şey yoktur.*
>
> (Andrée Collard, 1988, s. 102)

> *Doğum, inanılmaz derecede insani önemi olan bir olaydır. Doğumun derin bir tinsel, psikolojik ve duygusal önemi vardır... Ve hepimiz yaşama bir kadının bedeninden atılmışızdır... Doğum, ilk sihirli eylemdir: Doğum, insan yaşamının ve bütün yaşamın sürekliliğine fiziksel bir tanıklıktır.*
>
> (Arisika Razak, 1990, s. 168)

Razak, doğal dünyayla ilişkimizde doğumun "kadınca" simgeselliğini erkeksi ırza geçme simgeselliğinden kurtarmamız gerektiğini ileri sürmektedir. Razak'ın düşüncesine göre, "olumlu bir insan eylemi modelinin çekirdeği" olarak doğumdan erkekler de kadınlar da ders çıkarabilirler. Collard ise daha özcü bir yaklaşımı benimsemekte, bütün kadınlara anne olmasalar bile ortak bir annekimliği ile birleşmiş kişiler gözüyle bakmaktadır:

> Kadının, biyolojik annelik deneyimini kişisel olarak yaşamış olsun olmasın, gerçekten doğanın çocuğu olmasının ve bu doğal bütünsellikten kadın kuvvetinin kaynağı çıkıyor olmasının nedeni budur.
>
> (1988, s. 102)

Collard, anneliği kadınların doğayla ilişkilerinin temeli olarak görmekle, anneliği kadınları sınırlayan ve kısıtlayan bir durum olarak gören feministlerle (Simone de Beauvoir, 1968; Firestone, 1979) çelişkiye düşer. İlk feminist talepler, kolektif çocuk bakımına geçilmesi ve kadınların kamusal dünyada yerlerini alma haklarının sağlanması doğrultusundaydı (Coote ve Campbell, 1982). İlk

feminist taleplerde, annelik kurumunun beraberinde getirdiği biyolojik varsayımlar -kadınların toplumsal rollerini onların çocuk doğurma yeteneklerinin belirlemesi gerektiği- reddediliyor ve "kadınların yaradılışları gereği çocuk bakımıyla daha yoğun ilgilenmeye erkeklerden daha yetenekli olmadıkları" iddia ediliyordu (Barrett, ve McIntosh, 1982, s. 145). Kadınların annelik rolünün "doğallığı"nı ortaya koymanın tehlikeli yanı, toplumdaki değişikliğin bir unsuru olmadan kadınların bugünkü konumunun yeniden onaylanmasına dönüşebilmesi olasılığıydı. Katolik bir perspektiften hareketle dile getirilen aşağıdaki radikal feminizm eleştirisi bunu yansıtmaktadır:

> Radikal feministler, kadınların özgürlüğünün cinsiyete dayalı *rollerinden* kurtulmalarına değil, bir kadın olmaktan, yani yeniden üretici rolden kurtulmalarına... patriyarkal kurumlara değil, bir tür doğaya başkaldırıya... bağlı olduğunda ısrar ederler.
>
> (McMillan, 1982, s. 108; altı çizili yer orijinaldedir)

Adrienne Rich, kadınların annelik rolünü erkek egemenliğindeki annelik kurumundan ayırmamız gerektiğini savunmaktadır (1986). Bununla birlikte, insanlık tarihinin büyük bölümünde kadınların çocuklarını erkek egemenliğindeki toplumlarda doğurduklarını düşünürsek, bunu başarmak çok güçtür. Çocuk doğurmak doğayla sevinçli bir birliğin ürünü değil, biyolojinin ve erkeklerin dayattığı bir yük durumundaydı. "Annelik" ayrıca bir çocuğun biyolojik ve toplumsal gelişmesindeki çeşitli aşamaları (gebe kalma ve dünyaya getirme, bebekken bakma ve çocuk yetiştirme) kapsamaktadır. Bir kadının doğayla yakınlığını bu aşamalardan hangisi yaratır? Bu yakınlık, fizyolojik doğurma sürecinde mi yoksa anne ile çocuk arasındaki duygusal bağda, anne sevgisinde midir?

Bir Anne Olmanın Doğal Yanı Nedir Öyleyse?

> *Çocuklar kadınların acıları ve fedakârlıklarından yararlanıyorlarsa, bu, neden değil, yalnızca tesadüfi bir olgudur. Fedakârlık ve*

acı, kadınlığın bizim kültürümüzdeki tanımıdır.

(Susan Griffin, 1978, s. 75)

Kadınların insan toplumunun gelecek kuşaklarını taşımaları ve dünyaya getirmeleri hem biyolojik hem de toplumsal açıdan muazzam önemi olan bir olgudur. Yeniden üretim, erkeklerle kadınların denetlemek için çok uzun zamandan beri mücadele ettikleri bir savaş alanıdır. Kadınların "seçme hakkı" ile erkeklerin denetleme arzusu, dölleme, gebelikten korunma, kürtaj, doğurma ve çocuk bakımı alanlarına kadar uzanmaktadır. Dölleme, erkekler cinsel bir norm olarak heteroseksüellik ve patriyarkal aile yapıları aracılığıyla çocuklar üzerinde kendi "meşru" iddialarını yerleştirmeye çalıştıkları için, belki de en temel denetim biçimlerinden birisidir. "Bakire doğumlar" üzerinde son zamanlarda kopan fırtınalar, erkeklerin kadınların kendi "hizmetleri"ini tamamen bırakacak olmalarından kapıldıkları moral bir panik durumunu yansıtmaktadır. Gelgelelim, döllemeye teknolojik olarak müdahale etme sorunu basit bir sorun değildir. Bu, hem kadınların yeniden üretici güçlerinin denetlenmesinin bir aracı hem de heteroseksüel dölleme sürecine "doğal olarak" başarılı biçimde katılamayan ya da katılmak istemeyen kadınların gereksinimlerini karşılamanın bir yoludur. Feministler, ne olursa olsun, yeni genetik mühendisliğinin ve doğum teknolojilerinin altında yatan motivasyonlara derin bir kuşkuyla bakmaktadırlar (Corea, 1988).

"Doğal" doğum istekleri de aynı ölçüde tartışmalı bir konudur. Doğal çocuk doğurma hareketi, erkekler alternatif doğurma yöntemlerini savunanlar arasında pekâlâ temsil edilseler bile, erkek egemenliğindeki doğum teknolojilerine karşı anlaşılabilir bir tepkidir (Odent, 1984). Doğal çocuk doğurmayla, doğumu kadının denetlediği sürece geri dönülmesine çalışılmaktadır; üç yüzyıldan daha fazla süren bu süreçte, çocuk doğurmayı ve çocuk bakımını yönlendiren değişik tıbbi erkek "uygulamaları"yla kadınlara sonsuz acılar çektirilmişti (Ehrenreich ve English, 1979; Hardyment, 1983). Bununla birlikte, yeniden üretimde kadının denetimine geri dönmek ister istemez "doğal" bir duruma geri dönmemiz demek değildir. "Doğal" doğumu savunanlar, "doğal" ekofeminizmi savu-

nanlar gibi, zengin Kuzey'in ürünleridirler daha çok. Kadınların anne olarak doğayla özdeşliği savına yaslanan bu zevk veren çocuk doğurma imgesi, paradoksal bir biçimde, ekolojik olarak yaptığı tahribatlar gün ışığına çıkmış, yüksek düzeyde ekonomik ve toplumsal gelişmeye dayanmaktadır. Başarılı "doğal" doğum, kadınların sağlıklı olmasını, temiz bir çevreyi, iyi bir doğum öncesi bakımı ve olağanüstü durumlarda tıbbi müdahalenin kolayca yapılabilmesi olanağını gerektirir. Başarılı "doğal" doğum, gebelikten korunma yollarının kolayca bulunabilmesini de gerektirir, öyle ki her yıl acemice düşük yapmaya kalkışma yüzünden 200.000 kadın ölmek zorunda kalmasın (Jacobson, 1990). Annelik doğanın bir "gerçeği" olabilir, ne var ki bu, kadınlara her zaman sevinç getiren bir durum değildir.

Doğum, "doğanın yaşam savurganı olmaya eğilim gösterdiği" bir süreçtir (Ann Dally, 1982, s. 40). Çok yakın zamanlara kadar, annelik daima annenin, çocuğun ya da her ikisinin birden ölümünün tehdidi altındaydı. Yeşillerin doğaya daha yakın olduklarını düşündükleri klan toplumlarında, doğum genellikle sarsıntılı bir süreçti. Güney-Batı Çad'daki Mbum Kpau'lar arasında doğum sancılı ve tehlikeli bir olay olarak görülüyordu ve hem anneler hem de çocuklar arasında ölüm oranı çok yüksekti (O'Laughlin, 1974). Lorna Marshall'ın Güney Amerika'nın Kalahari çölünde yaşayan !Kung'lar arasında gözlemlediği gibi, nüfus kontrolü de çok sancılı bir sorundu:

> Bir kadın doğuracağı bozkıra, ya yalnız başına ya da kendi annesiyle gider. Bebeğe bakmamaya karar vermişse, çocuk herhalde hiç soluk alamaz. Ben daha fazla şey öğrenecek kadar dayanıklı değildim. İzlenimim o ki !Kung'lar yeni doğan çocuğu öldürdükleri zaman bir suç ya da günah işledikleri duygusuna kapılmıyorlar, yine de bu onlar için de çok rahatsız edici bir durum olsa gerek.
>
> (1967, s. 18)

Kadınların çocuk büyütmeye karşı "doğal" bir yetenek/istekliliğe sahip olmaları, fiilen toplumsal koşullardan ayrılmaz bir durumdur. Toplumsal baskıların çocuk bakımı üzerindeki etkisi Latin Amerika'daki terk edilmiş çocuklardan Hindistan ve

Çin'de özellikle kız çocukların doğar doğmaz öldürülmelerine kadar geniş bir yelpazeyi kapsar. Yeterli gebelikten korunma ya da maddi destek olanaklarının olmadığı bu koşullarda çocuğun doğar doğmaz öldürülmesi ve terk edilmesi vakaları özellikle şehirlerde yaygınlaşmaktadır. Ann Dally, 1890'lı yıllarda bile Londra'nın belli sokaklarında terk edilmiş bebek vücutlarıyla karşılaşmadan yürümenin mümkün olmadığını bildirmektedir. Çocukluk fikrini yaratmakta en sorumlu filozoflardan birisi olan Jean-Jacques Rousseau bile beş gayri meşru çocuğunu terk edilmiş bebekler için açılan bir hastaneye bırakmıştı (Hardyment, 1983, s. 18). Thomas Coram, "gübre yığınları" arasına bırakılan çocukların sayısının çokluğu karşısında on sekizinci yüzyılın ortalarında kendi Terk Edilmiş Bebekler Hastanesi'ni kurmuştu.

> Bundaki amaç, yoksulların çocuklarının genellikle doğar doğmaz öldürülmesini engellemek, yeni doğan bebekleri sokaklarda mahvolmaya terk etmek gibi insanlık dışı bir geleneği ortadan kaldırmak, kilise avlularında ya da sokaklarda düşürülen, geceleyin kilise bekçilerinin ya da Yoksulların Gözeticileri'nin kapılarına bırakılan çocukların bakılıp büyütüleceği bir yer sağlamaktı.
>
> (Akt. Ann Dally, 1982, s. 64)

Yoksul kadınlar kendi çocuklarından vazgeçerken varlıklı kadınlar on sekizinci yüzyılda çocuk "moda"sı çıkana kadar bebeğe meme emzirecek kadınlar tutarak çocuk bakmaktan kaçınıyorlardı.

Toplumun Yarattığı Annelik

> *Ne kadın ne de erkek bir anne olarak doğar; insanlar özgül tarihsel ve toplumsal koşullarda anne olurlar.*
>
> (Sara Ruddick, 1990, s. 520)

> *Anneliğin biyolojik gerçekleri, evrensel ve değişmez nitelikte bir anne-çocuk ilişkisi ya da birimi üretmez.*
>
> (Henrietta Moore, 1988, s. 26)

Henrietta Moore, antropolojik çalışmalar üzerinde yaptığı çok geniş kapsamlı bir araştırmadan sonra, evrensel anne-çocuk bağı fikrinin erkek antropologların bir icadı olduğu sonucuna varmaktadır. Ann Dally de, "küçük çocuklarına karşı tamamen ve yalnızca annelerin düşkün olmasının uygarlığın başladığından beri herhangi bir toplumda geniş çaplı olarak asla var olmadığını ve bugün de pek çok toplumda rastlanmadığı sonucunu çıkarmaktadır (Dally, 1982, s. 276-77). Dally'nin kanısına göre, modern annelik fikri kadınlar için bir tuzaktır:

> Çocukların annelerinin özellikle ve sürekli yanlarında bulunmasına gereksinim duyduğunun, anneyle çocuğu ayıran her şeyin çocuk açısından yıkıcı ve psikolojik bakımdan zararlı etki taşıdığının keşfedilmesi... çocuklar için zararlı ve elverişsiz olan ve orada en ucuz toplumsal varoluş biçiminin onlar için hiçbir kaynağın ayrılmaması anlamına geldiği, yani annelerin ve çocukların gündelik yaşamlarına hiç para harcanmadığı bir dünyada çok geçerli bir felsefe olmuştur. Anneyi ve çocuğu bir arada tutan şeyin yalnızca psikolojik öz olduğunda ısrar ederek, ikisinin de bireysel gereksinimleri kolayca göz ardı edilebilir.
>
> (1982, s. 9-10)

Dally, annelik mitinin, "uzmanlar"ı annelere, bebeklere yalnızca anne bağlılığına koşullandıracak bir şekilde davranmayı öğütlemeye yönlendiren psikanaliz gibi kuramların gelişmesiyle ayakta kaldığı görüşündedir. Akademisyenler ve araştırmacılar, bunu sağladıktan sonra, deneye tabi tutulan bebeklerin annelerinden ansızın ayrıldıklarında acı çektiklerini gözlemlemişlerdi. Yalnızca tek bir kişinin bakımının önemini savunmakta en etkili olan kişinin bir erkek olması dikkat çekici bir durumdur (Bowlby, 1953); Bowlby'ın çalışması kuşku yaratacak derecede uygun bir dönemde -kadınların İkinci Dünya Savaşı sırasında terk etmiş oldukları eviçi rollerini tekrar üstlenmeye kandırıldıkları zaman- görünmüştü. Politikacılar, çocuklarını terk eden ya da onlara yeterince sevgi göstermeyen "kötü" anneler fikrine, modern toplumun pek çok problemini açıklayan bir durum olarak coşkuyla sarılmışlardı. Sonuçta, yeni kuşakların hastalıklarının pek çoğundan kadınlar sorumlu tutuldular. Doğayla yakınlığı temel alan ekofeminizmin ta-

leplerinin, insan ırkının yaşamasındaki sorumluluklarına bir de gezegenin hayatta kalmasının sorumluluğunu ekleyerek kadınların yüklerini ağırlaştırmaması konusunda çok dikkatli olmamız gerekmektedir.

Annelik fikri, ırk ve sınıf farklılıklarının derinlemesine nüfuz ettiği patriyarkallik ve heteroseksüellik çerçevesi içinde vardır (Rich, 1986; Ann Ferguson, 1989). bell hooks ve Shelia Rowbotham'ın işaret ettiği gibi, pek çoğu zenci olan ya da azınlık etnik topluluklardan gelen yoksul kadınlar hiçbir zaman "izole edilmiş" anne olma şansına kavuşamamışlar; daima annelikleriyle geçim sağlama zorunluluğunu birleştirmek zorunda kalmışlardır (hooks, 1989; Spelman, 1990; Rowbotham, 1989). İzolasyon, başka kadınların (hizmetçiler, dadılar, çocuk bakıcıları) sırtına yıkmak üzere çocuk büyütmekten kurtulmanın yollarını arayan varlıklı kadınların bir problemi de olmamıştır. Anne olmak ayrıca, askeri serüvenlere arka çıkan, gerici ya da faşist rejimleri destekleyen pek çok anne örneğinin gösterdiği gibi, sevecen tutumların bir güvencesi de değildir (Koonz, 1986; Ruddick, 1990). Anneliğin toplumsal yapılanışının karmaşık yanları Shelia Rowbotham'ı şu sonucu çıkarmaya götürmüştür:

> "Annelik" açıkça bizim kültürümüzde tutucu ikonografinin bir sığınağı olmuştur. Kadınların özgürleşmesi, anneliğin derin bir radikal toplumsal esin kaynağı olabileceğini göstermiştir. "Anne bağı"nın çelişkili deneyiminden daha insancıl bir toplum arzusu çıkabilir.
>
> (Rowbotham, 1989, s. 119)

Biyolojik Olanla Toplumsal Olanı Birbirine Bağlamak

> *Kadınların hayat verme etrafında merkezlenen değerleri yeniden değerlendirilmeli, bir zamanlar sahip oldukları bağımlı rolün üstüne, çıkarılmalıdır. Kadınların deneyimle öğrendikleri şeyler tanınmaya ve saygı gösterilmeye gereksinim duyar. Kuşaklar boyunca kişiler arası çatışmaları günlük yaşamda ev içinde hallederek uzlaşma içinde*

yaşamaktayız. Biz bu yolla toplumsallaştığımız için başkaları adına hissetmenin nasıl bir şey olduğunu biliriz.
(Judith Plant, 1990, s. 15)

Doğurganlık, yoksulluk ve toplumsal açıdan kurulmuş olan "annelik" imgelerinin yarattığı problemler, "doğal" annelik işlevinin üzerini öyle bir örtmüştür ki kadınların doğal dünyayla "doğal" bir yakınlık kurabilmelerinin hangi temelde gerçekleşeceğini görebilmek çok zordur. Bu yüzden, eğer ekofeministler hem feministler hem de ekolojistler olarak annelikle bir "sevgi-nefret" ilişkisi yaşamamışlarsa, buna pek şaşırmayız (Ann Ferguson, 1989). Doğurma ve çocuk büyütme görevleri üzerindeki toplumsal örtüye karşın, kadınlar, insan türünün geleceğini, zevkli çocuk büyütme ve bakma deneyimlerini sürdürmek doğrultusunda biyolojik bir zorunlulukla yüz yüzedirler. Ekolojik bir perspektiften bakıldığında, insan ırkının kendini idame ettirmesinin gereklilikleri ile gezegenin gereksinimleri arasında potansiyel bir çatışma söz konusudur. Anneliğin ve çocuk büyütmenin öne çıkarılması nüfus artışı baskısını doğurabilir. Bu yüzden ekofeministler, kadınların hayat verici biyolojik yeteneklerini hem kısıtlamalarını hem de yüceltmelerini istemektedirler.

Andrée Collard'ın anneliğin doğal rolü ve bunun doğal dünyanın korunmasıyla bağlantısına ilişkin argümanına sıcak bir gözle bakmayan Ann Dally, bu sürecin başka bir yoldan işlediğini ileri sürmektedir. İyi bir annelik deneyimi, destekleyici bir toplumsal ve maddi ortama bağlıdır:

> Bir annenin etrafını sarabilecek ve onun sağlıklı çocuklar yetiştirme çabalarına yardımcı olabilecek en destekleyici etkenlerden birisi, çocuk bakımına yardımcı olacak başka yetişkin kişilerin de çocukla ilgilenip rahatça benzer yaşta çocuklara sahip olabilecekleri, bol miktarda rahatça gezilebilecek mekânı olan, emin bir kırsal bölgedir.
> (1982, s. 287)

Kadınlar ve çocuklara destekleyici bir ortam sağlamak tartışma götürmez derecede toplumsal bir sorundur; ancak bundan daha önemli olan bir sorun da insan toplumunun gelecek kuşakların ge-

reksininlerini niçin bu kadar köstekleyici bir şekilde hareket ettiğidir. Annelik kadınların "doğa"sının özsel bir parçasını oluşturmaz, ancak bir insan topluluğunun yaratılmasında vazgeçilmez bir görevdir. Annelik kadınlarla o kadar özdeşleşmiş bir durumdadırki, erkekler bakma, büyütme ve sevgi deneyiminden neredeyse tamamen dışlanmışlar ya da kendilerini dışlamışlardır. Sonuç olarak şu söylenebilir: "Bir çocuğun bir erkekle /kendi/ ailesinin dışında arkadaş olabilmesi artık olanaksızdır. Arkadaş olabilse bile, bu ilişkiye büyük olasılıkla kuşkuyla bakılacaktır" (Dally, 1982, s. 303).

Bu durum Arisika Razak'ı telaşa düşürmektedir:

> Erkeklere son bakışımda gözyaşlarına boğuldum. Onların çocuk tutmaya yarayan kolları var. Çocuklarına ilgi gösteriyor, doğduklarında ağlıyorlar. Bizim erkekleri duygusuz olarak görmemizi isteyen bir toplumda, zihnimizde çocuk büyüten erkekler imgesi uyandıralım... Doğumdaki ortak deneyim insan ruhuna yeniden sahip çıksın.
>
> (1990, s. 172)

Erkeklerle kadınların biyolojik yapıları onlarda önceden belirli eğilimler yaratmaz. Bütün kadınlar anne ya da barışçı olmadıkları gibi, bütün erkekler de savaşçı ve ya da canavar değillerdir (Segal, 1990). Erkek egemenliğindeki kültürden kurtulmaya çalışan kadınların bu kültürde yer almaları engellenmiştir. Kadınların bilimsel ve teknik gelişmelere katıldıkları örneklerde de onların katkıları "tarihten saklanmıştır" (Alic, 1986). Kadın askerler cephe hattında savaşmaktan dışlanmalarına karşı koymakta ve özgürlük mücadelelerinde görüldüğü gibi, savaşma fırsatını buldukları yerlerde bundan kaçınmamaktadırlar (Randall, 1981). Dikkatimizi kadınların gezegenle biyolojik yakınlığı üzerinde yoğunlaştırmak yerine, erkeklerin neden yakın olmadıklarının nedenlerini aramalıyız. Şu soruyu sormalıyız: Anne *olmamanın* erkekler üzerindeki etkisi nedir? Erkekler, kadınları ve onların biriktirdikleri besleyip büyütme ve bakma deneyimini niçin marjinalleştirmişlerdir? Daha önemlisi de şudur: Bu ayrılığın sonucu nedir? Bu soruyu bir sonraki bölümde daha derinden inceleyeceğim.

Doğal yakınlığı temel alan ekofeminizmin toplumsal ekofemi-

nizme üstünlük sağlamasının taşıdığı ana tehlikelerden birisi, ekofeminizmin ekofeminen, "kadın" ya da "dişilik" ilkesinin kutsanması pahasına kendi feminist dinamiğini kaybetme riskiyle karşılaşmasıdır.

Ekofeminen mi Yoksa Ekofeminist mi?

> *Ekofeminizmin kendi metaforlarına bağlılığı, bu hareketi, bırakın erkeklerle kadınların birbirleriyle fiili ilişkilerini, kadınlarla erkeklerin insansız doğayla fiili ilişkilerini açıkça anlayamamak gibi bir durumla baş başa bırakır.*
>
> (Janet Biehl, 1991, s. 26)

Erkeklerin yaratmış oldukları düaliteleri aşmayı vurgularken, ekofeminizmin erkek egemenliğindeki bir toplumun yerine bir kadın dünyası koymayı mı yoksa baskın erkeklik ilkesini dengelemek üzere düalitenin kayıp yarısını yani "dişil ilke"yi eklemeye mi çalıştığı açık değildir. İlk sözü edilen konum oldukça doğru bir deyişle ekofeminist olarak tanımlanabilirken, ikinci konuma ekofeminen demek daha doğru olsa gerektir. Dişilik ilkesi, kadınlara, pratikte erkek egemenliğindeki bir toplumdaki güçsüzlüklerini yansıtan belli düşünme yollarını atfeder. İktidardan dışlanan ve böylece militarizm, bilim ya da politikaya bulaştırılmayan kadınlara kalan biricik yer, gezegeni savunmaktır. Patriyarkal bir kültürde fiilen "Erkek" demek olan insanlığı özgürleştirmek üzere, kadınların içgörüsü, bakma ve büyütme özelliklerine başvurulmaktadır.

Çok sayıda erkek yeşil yazar -"doğal dünyayla kişisel bir bağın bugünkü en derin ifadesi"ni temsil ettiği şeklindeki Brian Tokar'ın iddiasından (1987, s. 85) "insanın tinselliğinde dişil unsurun hafifçe egemen olması"nı oldukça gönülsüz biçimde savunan Rudolf Bahro'nun argümanına (1986, s. 95) kadar- ekofeminizmin önemini vurgulamaktadır. Fritroj Capra ise, Batı sanayi toplumunun yıkıcılığının ve onun tinsel yoksulluğunun karşısın-

da, kadınlara gelecek, yeşil bir toplumun müjdecileri gözüyle bakar (1983). Bütün kadınların çektikleri acılar boşuna değildi, çünkü kadınlar yeni düzenin saflığının tohumlarını taşırlar. Kadınlar, erkekleri bu kargaşanın içinden çıkaracak *Dea ex machina*'dır.*

Öyleyse Batı'nın mekanik bilimsel devrimi bir sapkınlıktan mı ibaretti? Bir kavis çizerek bir şekilde farklı bir çağa "geri dönebilir" miyiz ve bunu hangi temelde yapabiliriz? Erkekler de bu yolculuğa katılabilir mi yoksa onlar çok fazla şaibeli ve kusurlu mudurlar? Ekofeminizm bu konuda pek berrak değildir. Örneğin Irene Diamond ile Gloria Orenstein, ekofeminizmi, "yalnızca farklı ırklardan kadınlarla erkekleri değil, aynı zamanda her türlü yaşam biçimini -diğer hayvanlar, bitkiler ve bizzat yaşayan yeryüzü-" kapsayan bir hareket olarak değerlendirmektedirler (1990, s. xi). Feminizme özel bir bağlılık yoksa, o zaman ekofeministler her biçimdeki (ekonomik, politik, cinsel, fiziksel ve ideolojik olduğu kadar tinsel ve entelektüel biçimlerdeki) erkek gücüyle hangi temelde hesaplaşacaklardır? Şu anki erkek iktidarı en kuvvetli biçimiyle patriyarkal kapitalizm, militarizm ve dinsel fundamentalizmde temsil edilmektedir. Dinsel fundamentalizmin çok güçlü olması nedeniyle, kadınların doğayla gizemsel etkileşimden güç alarak kişisel ve politik özgürlükleri uğruna dünyevi mücadelelerini bırakmamaları büyük önem taşımaktadır.

Aynı derecede önemli bir nokta, doğayla duygusal ya da tinsel bir özdeşleşmenin, insanlık ile doğa arasındaki ilişki konusunda politik bir çözümlemenin yerini almaması gerekliliğidir. Bu, bir düalizmin yerine başka bir düalizmi koymak olur. Ynestra King'in belirttiği gibi, doğa-kültür ayrımı bizim (erkek) kültürümüzün bir ürünüdür. Bu ayrım hem insan-merkezci hem de erkek-merkezci bir bölünmedir. Kadınlar bu bölünmeyi doğayla tek yanlı bir özdeşleşmeyle aşamayacakları gibi, erkeklerin yarattıkları doğadan nefret eden bir dünyada onlarla "eşit" bir temelde birleşmeye çalışarak da aşamazlar. Tam tersine kadınların yapabilecekleri şey şudur:

* Latince: Gökten inen tanrılar (y.h.n.)

Kadınlar *bilinçli biçimde* erkek kültürüyle birleşip kadın-doğa bağını koparmamayı *seçebilirler*. Biz bu bağdan, doğa-kültür farklılığını dönüştürmemizi, özgür, ekolojik bir toplum tasarlayıp yaratmamızı sağladığı için hem bilimi hem de sihiri kapsayacak biçimde sezgisel, tinsel ve rasyonel bilgi biçimlerini bütünleştirecek farklı türde bir kültür ve politika oluşturmaya yarayan bir nirengi noktası olarak yararlanabiliriz.

(1989, s. 23)

Ekofeminist politik eylemin kuvveti, kadınların toplumsal, fiziksel ve tinsel deneyimlerini birleştirmesinde yatmaktadır (Ruddick, 1990; Ynestra King, 1989; Starhawk, 1990). Doğayla yakınlığı temel alan ekofeminizmin bizi toplumsal ve politik sorunlardan uzaklaştırabilmesi gibi bir tehlike söz konusu olduğu halde, kadınların "biyolojik özgüllüğü" ve tinselliği muazzam bir güçlenme kaynağıdır. Kadınların birleşik kuvvetinin nasıl bir güç oluşturduğunun açık bir örneği Chipko hareketidir.

Ekofeminizmin Politikası: Herkesi Bir Araya Toplama

Orman anamızın evidir, biz ormanı bütün gücümüzle savunacağız.
(Himalayalar'ın Garhwal dağlarındaki Reni köyünün kadınları; akt. Anita Anand, 1983, s. 182)

Ormanlar ne doğurur:
Toprak, su, temiz hava.
Toprak, su, temiz hava.
Yeryüzünü ve ondaki her şeyi besler.
(Chipko kadınlarının şarkısı, Vandana Shiva, 1989, s. 77)

Himalayalar'daki Chipko hareketi, kadınların doğayla yakınlığının en esinlendirici örneklerinden birisiydi; bu ayrıca, toplumsal ve politik eylemin rolünün de önemli bir örneğidir. Chipko hareketi kamuoyunun dikkatini ilk defa 1974'te, Reni köyü kadınlarının yıkılmalarını önlemek amacıyla ağaçlara kollarıyla sarılıp kucak-

larcasına tutmaya çalıştıkları zaman çekmişti. Böylece Renili kadınlar Chipko (kucaklama) hareketini başlatmış oluyorlardı. Bu hareketleriyle yalnızca doğayla tinsel bir birliği ifade etmekle kalmıyor, aynı zamanda gündelik yaşamlarının nasıl yakacak ve yiyecek olarak ağaçlara bağlı olduğunu da kanıtlıyorlardı. Sanayi toplumlarındaki kadınlar kendilerinin "Yeryüzü-temelli bilinç"lerini (yeniden) yaratmanın mücadelesini vermek zorunda kalabilirlerken, bu, Güney'in yoksul köylü kadınları için gündelik yaşamlarının gerçekliğidir; bütün mücadele ekolojik mücadeledir (Shiva, 1989).

Chipko hareketi, esinlendirici bir örnek olduğu halde, kadınların ormanla dolaysız fiziksel ve tinsel özdeşleşmesinin kendiliğinden boy gösterişini temsil etmiyordu. Chipko hareketi, Garhwal bölgesindeki Gandhi'nin politik açıdan sadık izleyicilerinin uzun ve amaçlı mücadelelerinden doğmuştu (Shiva, 1989, s. 67-77). Gandhi'den esinlenen bir kadın olan Mira Behn 1940'lı yıllarda Himalayalar'a yerleşmiş ve bölgenin ekolojik yapısını incelemeye başlamıştı. Sarala Behn ve Bimala Behn gibi başka kadınlar da dağ halkını eğitmek için tekkeler kurmaya başlamışlardı. Hareket "pek çok olayı ve çok çeşitli aktörleri bir araya getiren bir mozaik"ten doğmuştu (a.g.y., s. 68). Chipko hareketi, dağ halkının çevreyle geleneksel ilişkilerini, Gandhi'nin izleyicilerinin politik ve tinsel bağlılıklarını ve yöre kadınlarının dolayımsız maddi gereksinimlerini birleştirmekteydi. Irene Dankelman ile Joan Davidson da 1982-83'te Dasohli Gram Swaraj Mandal örgütünün bölgede 20 eko-gelişme kampı kurduğunu anlatırlar (1988, s. 50).

Gelgelelim, politik eylem tek başına yeterli değildir; kadınlar özel bir rol oynamışlar ve kendi bölgelerinin ekolojik gereksinimleriyle ne kadar yakın olduklarını göstermişlerdir. Kamplar olsun bütün Chipko hareketi olsun hem kadınlara hem de erkeklere açık olmakla birlikte, ekolojik sorunu en doğru biçimde kavrayarak tepki gösterenler ve ormanı savunmak amacıyla uzun süreli mücadeleye girişenler kadınlardı. Aynı modele Afrika'da da rastlandı. Kenya Yeşil Kuşak hareketi, Profesör Wangari Maathai'ın öncülüğünde başlamış ve Ulusal Kadınlar Konseyi aracılığıyla örgütlenmişti. Hindistan örneğinin gösterdiği gibi, programın temel

yönlerinden birisi politik ve ekolojik eğitimdi. Kadınların coşkuyla karşılık vermeleri üzerine yüzlerce yerel kadın ağaç dikme grupları kuruldu (Dankelman ve Davidson, 1988, s. 51).

Açıkça gereksinim duyduğumuz şey, biri ya da ötekini değil hem toplumsal hem de doğayla yakınlığı temel alan ekofeminizmi kavramaktır. Toplumsal ve politik ilişkilere aşırı bir vurgu yapanlar, kadınların yaşamlarının çağlar ve kültürler boyunca süregelen ipliklerinin önemini gözden kaçıracaklardır. Biyolojik ve tinsel yakınlığı vurgulayanlar da geleneksel politik dürtüler olan eğitimin ve kolektif eylemin önemini unutabilirler. Aynı derecede önemli başka bir nokta, ekofeminizm feminizme ve kadınların gereksinimlerine karşı ekolojiye ve doğanın gereksinimlerine ağırlık verirse, kadınları insan toplumunun ekolojik ve toplumsal problemlerinin *çözümü* olarak gösterme, buna bağlı olarak dikkatleri hem kadınların hem de doğal dünyanın egemenlik altına alınıp sömürülmesinde *problem* olan erkeklerden uzaklaştırma tehlikesi ortaya çıkacaktır. Erkekler, doğanın ve kadınların egemenlik altındaki Öteki haline getirilmesinde "hata" yapmamışlardır: Dişil erilin kayıp yarısı değildir; dişil, erkeğin patriyarkal bir kültürde erili yaratmak üzere gereksinim duyduğu şeydir. Simone Beauvoir'ın işaret ettiği gibi, dişil asla kaybolmamıştır; o, erkek gücünün kaynağıdır. Feminizmi gerçekte radikalleştiren anlayışın temeli budur. Kadınlara, gezegenin kendisinin dahil olmak üzere diğer baskı ve sömürü biçimlerini çözümlemelerinde eşsiz bir bakış açısı sağlayan şey, patriyarkal toplumda ezilmelerinden kaynaklanan deneyimleridir (Hartsock, 1984). Bununla birlikte, kadınların ve doğanın deneyimini birleştirirken, gezegenin geleceğini güven altına almanın kadınların geleceğini de güven altına alma anlamına geldiği, yeşil hareketin doğası gereği feminist olduğu şeklinde bir varsayımda bulunmamalıyız. Derin ekoloji hareketinin gözler önüne serdiği gibi, durum mutlaka böyle olmayabilir.

III. DOĞAYA DÖNÜŞ MÜ?
- DERİN EKOLOJİNİN TEHLİKELERİ

Derin ekoloji, Doğa'nın birbiriyle ilintili süreçlerden oluşan hassas dokusunu incelemeyi ve bu incelemenin bizim Doğa'yla ve kendi aramızdaki etkileşimlerimize uygulanmasını kapsar. Derin ekolojinin ilkeleri, yeryüzündeki insan yaşamının ve insansız yaşamın serpilip gelişmesinin ve esenliğinin kendi içinde bir değerinin olması, yaşam biçimlerinin zenginlik ve çeşitliliğinin bu değerlerin gerçekleşmesine katkıda bulunması ve kendi başlarına birer değer olmaları, insanların yaşamsal *gereksinimleri dışında bu zenginlik ve çeşitliliği azaltmaya haklarının bulunmamasıdır.*

(Charlene Spretnak, 1985, s. 233)

Derin ekoloji hareketi şok edici derecede cinsiyetçidir.

(Sharon Doubiago, 1989, s. 40)

Derin ekoloji hareketi hem insanlık ile doğal dünya arasındaki ilişkinin bir felsefesini hem de doğanın savunulmasında doğrudan eylem politikasını kapsamaktadır. Bir anlamıyla, diğer canlı türleri ya da maddi çevre adına kampanya yürüten herkes derin ekolojisttir. Derin ekolojistler -oldukça haklı olarak- insan faaliyetinin çok aşırı boyutlara ulaştığını, vakit çok geç olmadan önce bu yıkım faaliyetine bir dur dememiz gerektiğini söylerler. İnsanın gelişmesinin çevresine, doğal dünyanın kendi özerk varoluş hakkına saygı gösteren bir sınır koymamız gerekmektedir. Bu ilkeyi korkusuzca savunan pek çok insan yürekten teşekkürlerimizi ve saygılarımızı hak etmiştir. Bununla birlikte derin ekoloji, kendi içinde, insanlık ile doğa arasındaki dengeyi yeniden sağlıklı bir zemine oturtmak-

tan çok daha ileri gidebilecek unsurlar da barındırır. Bunlar, insani ortamın tamamen kaybolduğu, daha kötüsü reddedildiği bir noktaya sürüklenmektedirler.

Ben, ekolojik mücadelenin önemini küçümsemeksizin hem insanlığı hem de feminizmi tekrar "doğa"ya döndürmeyi isterim.

Felsefe Olarak Derin Ekoloji

> *Derin Ekoloji Hareketi'nde biyomerkezci ya da ekomerkezciyiz. Bizim gözümüzde, bu, ekosfer, bütün gezegen, Gaia, yani temel birimdir ve canlı olan her şeyin yaradılıştan gelen bir değeri vardır.*
>
> (Arne Naess, 1990, s. 135)

> *Derin ekoloji... kapsamlı bir dinsel ve felsefi dünya görüşü... ekolojik bilinci oluşturan kendimizin ve Doğa'nın temel sezgileri ve deneyimlerini... ifade etmek üzere "ben" ve yeryüzü bilgeliği düzeyine kadar giderek olgusal denen düzeyin ötesine geçer.*
>
> (Bill Devall ve George Sessions, 1985, s. 65).

Derin ekolojinin temeli hem biyosferin (diğer bitki ve hayvan türleri) hem de ekosferin (biyolojik olmayan çevre) yaşamasının sürekliliğini sağlamak lehine, modern toplumun insan-merkezliliğini reddetmektedir. İlk olarak Arne Naess, 1972'de sığ çevrecilik ile derin ekoloji arasında bir ayrım çizgisi çekmişti. Sığ çevrecilik, insan toplumu ve doğa arasındaki ilişkiyi insanın yaşamasının sürekliliğini sağlayacak biçimde yeniden kurmayı amaçlayan, kirlilik ya da kaynakların tükenmesi gibi dolaysız çevre sorunlarına duyulan insan-yönelimli bir kaygıdır. Buna karşılık Arne Naess, derin ekolojiyi, insan yaşamını, gezegen üzerindeki yıkıcı etkisine son verecek biçimde düzeltmeyi amaçlayan doğa-yönelimli bir arzu olarak değerlendirir.

Derin ekoloji, doğal dünyanın karmaşıklığı ve çeşitliliğini, in-

sanlık adına yararlı, hatta zorunlu bir şey olduğundan değil, *kendisi adına* yüceltir (Naess, 1973). Derin ekoloji yaklaşımına göre, bugün bilime dayanarak doğaya egemen olmamızın yerine "biyomerkezci eşitliğe" dayalı bir yaklaşım sunmamız gerekmektedir. Biyomerkezci eşitlikte insan ırkı, daha geniş kapsamlı bir gezegen sisteminin bütün yaşam biçimlerinin eşit yaşama hakkına sahip olduğu bir parçası olarak değerlendirilir (Naess, 1990; Devall ve Sessions, 1985). Naess'e göre, çevrecilik ile derin ekoloji arasındaki temel farklılık tinsel/felsefi bir farklılıktır. Derin ekoloji, ekolojiyle bilimden ayrı bir şey olan ve Naess'in "ekosefe" (ecosophy) dediği Yeryüzü-temelli bir bilgelikten yola çıkar. Naess, ne teknik bilginin ne de hümanist bir etik ve ahlakın "gerçekliği görmemize" yardımcı olacağı görüşünde ısrarlıdır. Ekosefe daha derin bir "bilme" biçimi, gezegenle bir olmamızın bir bilincidir: "İlkin dünya, ayrı olmayan erkekler (*sic*), yeryüzünün dostları, ekolojik sorumluluk, ağaçlar için orman, ağaçları kucaklama demektir" (Naess, 1990, s. 132).

Naess, doğal dünyadaki her canlı -ve bunun bir uzantısı olarak, canlı olmayan- parçanın "yaradılış gereği" eşit olduğunu ileri sürdüğü halde, yine de doğal dünyanın örgütlenme ilkelerinin toplumsal dünyanın örgütlenme ilkeleri karşısında önceliğe sahip olduğunu savunmaktadır. Naess'in "ekosefe"si içinde, doğal dünyayı fethetmeye yönelik sürekli arzusuyla modern bilimde ve teknolojide temsil edilen biçimde doğaya karşı yıkıcı tutumumuzu bırakmak istiyorsak "anlamamız" gereken zamandışı bir denge ve birbirine bağlılık fikri vardır. Derin ekoloji, kendimizi doğaya açmayı, "Doğa'nın denetiminde olduğumuz"u (Spretnak, 1985, s. 234) kabul etmeyi, "maddi nesne olarak Yeryüzü'nü" temel taşımız yapmayı (Dobson, 1990, s. 15) öğrenmek demektir.

Derin ekolojide iki temel çelişki vardır. İlk çelişki, doğamerkezcilik (ekomerkezcilik) düşüncesi ile insanlar dahil olmak üzere var olan herkesin eşit yaradılış değerine sahip oldukları fikri (biyomerkezci eşitçilik) arasındadır. Arne Naess'e göre, canlı türlerinin hepsi bütünle, Gaia'yla ilişkimizde eşit değerde olduklarından hiçbir çelişki yoktur. Gelgelelim, parçalar ile bütün arasında, tek bir canlı türü (insanlık) ile ekosferin, Gaia'nın "gereksi-

nimleri" arasında bir problem vardır. Derin ekolojinin özündeki düşünce, bütünün, Gaia'nın gereksinimlerinin önceliği alması gerektiğidir. Bu bağlamda, ekomerkezcilik çok çabuk biçimde antihümanizme düşmektedir. İnsanlık, doğal dünyadan daha değersiz - aslında doğal dünyayla olumsuz bir ilişki kurmuş- olarak algılanmakta; doğanın bir parçası olarak değil, doğanın karşısında bir şey olarak görülmektedir. Naess'in kendisi bu bakış açısını kesin bir biçimde çürütür. Naess, kendi deyişiyle "doğal ekolojistler"in, insanlıktan kurtularak "balinaları kurtarın" diyenlerin fikirlerini reddeder. Gene de anti-hümanizm, derin ekolojinin omzunda bir hayalet gibi oturmakta ve kendisini nüfus kontrolü gibi sorunlarda açığa vurmaktadır.

İkinci çelişki, doğanın yaradılış değeri fikri ile insanın kendini gerçekleştirme amacı arasındaki ilişkidedir. Bu çelişki en kuvvetli biçimiyle, derin ekolojistlerin kampanyalarının temel sorunlarından birisi olan doğal yaşamı korumada ortaya çıkar. Doğayı yaradılıştan bir değere sahip olarak görmek, üstü kapalı biçimde, bizim kampanyalarımızın insan-merkezli bir motivasyon adına değil, bizzat doğa adına yürütüldüğü düşüncesini bağrında taşır. Bununla birlikte, Devall ile Sessions'un yukarıdaki sözlerinde açıkça görüldüğü gibi, derin ekolojinin amaçlarından birisi, doğal dünyayla ilişkimiz aracılığıyla "kendimizi daha derin biçimde yaşamak"tır. Bu, doğa-merkezli olmayan, insan-merkezli bir motivasyondur. Devall'e göre, koruma "kendi kendini savunma"dır (1990, s. 70).

Bu iki çelişkinin sonucunda, derin ekoloji, güçlü antihümanizm öğeleriyle alttan alta akan bir insan-merkezliliği birleştirir. Bu, "doğayı benim için koruma" (doğal yaşamın korunması), "sizden bol bol var" (nüfus artışı kontrol edilmelidir) noktasına kadar varır. Böylesi bir konum, kaçınılmaz olarak olmasa bile potansiyel olarak ırkçı, cins ayrımcısı ve sınıfçı önyargılar taşır.

Derin ekolojinin anti-hümanizm eğiliminin bir başka anlamı, kendi ekolojik kaygılarına çözüm bulacağı yeterli bir politik temelden yoksun oluşudur. Ekolojik krizin sorumluluğunu farklılaşmamış bir "insanlık"ın üzerine atmak Kuzey'le Güney'e, zenginlerle yoksullara, siyahlarla beyazlara ve erkeklerle kadınlara eşit

sorumluluk yüklemek olur. Etkili bir ekoloji politikası oluşturabilmek için, derin ekolojinin anlayışları toplum içindeki toplumsal ve ekonomik bölünmelerin kavranmasıyla birleştirilmelidir. Bu olmaksızın, doğrudan eylem hareketini destekleyecek yeterli bir ekoloji politikası oluşturulamaz.

Doğrudan Eylem Olarak Derin Ekoloji

> *Eylemlerinizi felsefenizin daha ince noktalarına oturtun.*
>
> (Dave Foreman, Önce Yüryüzü'nün kurucusu; akt. Manes, 1990, s. 27)

Bir doğrudan eylem hareketi olarak derin ekoloji, en kuvvetli biçimiyle Kuzey Amerika'da görünmüştür ve en iyi örneği Önce Yeryüzü! grubudur. Önce Yeryüzü! grubunun yöntemlerinden bazıları tartışmalı (özellikle, zincir testeresi kullanılmasını tehlikeli hale getirmek amacıyla çiviler çakarak ağaçların "çivilenmesi") olmakla birlikte, genel olarak, dikkatleri "doğa"yı insanın ellerinden kurtarma gerekliliğine toplamak için şiddetdışı doğrudan eylem yöntemlerini kullanmaktadır. Önce Yeryüzü! grubu 1980'de, özellikle doğal yaşamın korunması konusunda, var olan çevre gruplarının yavaş ilerleme göstermesinden hayal kırıklığına uğramış bir grup insan tarafından kurulmuştu. Harekete esin kaynaklığı eden, Edward Abbey'in 1975 yılında çıkardığı, bir grup "ekosabötör"ün çevreyi korumak üzere "ekotaj"dan yararlandıkları *The Monkey Wrench Gang* (İngiliz Anahtarı Çetesi) adlı romanıydı.

Önce Yeryüzü!'nün 1989'da yaklaşık 10.000 kadar üyesi ve diğer çevre örgütlerinde pek çok sempatizanı vardı. Bir gözlemciye göre, Önce Yeryüzü! grubu "kovboy tipleri, hippileri, eski işadamlarını, öğrencileri, bilimcileri ve akademisyenleri" bir araya toplamaktadır (Manes, 1990, s. 76). Kuşku yok ki Önce Yeryüzü! grubunun pek çok kadın üyesi de vardır (yaklaşık 12.000 kişilik gücü olan Kanada'daki doğrudan eylem grubu Deniz Çobanları'nda çoğunluğu kadınlar oluşturmaktadır), ancak Christopher Manes'in Önce Yeryüzü! grubunun tarihiyle ilgili çalışması nere-

deyse yalnızca maşo bir imajı yansıtmaktadır. Manes eski denizci Dave Foreman ve güçlü kuvvetli sondaj işçisi Mike Roselle gibi "kovboy tipleri" anlatmakta, herhalde aynı derecede maşo buldozer sürücülerinin karşısına çıkan "iriyarı çocuksu yüzleri" olan kovboy çizmeli ve şapkalı, 1.97 boyundaki Önce Yeryüzülüler imgesini övmektedir. Manes'in anlattığı serüvenler (90 metre yüksekliğindeki ağaçlara kollarını ve bacaklarını kullanarak tırmanmak için kayalara tırmanma hünerlerinden yararlanan ağaç işgalcilerininki gibi serüvenler) fiziksel ustalığa ve kuvvete gerek duymaktadır. Kadınların Önce Yeryüzü! grubuna katılmalarının tarihi ise henüz yazılmayı beklemektedir.

Önce Yeryüzü! grubunun başlıca amacı, doğal yaşamın (onların iddialarına göre, insan kültürünün henüz "bulaşmamış" olduğu alanlar) korunmasıdır. İskandinavya'dan Tayland ve Avustralya'ya kadar ülkelerde de doğal yaşamı korumak üzere başka doğrudan eylem grupları ortaya çıkmıştır. Avrupa'da korumaya bırakılmış çok az miktarda vahşi doğal alan vardır, ancak derin ekolojinin iplikleri yine de hâlâ yeşil hareketin büyük bölümünün ayaklarına dolanmaktadır.

Manes'e göre biz, hızla "biyolojik erimeye" doğru ilerlediğimiz için bir "yok olma kültürü"nde yaşıyoruz. Yiyecek zincirinin* en tepesindeki dinozorları mahveden son global krizden farklı olarak, bugünkü yıkım dipte, bütün yaşamı ayakta tutan organizmalarla başlamaktadır. Eğer bu organizmalar yok olursa, yeni yaşam evrimleşemez. Manes, doğal ve kültürel dünya arasında bir seçim yapmamız gerektiği görüşünü savunmaktadır. Doğal dünyayı seçersek, ormansızlaşmayı isteyen Brezilya gibi ülkelerin hükümetlerine karşı "eko-savaşlar" vererek, bunun yanı sıra sanayisizleşme, nüfus azaltılması, Güney'e teknoloji ihracının durdurulması, çokuluslu şirketlerin ortadan kaldırılması gibi yollarla "teknoloji hayvanının hızını kesmemiz" gerekecektir.

Önce Yeryüzü! grubunun ilk yaklaşımı, özellikle insan nüfusu konusunda, derin bir insan karşıtı içerik taşıdığı halde, tabanını oluşturan insanlar düzeyinde daha sol-radikal bir hareket olma yö-

* Bir topluluktaki organizmaların, zincirin her üyesinin bir alt sıradaki üyeyi yiyerek beslendiği şekilde sıralanması (ot, tavşan, tilki gibi). (ç.n.)

nünde evrimleştiğini gösteren kanıtlar vardır. Manes'in kitabında bile ekonomik büyüme, mülkiyet hakları ve piyasa ekonomileri ciddi ölçüde eleştirilmekte; bununla birlikte, sınıf, ırk ve cins sorunları hâlâ çok az derecede tanınmaktadır. Manes, "önemli olan yalnızca ekolojik perspektiftir" savını gündeme getirmesine karşın (1990, s. 32), benim bütün kalbimle katılacağım şöyle bir savı da ortaya atar: "Piyasa ekonomisi ile çevresel bozulma arasındaki bağ, bir kenara atamayacağımız bir sorundur... Çevrecilik, sonunda bizim toplumumuzda iktidarın nasıl işlediğinin algılanabileceği bir şablon haline dönüşebilir" (a.g.y., s. 37-38).

İnsan toplumundaki iktidar sorununun farkında olmak, derin ekolojinin en saf amacı gibi görünen doğal yaşamın korunması durumunda bile, temel önem taşımaktadır.

Doğal Yaşamın Korunması

> *Doğal yaşam, dünyanın korunmuş halidir.*
> (Henry David Thoreau, 1851; akt. Paehlke, 1980, s. 21)

> *Gerçek dünya, uygarlığın olmadığı doğal yaşamdan ibarettir.*
> (Önce Yeryüzü! grubundan Dave Foreman; akt. Manes, 1990, s. 21)

> *Geniş açık ovaları, güzel yuvarlak tepeleri ve kıvrılarak aktıkça büyüyen ırmakları "vahşi" olarak düşünmüyorduk. Doğa yalnızca beyaz adamın gözünde "vahşi doğa"ydı ve topraklar yalnızca beyaz adamın gözünde vahşi hayvanlar ve "yabani" insanlarla "istila edilmişti". Doğa bize evcil görünüyordu. Yeryüzü cömertti ve her tarafımızı Yüce Sır'rın lütufları kaplamıştı.*
> (Sioux'ların Oglala kolunun şefi Dikilen Ayı Luther; akt. McLuhan, 1971, s. 45)

Önce Yeryüzü! grubunu harekete geçiren beş insan, Edward

Abbey'in "Meksika'nın en vahşi, en az gelişmiş, dolayısıyla en iyi bölgesi" olarak tanımladığı Meksika Pinacate Çölü'ndeki uzun ve zorlu bir yürüyüş sırasında düşüncelerini şekillendirmişlerdi (Manes, 1990, s. 68). Derin ekolojide doğal yaşamın korunması için üç ayrı motivasyon vardır. Bunlardan birincisi, doğal yaşamın kendisi için, "el değmemiş" doğanın doğal değeri için korunmasıdır. Bu, katıksız ekomerkezci bir motivasyondur. Diğer iki motivasyon daha insan-merkezlidir. Birisi, en saf biçimiyle "doğa"dan öğrenmemizi sağlarken, diğeri, insanoğlunun estetik vahşi doğal yaşam deneyimini kazanmasını sağlar.

Bill Devall ile George Sessions, vahşi doğal yaşam deneyiminde, "doğru bir tutum"la yerine getirilen balıkçılık, avcılık, sörfçülük, güneş banyosu yapmak, balıkçı kayağıyla kaymak, kano kullanmak, salcılık, dağcılık, hang-gliding,* ski yapma, koşma, bisiklete binme ve kuş izleme gibi faaliyetlere yansıyan "kendini gerçekleştirme"nin ve "ekolojik bilinç"in bir fırsatını görürler. Bunlar genel olarak gençlere ve zinde kimselere, daha çok erkeklere uygun faaliyetlerdir. Böyle insanların gözünde vahşi bir yer vahşi doğa gibi görünmeyecek; yalnızca onları heyecanlandıran ve kendilerini daha özgür hissetmelerini sağlayan bir yer olacaktır. Edward Abbey'in ifade ettiği gibi:

> Vahşi doğal yaşamımızdan niçin vazgeçelim? Oynama, dolaşma, araştırma hakkını, sessiz ve yalnız kalma, keşfetme ve maddi özgürlük hakkını kapsamayan bir Haklar Bildirgesi ne kadar iyi olabilir?
> (Manes, 1990, s. 3)

Starhawk ile Charlene Spretnak gibi ekofeministlerin vahşi doğayla estetik ve tinsel bir özdeşleşmeyi de dile getirmelerine karşın, Marti Kheel gibi diğer ekofeministler derin ekolojide ekoerkekliği görmektedirler. Marti Kheel'in görüşüne göre, kadınlarla erkekler vahşi yaşam deneyiminde farklı arayışlar içindedirler. Vahşi yaşam erkekler için, kadınların aradığı ilişki genişliğinden çok, atomlaşmış bir egoistçe deneyim arayışıdır. Erkeğin tek tek unsurlar karşısındaki konumu, kadının aile bağlılıkları karşısındaki konumundan çok daha tatmin edicidir (1990, s. 128). Ortada,

* Bir tür paraşüt yardımıyla dik bir yamaçtan aşağıya uçarak yapılan spor. (y.h.n.)

vahşi doğal yaşam fikrinin, doğal çevreyi mahvetmiş olan aynı erkeksi heyecan, kavga ve serüven değerlerini somutlaştırması gibi bir tehlike vardır. Bu, doğa-merkezli değil, kendilerinin ve atalarının yaratmış oldukları dünyadan kaçmak üzere egemen cins, ırk ve kültürün mensuplarının gereksinimlerini karşılamayı amaçlayan insan-merkezli bir yaklaşımdır. Sharon Doubiago'nun daha acı bir dille belirttiği gibi, "ayı boku izlerken kadın nerededir?" (1989, s. 40).

Vahşi doğal yaşamı koruma savaşında kesinlikle güçlü bir sınır kokusu vardır. Kovboylarla Kızılderililerin yerini, uzun yürüyüşçü eko-savaşçı ile ağaç kesiciler ya da yol yapımcıları gibi "yeni göçmenler" almıştır. Bunların her ikisi de ağırlıkla erkek ve beyazdır, her ikisi de son sınıra ulaşmaktadırlar: Biri sömürülecek hammadde kaynağı olarak, diğeri üzerinde yaşanacak "bakir" toraklar olarak. Pek çok insanın gözünde vahşi yaşam, "uygar" dünyadan hoşnut olmayanların, tepelere ve ormanlara kaçan Vietnamlı emekli askerler örneğinde görüldüğü gibi, fantezilerini ya da toplumsal köksüzlüklerini gerçekleştirebilecekleri bir yerdir. Vahşi yaşam, erkeklerle bazı kadınların sorumluluk "zincirleri"nden kaçacakları bir yerdir.

Murray Bookchin (1989), vahşi doğal yaşam arayışının insanlardan nefret eden ve kaçanların insan toplumuna karşı bir başkaldırıları olduğu görüşündedir. Vahşi yaşam arayışı onların "uygarlık"tan kişisel kaçışlarıdır; vahşi doğaya gidilmesinin en önemli unsuru "kitle"den kopuştur. Tim Luke'a göre (1988), vahşi yaşamı destekleyenler, onun yaratılmış olmasından en çok yararlanan insanlardır (biyologlar, dağcılar, sırt çantalı uzun yürüyüşçüler). Derin ekolojistlerin vahşi yaşamı kendi başına bir amaç olarak korumaya çalıştıkları iddialarına karşın, vahşi yaşamın vahşi ve boş yerlerin görkemliliğinde ya da fiziksel etkinliklere meydan okunuşunda estetik ya da dinsel deneyimler için bir fırsat oluşturduğu açıkça ortadadır. Richard Grow, vahşi doğayı bir zamanlar evi olarak bilen insanların tinsel deneyim arayışına oldukça farklı bir gözle bakabileceklerini belirtir:

Topraklarına ve emeklerine zorla el konmuş renkli insanlar, kendi felsefeleri ve tinselliklerini beyazların çalıp sahiplendiğini gördükleri zaman çok duyarlı olabilirler.

(Grow, 1990)

Vahşi yaşamın korunması asla basit bir sorun değildir. Erkeksi önyargılara yönelik feminist eleştiriden ayrı olarak, Grow'un belirttiği gibi, potansiyel bir ırkçı öğe de söz konusudur. Nihayet bir sınıf sorunu vardır: Vahşi doğaya kim sahiptir?

Vahşi Doğaya Kim Sahiptir?

Sizin biz yerli halkları Amazon Biyosferi'ne bakışınızın dışında tutmanız üzerinde durmaktayız. Çevre topluluğunun ilgi odağı tipik olarak tropikal ormanların, burada yaşayan bitki ve hayvanların korunması olmuştur. Siz, onlar da o biyosferin bir parçasını oluşturan oranın insan sakinlerine çok az ilgi gösterdiniz.

(Evaristo Nugkuag Ikanan, Perulu bir Aguaruna Kızıldereli ve COICA/Amazon Havzası Yerli Örgütleri Merkezi/ Başkanı, *Guardian*, 3 Ağustos 1990).

Bir toprak parçasını vahşi doğa olarak ilan etmek, orasının (onlar da vahşi olarak varsayılmadıkları sürece) insanların yaşadığı bir yurt olmadığını varsaymaktır. 1500 yılında Amazon yağmur ormanında yaklaşık 15-20 milyon kadar insan yaşıyor olabileceği hesaplanmıştır *(New Internationalist,* No: 219, Mayıs 1991). Kıtanın kuzey yarısında yaşayan yerli Amerikalılar da herhalde aynı sayıdaydılar. Dünyada insan kalıntılarına rastlanmayacak bir bölge kolay kolay bulunmaz. Bir toprak parçasında şimdi göreli olarak kimsenin oturmadığı söylenebiliyorsa, orasının ilk sahipleri herhalde, genellikle sömürgecilerin silahlarıyla ya da hastalıklarla yok olmuşlardır. Bir bölgenin vahşi doğa olarak ilan edilmesi, orada yaşayan insanların hakları sorununu gündeme ge-

tirir. Sözgelimi Evaristo Nugkuag Ikanan, Amazon'daki milyonlarca yerli insanın "kendilerini temsil etme gücünü asla çevreci topluluklara devretmediklerini" belirtmekte ve yağmur ormanını kurtarmanın en iyi yolunun onu en iyi biçimde koruyacak insanlar olan Kızılderililerin geleneksel mülkiyet haklarının tanınması olduğu görüşünü savunmaktadır.

Vahşi doğayı ulusal parklara dönüştürmek biçiminde korumak fikri yeni değildir. Amerika'da Henry David ile John Muir on dokuzuncu yüzyılda bunun öncülüğünü yapmışlardır (Paehlke, 1989). Bununla birlikte, yerküre boyunca vahşi doğanın korunması bazı talihsiz çağrışımlar da doğurmaktadır. Afrika, Hindistan ve Kuzey Amerika'daki Avrupalı kolonistler doğa rezervlerini yerlileri kendi topraklarından atarak korurlarken (Paehlke, 1980; Shiva, 1989), Almanya'da doğa rezervlerini Nazi rejiminin önde gelen isimleri destekliyorlardı (Bramwell, 1985, 1989). Bugün Tanzanya'daki Serengeti Ovası'nın Maasai'leri, orası ulusal bir park ilan edildiği için, kendi hayvanlarını artık geleneksel topraklarında otlatamamaktadırlar. Afrika'nın her tarafındaki ulusal park tartışmaları, sözüm ona yasak bölge avcılarını caydırmayı hedefleyen bir "vur ve öldür" politikası çerçevesinde gündeme gelmiştir. En temel soru, yasak bölgelerde avlananların kimler olduğudur: İyi silahlanmış acımasız caniler mi yoksa geleneksel yaşam tarzlarını sürdüren yerel köylüler mi?

Doğaya ulaşma problemi, şehirleşmiş sanayi toplumlarında yaşayan insanlar için de aynı derecede önemli bir problemdir. Şehirlere kısılıp kalmış olan insanlar, açık kırlık alanlara çıkmakta giderek zorlanmaktadırlar; hem İngiltere hem de Amerika'daki ulusal parklar, yaklaşan insanların ezici baskısı altındadır. İnsanların özgürce dolaşabilecekleri ortak alan ve yerler son derece kısıtlıdır; özellikle vahşi hayvanların insanlardan daha özgür biçimde dolaştıkları İngiltere'de durum böyledir. 1932'de Peak Districh bölgesinde, o zamanlar Salford, Lancashire'daki Genç Komünistler Birliği'nin üyesi olan genç Ewan MacColl'un da tanıtımcıları olarak içlerinde bulunduğu Komünist Parti üyelerinin öncülüğünde kitlesel bir Kinder Scout Fell sınır ihlali eylemi örgütlenmişti. Savaş sonrası dönemde, özellikle Sular İdaresi'ne toprakta kamu mülkiyeti hakkı tanınması ve yasal yol haklarının yürürlüğe kon-

ması, durumu bir parça rahatlatmıştı. O zamandan beri geniş bozkırların askeri amaçla kullanılması ve Sular İdaresi'nin özelleştirilmesi bu sorunu yeniden gündeme getirdi. 30 Eylül 1990'da 60.000 kişilik gücü olan Avareler Derneği'nin öncülüğünde bu arazilere ulus çapında kitlesel bir izinsiz girme eylemi gerçekleştirildi. Greenham Common Barış Kampı'nın kadınları da Common çevresindeki geçiş haklarının orasının bir hava üssü olarak kullanılması amacıyla askıya alınması konusunda bir yasa çıkarılmasına başarıyla karşı koymuşlardı.

Bizim doğal dünyayla ilişkiye geçmemiz yalnızca insan toplumu ile doğa arasındaki sınırların yıkılmasını getirmekle kalmaz, aynı zamanda toprak ve kaynak sahibi olanlarla olmayanlar arasındaki sınırların da yıkılması anlamına gelir. Toprak zenginliktir ve toprak İngiltere'de hâlâ büyük ölçüde eski aristokrasinin elindedir (aristokrasi toprakların önemli bir bölümünü 1066 fethinden sonra muzaffer Normanlar'a dağıtmış ya da çitleme hareketleri sırasında sıradan insanların elinden zorla gasp etmişti). Dünyanın her tarafında toprak yalnızca doğadan ve diğer canlı türlerinden değil, onların yanı sıra yerli halklardan ve yoksullardan da çalınmıştır. Eğer vahşi doğa korunacaksa, onu kimin ve kim adına koruyacağını bilmemiz gerekiyor. Derin ekolojistlere göre, vahşi doğa yaratmanın amacı, doğanın insanın ona müdahale etmesinden önceki kendi ilkel konumuna yeniden kavuşmasını sağlamaktır. Bu amacın ironik yanı, bir vahşi doğa yaratıyorsak, ona bir daha asla müdahale etmemeniz gerekliliğidir: "Vahşiliğin tamamen korunması yararsız bir girişim olur, çünkü bir şeyi aziz tutmak için görmek ve bağrımıza basmak zorundayız; gördüğümüz ve okşadığımız zaman da başımızın üstünde tutulacak bir vahşilik kalmaz" (Aldo Leopold; akt. Collard, 1988, s. 150).

Amaç bir vahşi yaşam ortamı yaratıp onu sonradan terk etmek olsa bile, bu vahşi yaşamın yaratılması politik bir süreçtir. Bazı alanlar vahşi "ilan edilecek", sonra da belli mekanizmalarla korunup insanlar oralara yerleşmeye, onlardan yararlanmaya, onları kazmaya ya da hayvanları neslini tüketene kadar avlamaya kalkmasınlar diye gözlenecektir. Vahşi bir yer olmak emin bir yer olmak değildir. Sözüm ona son büyük "doğal" vahşi ortam olan

Antarktika, bir sürü uluslararası tartışmadan sonra, 50 yıllık bir maden çıkarma moratoryumuyla korumaya alınmıştır. Bu anlaşma ancak bütün imza koyanlar tarafından "güvenliği sağlanırsa" etkili olacaktır.

"Biyomerkezci" ya da "ekomerkezci" bir derin ekoloji arayışı içine girmenin başarısızlığa mahkûm olduğu açıktır. İnsan toplumundan ve onun sonuçlarından asla kurtulamayız; kurtulabileceğimizi düşünürsek, gizli cins, ırk ve sınıf önyargılarıyla karşı karşıya kalırız. Bu, toplumsal bağlamları göz ardı edilmediği sürece, "vahşi doğa" diye tanımladığımız alanları koruma amacımızdan saptığımızı göstermez. Derin ekolojistler, vahşi yaşam ve Yeryüzü-temelli bir ekosefe arayışlarında ilk önce şu temel soruyu sormak durumundadırlar: Doğa doğal mıdır?

Doğa Doğal mıdır?

> *Tarih ve doğa, bugünkü tarih ve geçmiş doğa, bugünkü doğa ve geçmiş tarih ayrılmaz derecede iç içe geçmişlerdir.*
> (James O'Connor ve Barbara Laurence; tarihsiz, s. 5)

Derin ekolojinin temelinde yatan düşünce doğanın "doğallığı"dır. Arne Naess'in ileri sürmüş olduğu gibi, "uzak görüşlü" olmak ve doğanın mesajına kulak vermek üzere doğayı derinlemesine gören bir ekosefe geliştireceksek, neye bakmalı ve neye kulak vermeliyiz? Önünde boyun eğdiğimiz bu "doğa" nasıl bir şeydir? Tepeden tırnağa kana mı bulanmıştır yoksa doğa yardımlaşmaya dayalı ve sembiyotik bir sistem midir? (Kropotkin, 1955) Bizden aklımızla değilse bile, inancımızla Yeryüzü'ne, Gaia'ya ulaşmamız isteniyor. Bütün tanrılar gibi Gaia'nın da problemi, bizle açıkça konuşmamasıdır; onun mesajları havanın ısınması ve balıkların ölümünde gizlidir. Bütün dinlerde olduğu gibi, bize "Gaia"nın söylediklerini ve ne yapmamız gerektiğini anlatanlar insanlardır. Derin ekolojistlerin fikirlerinin temelini oluşturan şey de doğanın bütünlüğü, doğanın bir varoluşa ve bir sese sahip olmasıdır. Gel-

gelelim, "doğa"yla anlamamız gereken nedir ve doğa her zaman doğal mıydı?

Newcastle'da yaşadığım yerin yakınlarında güzel bir "Kumlu Tepe", bir milden daha fazla uzanan ağaçlı bir nehir vadisi var, ama doğal değil. Newcastle'ın on altıncı yüzyılda yapılmış bir resminde burasının ağaçsız olduğu görülüyor; onun çevresindeki bütün tepeler ve vadiler dümdüz ve çorak. On üçüncü yüzyılda yaşayan Newcastle'lılara bütün bitki örtülerini kuruttukları için kömür madenciliği yapsınlar diye bir kraliyet beratı verilmişti. Kumlu Tepe yüzyılı aşkın bir süre önce silah imalatçısı Lord Armstrong tarafından kendi malikânesinin bir parçası olarak yeniden ağaçlandırılmış ve daha sonra park haline getirilmesi için şehre miras bırakılmıştı. Aynı nedenle çiftlik topraklarıyla çalılıklar da doğal değildir, bataklıklar odun kömürü için bitkilerin kesilmesiyle ortaya çıkmışlardır (Merchant, 1980). İnsan ırkı, ilk ağacın kesilmesi, ilk tohumun ekilmesi ve ilk nehrin önüne set çekilmesinden bu yana gezegenin çehresini değiştirmiştir. İngiliz romantik şairlerinin çok sevdikleri manzaralar (korunan pınarlar, ormanlar, alabalıklı dereler, tenha kıyılar ve dağlar, çitli ve hendekli tarlalar, doğal yollarla gübrelenmiş rotasyonlu çiftçilik) "doğa"nın değil, ortak topraklara vahşice el konulmasının, nüfusun temizlenmesinin ve muazzam sayıda insanın kolonilere taşınmasının ürünüydü. Topraksız insanlar şehirlere doluşmuşlar, ölümle cezalandırılan suçların sayısı üç katına çıkmıştı (Stretton, 1976). Hem Marx'ın hem de Engels'in işaret ettiği gibi, insanlık doğa tarihinin, doğa da insanlık tarihinin bir parçasıdır.

Doğanın tarihsel ve toplumsal bağlamını anlayamamak, doğanın *şimdiki* haliyle yüceltilmesine (daha kötüsü, nasıl olabileceğinin ya da olması gerektiğinin toplumsal bir bakışla yorumlanmasına) yol açar (Bookchin, 1989). Aynı nedenle, insan ırkının, özellikle "doğa" yaratılırken acı çekenlerin tarihi kaybolmuştur. Grow'a göre (1990), yerli Amerikalıların Yeryüzü-yönelimli tinsellikleri, derin ekolojistler tarafından geçmiş zaman kullanılarak yüceltilirken, yerlilerin torunlarının yoksullaşmış yaşamlarının gerçekliğine ya çok az ya da hiç dikkat gösterilmemektedir.

Aynı zamanda insan ırkının gezegene bitmez bir kaynak gö-

züyle yaklaşacak kadar aptalca davrandığından kuşku duyulamaz. Yeşil hareketin mesajı gür ve açıktır: Dünya sonludur, "uzay gemisi yeryüzü"dür. Ekolojik açıdan birbirine bağımlı bir dünyada hiçbir hareket karşılıksız kalmaz. Ağaçları kesmek toprağın dengesini bozacaktır. Deniz dibini taramak koyların ve kıyıların biçimini değiştirecektir. Setler kurmak sel akıntılarının getirdiği tortuların kaybedilmesine neden olacaktır. Monokültür* zararlı şeylere dayanıklılığı azaltır. Topraktaki kimyasal maddeler yeraltı sularına sızacaktır. Serbest kalan gazlar havanın yapısını etkileyecektir.

Doğal dünyanın dinamiğine ilişkin daha az tinsel bir yaklaşım Jeremy Rifkin'in "entropi" çözümlemesinde görülür (Rifkin, 1980). Entropi, enerji kaynağımız olan güneşin kullanılıp tüketilmesiyle maddi dünyanın zamanla düzenden düzensizliğe döndüğünü öngören temel bir doğa yasasıdır. Madde, ne yaratılabilecek ne de yok edilebilecek bir şey olduğu halde, yararlanılabilir bir biçimden yararlanılamaz bir biçime dönüşebilir. Bir fosil yakıt yakmak onu oluşturan atomları yok etmez, ne var ki çevresine, başka bir kaynaktan yeniden enerji almadan bir daha enerji üretmekte kullanılamayacak gazlar ve atom tanecikleri yayar.

Sanayi toplumu, doğa üzerinde teknik denetimi sağlamakla, dünyanın "sonuncu" fosil yakıtlar stokunu tüketerek kaçınılmaz çürüme ve dağılma sürecini hızlandırmıştır. Kaldı ki son noktada Rifkin'in konumuyla uzlaşamayız; gezegen sonsuza kadar yaşamayaz. Engelleyemeyeceğimiz, ama gelişini hızlandırabileceğimiz kaçınılmaz bir ekolojik gerilemeyle yüz yüzeyiz. Kesinlikle doğadan öğrenebileceğimiz bir "ders"tir bu; ama bunun dışında, derin ekolojide ifade edildiği biçimiyle "doğa" fikri, bize insan toplumunu nasıl yönlendirmemiz gerektiği konusunda temel doğruları "gözler önüne serebilecek" toplumsal anlamlar içermektedir. Tabii bu, doğal dünyanın güzelliğine saygı duyamayacağımızı ve doğanın bizim ellerimizde mahvoluşunu kabulleneceğimizi söylemek anlamına gelmez.

Rifkin bizim için doğayla gizemsel bir birlik önermemekte, aslında kendimizi gerici dinsel güçlere terk etmememiz konusunda

* Ekim, bakım ve hasat işlerini kolaylaştırmak amacıyla modern tarımda genellikle tek çeşit ürüne yönelinmesi. (ç.n.)

uyarmaktadır. Doğaya tapınma ister istemez ilerlemeye yarayan bir güç değildir; doğaya tapınmanın derin ırkçı çağrışımları da olabilir. Almanya'daki Nazi hareketi, "kendi caniyane ırkçı kuramlarının rasyonelleştirilmesine" yaradığı ölçüde doğaya karşı sözde gizemsel bir saygılı tutum benimsemişti (Tokar, 1987, s. 148). Derin ekolojinin doğada bir yanıt aramak amacı, yalnızca "doğanın iradesi" kisvesine bürünmüş insani tepkilerin ortaya çıkmasını sağlayacaktır. Kuzey Amerika'da derin ekoloji bazen öyle insani olmayan bir dönüş yapmıştır ki böylesi durumlarda ekofaşizm ve ekovahşilikle bile suçlanmıştır (Bookchin, 1988; Tokar, 1990). Bookchin'e göre, "doğa"ya ve doğanın yasalarına başvurmak gerçek toplumsal sorunlardan kaçınmanın bir yoludur:

> "Derin ekoloji", Hollywood ve Disneyland fantezileriyle tinsel bir Doğu kültleri diyetinin iç içe geçtiği bir ortamda büyümüş olan varlıklı insanlar arasında boy göstermiştir. Amerikan kafası kendi zihnini, bütün özgünlükleriyle insanların total bir "biyomerkezci eşitlik"te dağılacakları kadar kozmik olan evrensel bir "birlik" (oneness) peşindeki Budist ve Taocu bir inancın "biyomerkezci" mitleriyle meşgul etmeyecek kadar şekilsizdir.
>
> (1989, s. 13-14)

Kozmik bir birlikte (oneness) çözülme, sosyalistlerle feministler açısından temel bir sorundur: Bu kimin birliğidir? Yeni ekomerkezci toplulukları kim denetleyecektir? Arne Naess yeni bir aristokrasinin ortaya çıkmasını ummaktadır; Naess'in bununla kastettiği, "toplumun en aydın ve uzak görüşlü üyeleridir". Naess, şu anda "nazik ve iyi niyetli insanların işgali altında" bulunduğumuzu ileri sürer. "Böyle insanların bütün çabaları refahımızı sağlamaya yöneliktir, ancak gerçeklikte iyi yaşamın özünden tamamen yabancılaştığımızı hissederiz" (1990, s. 130). Naess'in yeni bir aristokrasi fikrinde otoriterizme yapılan bir göndermeden öte bir şeyler vardır. Bu yeni aristokratlar neyi görürler ve bizi nereye götüreceklerdir? Onlar yeni bir dinin rahipleri, Gaia'nın düşüncesinin yorumcuları mıdır? Murray Bookchin'e bakılırsa bu yol bizi kulluğa götürmektedir:

Her doğal ya da doğaüstü olana tapınmak ya da hürmet göstermek, her zaman için, eninde sonunda, ister doğa, ister toplum, ister cins, isterse din adına olsun, toplumsal egemenlik yaratan bir boyun eğiş ve kulluk biçimine dönüşecektir.

(1989, s. 13)

İnsan toplumunun "Doğa"yı oluşturma biçiminin farkında olmadan, derin ekolojinin kaygıları, doğayı kendi imgelemlerindeki gibi yaratma açısından en iyi yerde bulunanların çıkarlarını temsil etmeye başlayacaktır. İnsanlığın gereksinimleri karşısında doğanın "gereksinimleri" dengesini kurarken bu tür insanlar bir ırk, sınıf ya da cins olarak kendi gereksinim ve çıkarlarını yansıtma yolunu seçeceklerdir. Bu gerçeğin farkında olmak, idame ettirilebilir nüfus düzeyleri sorunu açısından özellikle can alıcı önem taşımaktadır.

İnsan Sayısını Kim Söyleyecek?

> *Açlıktan toplu ölümler olması hoş bir düşünce değildir. Ancak insan topluluklarının diğer canlı varlıklarla aynı ekolojik sınırlılıklar karşısında olduğunun kabul edilmesi, nüfus azalmasının acıları asgari düzeye indirecek biçimde ayarlanması isteniyorsa, mutlaka gereklidir.*
>
> (Christopher Manes, 1990, s. 233)

Earth First! (Önce Yeryüzü!) dergisinde Miss Ann Trophy imzasıyla çıkan bir makalede, AIDS'in "insan nüfusu yeniden makul ölçülere getirecek" bir hastalık türü olduğu iddia edilmekteydi (Akt. Dobson, 1990, s. 64). Önce Yeryüzü! grubundan Dave Foreman'ın şunları söylediği bildirilir: "İnsan ırkı yok olabilir ve ben kendi payıma hiç gözyaşı dökmem." Foreman o zamandan beri nüfus konusunda daha aşırı görüşlerinden vazgeçmiş olduğu halde, nüfus sorunu ekolojik yazılarda yine önde gelen bir konudur ve yeşil politikada can alıcı bir yeri vardır. "Tek gerçek kirletici, insanlardır" sözü, gerek (bazı) yeşil eylemcilerin ağızlarından işi-

tilebilecek, gerekse her yerde rastlanan politik denektaşı olan "sokaktaki adam"ın ağzından işitilebilecek bir deyiştir (ben bu sözü erkeklerin söylediklerini duydum, ancak tek bir kadının ağzından çıktığına bile tanık olmadım). Nüfus ve kaynaklar sorunu yeşil düşüncede iç içe geçmiş durumdadır (Brown, 1981; Porritt, 1984; Irvine ve Ponton, 1988; Rivers, 1988; Icke, 1990; McKibben, 1990). Yalnızca vurgular değişmektedir: Alman Yeşil Partisi Programı'nın *Global Politika* bölümünde "aşırı nüfus"a şöyle bir değinilmesinden tutun, İngiliz Yeşil Partisi'nin 1987 Manifestosu'nda yer alan, İngiltere nüfusunun 55 milyondan yaklaşık 35-40 milyona indirilmesi amacına kadar.

İnsan nüfusunun M. Ö. 8000'lerdeki tarımsal devrim çağında 5 milyon olduğu ve M. S. 1650 yılında 500 milyona çıktığı hesaplanmıştır. İnsan nüfusu 1650 ve 1850 yılları arasında ise asıl olarak Avrupa, Amerika ve Çin'de yoğunlaşmak üzere, iki kat artarak 1 milyara çıkmıştır. Yine 1850 ile 1930 yılları arasında da iki kat artarak 2 milyar olmuştur. 1976'ya gelindiğinde yine ikiye katlanıp 4 milyara ulaşmıştır; yalnız artık yeni nüfus artışının yoğunlaştığı bölge Üçüncü Dünya denen ülkelere kaymıştır. Nüfus 1990 yılında 5 milyarın üzerine çıktı, ancak otuz yıl öncekine kıyasla daha yavaş bir artış eğilimi sergiliyordu (Erlich ve Erlich, 1987). Eski beyaz sanayi ulusları hem doğum hem ölüm oranlarında bir istikrar sağlamışlar, yüksek yoğunluklu ve düşük artışlı bir model bulmuşlardı. Dünyanın diğer kısımlarında henüz bu aşamaya ulaşılamamıştır Ölüm oranları yavaş yavaş azalmaktadır, ne var ki nüfus hâlâ oransız derecede genç ve doğurgandır. Çocuk ölümlerinde de düşme görülmekle birlikte, geleceğin belirsizliği ve doğum kontrol olanaklarının yeterli bir düzeyde bulunmaması yüksek bir doğum oranına yol açmaktadır. Dünya nüfusu gelecek yüzyıl içerisinde nihayet 10 milyar dolaylarında bir istikrara kavuşacaktır.

Şimdilik nüfus istikrarı yüksek geçim standardıyla ilişkilidir. Dünyada nüfus artışında görülen dengesizlik, var olan global eşitsizlik modelinin bir yansımasıdır. Zengin uluslar yoksul ulusları nüfuslarını denetleyememekle suçlarken, aynı zamanda onları bu denetimsizliğe neden olan sürekli yoksulluk içerisinde tutmaktadır-

lar. Nüfus artışı sorunu eğer tarihsel ve toplumsal bir bağlamda değerlendirilmezse, bu sorunda çıkacak çatışmalar yoksullara ya da dezavantajlı konumdaki etnik gruplara yönelik saldırıları davet eder. "Nüfus ayarlama bombası"na ya da "patlayıcı doğum oranı"na yapılan duygusal referansların rasyonel tartışmalara bir katkısı olamaz (Erlich, 1972; Irvine ve Ponton, 1988). Nüfus büyüklüğü ve artışı konusundaki tartışmalar Malthus'un zamanından beri yoksullara karşı üstü kapalı saldırıları beraberinde getirmiştir.

Malthus'un 1798'de kaleme aldığı ünlü *Essay on the Principle of Population*'da (Nüfus İlkesi Üzerine Deneme) insan nüfusunun toprağın insanları besleme kapasitesinden daha hızlı biçimde arttığı iddia edilmekteydi. Malthus'un çözümü oldukça basitti: Yoksulların nüfus sayılarını azaltmalarını cesaretlendirmek amacıyla onlara yapılan her türlü desteği kaldırmak. Liberallerle sosyalistler Malthus'un görüşlerine güçlü biçimde karşı koymuşlardı. Yeni tarım teknolojisinin üretimi köklü oranda artırması Malthus'un ne kadar yanılmış olduğunu kanıtladı. Nüfus sorunu o günlerden beri pek çok kereler gündeme getirilmiştir. Bu çabaların en dikkat çekici olanı 1968'de Paul Erlich'le Garrett Hardin'in çalışmalarıdır (Paehlke, 1989). Hardin, Marx'ın herkesten yeteneğine göre alıp herkese gereksinimi kadar verecek bir toplum görüşüne saldırmaktaydı. Hardin, kaynaklar kaçınılmaz olarak sınırlı kalacağı için bunun olanaksız olduğunu savunuyordu. Dünyaya bir bolluk sembolü gözüyle bakmak yerine, bir "cankurtaran sandalı etiği" benimsemeliydik (Hardin ve Baden, 1977).

Hardin'e göre, bir cankurtaran sandalında yalnızca belirli sayıda insana yetecek kadar malzeme bulunur. Bu malzemeler o kadar hassas bir dengeyle ayarlanmıştır ki sandala bir kişi daha eklemekle bile herkesin yaşamı tehlikeye girer. Hardin, gezegenin de benzer bir "taşıma kapasitesi" olduğunu, bu kapasitenin aşılması halinde bütün yaşamın tehlikeye gireceğini ileri sürmektedir. İlerlemenin yolu, her ulusun kendisini bir cankurtaran sandalı olarak değerlendirmesi ve ne kadar insan "taşıyabileceği"ne karar vermesidir. Dünyada eşitsizliğin ve yoksulluğun kol gezdiği, insanların Güney'den Kuzey'e ekonomik amaçla göç ettikleri bir ortamda

Hardin'in önerileri kaçınılmaz olarak ırkçı uzantılar taşımaktadır. Gerek Erlich'in gerekse Hardin'in görüşleri "yeni barbarlık"ın habercisi olarak mahkûm edilmişlerdir (Commoner, 1971). Gene de ekoloji hareketinin gündeme getirdiği sorunlar içerisinde, Sıfır Nüfus Artışı ve Planlı Anne Babalık gibi örgütlerin politik inisiyatiflerine yol açmış olan sorun budur. Nüfus politikası, aynı zamanda özellikle Amerika'da, Kuzey'den Güney'e yapılacak yardımların da bir koşulu olmuştur (Adams, 1990).

Nüfus konusundaki Malthus'çu argümanların tehlikeli yanı, *zamanın her noktasında* daima matematiksel bir mantıktan yola çıkmalarıdır. Herhangi bir tüketim düzeyinde, teknolojinin herhangi bir aşamasında ve kaynakların herhangi bir dökümünde gezegenin taşıma kapasitesiyle ilgili bir hesaplama yapılabilir. Can alıcı sorun ise şudur: Parametreleri kim ve hangi temelde saptayacaktır? Christopher Manes'in açlıktan toplu ölümlerle ilgili zalimce senaryosu onun şu görüşüne dayanmaktadır: "İnsan kültürü, bu kültürün bağlı olduğu ekoloji açısından ölümcül bir tehlike taşımaktadır; durum çok uzun bir zamandan, belki en başından beri böyledir" (1990, s. 22). Manes'e göre, doğanın düşüşünün başlangıcını tarım oluşturuyordu: Ekolojik bakımdan kabul edilebilecek tek yaşam tarzı göçebe avcılarla yiyecek toplayıcıların "doğal ekonomi"siydi. Manes, kullandığı parametreleri Taş Devri'ne oturtmakla gezegenin taşıma kapasitesini öyle bir düzeye indirir ki bunun tek anlamı dünya nüfusunda korkunç bir azalma olabilir. Mahvolmaya mahkûm olanlar, Manes'in bilerek yumuşatılmış dilinde ekolojik bakımdan gereksiz olarak tanımlanırlar. Herhalde eklemeye pek gerek yoktur ki Manes, derin ekolojiyi toplumsal adaletle bağdaşmaz bir şey olarak görmekte; çünkü yoksul ve güçsüz olanların gereksinimleri, insanın çevre üzerindeki isteklerinin yeterli biçimde karşılanamaması sonucunu doğurmaktadır. Oysa toplumsal adalet sorunu da nüfus sorunundan ayrılamaz.

Çok Fazla İnsan mı, Çok Fazla Tüketim mi?

Ya adil araçlarla kendi aşırı bolluğumuzun

üstesinden gelerek yoksulluğun kirliliğini azaltacağız ya da yoksulları ölüme terk edeceğiz.

(Richard Sandbrook, Yeryüzü Dostları grubunun kurucularından; *Independent on Sunday*, 13 Ekim 1990)

İnsanların ne kadar tüketeceklerini bilmedikçe, Yeryüzü'nün kaç insanı taşıyabileceğini tartışmaya başlayamayız. Nüfus artışının üzerinde tek yanlı bir biçimde durmak, dikkatleri, Brundtland Raporu'nda kabul edilen bir maddedeki gibi, nüfusları aynı kalmakta ya da düşmekte olan ülkelerdeki korkunç derecede yüksek tüketim düzeyleri sorunundan uzaklaştırır. Dünyanın zengin ülkelerindeki insanlar ortalama olarak yoksul ülkelerde yaşayanlara oranla 40 kat daha fazla kaynak tüketmektedirler (Icke, 1990, s. 82). Bunu bir başka şekilde ifade edersek: Tüketim açısından Kuzey'deki ortalama büyüklükte bir ailenin 80 çocuğu vardır. Daha başka bir şekilde ifade edersek: Kuzey, 32 milyar yoksulun tüketimine eşdeğerde tüketim yapmaktadır.

Amerika dünya nüfusunun yüzde 2'sine sahip olduğu halde, dünya petrolünün dörtte birini tüketmektedir. 1984'te 200 milyonu aşkın Amerikalı tek başlarına 22 milyar insanınkine eşdeğerde enerji kaynağı tüketmişlerdi (Pepper, 1984). Sandy Irvine'e göre, son 50 yılda, Amerika Birleşik Devletleri insan ırkının geri kalan bölümünün bütün tarihi boyunca tükettiğinden daha fazla enerji ve hammadde tüketmiştir. Dünya nüfusu yaklaşık 10 milyarda bir istikrara kavuşabilirse, yalnızca Amerika'da bu nüfusa yetecek kaynak varmış gibi görünmektedir. Amerikalıların üçte birinin de göreli (mutlak olmasa bile) yoksulluk koşullarında yaşadıklarını göz önünde bulundurursak, daha küçük sayıda insan dünya kaynaklarının aşırı derecede fazla bir miktarını kullanmaktadır.

Şu anda dünyada yaşayan 1 milyar insan haftada 4 sterlinden daha az bir parayla geçinmektedir (Dünya Bankası Kalkınma Raporu, 1990). Bu kesimin muazzam miktarda karşılanmamış konut, temiz su ve toprak gereksinimleri vardır. Dünyanın nüfusu artmakta olan bölgelerinde yaşayan pek çok insan çok az miktarda tüke-

tim yaparken, başka ülkelerdeki insanlar hemen hemen durmuş bir nüfus artışıyla çok büyük ölçüde tüketmektedirler. Kaynak kullanımı bakımından, dikkatleri yoksul ülkelerin nüfus artışından çok, zengin ülkelerin tüketim düzeylerine toplamak çok daha anlamlı olur. Yeşil hareket gür ve berrak sesiyle bize, hepimizin daha azla, çok daha azla yetinmek zorunda kalacağımızı hatırlatmaktadır. Sonuç olarak, dünya kaynaklarının en büyük bölümünü kullananlar en büyük fedakârlıkları yapmalıdırlar. Bu yol, güce ve zenginliğe karşı Batı'daki sosyalist hareketin şimdiye kadar başarabildiğinden daha temel bir meydan okuyuş olacaktır. Güney'deki nüfus artışı ve karşılanmamış gereksinimler Güney'in yoksulluğunun yeterli doğum kontrol aracının bile bulunamaması ölçüsünde olduğunu yansıtmaktadır ve bunun bedelini ödeyenler kadınlardır. Nüfus sorunu, yoksulluk ve toplumsal adalet sorunundan ayrılamayacağı gibi, kadınların eşitliği sorunundan da ayrılamaz.

Kadınların ve Çocukların Acı Çekmesi

> *Bizim gördüğümüz, yaşıyor olanların yaşam güvenliğinin artması, özellikle de kadınların kendi bedenleri üzerindeki denetimlerinin, doğurma rolümüzden bağımsız olarak iş ve ekonomik karşılık bulma olanaklarının artmasıdır.*
>
> (Starhawk, 1990, s. 83)

> *Üçüncü Dünya'daki en istenmedik gebelikler önlenebilirse, az gelişmiş dünyadaki nüfus artışı yüzde 40 kadar azalır.*
>
> (1985 Dünya Doğurganlık Araştırması; akt. Icke, 1990, s. 86)

Doğum kontrolü tartışması daima, özellikle akademisyenler, politikacılar, bilimciler ve demograflar -ki bunların neredeyse hepsi erkektir- belirli bir grup, sınıf, ırk ya da ulusun çok yoğun nüfuslu olduğunu ilan ettikleri zaman otoriter çağrışımlar uyandır-

ma tehlikesini doğurur. Bu bazen doğrudan ırkçı ya da sınıfçı temelde dile getirilmiştir: Yoksullar, "cahiller", Güneyliler zenginleri "zekileri", Kuzeylileri "yutacaktır". Nüfus kontrolü politikalarının asıl olarak kadınların kendi doğurganlıklarını denetleme hakkında odaklanmadığı yerlerde özellikle böyle bir durumla karşılaşılmaktadır. En kötü biçimiyle de nüfus politikalarının kadın soykırımı (kadın kıyımı) anlamına gelebileceği söylenmektedir. Bütün tarih boyunca, nüfus azalması gündeme geldiğinde, dağ eteklerinde ölüme terk edilenler ya da daha modern teknolojik versiyonuyla, amniosentezle saptanıp düşürülenler kız çocuklarıdır. Hindistan'da 1978 ile 1983 yılları arasında 78.000 kız ceninin düşürüldüğü hesaplanmıştır (Mies, 1986). 1988'de Bombay'da düşük ceninler üzerinde yapılan bir araştırmada 8.000 ceninden biri dışında hepsinin kız olduğu görülmüştür *(Guardian,* 4 Aralık 1990).

Nüfus kontrolü tekniklerinde kadınların fiziksel ya da psikolojik sağlıklarıyla genellikle çok az ilgilenilir. Kırsal alanlarda doğru dürüst hiçbir sağlık kuruluşu ya da bakım merkezinin bulunmadığı durumlarda dölyatağına yerleştirilen spiral araçlardan yararlanılmaktadır. Sonuçta zaten yetersiz beslenmiş kadınlarda genellikle ağır kanamalar görülmektedir. Kuzey'de kadınlar için çok tehlikeli sayılan DepoProvera gibi gebeliği önleyici ilaçlar Güneyli kadınlar tarafından yaygın olarak kullanılmaktadır (Sen ve Grown, 1987; Mies, 1986).

Çin'in Tibet'te dayattığı çok fazla pohpohlanan nüfus politikasında olduğu gibi, kürtaj tamamen insanlık dışı koşullarda gerçekleşebilmektedir:

> Dokuz aylık gebe kadınlar bebeklerini aldırmışlardı. Biz ağlayıp duran pek çok sayıda kıza rastladık, çadıra girme sıralarını beklerken kopardıkları çığlıklarını işittik ve çadırın dışında üst üste yığılan ceninlerin nasıl çoğaldığına tanıklık ettik.
>
> *(Guardian,* 1 Ağustos 1990)

Tibetli kadınlar zorla kısırlaştırmalara da maruz kalıyor, hatta çocukları doğar doğmaz öldürülüyordu. Fazlalık çocuklar toplum-

dan dışlanmışlardı:

> Üçüncü çocuğun yasal olarak okula gitme, çalışma, seyahat etme, mülk edinme ya da bir tayın kartı alma hakları yoktur. Köylerde böyle binlerce çocuk vardır. Onlar tam bir ekonomik ve toplumsal sürgün koşullarında yaşarlar ve hızla, geçinebilmek için çöp ya da hayvan pisliği toplamak zorunda olan bir gayri meşru çocuklar kuşağı oluşturmaktadır.
> (a.g.y.)

Tibet'te Çin egemenliğindeki çocukların yazgısı kapitalist Brezilya'daki 7 milyon sokak çocuğunun yazgısından pek farklı değildir. Brezilya kişi başına 2.437 dolarlık geliriyle dünyanın en büyük sekizinci sanayi gücü olduğu halde, 33 milyon kişi yılda 370 doların altında bir gelirle yaşamaktadır; sokaklara sürüklenip küçük suçlar işlemeye terk edilenler bu insanların çocuklarıdır. Uluslararası Af Örgütü, genellikle polislerin yönlendirdiği ölüm mangalarının sokak çocuklarına işkence yaptıklarını, sakat bırakıp öldürdüklerini saptamıştır. Eski sanayi ulusları da kendi çocuklarına aynı derecede kötü biçimde davranmışlardır. İngiltere çok uzun bir süre istenmeyen çocukları kolonilere göndermişti.

Yoksullukla yüksek doğum oranının birbiriyle sıkı sıkıya bağlı bir olgu olduğu açıkça bilinmekle birlikte, bu zalimliklerden en çok nasiplerini alanlar kadınlarla çocuklardır. Sahel'de bir çift ortalama on çocuk doğurmak zorunda kalmaktadır ve yüzde 95'inde yaşlılıklarında onlara bakacak, ancak bir oğulları hayatta kalabilmektedir (Asya ve Pasifik Kadınları Kaynak Toplama Ağı, 1989, s. 70). Yoksul ülkelerde çocuklar aile için gelir kaynağıdır; örneğin Cava'da bir çocuk dokuz yaşındayken evine para getirmeye başlarken, Bangladeş'te oğlan çocukları on yaşına geldiklerinde tükettiklerinden daha fazla gelir elde etmektedirler. Kadınların da ev işiyle geçim derdinin çok ağır yükünü taşımalarına yardımcı olacak kız çocuklarına, torunları için patriyarkal talepleri karşılayacak erkek çocuklara gereksinimleri vardır (Harrison, 1987).

Nüfus kontrolünü temel alan bir politika, mutlaka yoksulluğun aile büyüklüğü üzerindeki etkisini dikkate almalı ve doğum kontrolünü kesinlikle kadınların ellerine bırakmalıdır. Kadınların doğurganlıklarını denetlemelerindeki en büyük problemlerden birisi gebe kalmayı önleyici araçlara ulaşma olanağıdır. Etyopyalı ya da

Malezyalı bir kadını pek çok kere gebe kalmak zorunda bırakan şey, müzmin cehaletleri değil, her ay gitmeleri gerektiği yerel kliniğe ulaşmak için dört saat yürümek zorunda kalmalarıdır. Kadınlar her seferinde zaten çok az miktarda aldıkları işçilik ücretlerinden yarım günlük karşılıklarını kaybedebilmektedirler. Gebeliği önleyici araçların bulunmaması durumunda kadınlar yanlış düşük yapma yöntemleriyle ölümle karşılaşma riskiyle yüz yüze gelirler. Gebeliği önleyici araçlara ve kürtaj yapma olanağına ulaşmanın güven altına alınması bu tehlikeli sorunu gündemden sonsuza kadar çıkaracaktır.

Hindistan'da Kerala'da büyük bir başarıyla uygulanan doğum kontrolü programı, doğum oranını 10 yıl içerisinde yarıya indirmiştir. Kerala 30 yıl önce serbest seçimle gelen ilk komünist hükümeti kurmuştu ve o zamandan beri geniş kapsamlı toplumsal ve toprak reformu politikaları uygulamaya devam etmiştir. Sendikalaşmanın sağlanması ve asgari ücretin güven altına alınması, en yoksul işçilerin yaşam koşullarında bir düzelme yaratmıştır. Okuma yazma oranı ulusal ortalamanın iki-üç kat üzerindedir ve bütün çocuklar ortaokula gitmektedir. Her topluluğun yürüyerek gidilecek uzaklıkta bir sağlık merkezi vardır. Çok geniş bir aşılama ve çocuk bakımı uygulamasına geçilmiştir. Kerala'da çocukların uzun yaşama şansları ortalama Hintli çocuğa göre üç-dört kat daha fazladır. Kadın haklarını ve fırsat eşitliğini gözeten olumlu bir programla geleceğin ücretlileri olarak kızlarla oğlanlara aynı değer verilmektedir. Böylesi bir ortamda en yoksul aileler bile aile nüfusunun sayısının sınırlanmasına güvenle bakabilmişlerdir.

Sosyalistler yeşilleri oldukça haklı olarak, nüfus artışı sorununa yaklaşımlarında sınıfçı ve ırkçı önyargılar taşımakla suçlamışlardır. Bu problemi daha önce Herman Daly de kabul etmiş, ancak Daly, zenginler tüketimi kısarken yoksulların nüfus artışlarını sınırlayacakları, böylece kişi başına ortak bir "sermaye stoku" düzeyi sağlanarak "dengeli bir duruma" ulaşılabileceği şeklindeki "basit" bir çözüm bulunmasını beklemenin "umutsuz derecede ütopyacı bir beklenti" olacağı sonucuna varmıştır (1973). Global çapta eşitsizliğin dev boyutlara ulaşlığı göz önüne getirildiğinde, nüfus sorununun tartışılabilmesi ancak global eşit-

sizlikle adaletsizliğe son verildiği, kadınların kendi doğurganlıklarını denetlemedeki başkalarına devredilemez haklarının güven altına alınmasının amaç olarak benimsendiği bir bağlamda söz konusu edilebilir.

Daha Derine İnmek

> *Derin ekolojistlerle ekofeministler özlü bir bakışı paylaşırlar: Değişmezsek, üstelik hızlı bir biçimde değişmezsek mahvoluruz. Biz ayrıca, zaman zaman, yarattığımız dünyadan umut kalmadığı şeklindeki korkunç çaresizliği de paylaşırız. Derin ekolojistlerle ekofeministler kimin ve neyin sorumlu tutulacağı konusunda aynı görüştedirler: Feministler bunu Patriyarkalizm diye adlandırırlarken, cinsiyet sorunundan uzak duran ekolojistler de Batı Kültürü, Bilim ve Teknoloji, Kapitalizm, Materyalizm vb. adlar takarlar...*
>
> (Sharon Doubiago, 1989, s. 43)

Bazı temsilcilerinin sunduğu şekliyle derin ekolojiye ciddi çekinceler koymakla birlikte, bu eğilimin temelinde yeşil sorunsalın yattığını göz ardı edemeyiz. İnsan toplumu doğal dünyayla ilişkisini yeniden belirlemek zorunda kalacaktır. Derin ekolojistler, çubuğu süreç içerisinde insani olmayana doğru bükmedikleri sürece, insan faaliyetlerinin yıkıcılığı karşısında gezegenin gereksinimlerini gündeme getirmekte tamamen haklıdırlar. Derin ekolojistler, doğal dünyaya karşı tutumumuzu bütünüyle değiştirmemiz gerektiğini ileri sürmekte de haklıdırlar, yalnız bu noktada insanlığa farklılaşmamış bir bütün gözüyle bakılamaz. İnsan toplumu ırk, sınıf ve cins ayrımlarıyla bölünmüştür. Zengin, beyaz Kuzey'in neden olduğu gelişmelerden yoksulları ya da Güneylileri sorumlu tutmak yanlış olur. Kadınlar da erkeklerin hareketlerinden sorumlu tutulamaz. Egemen uluslardaki egemen grupların toprağı gasp edip sömürerek ekolojik koşulların sürekliliğini tehlikeye atmala-

rının bedeli, yoksul ve topraksız kişilere dayatılan nüfus kontrolü yöntemiyle ödetilmemelidir.

Erkek egemenliğindeki bir derin ekoloji hareketinin kadınların başları üzerinde başka erkeklerle gezegen adına bir savaşa kalkışmamaları da önemli bir noktadır. Böylesi bir savaş, eğer erkek egemenliğindeki bir bilimsel kültür, Dave Foreman'la diğerlerinin nitelemeleriyle atavistik "savaşçı toplum" gibi erkek egemenliğindeki bir "doğal" kültür lehine reddedilirse, kadınlara hiçbir yarar sağlamaz. Uygarlık; "bakir" ormanları yok eden gözü kör teknolojik makinelerde değil, hastanelerde, halk sağlığını koruyucu önlemlerde, doğum kontrolünde, temiz suda, yiyecek öğütücülerde, yani kadınların yaşamlarını katlanılır hale getiren şeylerdedir. Aynı zamanda hem feministler hem de sosyalistler, derin ekolojistlerin savı olan, maddi yaşam standardımızı "tavanda eşitleyen" bir süreçle insan toplumlarında eşitliği sağlamayı artık umamayacağımız düşüncesini dikkate almalıdırlar. Bütün dünya Kaliforniya'nın yaşam standardını tutturamaz. Kaldı ki Kaliforniya bile su kaynaklarının tamamen kurumasıyla neredeyse çöle dönmüştür.

Öyleyse, ekolojik krizin toplumsal nedenleriyle sonuçlarının farkında olan derin ekolojinin kavrayışını nasıl bir dengeye oturtacağız? Murray Bookchin, insanlık ile doğanın ikisinin de birbirini etkilediği diyalektik bir ilişkide bulunduklarını söyleyerek bize doğru yolu göstermektedir.

Toplumsal Ekoloji: İnsanlıkla Doğayı Dengelemek

> Toplumsal *eleştiride ve* toplumsal *yeniden inşa görüşünde sağlam kökler salmış olan... ekoloji, bize doğanın* ve *insanın yararlanacağı biçimde toplumu yeniden oluşturmanın araçlarını sağlayabilir.*
>
> (Murray Bookchin, 1989, s. 13; altı çizili yerler orijinaldedir)

Murray Bookchin, çözümü doğanın eleştirel olmayan bir biçimde benimsenmesi yerine toplumun "yeniden oluşturulması"nda

gören bir "toplumsal ekoloji"den yanadır. Bookchin'e göre, insanın doğa üzerindeki egemenliği insanın toplum içindeki egemenliğinden kaynaklanır; toplum ırkçılık, cins ayrımcılığı, kapitalizm, homophobia ve merkezi devlet gibi egemenlik ilişkilerini ortadan kaldırabilirse, gezegenle ilişkimiz de çözüme kavuşmuş olacaktır (Bookchin, 1982, 1988, 1989; Clarke, 1990).

Bookchin, doğal dünyanın zamandışı bir varlık (entity) olarak anlaşılamayacağını ileri sürmektedir. Bookchin'e göre, derin ekolojistlerin dengeye ulaşmış bir Gaia fikri de bilimcilerin mekanik doğa görüşü de doğanın tarihsel evriminin farkında olmayan yaklaşımlardır. İnsan toplumu bu sürecin bir parçasıdır; "biyolojik ve toplumsal evrim arasında *doğal* bir süreklilik vardır" (akt. Biehl, 1991, s. 118). İnsan faaliyeti ve gelişmesi "doğal" sürecin "hasta bir anormalliği" değildir:

> Yaban fareleri derileri olmadan yaşayamadıkları gibi insanlar da artık doğadan ve kendi hayvanlıklarından ayrılamazlar. İnsan-hayvanı doğal evrimin bir ürünü yapan şey, yalnızca onun fiziksel primat karakteristikleri değil, aynı zamanda insanlığın özbilince ve özgürlüğe evrilme sürecinde köklü bir arzuyu ne ölçüde fiilileştirdiğidir.
>
> (Bookchin, 1989, s. 203)

Bu sözler, Marx'ın, insanlar doğa tarihinin bir parçasıyken, doğanın da insan tarihinin bir parçası olduğu şeklindeki gözlemini çağrıştırır. Marx ayrıca insanın özgürleşmesini kendini gerçekleştirmeye doğru bir evrim süreci olarak görüyordu. Hem Bookchin hem de Marx'a göre, insanın özgürleşmesi yalnızca "başıboş biçimde kendini dışavurmaya bırakılırsa bir evrimin dağınık parçaları" olacak şeyi bilinçli insan denetimine sokmayı amaçlayan bir toplumsal mücadeleyle sağlanır (Bookchin, 1989, s. 203). Bookchin'in görüşüne göre, doğa, bütün potansiyel gücüne ulaşmasına yardımcı olmak üzere insanlığın rasyonel müdahalesine gereksinim duyar; Bookchin bu potansiyeli de karmaşık ve farklılaşmış yaşam biçimlerinin gelişmesi olarak görür. İnsanlar, doğanın bir parçası olarak, "kurtulmuş insanlık"ın "özgür bir doğa"nın sözcülüğünü üstlenmesini sağlayacak doğayla bir diyalog kurmalıdırlar. Derin ekolojistlerin ısrarla savundukları gibi, insan aklına

ve teknolojik gelişmeye sırt çevirmemeli, yalnızca bunlardan daha derin ekolojik bağlamı kavramak amacıyla yararlanmalıyız.

Bookchin, bazen derin ekolojiye ağır saldırılarda bulunmakla birlikte, içkin bir "etik"e sahip bir doğa görüşünde derin ekolojistlere katılır (yine de bu etik, insanın aktif müdahalesiyle oluşturulmaktadır). Bookchin; Kropotkin'in, birbirine bağımlı olma ve karşılıklı yardım doğrultusunda biyolojik bir ön eğilimi olan, çeşitli ama birleşmiş, (en azından potansiyel olarak) hiyerarşik olmayan bir doğa görüşünü yinelemektedir (Bookchin, 1982, s. 26).

Kropotkin'de olduğu gibi Bookchin'in doğa tanımı da kendisinin anarşist felsefesini yansıtmaktadır. Bookchin derin ekolojistlerin kendi kendini yöneten belediyelerin doğrudan eşitlikçiliğini savunarak ademi merkeziyetçiliği tercih etme düşüncelerini de paylaşmaktadır.

Bookchin'e göre, doğanın düşmanı, merkezi devletten tekelci şirketlere kadar her biçimdeki hiyerarşidir. Bookchin aslında, toplumun bütün hastalıklarını "hiyerarşi" başlığı altında toplayarak bizden günaha karşı çıkmamızı istemektedir. Gelgelelim, kendimizi "hiyerarşik mantalitemiz"den kurtulmamızı isteyerek, kaynakları ve egemenlik türlerini farklılaştırmamıza yardımcı olmuyor. Temsili demokrasiye dayanan merkezi bir devlet ırkçılığın, cins ayrımcılığının ya da sınıf sömürüsünün hiyerarşik eşdeğeri olarak sunulur. Bookchin'in hiyerarşiyi hedef alan kampanyası, ekolojik krizlerden bütün insanlığı sorumlu tutmamızı isteyen derin ekolojistlerle aynı politik yanılgıya düşer. Bookchin, bütün hiyerarşileri mahkûm ederek, hangisinin en kötü olduğuna ya da onlara karşı mücadelemizi nereden başlatacağımıza karar vermekte bizi ellerimiz bomboş durumda bırakır.

Bookchin'in toplumsal ekolojisi derin ekolojinin antihümanizmi için önemli bir düzeltici işlevi görürken, insanlık ile doğa arasındaki dengeyi de ters yönde bozmaktadır. Bookchin, ekolojik krizin çözümünü insanlığın problemlerinin çözümünde görmekle, yeşil düşüncenin en önemli ilkesi olan, yaşamlarımızın ekolojik çerçevesinin insan toplumunun başarısızlıklarının basit bir uzantısı olmadığı, ekolojinin başlı başına bir gerçeklik olduğu düşüncesini gözden kaçırır. Burada söz konusu olan, kuruluşların-

daki yapaylığa işaret ederek bugünkü askeri, politik ve ekonomik yapılara radikal anlamda karşı koyan bir gerçekliktir. Toplumların koyduğu sınırlar doğal sınırlara ya çok az dikkat göstermişler ya da hiç göstermemişlerdir. İnsan toplumunun doğal sınırlarını anlamakta en yararlı fikirlerden birisi biyobölgeciliktir.

Doğal Sınırlar İçerisinde Yaşamak: Biyobölgecilik

> *Biyobölgecilik bir yerin yerlisi olmayı öğrenmek, kendimizi önceden belirlenmiş beğenilerimize değil de belirli bir yere uydurmak anlamına gelir. Bu, gelecek kuşaklara aktarılabilecek bir yaşam tarzı yaratarak, bir yerin getirdiği sınırlar ve nimetler çerçevesinde yaşamaktır.*
>
> (Judith Plant, 1990, s. 158)

Biyobölgeciliğin özü, olduğumuz yerden başlar. Kendi ekolojik çerçevemizin hoşgörü sınırları içerisinde yaşamayı öğrenmekle, varlığını sürdürme şansı daha fazla olan bir dünya "yaratabiliriz". Judith Plant, biyobölgeci "yuva"ya dönüş vurgusunda biyobölgecilik ile ekofeminizm arasında güçlü bir ilişki görmektedir: "Biyobölgeci görüş yuvaya her şeyin üstünde bir değer atfeder, çünkü yeni değerlerle davranışların yaratıldığı yer yuvadır." (1990, s. 160). Judith Plant ayrıca bölgesel kültürlerin önemini vurgular. Derin ekolojinin hem anti-hümanizm hem de eril değerlerin yüceltilmesi doğrultusundaki eğilimini dikkate aldığımızda, biyobölgeciliğin yaklaşımına olumlu bir gözle bakarak, yeni biyobölgeci sınırların etnik uzlaşmazlıklar yaratmadığından ya da kuvvetlendirmediğinden, bunun yanında kadınların eviçi alana daha fazla hapsetmediğinden emin olmamız gerekmektedir.

Kirkpatrick Sale, hem ekolojik hem de insani toplulukları kendi temeli sayan pek çok biyobölgeci sınır saptamaktadır. Kirkpatrick Sale'e göre, en büyük bölüm, binlerce mil kareyi kapsayabilecek yerli bitki örtüsü ve "toprak yüzeyi" gibi ortak bir ekolojiyi paylaşan ekobölgelerdir. İkinci düzey, bir nehir havzası, çöl ya da dağ

silsilesi olabilecek bir coğrafik bölgedir. Kuşkusuz bunların en büyükleri çeşitli ekobölgeleri içine alabilir. Sale'in yaşam bölgesi diye adlandırdığı yerel düzey ise daha çok insan gereksinimleriyle tanımlanır. Sale'e göre, yaşam-bölgesi, doğal dünyanın "en temel ve güzel ilkesi kendine yeterlilik" olduğu için, kendi sınırları içerisinde yaşayanların gereksinimlerini karşılamak zorundadır (Sale, 1991, s. 79). Sale, doğayı kendi yörelerimiz içinde kendi "denge durumu"nu bulmakla baş başa bırakırsak, doğallıkla verimli ve biyoçeşitliliği olan bir biçime kavuşacağını iddia etmektedir.

Judith Plant gibi Kirkpatrick Sale de biyobölgeciliğin temeline "partikülarite" fikrini oturtur. "Patrikülarite" ilkesine göre, insanların "toprak sakinleri" olmalarının nedeni şudur:

> Amaç yeryüzünü bütün yönleriyle ve dürüst biçimde tanımaya başlamak; yaşamsal bir nitelik taşıyan ve her şeyi kapsayıcı tek görev ise bölgeyi, yaşadığımız özgül yeri kavramaktır... Kendine özgü toprağı, suları ve rüzgârlarıyla burayla olabildiğince yakın biçimde yaşamak zorundayız...
>
> (Sale, 1991, s. 77)

Ekobölge ya da coğrafik bölge ile yöresel yaşam-bölgesi arasındaki ilişkinin aydınlattığı gibi, Sale'in biyobölgecilik fikrinde güçlü bir insan-merkezli damar vardır. Ekobölge ya da coğrafik bölge ekolojik ilkeler temelinde tanımlanırken, yöresel yaşam bölgesi insanlar temelinde tanımlanır. Sale'in, her yerel alanın "doğallıkla" oradaki insan nüfusunun bütün gereksinimlerini karşılayacağı varsayımında da bir insan-merkezcilik vardır. Ancak bu durumun mutlaka ortaya çıkması gerekmez; belirli bir yörenin orada yaşayan insanların *bütün* gereksinimlerini karşılaması için hiçbir neden yoktur. Dünyada, iklimin ve coğrafyanın yerel topluluklar açısından hiçbir elverişli yönünün bulunmadığı çok geniş alanlar vardır. Sale'in argümanının dayandığı varsayıma göre, doğadaki bütün anormallikler "dev şeylere tutkunluk, merkezileşme ve hiyerarşi" aracılığıyla insan eliyle üretilmişlerdir. Yerel komünal özyönetimler sayesinde bu sorunlara çözüm bulunabileceği düşünülebilirken, doğal kaynaklara doğanın kendisinin koyduğu sınırları hangi yollarla aşacağımız konusu pek açık değildir

Biyobölgeciliğin, en kuvvetli biçimiyle ekolojik ve ekonomik bakımdan daha sorunlu Afrika'da değil de ekolojik bakımdan olumlu bir tablo sunan Kuzey Amerika kıtasında gelişmesi herhalde not edilmeye değer bir noktadır.

Belki de Kuzey Amerika kökenli olması nedeniyle, insan-merkezli demokrasi ve özerkliği gözeten ademi merkezileşmiş bir yönetim yapısını öngören argümanlarla, ademi merkezileşmeyi ekolojinin kendi varlığını idame ettirmesi ve kendi kendine yeterlilik temelinde savunan argümanların karıştırılması yönünde bir eğilim barındırmaktadır biyobölgecilik. Pratikte bu iki talep, özellikle istenilen boyutlar açısından, çok farklı anlamlara gelebilir. Kendi alanındaki insanların gereksinimlerinin büyük çoğunluğunu karşılayabilecek olan bir yaşam-bölgesi, ademi merkeziyetçilerin olmasını istediği yüz yüze ilişkilere dayalı topluluklardan çok daha geniş boyutlu olabilir. Bu iki amacın iç içe geçmesi halinde, bir kere daha, belirli bir alanda "kendini idame ettirebilir" bir nüfusun boyutları eksenindeki oldukça gerici bir soruna dönmüş oluruz.

Biyobölgecilikte, yöresel ekolojik bilgiyi, "organik olarak" daha geniş kapsamlı bir ekolojik bilincin evrimleşmesi olarak görmek yönünde bir eğilim de söz konusudur (Devall, 1990). Sözgelimi Kirkpatrick Sale, bizim "özgül yer"imize ilişkin yöresel bilginin daha geniş kapsamlı ekolojik ortamı anlamaya yardımcı olduğunu düşünmektedir. Bundan da şöyle bir sonuç çıkarılabilir: Global biyobölgeci kavrayış, yöresel ekolojiye ilişkin parça parça kavrayışların bir toplamıdır. Bu iddia, pek çok yeşilin mahkûm ettiği mekanik bilimle aynı yanılgıya düşüyor gibi görünebilir. Bütün küçük parçalarının bilgisi ister istemez bütünü bütün uzantılarıyla kavradığımız anlamına gelmez. Yerel bir derede balık avlayan birisi bilinçli bir çaba harcamadan bütün nehir havzasının ekolojisini niçin *mutlaka* anlasın? Derin ekolojinin iddiasına göre, *her şey* birbirine bağımlı olduğu için bizim zihinlerimiz de aynı organik biçimde birbirine bağımlıdır. Yakın çevremizin "taşlar"ını bilerek Gaia'nın (ya da Sale'in deyişiyle, Gaea'nın) bütününü kucaklarız. Gezegenle ve birbirimizle bağımız, biyolojik olan ile tinsel olanın bir bileşimidir. Olmak Bilmek'tir.

Derin ekolojistlerin tinsel inancını paylaşmayanlar herhalde bağlantıları daha maddi bir biçimde kurmayı tercih edeceklerdir. İnsan yaşamının bölgesel ve global düzeydeki ekolojik temeli, bilinçli bir öğrenme süreciyle anlaşılmaya gerek gösterir. Birinin kendi "yer"inin özgüllüğünü bilmesi için bunun yöresel, bölgesel ve global *politik* eylem eşliğinde olması gerekir. Bu perspektiften bakıldığında global düzeyde düşünüp yerel düzeyde harekete geçme buyruğu çok sınırlı kalır. Global ekosistemi anlamak istiyorsak, Gaia'nın maddi gerçekliğini global bağlamı içinde incelemek üzere gözlerimizi lahana tarlamızdan kaldırmalıyız. Ayrıca, Gaia'nın gerçekliğini kendi toplumsal bağlamı içinde anlamamız gerekmektedir. Bu anlayış ışığında hem global hem de yerel düzeyde düşünüp davranmamız *aradaki ilişkileri de politik düzeyde kurmamız gerekecektir.*

Doğal Sınırlar İçerisinde Yaşamak: Global Politika

> *Yeryüzü güneşin yardımıyla yaratıldı ve olduğu gibi kalmalıdır... Kırlar ayrım çizgileri olmadan oluşturuldu ve onu bölmek insana düşmez.*
>
> (Hin-mah-too-lat-kekht, Nez Perce Kızılderilileri'nin lideri; akt. McLuhan, 1971, s. 54)

Biyobölgeciliğin radikalizminin yattığı yer, onun, insanın toplumsal örgütlenmesinin "doğal" sınırının ne ulus-devlet ne de eyaletler, bölgesel hükümetler, ilçeler, şehirler, semtler ve mahalleler içinde çizilen politik sınırlarda bulunduğu iddiasıdır. Ekolojik problemler ulusal ya da yerel sınırlar "içine hapsedilemez" ya da yok sayılamaz. Bu nehir havzası ya da bir yağmur ormanı gibi ekolojik bir bölge, milyonlarca olmasa bile binlerce insanı ve çok geniş bir toprak parçasını kapsayabilir. Gerçekte bütün dünya tek bir ekolojik bölgedir; bütün dünya "doğal" bir enternasyonalizmi temsil eder. Yaşamlarımızın ekolojik çerçevesini *ilk* politik karar noktası haline getirmek, ulus-devletin ya da ekolojik temelli olma-

yan başka yönetim ya da ekonomi birimlerinin yapay sınırlarını ortadan kaldırmak anlamına gelmelidir.

Global düzeyde biyobölgeci bir yaklaşımı benimseyeceksek, dehşet verici problemlerle karşı karşıya geliriz. Yeryüzünün her metrekaresi militarize bir ulus-devlet tarafından işgal edilmiştir ya da bir "nüfus alanı" içerisinde kıskançça korunmaktadır. "Global düzeyde düşünme"yi, hatta ekobölgesel açıdan düşünmeyi başaramamak, sınırlı ekonomik ya da ulusal çıkarların büyük ekolojik zarar verdiği ya da zarar verme tehdidinde bulunduğu anlamına gelir. Körfez Savaşı, ekolojik ya da insani etkenleri tamamen yok sayan politik ve askeri çıkarların bir örneğiydi. Buna karşın, nükleer bir savaşın yol açacağı ekolojik ve insani yıkımla karşılaştırıldığında, bu hiçbir şeydi.

Bununla birlikte, Ortadoğu, petrolün olduğu kadar suyun da bir çatışma kaynağı olduğu biyobölgeci politikanın iyi bir mayın tarlası örneğidir. 1967 Arap-İsrail Savaşı ile İsrail'in Golan Tepeleri'ni ve Batı Sahili'ni işgal etmesi, su kaynaklarının güvenliğinin askeri etkenler sayılmasının iyi birer örnekleriydi. Aynı ölçüde Türkiye'nin Fırat'ın suyunu kesme önerileri de Suriye'yle Irak'ı derinden etkileyebilir ve gelecek askeri çatışmaların kaynağı olabilir. Nil, Ganj ve Brahmaputra gibi başka büyük nehir sistemleri de hem ulusal sınırları hem de ulusal çıkarları aşmaktadır. Ulusal bencillik, ülkeleri, herhangi bir kazada kendi nüfusunun çoğunluğunu korumayı umarak nükleer santrallar gibi tehlikeli üsleri sınırlara kurmaya götürür. Aynı sınırlı yaklaşıma göre, İngiltere, sık sık esen rüzgârların zehirli etkileri İskandinavya'ya taşıyacağından emin olarak kükürtdioksit yaymaya devam etmektedir. Global, hatta bölgesel bir ölçekte bu tür faaliyetler ekolojik bir kandırmacadan öteye gitmez.

Gezegenin birbirine bağımlılığı, politik açıdan kabullenmeye daha yeni başladığımız bir ekolojik gerçekliktir. Birleşmiş Milletler deneme niteliğinde bazı adımlar atmıştır. Kimya şirketi Sandoz'un bir kaza sonucunda Ren'e toksik kimyasal maddeler akıttığı, böylece birçok ülkeye uzanan nehri kirlettiği 1986 yılındaki Basle felaketinin ardından, uluslararası nehirlerin ekolojik yapısının güvenliğini sağlamak amacıyla bir Birleşmiş Milletler antlaş-

ması önerilmişti. Pek çok bölgedeki hâlâ aşırı derecede balıkla dolu olan denizler de aynı ölçüde potansiyel bir çatışma kaynağını oluşturur. Birleşmiş Milletler 1980'lerin başlarından beri, hem maden işleme hem de balıkçılığı kapsayacak biçimde evrensel düzeyde kabul edilen bir "Deniz Yasası" çıkartmaya çalışmaktadır. Japonya gibi ülkeler Birleşmiş Milletler'in yoğun baskıları sonucu trolle avlanmayı durdurmayı kabul etmişler, ne var ki Amerika Birleşik Devletleri ile İngiltere buna karşı çıktıkları gibi, güçlerini birleştirerek deniz dibi madenciliğindeki ticari çıkarları nedeniyle okyanuslarda ortak bir yaklaşımı benimsemişlerdir.

Ulus-devletlerin bencilliği, genellikle ulusal ya da uluslararası denetimlerin dışında hareket eden uluslaraşırı kapitalist korporasyonların bencilliğiyle kıyaslandığında çok daha fazladır. Belki en önemli nokta, Amerika Birleşik Devletleri'nin Vietnam'da Agent Orange kullanması örneğinde görüldüğü gibi, ekolojiyi tahrip etmenin taktik yararları dışında ekolojinin askeri gündemde hiç yer almamasıdır.

Yeşiller gezegenin geleceğinin güvenliğini gündemin başına almışlardır, ancak bu, toprakla ademi merkezileşmiş bir "komünleşme" ile başarılacak bir şey olmaktan çok global düzeyde kolektif politik eylemi gerektirir. Kaynaklar yeryüzünün her tarafına eşit bir biçimde dağılmış değildir. Biyobölgecilerin iddialarına karşın, biyobölgecilik yerel insan topluluklarının kendine yeterliliğini tek başına sağlayamaz. Gereksimler olabildiğince yerel kaynaklardan sağlanacağı halde, mübadele ya da kaynak aktarımı için sömürgen olmayan bir temele de gereksinim duyulacaktır. Bu da pek çok yeşilin olmasını istediği küçük, kendine dayanan topluluklara dönülmesi yerine bölgesel ve global bir düzeyde koordinasyon ve gözlemlemenin *artmasını*, politik ve ekonomik denetimin *yoğunlaşmasını* gerektirir.

Gezegenin geleceğini yeni-Malthus'çu otoriterizme sürükleme ya da militarize ulusal ekolojik cankurtaran sandallarının oluşturulması riskini göze almadan sağlayacaksak, yeşiller sosyalizm ve feminizmde içkin olan politik enternasyonalizmi benimsemek durumundadırlar. "İçkin" diyorum, çünkü Batılı sosyalistlerle feministlerin enternasyonalizmi, bir süreden beri sınıf, ırk, etnik köken

ve milliyet farklılıklarını görmezlikten gelen, varlığı tanınmayan bir kültür emperyalizmi içermektedir (hooks, 1982). Aynı zamanda, radikal toplumsal hareketlerin de sınıf, ırk ve ulus ayrılıklarına meydan okuyup militarize devletleri parçalamaya başlayabilecek bir uluslararası hareket oluşturmaya yardımcı olmak amacıyla, yeşillerin ekolojik yaklaşımlarını benimsemesi gerekecektir.

Doğal Biçimde Yaşamak mı?

Bölgesel ve global bir düzeyde örgütlü politik eylem talebinde bulunmak, yerel toplulukların politik örgütlenmesi sorununu göz ardı etmek anlamına gelmez. Ademi merkezileşmenin *kendi başına* global bir karşılık üretmeyeceğini söylemek, tabandaki insanların yaşamlarını yeniden denetleyebilmelerinin önemini yadsımak değildir. Önemli olan, bunun hangi temelde gerçekleştiğidir.

Bütün yeşil harekette daha "doğal" bir yaşam tarzına dönmeye yönelik bir istek görülmektedir. Bu istek genellikle, Thomas Jefferson'un yerli Amerikalıların "komünal anarşizm"i dediği şeyle birlikte anılır. Çeşitli kereler ifade ettiğim gibi, yerli Amerikalıların yaşamının temelini yok eden bir kültürün temsilcilerinin şimdi onların yaşam tarzlarını kendi başlarına kurtarmak üzere külleri karıştırmakta olmaları son derece ironik bir durumdur. Eski bir çağın yaşam tarzına duyulan özlem, derin ekolojistlerden ekofeministlere kadar bütün yeşil düşünceye nüfuz etmiş olan bir eğilimdir. Bu özlem bazı sosyalistlere de cazip gelmiştir. Hepsi de günümüzde kaybedilmiş olan geçmişte bir şeyler yakalarlar. Antik toplum derin ekolojistlere göre doğaya ve ekolojinin kendi varlığını idame ettirmesine daha yakındı, ekofeministlere göre cinsel bakımdan daha çok eşitlikçiydi, sosyalistlere göre ise toplumsal bakımdan daha eşitlikçiydi. Çok daha derin bir düzeye inildiğinde üç grup da ilk insan toplumunun "doğal" olduğunu iddia etmekte, "insani ve *doğal* topluluğu yeniden kurmaya çalışmaktadırlar" (Plant, 1900, s. 160; altı çizili yer sonradan eklenmiştir).

Ben feminist, yeşil bir *sosyalizmi* savunurken, yerelden globale kadar *her düzeyde* toplumun *insan* tarafından bilinçli biçimde ku-

rulması gerekliliğinden yana olarak, "doğal" bir topluluk fikrine karşı çıkacağım. Gene de ilkin insan toplumunun daha eski biçimlerinin doğasıyla ilgili iddia ve kanıtları irdeleyeceğim. Eski toplumlar doğal dünyaya karşı, birbirlerine ve kadınlara karşı daha nazik miydiler? Eski toplumlar feminist, yeşil ve sosyalist bir gelecekteki komünal yaşam açısından uygun bir model sunarlar mı?

IV. MASUMLUK ARAYIŞI

Yerli Amerikalı, ekoloji hareketinin Batılı sömürgen davranışlara alternatif arayışında bir simge haline geldi.

(Carolyn Merchant, 1983, s. 106)

Modern arkeologlar ile varlığını hâlâ sürdürmekte olan çok az sayıdaki kabile halklarından bazılarını incelemeye gitmiş olan kişiler... binlerce yıldan beri doğayla ve birbirleriyle uyum içinde yaşayan insanları anlatıyorlar bize... Yaratıcı uğraşlara, ayin yapmaya ve dinlenmeye daha fazla gün ve saat ayırarak, yaşamaları açısından temel gereksinimlerini karşılamak için çok az çalışmaya gereksinen insanların öykülerini dinliyoruz... İlkel insanlar, çevrelerindeki dünyaya ve kendilerinin bu dünyadaki yerlerine ilişkin oldukça gelişkin bir kavrayışa sahiptiler. Onu tahrip etmeden yeryüzüyle nasıl yaşanacağını biliyorlardı.

(Brian Tokar, 1987, s. 11)

Alman yazar ve politik eylemci Rudolf Bahro'ya göre insanoğlu on binlerce yıldan beri özünde değişmemiştir. Maddi mülklere önem veren modern insan toplumları insan ırkını geliştirmiyor, tam tersine yok ediyorlar. Bahro sanayi-öncesi, küçük ölçekli tarım topluluklarına geri dönülmesinden yanadır. Bu görüşüne o kadar inançla bağlanmıştır ki modern sanayi toplumunun doğa karşıtı sistemleriyle uzlaştığını düşünmesinden dolayı Alman Yeşil Partisi'nden istifa etmekten bile çekinmemiştir (Bahro, 1986).

Bugünkü dünyamızın yıkıcı zalimlik ve eşitsizliğinden duyulan hayal kırıklığı genellikle şöyle bir kayıp duygusunda yansımaktadır: Bugünkü hastalıklarımızın tam zıttı olan, insanların re-

kabetçi, yıkıcı, bencil ya da zalim olmadıkları bir "Altın Çağ" nostaljisi. Özellikle yeşillere göre, modern sanayi sisteminin yıkıcı gücünün bir eleştirisi, insan topluluklarının bir zamanlar birbirleriyle ve doğal dünyayla barış ve uyum içinde yaşadıkları düşüncesini içermektedir. İlk insan topluluklarının ekolojik, tinsel ve toplumsal örgütlenmesi, izledikleri politikalar için önemli bir esin kaynağıdır. Jeremy Seabrook bu arayışın çok geç başlaması üzerinde durmaktadır:

> Varlığını idame ettirebilen alternatiflere duyulan gereksinimin ortaya çıkmaya başladığı anda, uyumlu ve istikrarlı yaşam tarzlarının canlı, somut örnekleri yok olmaktadır.
>
> (1988, s. 7)

Judith Plant'a göre ise, "erkek dünyası, modern cam boncukları, televizyonları ve tanklarıyla seven insanların son kalıntılarını da rahatsız edip kandırarak yeryüzünün her tarafına yayılmaktadır" (1989, s. 2). Durumun şimdikinden daha iyi olduğu bir zaman aramak bir iyimserlik ifadesidir; bu arayış, kendi içimizde, toplumumuz içinde ve onun doğal dünyayla ilişkisinde masumluk, orijinal Latince anlamıyla *innocentia* (hiç zarar vermeme), yeteneğinin hâlâ var olduğunun ilan edilmesidir. Yeşillere bakılırsa, ilerlemek için geri dönmemiz, "gerçek" benlerimize yeniden kavuşmamız, doğal dünyadaki köklerimize dönmemiz, topluluk, denge ve uyum duygusunu yeniden keşfetmemiz gerekmektedir.

Bu görüşün karşı ucunda ise işlerin daima aynı biçimde, zalimce ve haksızca yürüdüğü, insanoğlunun daima birbirini ve doğal dünyayı sömürdüğü düşüncesi yer alır. İronik bir biçimde, sorumluluk genellikle doğanın kendisine yıkılır: İnsanlık durumu "dişleri ve pençesi kana bulanmış doğa"nın bir yansımasıdır. İnsani gelişme, ilk balçıktan itibaren uzun ve tehlikeli bir emeklemeyi temsil eder. Bizim ilerlememiz istikrarsız ve belirsizdir. Uygarlık ise bizi Thomas Hobbes'un sık sık aktarılan deyişiyle "yaşamın ıssız, zavallı, pis, vahşi ve kısa olduğu" "doğal durum"a götürerek her an çökebilecek bir dış cephe, her an bozulabilecek bir uzlaşmadır. Böyle bir görüşle bize kalan tek umut, bizi tehdit etmekte olan insani ve insani olmayan bütün güçleri bir

mucizeyle ehlileştirebilmemizdir. Hayatta kalmak sonsuza kadar uyanık ve konrollü olmayı gerektirir.

Öbür yandan çoğu sosyalist, Marx'ın insan tarihi ve modern sanayi toplumuna ilişkin ilerlemeci görüşüne, gerek yeşillerin ekolojik gerileme ve çöküş imgeleriyle, gerekse Hobbe'cu yaşama sıkı sıkıya bağlanma (survivalist) düşüncesiyle taban tabana çelişen bir görüşe bağlanmış durumdadır. Bir zamanlar iktidarı bütün insanların paylaşıp mülkiyetin ortaklaşa olduğu, en zayıf olanların bile karşılıklı yardımlaşma ve işbirliği ruhuyla ayakta tutulduğu toplumların var olduğunu iddia etmek üzere gözlerini geçmişe çevirmeye eğilimli olanlar anarşistlerdir (Kropotkin, 1955); kaldı ki yeşil politika üzerinde etkisi en fazla hissedilen görüş de sosyalizmden çok anarşizmdir. Feministler geçmiş hakkında herhalde en kararsız akımdır. Bazı feministler, bir zamanlar kadınların ezilmediği, bilgelikleri ve çocukları büyütme çabaları yüzünden değer verildikleri, tapınıldıkları, hatta toplumu yönetmiş olabilecekleri toplumlar var olduğunu iddia etmektedirler (Eisler, 1987; Stone, 1979).

Bazı feministlere göre ise bu tür bir arayış yararsız olmakla kalmadığı gibi, saptırıcı ve zamanı boşa harcatıcı bir arayıştır; oysa feministler, kadınların erkek gücünü fiilen kırmaya çalışarak daha etkili olabilirler (Delphy, 1984; Walby, 1990). Öbür yandan Maria Mies bu arayışı kadınların özgürlüğünde önemli bir silah olarak görmektedir.

> Genelde toplumdaki eşitsiz ve hiyerarşik ilişkilerin, özelde erkeklerle kadınlar arasındaki asimetrik işbölümünün kökenlerini aramak... kadınların özgürlüğünü başa alan politik stratejinin bir parçasıdır.
>
> (1986, s.44)

Yeşillerin klan toplumunun ılımlı toplumsal ve ekolojik niteliği ile feminizmin yeşil düşünceye nasıl bağlandığına ilişkin varsayımları göz önüne getirildiğinde, kadınların insan toplumunun en eski biçimindeki yaşamlarına ilişkin kanıtlara bakmak önem kazanmaktadır. Kadınların, küçüğün güzel olduğu -ve olacağı- doğrultusundaki yeşil varsayımı bütün kalpleriyle onaylayabilmelerinden önce, bu küçüğün patriyarkal olup olmadığı -ve olup ol-

mayacağını- bilmemiz gerekmektedir. Kadınların bütün tarih boyunca erkeklerin ellerinde çok fazla acı çektiklerini kanıtlayabilirsek, bu durumda feminizmin eşitlikçi ve varlığını idame ettirebilir bir gelecek adına bir kalıp yaratmak için yeşil politikanın özüne inmesi gerekecektir.

Geçmişten Öğrenmek

> *Bir canlı türü olarak kendi tarihimizi anlamak, bilinçli biçimde ekolojik değerleri yansıtabilecek bir toplum bakışının gelişmesinde önemli bir araçtır.*
>
> (Brian Tokar, 1987, s. 14)

Yeşillerin esin kaynağı tarihteki fiilen var olan klan toplumlarıdır: İşi ormanı koruyup değerli canlı türlerinin yok olmamasını sağlamak olan bir Yeşilorman Şefi atayan, şimdi Sahra'da kuraklıkla mücadele eden Burkina-Fasolu Gourounsi gibi halkların gelenekleri; doğal ortamlarını modern ticari ve teknolojik gelişmelerden koruma mücadelesi veren günümüz yerlileri; deneme yapılacak toprakları kuşatarak nükleer denemelere karşı çıkan Nevadalı Batı Shoshone Kızılderilileri; bir körfezin yönünü değiştirmek için atalarının mezarlıklarının kaldırılması planını protesto eden Kanadalı Mohawk Kızılderilileri; yağmur ormanını kurtarmak amacıyla kampanya yürüten Amazon'un Kızılderili halkları.

Helena Norberg-Hodge, bir Schumacher Konferansı'nda, Kuzey Himalayalar'ın Ladakh bölgesinde yüzlerce yıldan beri hiç değişmeden kalan köyleri anlatmıştı (Norberg-Hodge, 1990). Ladakhlılar sert ve çetin doğa koşullarında verimli olmayı ve kendilerine yetmeyi başarıyorlardı. Meyve veren değerli ağaçlar yakıt olarak kullanılmak üzere kesilmiyor (onun yerine inek gübresi kullanılıyor), her hanede geceleri boşaltılan pisliklerden gübre elde etmek üzere bir umumi hela bulunuyordu. Buz gibi havaya ve yalnızca dört ay süren kısa büyüme mevsimine karşın herkes iyi besleniyor ve sağlıklı görünüyordu. Geri kalan zamanlardan eğlenmek üzere yararlanıyorlardı: Düğünler, manastır festivalleri, masal an-

latma ve müzik yapma gibi. Kadınlar erkeklerle "neredeyse eşit" bir konumdaydılar! Norbergt-Hodge, bu insanların içlerindeki huzur ve hoşnutluk duygusunu yansıtarak durmadan gülümsediklerini bildirmektedir. Ne yazık ki Ladakh toplumu şimdi turizmin ve "nakit ekonomisi"nin işgali altındadır. Ladakhlı gençler geleneksel yaşam tarzından çok tüketim mallarına ilgi duymaktadırlar.

Ladakh toplumunda kadınların konumu biraz belirsiz kalırken, Himalayalar'daki Kinchenjunga Dağı'nın tarımla uğraşan Lepchalıları "masumluk çağı"nın cinsel eşitliğinin somut bir örneği görünümündedirler (Sanday, 1981). Lepchalılar zenginlerle yoksullar arasında çok az farklılık bulunan, barışçı insanlardı. Yapılacak işler dostça paylaşılıyordu: Bunlar geleneksel olarak ayrılmış görevler olduğu halde, erkekler bazen ip eğirirken kadınlar da bazen sepet örerlerdi. Bir kadın (örneğin, ağaca tırmanmada) kocasından daha iyiyse, erkek bundan utanmak şöyle dursun, şanslı sayılırdı. Erkekler çocuk bakımıyla da yakından ilgileniyorlar, bebeklerle çocukların isteklerini bütün yetişkinler ortaklaşa karşılıyordu. Erkekler çocuklara bakıyor, kucaklarına oturtuyor ve uzun gezilere çıkarıyorlardı. Çocuklara yardımlaşmacı ve barışçı olmaları öğretilmekteydi. Bireysel farklılıklar kabul edilmekle birlikte, Lepcha halkı başkalarının sırtından sağlanan toplumsal amaçları kabul etmediği için, rekabetçi ya da egoist değildiler. Piyasa ekonomisi yavaş yavaş nüfuz ettikçe Lepcha'nın da Ladakh'ın yolundan gidip gitmediğini ise bilmiyorum.

Murray Bookchin, hiç kimsenin yaşamak için zorunlu olan "en asgari standart"ın altına düşmesine izin vermemek doğrultusunda ortak bir inanç ve kan bağıyla bağlı olan bu tür toplumları "organik toplumlar" olarak tanımlamıştır (1982, 1989). Kabilelere ya da klanlara dayalı toplumsal ilişkiler, organik toplumların doğal dünyayla ilişkisine yansıyan yoğun bir komünal dayanışma üretmektedeydi. Bookchin, Wintu Kızılderililerini inceleyen antropolog Dorothy Lee'nin çalışmasından yaptığı alıntılarla, bu insanların gözünde "eşitliğin şeylerin doğasında var olduğu"nu iddia etmektedir. Wintu dilinde sahip olmak, almak ya da mülk edinmek gibi kavramları anlatan sözcükler bile yoktu. Bookchin'in düşüncesine göre, organik topluluklarda yaşayan insanlar "intifa hakkı"

ilkesiyle (yani, bir alete ya da arazi parçasına mülkiyet temelinde değil, gereksinim duyma ve yararlanma temelinde sahip olunması) hareket ediyorlardı.

Kuzey Amerika'nın klan toplumları yeşil hareket açısından önemli bir esin kaynağı olmuşlardır. Bu klan toplumları asıl olarak anaerkil yapıdaydılar (yani, çocuklar annelerinin ailesine "ait"lerken, kız çocukları evlendikleri zaman bile bu ilişkiyi korumaktaydılar). Örneğin, on yedinci yüzyıl Kanadası'ndaki Huronlarla ilgili bir incelemede, bu insanların hepsi de anne bağıyla bağlı birçok aileden oluşan, uzun evlerde yaşadıkları görülmekteydi. Üretilen tahıl kolektif olarak depolanıyor ve aile üyesi olarak kabul edilen herkes kaynaklardan serbestçe yararlanabiliyordu (Karen Anderson, 1987). Yerli Amerikalı yaşam tarzını yok eden, Avrupalı sömürgeleşmeydi. Terry McLuhan'ın Kızılderili lehçeleri üzerine derlemesinde (1971), Kızılderililer'in Beyaz adamın *(sic!)* gelişiyle ne kadar kedere ve acıya boğuldukları kaydedilir. Terry McLuhan, bu insanların doğal dünya sevgilerini anlatırken dillerinin nasıl şiirselleştiğini ölümsüzleştirmiştir:

> Beyaz insanlar toprağa da geyiklere de ayılara da asla ilgi göstermediler. Biz Kızılderililer yiyecek et bulduğumuzda onu sonuna kadar yer bitiririz. Kökleri kopardığımızda, ev yaptığımızda küçük delikler açarız. Çekirgeler için otları yaktığımızda başka şeylere zarar vermeyiz. Meşe palamudunu ve çam kozalağını ağacı sallayarak düşürürüz. Ağaçları kesmeyiz. Yalnızca çürük odunları kullanırız. Oysa Beyazlar toprağı sabanla sürüyor, ağaçları deviriyor, her şeyi yok ediyorlar... Kayaları dinamitleyip parçalarını etrafa saçıyorlar. Kayalar, "Yapmayın. Beni incitiyorsunuz" diyor. Ama Beyazlar hiç umursamıyorlar... Yeryüzünün ruhu Beyaz adamı nasıl sevebilir?.. Beyaz adam her yerde ona el uzatmıştır; bu acı veriyor.
>
> (McLuhan, 1971, s. 15)

Bu konuşmayı yapan Wintulu bir kutsal kadındı. Bu kadın, McLuhan'ın orada gördüğü seksen erkeğe karşı dört kadından birisiydi. Kızılderililerin mesajı hâlâ bize ulaşıyor. Çağdaş bir klan reisi, insanları kendi kültürlerine çekmiş olan tinsellik, şiirsellik ve doğa saygılarını dile getirmektedir:

Yeryüzü Ana'dan kutsal bir enerji çıkıyor. Gökyüzüyle yeryüzü kalplerimizde buluştuğu ve biz kendimizi yaradılışla iyi ilişki içinde kabul ettiğimiz zaman, onurlu insan davranışının, yeryüzüne ve birbirine özen göstermenin kurallarına uyduğumuz zaman kalplerimizden büyük bir enerji fışkırmaktadır... Yerlilerin sesi uzun zamandır kalplerinize fısıldamakta, çünkü siz bizim yiyeceğimizi yiyor, atalarımızın kemikleriyle yaşamınızı sürdürüyorsunuz, sizin içtiğiniz suyu biz kutsadık ve bütün insanlar ruh huzuruna ulaşabilsin, yeniden yeryüzüne ve birbirlerine özen göstermeye başlayabilsinler diye dua ettik.

(1989 Dünya İyiniyet Konferansı'nda, Etowah Cherokee Ulusu'nun Klan Reisi Muhterem Ugowiyuhi Dhyani Ywahoo'nun konuşması)

Yeşillere göre, yerli Amerikalıların doğayla kurdukları ilişkiden çıkarabileceğimiz temel ders, insan toplumunun doğaya karşı değil, doğayla *birlikte* çalışması gerektiğidir. Modern toplum bu mesajı alamamıştır. Biz ilk topluluklardan esinlenerek, Brian Tokar'ın ileri sürdüğü gibi, "bilinçli biçimde" doğal dünyayla yeni bir ilişki kurmaya başlayabiliriz. Ne Tokar ne de Bookchin sözcüğün gerçek anlamıyla antik yaşam tarzlarına dönebileceğimizi düşünürler. Sosyalistlerle feministlerin yeşillere sormaları gereken soru, doğayla uyumun *ister istemez* insan toplumu içinde uyumu kapsayıp kapsamadığıdır. Örneğin Peggy Sanday, ilk toplumların, işgal, göç ya da çevre baskısının *ağırlığını hissetmedikçe* görece eşitlikçi ve cinsiyet ayrımcılığı olmayan bir şekilde yaşadıkları görüşündedir (Sanday, 1981, s. 136).

Egemenliğin Ortaya Çıkışı

Kadın merkezli toplumların ya da anaerkilliğin kanıtı olarak /Paleolitik Çağ'dan kalma/ kadın figürlerinden başka bir şey bulamadım. Anaerkillikle kastettiğim şey de kadınların "egemen cins" olmaları değil (egemenlik nosyonu patriyarkal bir nitelik taşır), kültürü kadınların deneyiminin belirlemesidir.

(Andrée Collard, 1988, s. 11)

Açıkça, bilinen her toplumda kadınların erkeklere bağımlı olduklarını gördüğümüzü ileri süreceğim. Bırakın anaerkil kültürü, gerçekten eşitlikçi bir kültür arayışının bile yararsız olduğu görülmüştür.
(Sherry Ortner, 1974, s. 70)

İnsanlığın erken tarihinde kadın-yönelimli toplumların var olup var olmadığıyla ilgili olarak hâlâ ciddi bir tartışma yürütülmektedir. Anaerkil bir toplumu savunan feministler bunu eşitlikçi, barışçı bir toplum olarak görmektedirler. Peki, bunda ters olan yan neresidir?

Bookchin'e göre, organik klan toplumlarındaki uyum hiyerarşinin doğuşu ve insanın insan üzerindeki egemenliğinin artışıyla birlikte bozulmuştu. "Yaradılıştaki ilk eşitlik" yok olmuş, akraba grupları sınıflara bölünerek çözülmüş, kabile toplulukları şehirde dağılmış ve nihayet bütün politik denetim devlete geçmişti (Bookchin, 1982, s. 43). Yine Bookchin'e göre, hiyerarşi ilk olarak topluluğa yaşlıların, zamanla erkek yaşlıların egemen olmasıyla ortaya çıkmıştı. Nüfuslar artıp klanlar birbirlerinin topraklarına saldırdıkça, güç (erkek) savaşçıların eline geçmişti. Gelgelelim, Bookchin kendi övgüsünü çeşitli biçimlerde tanımlayan prekapitalist, okur yazarlığı bulunmayan ve kabile toplumlarına kadar genişletmekle birlikte, bu sürecin tam olarak hangi tarihsel dönemde ve coğrafik bölgede başladığı bilinmemektedir.

Bookchin'in kadınlar üzerindeki erkek egemenliğini onların fizyolojik farklılıklarına bağladığını gördüklerinde kadınlar için alarm zilleri çalmaya başlayacaktır: "Bu erkeklerin kadınlarla ilişkilerinde özel bir statüde doğmuş olmaları açık bir toplumsal olgu haline gelmektedir" (1989, s. 55). Bookchin'e göre, erkeklerin üstün fiziksel kuvveti ile hemoglobin ve testosteron miktarlarının fazla olması, "yüksek bir fiziksel dinamizmle birlikte andığımız davranış özellikleri"ne yol açmaktadır. Bu "dinamizm" avcılıkta ve savaşçılıkta yansıyordu. Bookchin, bu gücün "organik toplum"da kadınları yıldırmak amacıyla kullanılmadığı konusunda bize teminat vermektedir; kadınlar üzerindeki erkek egemenliği erkeklerin özellikle savaşlarda birbirleri üzerinde kurdukları ege-

menliğin bir yan sonucuydu. Bu görüş, konuya elli yılı aşkın bir süre önce eğilen anarko-komünist Peter Kropotkin'in görüşüyle çelişmektedir. Kropotkin hiyerarşinin başlangıcını patriyarkal ailenin ortaya çıkışına dayandırmakta, bireysel servet ve güç toplamayla bunların babadan oğula aktarılmasına vurgu yapmaktaydı (Kropotkin, 1955).

Bookchin'in çizdiği, organik toplulukları yıkan unsur olarak erkek-avcı/savaşçı imgesi, erkek-avcı/savaşçıyı uygarlığın kaynağı olarak gören aynı erkek-merkezli tarih görüşünü yansıtmaktadır. Kadınlar bu sava kuvvetle karşı çıkmışlar ve insan toplumunun tarihine ilişkin kendi versiyonlarını ortaya koymuşlardır (Slocum, 1982; Reed, 1975; Morgan 1985).

Yirminci yüzyıl arkeoloji ve antropoloji literatürünün büyük bölümüne egemen olan insan tarihine ilişkin erkek yorumu, insan toplumunun ilk olarak avcılık ya da savaş için gerekli toplumsal örgütlenme ve iletişim aracılığıyla geliştiğini savunur. Bookchin, ilk "sivil" toplum örgütlenmesini gerçekleştirmenin onurunu erkeklere verir. Ardı arkası kesilmek bilmeyen feminist eleştirilere karşın, insanın toplumunun tarihinde savaşların belirleyici bir önem taşıdığına yönelik vurgular devam etmektedir (Mann, 1986). Feminist antropologlarla tarihçiler erkek egemenliğindeki insan ırkı tarihine temelden karşı çıkmışlardır. Peggy Sanday, yirminci yüzyıl antropolojisinin erkek-avcı varsayımlarını erkeklerin gücünü artırıp kadınların gücüne karşı çıkmak (ya da tanımamak) isteyen patriyarkal Batı sömürgeciliğinin bir yansıması olarak görmektedir (Sanday, 1981).

On dokuzuncu yüzyıl antropologları, kadınların ilk gücünü vurgulayan evrimci bir kuramı benimsemişlerdi. 1861'de Bachofen ve 1871'de Lewis Henry Morgan, kadınların annelik rolünün önemini vurguluyorlardı. Bachofen de Morgan da cinsel ilişki ile doğum arasındaki biyolojik ilişkinin anlaşılmaması nedeniyle ilk toplumların anaerkil (yani, kadınların yönetiminde değilse bile eğemenliğinde olan) toplum olduklarını ileri sürüyorlardı. Bachofen, Grek mitolojisi üzerine bir çözümlemeden yararlanarak, en temel toplumsal ilişkinin anne ile çocuk arasında görüldüğü, ilk toplumsal örgütlenme tiplerinin anne-hakkına dayandığı (yani, aile

gruplarının anne tarafında örgütlendiği) düşüncesini ortaya atmıştı. Morgan da yerli Amerikalılar arasındaki akraba isimlerinin bir çözümlemesine dayanarak aynı savı desteklemişti (Reed, 1975, 1978). Bununla birlikte bu kuramlar, insan toplumunun erkeğin babalık rolünü yerine getirmesiyle ve erkeklerin kadınların bedenleri üzerinde denetimi elde etme arzusuyla evrimleştiğini düşündüklerine göre, hâlâ erkek-merkezlidirler.

Feminist tarihçiler hem kadınların ekonomik rolünün hem de annelikleriinin önemini vurgulamışlardır. "Toplayıcı-kadın"ın ilk insan toplumunda başlıca yiyecek kaynağı olduğu yönünde bir hayli kanıt vardır (Dahlberg, 1981). Arkeolojik kanıtların yeniden incelenmesiyle Taş Devri'nin erkeklerinin iri ve kıllı olmadıkları görülmüştü. Kıllı olabilirlerdi, ama çok iri değildiler; ilk avcıların hayatta kalmaları kas gücüne dayalı saldırganlığa değil, hızlı ve çevik davranmalarına bağlıydı. Avcılık normal koşullarda doğrudan fiziksel güce bağlı olmayıp, tuzak kurmakla, kurnazlıkla, hayvanları uçurumlara ya da bataklık yerlere sürüklemekle yürütülüyordu. Genellikle daha zayıf, daha yaşlı hayvanlar yakalanabilmekteydi (Miles, 1988).

Kadınların ilk toplumlarda çocuk büyütmelerinin ve yiyecek toplamalarının temel bir önem taşıdığı göz önüne alındığında, ilk aletlerden bazılarını (yeri kazmak için sopa, yiyecekleri ve bebekleri taşımaya yarayan kayışlar, yiyeceklerin yenmesini sağlayan aletler, yemek pişirilecek kaplar, yiyeceleri ısıtan ateş, vb) kadınların icat etmiş olduğu sonucunu çıkarabiliriz. Bitki türlerine, bitkilerin yarar ve tehlikelerine, yiyecek kaynaklarının uzaklık ve coğrafik yapılarına, günlerin ve mevsimlerin dönüşüne, özellikle kadınların kendi âdet dönemlerine denk düşen ayın devirlerine ilişkin bilgileri de kadınlar geliştirmiştir (Shuttle ve Redgrove, 1978). Çocuk büyütmenin ve yiyecek toplamanın ağırlığını sırtlayan kadınların yiyecek toplamaya tek başlarına çıkmaları yırtıcı hayvanlar yüzünden tehlikeli olduğundan, hemen hemen kesin olarak grup halinde dolaşıyorlardı. Erkek gözüyle yazılan tarihte işbirliği ve iletişimi av sırasında ilkin erkeklerin geliştirdiği ileri sürülmekle birlikte, işbirliği ve iletişimin kadın yiyecek toplayıcıların hangi yöne gitmenin en iyi olduğunu ve yolun ne kadar süreceğini

tartışırlarken geliştirmiş olmaları da daha fazla değilse bile, en azından aynı derecede olanaklıdır. Örneğin, Güney Amerika Gran Chaco ovasında yaşayan on sekizinci yüzyıl Abipon kadınları yiyecek toplamak için uzun yolculuklara yüz kişiye varan gruplar halinde çıkıyorlardı. Bir Cizvit gözlemcinin belirttiği gibi: "Tek bir kadının bir kaplan tarafından parçalandığını ya da bir yılan tarafından sokulduğunu hiçbir zaman duymadım, ama bu yollarla öldürülen pek çok erkek biliyorum (Akt. Sanday, 1981, 122).

Eğer bir masumluk çağı yaşanmışsa bu, kadınların önemli rol oynadıkları bir çağdı; gelgelelim kadının anne, yiyecek üreticisi ve dinsel simge olarak rolü, ilk insan topluluklarında ona güç paylaşımı bakımından erkeklerden üstün, en azından onlarla eşit bir konum sağlıyor muydu?

Klan Toplumlarında Kadınların Çalışması

> *Erkekler savaşa gider, avlanır, balık tutar, yiyecek hammaddesi sağlarken... kadınlar eve baktılar ve yiyeceklerle giyecekleri hazırladılar... İkisi de kendi faaliyet alanında ustaydı; erkekler ormanda, kadınlar evde.*
>
> (Friedrich Engels, 1970, s. 567; ilk olarak 1884'te kaleme alınmıştır)

> *Toplulukta yapılan işin türünü ve bir ebeveynin çocuk yetiştirmekteki rolünü, biyolojik kökeni de bulunan cinsel farklılıklar belirliyordu. Kadınlar yiyecek hazırlayıp toplarken, erkekler hayvanları avlıyor ve bir bütün olarak toplulukta koruyucu bir rol üstleniyorlardı... Bu cins farklılıklarının hiçbirisi... ilk başta egemen bir konum sağlıyor değildi.*
>
> (Murray Bookchin, 1989, s. 52)

Aralarında yüzyılı aşkın bir zaman dilimi bulunduğu halde, Engels de Bookchin de aynı varsayımı ileri sürmekte, cinsler arasında "doğal" ve eşitlikçi bir işbölümü olduğunu düşünmektedir-

ler. İlk insan toplumlarında, ayrı ve eşit olan cinsler arasında farklı "faaliyet alanları" vardı. Aslında onlar ne ayrı ne de eşittirler. Feminist antropologlar, kadınların yiyecek hazırlamaktaki total sorumluluklarının yiyecek üretimindeki rollerine neredeyse eşit olduğunu kanıtlamışlardır (Boserup, 1970; Moore, 1988; Waring, 1989). Bugün bile, dünyadaki kadınların yarısının toprakta yaşayıp çalıştığı, ülkeden ülkeye ve yiyeceğin üretiliş şekline göre değişerek tarımsal üretimin yüzde 40-80'inden sorumlu oldukları hesaplanmaktadır.

Kadınlar kuşkusuz toplayıcı-avcı toplumların ve bahçıvan-avcı toplumların beygirleri konumundaydılar. 1970'lerin başlarında Afrika Kalahari Çölü'nde yaşayan !Kung orman halkının arasında kadınlar, toplayıcılıkla tüketilen yiyeceğin üçte ikisini sağlıyorlardı (Lee, 1979, s. 310). On yedinci yüzyılda yaşayan Huronlular arasındaki durum da bundan pek farklı değildir: Alınan kalorinin yüzde 65'i kadınların mısır üretimiyle karşılanırken, erkeklerin avcılığı ancak yüzde 5'i sağlayabiliyordu. On yedinci yüzyılda yaşayan bir gözlemciye göre, kadınlar sürekli ağır işlere koşturdukları bir yaşam sürmekteydiler:

> Bu kabilelerde olağanüstü uzun boylu, güçlü kadınlara rastlanır; çünkü toprağı sürenler, mısırı ekenler, kışlık odunu getirenler, kenevir soyup örenler ve onların iplikleriyle balık ağları dokuyanlar hep kadınlardır... Mısır hasadını toplamanın, onu ayıklamanın, hazırlayıp evde saklamanın yükünü hep onlar çektikleri gibi, bunlardan başka, yükü taşıyan *katırlar* gibi kullanıldıkları tarlalarda kocalarının peşinden oradan oraya koşturmaları gerekenler yine kadınlardır...
>
> (Akt. Anderson, 1987, s. 128)

Toplayıcılık yerini bahçıvanlığa, bahçıvanlık da tarıma bıraktıkça erkekler işin daha büyük bir kısmını üstlenmeye başladılar. Peggy Sanday 186 antropolojik incelemeyle ilgili araştırmasında, asıl olarak avcılığa ya da hayvan yetiştiriciliğine dayanan toplumlarda en ağır işleri kadınların yaptığı, ayrıca çocuk bakımının yalnızca kadınlara yüklenmesi olasılığının daha fazla göründüğü sonucunu çıkarmıştı. Asıl olarak bahçıvanlığa dayalı toplumlarda, babalar çocuklarıyla daha fazla ilgileniyorlar ve işler daha eşit bi-

çimde paylaşılıyordu (Sanday, 1981). Yiyecek üretiminin ağırlıkla kadınların sırtında olması ile onların ekonomik-politik güç ya da otoriteleri arasında bir ilişki var gibiydi. Sanday, kadınların otoriteyi ve/veya ekonomik gücü yiyecek bularak yaşayan toplumların yüzde 67'sinde tanırlarken, yiyecek toplamaya bağlı olmayan toplumların yüzde 52'sinde tanıdıklarını saptamıştı.

Richard Lee, !Kung orman halkı üzerine incelemesinde, erkeklerin avcılıkta harcadıkları zaman, kadınların toplayıcılıkta harcadıkları zamandan daha fazla olmakla birlikte, tüketilen kalorilerin büyük bölümünü toplayan yiyeceklerin karşıladığını görmüştü. Bununla birlikte, !Kung kadınları asıl olarak çocuk bakımının sorumluluğunu üstlenmişlerken, yiyecek toplama çok güç bir görevi oluşturuyordu. !Kunglu bir kadın haftanın iki-üç günü arkasında 7-15 kilogramlık bir yiyeceği taşıyarak yaklaşık 2-30 kilometre yürümek zorunda kalıyordu. !Kunglu kadın bundan başka en küçük çocuğunu sırtında, büyük çocuğunu (iki-dört yaş arasındaki) ise omzunda taşırdı ve ayrıca gebe de olabilirdi.

!Kunglu kadın geri döndüğünde bir de yiyeceğin hazırlanması gerekliydi; oysa Lee bu görevin üzerinde çok az durmakta ve bu işin kaç saat sürdüğünü kaydetmemektedir (Lee, 1979). Afrikalı kadınların çalışma saatleriyle ilgili yakınlarda yapılan bir hesaplamada, yiyecek öğütme ve ezme işinin yaklaşık bir buçuk saati, yakacak toplamayla su getirme işinin de her gün yedi saati aldığı bildirilmektedir (Harrison, 1987, s. 60). Lee'nin saptamasına göre, !Kunglu erkekler avcılıkla bile şöyle böyle uğraşıyorlardı. Hiçbir şey yakalayamasalar dahi belirli günler dışında avlanmıyorlardı; "çalışma ritimleri, en hafifinden söylersek, düzensizdi" (Lee, 1979, s. 248). Sanday'e göre, yerli Amerikalı kadınlar, erkeklerin başarısızlığı-beceriksizliği ya da dul kalmaları nedeniyle bazen avcılığa bile soyunuyorlardı (Sanday, 1981, s. 125).

Kadınların deneyimi, toplayıcı-avcı toplulukların, günün birkaç saatinde önemli bir maddi servetin toplanabildiği ilk "zengin" toplumlar olduğu iddiasını doğrular görünmemektedir (Sahlins, 1974). Kadınların yiyecek üretimi ve çocuk bakımında temel rolü üstlendiklerini dikkate alırsak, şu soruyu sormamız gerekmektedir: Erkekler ne yapıyordu?

> *Şimdi çok az istisnayla herkesin bildiği gibi, din ve politika alanlarına erkekler egemendir ve onlar denetlemektedirler.*
> (Gita Sen ve Caren Grown, 1987, s. 27)

> *Genç erkeklerimiz hiçbir zaman çalışmaz, çalışan erkekler de düş göremezler: Bilgelik ise bize düşlerimizle gelir.*
> (Smoholla, Nez Perce Kızılderilisi ve Düş Kurucu dininin kurucusu; akt. McLuhan, s. 56)

> *Kadınlar ev alanında (ev, ailenin kalbi, deriler ve yiyecek gibi en doğrudan yaşam araçlarının hazırlandığı yer) tam denetime sahiptiler. Bir kadın kendi barınağını genellikle kendisi inşa eder ve bahçesini kendisi düzenlerdi... Erkekler ise "kamusal" işler diyebileceğimiz işlerle uğraşırlardı...*
> (Murray Bookchin, 1989, s. 52)

Bookchin, bu ayrımın hiyerarşik ya da sömürgen bir nitelik taşımadığı konusunda bize teminat vermektedir. Bu ayrım tamamlayıcı, saygı gösterilen bir dengeyi temsil etmekteydi. Bookchin burada çalışma dengesinden daha çok, güç dengesi üzerinde durmaktadır. Bookchin'e göre, erkekler "kamusal" işlerle uğraşırlarken yiyeceğin çoğunluğunu kadınların sağlamaları "sorun yaratmıyordu", çünkü ev içindeki olaylar toplumun asıl odaklandığı yerdi ve bugün "politika"yla özdeşleştireceğimiz çok az etkinliğe rastlanmaktaydı. Ne var ki erkeklerin ellerinde çok daha fazla boş zaman kaldığı açıktır. Bookchin'in de dikkat çektiği gibi, izole olmuş durumdaki bir klanın yeni başlayan "kamusal" işleri kısa sürede savaşa ya da savaşçı birliklere, daha yerleşik politik kurumlara dönüşebilir. Topluluğun varlığını idame ettirmesinden temel olarak kadınların sorumlu olmaları cinslerin toplumsal gelişiminde bir dengesizlik yaratmaktadır. Peggy Sanday, bu dengesizliğin odaklandığı noktanın, kadınların çalışmasının asli niteliği

ile erkeklerin gözden çıkarılabilmesi olduğunu ileri sürmektedir.

Sanday, antropolojik incelemelerle ilgili araştırmasında, işbölümünün bulunduğu her yerde, erkeklerin tehlike ya da uzaklık gerektiren görevleri (avcılık, savaş ve ticaret) üstlendikleri genel bir kalıbın ortaya çıktığını görmüştü. Erkekler hem işçi olarak hem de ebeveyn olarak gözden çıkarılabildiği için, onların yokluğu ya da ölümü grubun hayatta kalması açısından temel bir sorun oluşturmuyordu. Erkeklerin politik egemenliği, toplumun beslenmesi ve gelişmesi açısından merkezi bir rol *oynamamalarından* kaynaklanıyordu. Erkekler ayrıca, gündelik rutin işleri kadınlara bırakarak, toprağın temizlenmesi gibi kısa süreli emek harcamayı gerektiren işleri yapmaya da eğilimliydiler. Bütün toplumlarda yiyecek hazırlanmasından, çoğu toplumlarda çocuk bakımından kadınlar sorumluydu. Genelde erkekler geçinmeyi doğrudan ilgilendirmeyen işleri yaparlar ve bu sayede politik, törensel ve ritüel faaliyetler için bol serbest zaman bulurlardı (Sanday, 1981). Frances Dahlberg, toplayıcı-avcı topluluklarla ilgili kanıtlar zayıf kalmakla birlikte, kadınların ritüel ve törensel faaliyetlerde çoban ve tarım toplumlarında olduğundan daha fazla yer aldıklarına işaret etmektedir (Dahlberg, 1981). Gene de örneğin !Kunglar arasında hâlâ erkeklerin egemenliği vardır:

> Politik alanda erkekler, kadınlara göre, konuşmaktan daha fazla şey yaparlar. Benim izlenimim o ki erkeklerin "kamusal" olaylardaki genel etkileri daha büyüktür.
>
> (Lee, 1979, s. 454)

Kanada'daki Huronlular arasında avcılık, bir yiyecek kaynağı olmaktan çok bir ritüel olarak önemliydi. Et, ya av seferleri sırasında erkeklerin kendileri tarafından yeniyor ya da anaerkil aileye (yani, avcının annesinin uzun evine) sunuluyordu. Huronlular yiyeceklerinin büyük bölümünü kadınların (karılar, kız kardeşler ve anneler) yürüttüğü bahçıvanlıktan sağlıyorlardı. Kadınların rolü o kadar fazlaydı ki toprak bir kere temizlenince erkekler büyüme mevsiminde bile o çevrede kalmıyor, ticaret, savaş ya da avcılık için yöreden uzaklaşıyorlardı. Gene de kadınlar bütün yiyecek hazırlama işlerini yaparlarken, erkeklere komünal yiyecek depoların-

da pay ayrılmaktaydı. Çağdaş bir tarih yazıcısına göre, Huron erkekleri zamanlarını şöyle geçiriyorlardı:

> Huron erkekleri balık tutar, avlanır ve savaşır, ticarete girişir, kulübeler ve kanolar yaparlar... Zamanlarının geri kalanını aylak aylak kumar oynayarak, uyuyarak, şarkı söyleyerek, dans ederek, tütün çekerek ya da ziyafetlere giderek geçirirler. Mutlaka kuvvet gerektiren işler dışında kadınların üstüne düşen başka işlere kalkışmakta gönülsüzdürler.
>
> (Akt. Anderson, 1987, s. 128)

"Masumluk çağı"ndaki erkeklerin yaşamı toz pembe bir görünüm sunmaktadır. Savaşa gitmeyi saymazsak, Huron erkeğinin yaşamı, Karl Marx'ın *Alman İdeolojisi*'nde ortaya koyduğu, "sabah avlanmanın, öğleden sonra sığır yetiştirmenin, akşam yemeğinden sonra eleştiri yapmanın" olanaklı olduğu komünist toplum idealine çok benzemektedir (Marx ve Engels, 1970, s. 54).

Buna karşın aylak erkekler bir topluluğun uyumunu temelden sarsabiliyorlardı. Güney-Batı Pasifik'teki Chambrilerin yaşamına bir göz atalım:

> Erkekler diğer erkeklerle sürekli bir rekabet içerisindedirler ve her erkek gerek ne kadar güçlü olduğunu göstererek gerekse gücünü başka erkeklerin gücüyle birleştirip çoğaltarak değerli sayılan başarıları elde etmeye çalışır. Demek ki erkek faaliyetlerinin alanı, her erkek başkalarının zararına başarı peşinde koştuğu için, stratejinin ve politik biçimin dikkatli bir şekilde hazırlanmasıyla karakterize ediliyordu. Buna karşılık, kadınlar başarıya daha güvenli ve daha az rekabetçi bir tarzda ulaşabilecekleri için, kadınların stratejileri görece basit olmakta ve daha az karmaşık bir toplumsal bağlamda bağımsız biçimde izlenebilmektedir.
>
> (Errington ve Gewertz, 1987, s. 13)

Erkeklere Zaman Vermek

Avcı-toplayıcı toplumlardaki erkekler kadınların emeği üzerinde egemenlik kurmuş

değillerdir ve kadınların emeğini sömürmemektedirler.

(Rosalind Miles, 1988, s. 16)

Derine inildiğinde Rosalind Miles'in açıklaması doğrudur. Erkekler "üretim araçları"na sahip olmadıkları gibi, kendileri ve çocuklarının yiyeceklerinin hazırlanmasından doğrudan kadınlar sorumluydu. Kadınlar kendilerine ve çocuklarına bakarken erkeklerden çok az yardım görüyorlardı. Bookchin, kadınların yiyecek üretimindeki temel rolünün erkekleri kadınlara karşı şiddet kullanmaktan alıkoyduğunu ileri sürmektedir (1989, s. 55-56). Bunu daha anlaşılır bir dille ifade edersek, erkekler ekmeklerine hangi tarafın yağ sürdüğünü, yedikleri kökleri kimlerin koparıp pişirdiğini biliyorlardı. Karen Anderson da Huronlu kadınların yiyecek kaynaklarını denetlemelerinin kendilerini daha özerk hale getirdiğini kaydetmektedir. Huron kadınları, kabul edilemez davranışlar içine girerlerse erkeklere yiyecek vermeyebiliyorlardı. Kadınların yiyecekleri denetlemesi, yine evliliklerin çok gevşek ilişkilerden kurulu olması anlamına geliyordu. Boşanma yaygın bir durumdu. Kadınlar monogamiye bağlı kalma ya da çok çocuk sahibi olma konularında hiçbir zorlama hissetmiyorlardı (Anderson, 1987).

Kadınların yiyecek üretimindeki rolleri sayesinde özerklik kazandıklarına kuşku yoktur, ancak madalyonun bir de öbür yüzü var. Erkekler kadınların kendileri ve çocukları için yiyecek kaynaklarına ulaşmalarını önleyemez ve bu yüzden yiyecek ya da toprak karşılığında kadınlardan hizmet talep edemezlerdi. Gene de işbölümü sömürgen bir nitelik taşıyordu. Üretimdeki dengesizliğin anlamı, kadınların kendi emekleriyle erkeklere hem *zaman* hem de *artık* sunmalarıydı. Sömürü, işçiden kendisini yeniden üretmesi için gerekenden fazlasını almaktadır. Toplayıcı-avcı ve bahçıvan-avcı toplumlarda tam olarak böyle bir durum söz konusudur. Kadınlar kendileri ve çocuklarının yeniden üretimi için gerekli olandan daha fazla ürettiklerinden (göreli olarak), üretime katılmayan erkekler için tüketilecek bir artık ortaya çıkıyordu. Kadınların yaşadığı çelişki, bir yandan fiilen çalışarak geçim araçlarına ulaşmaları nedeniyle özerklik kazanırlarken, öbür yandan aynı fiili çalışmalarıyla erkeklere "kamusal işler"i yürütmele-

rini sağlayan zaman ve artığı veriyor olmalarıydı.

Kadınların erkeklere verdiği evrensel bir "hediye" varsa o da zamandır. Kadınlar, bahçıvanlık ya da toplayıcılık işlerine ek olarak, uzun süren ve ağır ev işlerini de yürütmekteydiler. Marily Waring çağdaş Tendai örneğini aktarmaktadır: Zimbabwe, Lowveld'de yaşayan bir küçük kız güne sabah saat 4'te su getirmek için 22 kilometre yürüyerek başlamaktadır. Sonra sabah 9'dan öğlen yemeğine kadar yakacak odun toplamakta, kahvaltı bulaşıklarını yıkayıp öğlen yemeğini hazırlamaktadır. Bütün öğleden sonra boyunca yabani sebzeler toplayıp bunlarla akşam yemeğini pişirmekte, akşam yemeğinden sonra da 30 litrelik bir tenekeyi suyla doldurmak için bir kere daha kuyuya gitmektedir. Çocuk bakımı ve tarla işleri bu ağır programın ekleridir (Waring, 1989). Bu manzarayı, erkeğin yaşamı, onun ritüel, tören ve "kamusal" işlerde geçirdiği zamanla karşılaştırın. Bununla birlikte, kadınlar göreli bağımsızlık ve akrabalıktaki kilit rollerinden karşılıklı yardım grupları oluşturmak üzere yararlanabilmekte ve en azından erkekler kadar atak olmaktadırlar (Tanner, 1974). Ancak "gelişme" denen olgu bu bağımsızlığı bile temelinden yıkmaktadır.

Kadınlar ve "Gelişme"

> *Kapitalizmin ve para ekonomisinin nüfuz etmesi, toprağın üretken gücüyle kadınların gücünde belirgin, yıkıcı bir erozyona yol açmıştır.*
>
> (Vandana Shiva, 1989, s. 113)

Batı müdahalesinin geçim ekonomileri üzerindeki başlıca etkilerden birisi, kadınların kendi geçimlerini sağlama olanaklarını yerle bir etmesiydi. Güney'de kadınlar hâlâ yiyecek üretiminin önemli bir bölümünden sorumlu oldukları halde, toprağa ulaşma şanslarını giderek kaybetmekte ya da daha verimsiz alanlara itilmektedirler. Kadınların yiyecek, yakacak ve su için doğrudan toprağa bağımlı oldukları yerlerde, toprağı kirleten, bozan, verimsizleştiren ya da onların toprak elde etme olanaklarını ortadan

kaldıran her şey geçim araçlarını ellerinden almış olur. Patriyarkal sömürgeciliğin ve erkek egemenliğindeki piyasa ekonomisinin yaşandığı koşullarda kadınların komünal topraklardaki intifa haklarını sürdürmeleri oldukça güçtür (Afshar, 1985, s. xiii). Malezya'daki Negeri Sembilan'da olduğu gibi, güçlü bir anaerkil sistem olsa ve kadınlar resmi tapulara sahip olabilseler, konumlarını biraz olsun düzeltmenin yollarını bulurlardı (Stivens, 1985), ancak resmi mülkiyetin kimde olduğunun açık olmadığı ya da erkeklerde olduğu yerlerde, hızlı bir süreçle mülksüzleştirilmişlerdi (Fruzzetti, 1985).

Gelişme projeleri kadınların topraktaki haklarını göz ardı eder. Hindistan hükümeti, dev Narmada baraj projesiyle yerinden yurdundan edilen her erkeğe, eskiden hiç toprağa sahip olmasa bile, beş dönüm toprak vermiş, oysa kadınlar için benzer bir uygulamaya gidilmemiştir. Kadınlar yalnız komünal topraklar özel mülkiyete geçtiği ya da "gelişme" sonucunda ortadan kalktıkları zaman etkileniyor değillerdi. Ortak topraklar da kaybedilmekte ya da çitlenmekte ve bu, odun toplayıp su getirmek üzere daha uzağa onlar yürümek zorunda kaldıkları için, genellikle kadınların yükünü artırmaktadır (Sen ve Grown, 1987; Rao, 1989). Geçim ekonomilerinde yiyecek üretiminden asıl olarak kadınların sorumlu olmasının başka bir anlamı, "dış dünya" misyonerler, tüccarlar, göçmenler, sömürgeciler ve gelişmeyle gelen işçiler kılığında çağrı yaptığı zaman, erkeklerin hemen ayartılmaya, ücretli iş aramaya ve şehirlere göç etmeye daha hazır olmalarıydı. İşgalcilerin genellikle patriyarkal kültürlerden gelmesi de bu durumu pekiştirmekteydi. Bu insanlar vergileri erkeklerin ödemesini, plantasyonlarda erkeklerin çalışmasını istiyorlardı. Sanayileşmiş patriyarkal kültürlerden gelen gelişme işçileri kadınların tarımda temel rol üstlenmelerini kabul etmiyorlar, dikkatlerini hak etmedikleri halde erkeklere çeviriyorlardı (Chambers, 1983; Dankelman ve Davidson, 1988):

> Gelişmenin getirdiği erkek işçilerin zihinlerindeki ideolojik hanehalkı imgesinde aile reisi erkeklerdi; erkekler toprağı ekerken, kadınlar beşik sallayıp ev ateşinin yanmasını sağlıyorlardı. Gerek ucuz borç ve iyi tohum gerekse sübvansiyonlu gübre şeklinde yardım alamayan

çok sayıda kadın, er ya da geç toprakta yaşamak için verilen eşitsiz mücadeleyi terk etmektedir.

(Afshar, 1985, s. xiii)

Paradoksal bir durum olarak, toprak kaybı kadınların para ekonomisine bağımsız bir yolla ulaşma olanağını da azaltabilir. Dünyanın her tarafında kadınlar, artık ürünlerini yerel pazarda satan küçük tüccarlardır. Toprak kaybetmek yalnızca bağımsız bir yiyecek kaynağının kaybedilmesi değil, bunun yanı sıra gelirin de kaybedilmesi anlamına gelmektedir. Bu durumda kadınların korkunç derecede sömürücü ücret oranlarıyla tarım emekçileri olmanın dışında seçim şansları pek yoktur. Ücret oranları, kendileri ve erkek emekçilerin asgari geçimini kadınların sağladığı *varsayımıyla* belirlenmektedir (Afshar, 1985). Maria Mies bu durumu "süpersömürü" olarak tanımlar (1986, s. 48). Vandana Shiva ise gelişme sürecinin kırdaki kadınların ekonomik bağımsızlığını yok etmek ve erkekleri emekçiler ya da göçmen işçiler durumuna düşürmekle kalmadığını, bunun yanında gezegenin ekolojik geleceğini tehdit ettiğini ileri sürmektedir.

Yıkım Tohumları

> *Yeşil devrim, gerçekte, yiyecek sistemlerinin denetimini kadınlarla köylülerden alıp tarım işletmeciliğiyle uğraşan çokuluslu şirketlere veren, doğal süreçleri yerle bir eden Batılı, patriyarkal bir doğa-karşıtı tarım modelidir.*
>
> (Vandana Shiva, 1989, s. 97)

Shiva'ya göre, yaşamın sürdürülmesi ilkesine dayalı geleneksel tarım biçimleri, "yeşil devrim" adı verilen yeni gelişmeler sonucu yok edilmektedir. Geleneksel tarımdan asıl olarak kadınlar sorumlu olduklarından, kadınların toprakla ilişkilerinin koparılması yalnızca yaşamın sürdürülmesi olanağını azaltmakla kalmaz, ayrıca kadınların sahip olduğu bütün bilgileri de yok eder. Kadınların bilgileri, toprağın ve ağaçların farklı koşullarını, yiyecek ha-

zırlayıp yetiştirmenin, bitkisel ilaçlarla el ustalıklarının biçimlerini kaydetmek üzere kullanılan sözcüklerde yansımaktaydı. Geleneksel tarım; ormancılık, hayvan yetiştiriciliği ve tarım arasındaki sıkı ilişkiye dayanıyordu. Hayvan yetiştiriciliği toprak için organik gübreler yaratırken, ormanlar suyu tutuyor ve "yeşil yem" üretiyordu. Ne tür belalarla ya da iklim koşullarıyla karşılaşılırsa karşılaşılsın, bazı tahılların üretilmesinin devam etmesi için çok çeşitli tahıl türleri çekilmekteydi. Kârı başa alan ekimin ve yeşil devrimin yeni monokültürünün geçim ekonomisini ve küçük köylü çiftçileri safdışı bırakmasıyla bu genetik çeşitlilik de ortadan kalkmıştı.

N. Shanmugaratnam (1989), 1950'lerde Kuzey'de başlatılan yeşil devrimin amacının açlığın Güney'de devrimlere yol açması olasılığından kaçınmak olduğu görüşünü savunur. Fazla ürün veren buğday ve pirinç türlerinin bodur bitkilere aşılanmasıyla yeni bitki türleri geliştirilmişti. Böylece yiyecek üretimi azamiye çıkarılırken, bitkinin sapının büyütülmesiyle boşa giden enerji miktarı da en aza indirildi. Dünya çapındaki yiyecek üretimi 50 milyon ton kadar arttı, ancak bu süreç, yiyecek üretiminin Güney halklarının, özellikle kadınların ellerinden alınıp Batı'nın ağırlıkla erkek bilimcileri, agronomları ve tarım işverenlerine devredilmesiyle sonuçlanmıştı. Yeni tohumlar yüksek miktarda gübre ve böcek öldürücüsü gerektirdiğinden, çokuluslu korporasyonlar yeni gelişmeye fon sağlayamaya katkıda bulunmuşlardı. Yeşil devrimin ürünü, tohumların denetiminin Güney'den Kuzey'e geçmesi, böylece Güney'in genetik çeşitliliğinden yoksun kalması olmuştu (Shiva, 1989; Mies, 1986). Çiftçiler artık bağımsız olamazlardı. Tohumlar, gübreler ve böcek öldürücüler her yıl yeniden, çoğunlukla krediyle alınmak zorundaydı ve buna yalnızca zengin çiftçilerin gücü yeterdi. Toprak giderek daha az (erkek) ellerde yoğunlaşırken, kadınlar bir kenara itildiler.

Yeşil devrimin bitkileri çok yüksek miktarda su, gübre ve böcek öldürücü girdisi gerektirdiği için, toprakların verimi düşüp böcekler haşere ilaçlarına daha dirençli hale geldikçe ilk baştaki bol ürünün yerini de daha az miktardaki ürünler almaya başladı. Aşırı su kullanımı topraktaki su miktarlarının gereğinden fazla bir

düzeye çıkmasına ya da suyun tuzlaşmasına neden oluyordu (eski kıraç topraklarda, su yüzeye çıkan fazla tuzları emer ve su buharlaştığı zaman tuz yüzeyde kalırdı). Milyonlarca yıldan beri toplanmış bulunan "yalnızca bir defa kullanılabilecek" yeraltı suyu kaynakları da hızla tükenmekteydi. Vandana Shiva'nın görüşüne göre, ekolojik dengenin yeniden kurulmasının tek koşulu, topraktaki doğal verimliliğin pazara yönelik tarımsal üretimle hızla tüketerek elde edilebilecek kısa dönemli bir parasal kazanç kaynağı değil, biriktirilecek sermaye olarak görülmesiydi. Yine Shiva'ya göre, gezegenin verimliliğinin geleceği güven altına alınacaksa, kadınlar geleneksel toprak bekçileri rolüne tekrar kavuşmalıydılar. Kadınlarla toprak arasına engel koyan her şey gezegenin ve kadınların çıkarlarının aleyhine işlemektedir.

Kadınların toprakla tarihsel ilişkilerinin zayıf noktası, klan toplumlarının politik, törensel ve ritüel yönlerindeki erkek egemenliğidir. Kadınların politik rolü niçin bu kadar zayıftı? Kadınların, özellikle anaerkil toplumlarda, anne olarak güçleri yok muydu?

Anne Gücü mü?

> *Kadınların akrabalık sistemlerinde hakları kesinlikle vardır, ancak evlilik, ikâmet, soy ve miras sistemleri ender olarak kadınların kaynaklara ulaşmalarını ve/veya başka kadınlara kaynak sağlamalarını güven altına alacak biçimde örgütlenmişlerdir. Çok uzun süre önce, anaerkil sistemlerin bu konuda ataerkil sistemlerden farklı olmadığı ileri sürülmüştü. Ataerkillik "baba" ile onun karısının oğulları arasındaki bağları yaratıyorsa, anaerkillik de annenin erkek kardeşi ile kız kardeşin oğulları arasındaki bağları yaratmaktadır.*
>
> (Henrietta Moore, 1988, s. 60)

Klan anneleri Mohawk Kızılderileri'nin erkekleriyle delikanlılarının bir protestosu sırasında "kıçınıza tekmeyi yapıştırırız" diye tehdit ederek kan dökülmesini önledikleri için, bir gazete manşetinde "Anneler savaşçıları dize getirdi" diye bir iddia ortaya atılmıştı *(Guardian*, 3 Eylül 1990). Kadınların anaerkil toplumlardaki kalıcı önemlerinin başka bir çağdaş örneği, Mikronezya'daki Palau (Belau) halkıdır. Palau'da anneler güçlü kişilerdi ve erkekler onların görüşlerine kulak vermek zorundaydılar. Bu küçücük ada 1979'da kendisini nükleer-dışı bölge ilan etti. Bu açıklamanın geçersiz sayılması, bir referandumda yüzde 75'lik bir çoğunluğun sağlanmasını gerektiriyor. Bugün Palau, Birleşmiş Milletler himayesi altındadır, ne var ki Amerika Birleşik Devletleri de bir Serbest Ortaklık Anlaşması yapmak için adayı sürekli baskı altına almaktadır.

Bu anlaşma yeni-sömürgeciliğin bir kılıfıdır. Bu anlaşma hükümlerine göre, ABD yarım milyar dolar değerinde yardım sağlayacak, bunun karşılığında askeri üsler, havaalanları, silah depoları ve vahşi orman eğitim kampları kurmak üzere adanın üçte birini kullanabilecektir. ABD 60 gün önceden bildirerek adanın diğer bölgelerinden de yararlanabilecektir ve Filipinler'deki ABD üsleri sökülürse sualtında bir deniz üssü kurma doğrultusunda uzun dönemli planlar yapılmıştır. ABD'nin yoğun baskılarına karşın, kadınların direnişi ve politik gücü sonucunda Palau halkı tekrar tekrar yapılan referandumlarda bu anlaşmayı kabul etmemiştir.

Gene de işin acı bir tarafı vardır. Palau anaerkil bir toplum olduğu halde, kadınların isteklerinin son kertede erkek evlerinde yapılan, kadınların alınmadığı tartışmalarda kabul edilmesi gerekmişti. Kadınlar ayrıca yiyecek üretimiyle yoğun biçimde uğraştıklarından, protestolarını örgütleyecek fazla zamanları yoktur. 1980'lerin ortalarında Palaulu bir kadın İngiltere'deki bir barış mitingine, kadınların direnişi örgütlemek amacıyla dağınık yerlerdeki topluluklara geceleri sandallarla nasıl gidip geldiklerini rapor etmişti. Erkekler, Amerikalıların rüşvetlerine, özellikle Coca Cola ekonomisinin sızmasına çok açık olduklarından kadın-

ların mücadelelerinin Aşil topuğuydular.* O sırada bu Palaulu kadın, kadınların sabırsızlıkla bekleyen erkeklere ne kadar dayanabileceklerini bilmiyordu.

Biçimsel güç erkeklerin elinde bulunmakla birlikte, "perde gerisinde" güçlü kadınların bulunması, anaerkil toplumların ortak bir özelliğidir. Örneğin, anaerkil Iroquois topluluğunun hiçbir zaman kadın bir politikacısı olmamıştı, oysa, özellikle erkekler savaş, av ve klanlararası diplomasi nedeniyle uzun süreler ortadan kaybolduklarında, akrabalık bağını ve ekonomik gücü ellerinde tutanlar kadınlardı (Sanday, 1981, s. 117). Iroquois topluluğu, kadınların temsil ettiği Yeryüzü, verimlilik ve doğanın cömertliği simgelerinin önemli bir yer tuttuğu, beş Amerikalı yerli ulusunu bir araya getiren bir konfederasyondu. Bu halklar aile reislerinin kadın olduğu uzun evlerde yaşıyorlardı; ekonomik ve törensel yaşamlarının çoğu kadınların tarım faaliyetlerinde yoğunlaşmaktaydı. Kadınlar toprağa sahip oldukları gibi, ancak önde gelen Iroquois kadınlarının onayıyla yönetebilen şefleri atama hakları vardı. Önde gelen bu kadınlar savaş kararını da veto edebiliyorlardı. Bununla birlikte, erkekleri patriyarkal çekirdek ailenin önemine inandıran on dokuzuncu yüzyıl Hıristiyan misyonerleri, Iroquois kadınlarının toplumsal ve ekonomik güçlerini hızla yok etmekteydiler. Artık kadınlara ne toprak sahibi olma hakkı tanınıyordu ne de kendi arazilerini ekme hakkı. Geleneksel haklarını korumakta ısrar edenler büyücülükle suçlanıyor, zaman zaman idam ediliyorlardı (Sanday, 1981, s. 142). Bu açıdan Iroquois kadınlarının başlarına gelenler Avrupa'da büyücülerin idam edilmesinden farklı sayılmazdı.

Karen Anderson ise Huron halkını "hayret edilecek derecede eşitlikçi" olarak tanımlamakta, "kadınların bağımlı konumlarına ciddi engel" oluşturan bir akrabalık yapısına ve politik yapıya sahip olduklarını düşünmektedir. (s. 136).

---

* Küçükken yaralanmalara karşı bağışıklık kazansın diye annesi tarafından bir topuğundan tutularak "Styx" nehrine sokulan, dolayısıyla yaralanabilecek tek yeri olarak topuğu kalmış olan Akhilleus, Truva Savaşı'nda Paris'in attığı zehirli bir okla topuğundan vurularak ölmüştü. "Aşil topuğu" bir kimsenin, şeyin vb. en zayıf noktasını anlatmak üzere kullanılmaktadır. (ç.n.)

Gene de klan liderleri olanlar erkeklerdi; erkekler meclislerde yer alıyor, kararları veriyor ve bu kararları yerine getirmekle görevlendiriliyorlardı. Yabancılarla doğrudan ilişkiye geçenler, ticaret yapıp savaşa gidenler, başka uluslarla politik, askeri ve ekonomik ittifakları zorlayanlar da erkeklerdi.

(Anderson, 1987, s. 131)

Peggy Sanday de kadınların politik güç (ev dışında verilen kararları denetleme), ekonomik güç (ev dışındaki ekonomik kaynakları denetleme) ya da otorite (belirli bir kararı olma ve ona uyulmasını gözetme hakkı) anlamında açıkça egemen oldukları toplumlara ilişkin hiçbir kanıt bulamamıştır. Bununla birlikte, kadınların eseri olan mitlerin ve kadın dinsel simgelerinin bulunduğu yerlerde kadınlar göreli olarak daha güçlüydüler:

Çevresel ya da tarihsel koşullar onlara ekonomik özerklik tanıdığı ya da erkekleri kadınların faaliyetlerine bağımlı bir duruma getirdiği zaman, kadınlar ekonomik ve politik güce ya da otoriteye *kavuşmaktadırlar*. Annelik hali ile toprağın verimliliği arasındaki uzun dönemli bir sihirsel-dinsel ortaklık, kadınları toplumun sürekliliği ve toplumsal yararla birlikte anılır bir sonuç yarattığı zaman, kadınların ekonomik ve politik güç ya da otoriteleri kadın cinsine tanınmış doğal bir hak *sayılmaktadır*.

(Sanday, 1981, s. 114)

Aynı derecede erkeklerin gücü de günümüze kadar gelen erkek gücünün kurumlarını yaratmış olan sihirsel-dinsel simgelere dayanmaktaydı.

Erkek Kardeşlik

Erkek egemenliği ve kadın gücü, halkların kendi tarihsel ve doğal ortamlarıyla uzlaşmalarının ve kendi ayrı kimliklerini geliştirmelerinin sonuçlarıdır... Hangi cinse verilmiş olursa olsun, var olan gücün, insanların

kendi gereksinimlerini dayandırdıkları güçleri somutlaştırdığı ya da bu güçlerle ilişki içinde olduğu düşünülür.

(Sanday, 1981, s. 11)

Klan toplumunda kamusal dünyaya erkeklerin egemen olmaları, günümüze kadar gelmiş olan iki kurumla (erkeklerin evi ve savaşçı çetesi) sağlanmıştır. Anaerkil Palau'daki erkeklerin evi devlet okulundan, beyefendiler kulübünden, Mason locasından, hatta rugby kulübünün soyunma odasından pek farklı değildir. Erkek evi, erkeklerin yeni üyeler kaydetmek, kendi ritüellerinin provasını yapmak, kamusal mevkileri dağıtmak ve başka erkeklerin evleriyle kadınlar karşısında erkek kardeşliklerini ilan etmek üzere bir araya toplandıkları bir yerdir. Savaşçı çetesi modern ordunun yalnızca küçük bir versiyonudur. Bu savaşçı çetesinin de kendi kabul törenleri, ritüelleri, erkek kardeşliği bağı ve kadın düşmanlığı vardır. Joan Smith, ABD Hava Kuvvetleri savaş uçağı pilotlarının marşlarında aşağılanmış kadın imgeleriyle savaş imgelerinin nasıl iç içe geçtiğini kaydetmektedir. Upper Heyford kampındaki bir grup pilotun yayımladığı bir broşürde tahmin edilebilir kışla mizah duygularıyla "favori şeyler"i şöyle anlatılmaktadır:

Pornomuzu okuyup kıçımızı kımıldatırız
Kılığımıza çeki düzen verip gazımızı çıkarırız
Silah yüklü ışıl ışıl B-61,
Nükleer savaş ve gitmeye hazırız.

(Akt. Smith, 1989, s. 100)

Demek ki Batı dünyasının bekçilerinin şarkıları, "memeleri tamamen sarkmış", "amı şaklamaktan aşınmış bir kadın", "karnının derisi tamamen soyulmuş, başında hiç saçı kalmamış yol kenarındaki ölü bir orospu"yu sikmeyi anlatıyorlar (a.g.y. s. 103).

Erkeklerin gücünü sağlamlaştırmak için kadınların aşağılanması klan toplumlarında aynı derecede önemlidir. Gerçekte, Joan Bamberger'in ileri sürdüğü gibi (1974), anaerkil toplumların varoluş "mit"i buna bağlanabilir. Tarihsel açıdan var olan bir durumu kaydetmeyen bu "mit", erkek egemenliğinin haklı çıkarılmasına

yarar. Erkek kardeşliği, bozguna uğramış ve/veya aşağılanmış güçlü kadın "masal"ı üzerine kurulmaktadır. Upper Heyford erkeklerinin başka bir ortak teması, kadınların bunu hak etmiş olduklarıydı. Bamberger'e göre, bütün anaerkillik mitlerinde kadınların ellerinden gücün alındığı bir düşüş ya da itme olayı vardır. Kadınlara yönelik klasik mitolojik saldırı Adem ile Havva öyküsüdür. Bu öyküde, intikamcı erkek-tanrı insan ırkının bütün acılarının sorumluluğunu kadın Havva'nın omuzlarına yıkmakta ve onu Adem'in kontrolüne vermektedir. Bamberger kendi bulduğu benzer öykülerde, 1960'ların başlarında Amazon havzasındaki Güney Amerika Kızılderilileri'yle ilgili incelemesinde erkek gücünü haklı gösteren ve kadınların yanılabilir olduklarını iddia eden benzer öykülere rastlanmıştır. Bunun tipik örneği Yamana kökenli mittir.

Yaman-Yaghan halkı arasında, erkeklerin kulübesinde (ona da Kina denir) odaklanan Kina adındaki bir tören yapılmaktadır. Yamana mitine göre, Kina'ya bir zamanlar yalnızca kadınlar katılıyordu. Toplumdaki belli başlı bütün rolleri kadınlar üstlenmişlerdi; kanonun baş tarafında onlar oturuyor, emirleri onlar veriyorlardı. Çocuk bakımı dahil olmak üzere bütün işleri erkekler yapmaktaydı. Kadınlar erkekleri kaldırıp, kendilerinin ruh olduklarına, maskları ve boyalı bedenleriyle Kina kulübesinden çıktıklarına inandırmaya çalışırlardı. Erkekler onlardan korkmuş ve çalışırken kulübelere saklanmışlardı. Bir gün, kadınlara oyun oynamanın yollarını arayan Güneş-adam sığ deniz gölünde kadınların boyalarını temizlediklerini görüverdi. Güneş-adam kadınların sırlarını ellerinden almıştı. Aldatıldıklarının farkına varan erkekler kıyasıya bir savaşta kadınları yenilgiye uğratıp, Kina'yı ve sırlarını ele geçirdiler. Ondan sonra erkeklerin yerini alıp bütün işleri yapma sırası kadınlara gelmişti.

Selk'nam-Ona Hain miti daha da kadın düşmanı bir içerik taşımaktadır. Kadınlar ilk başta, erkekler onların hepsini öldürene kadar, erkekleri cadılıkla yönetmekle suçlanmışlardır. Erkekler kadınların eski konumlarına yeniden kavuşmalarını önlemek için cinleri çağırmışlar ve maskli törenlerde bu cinleri taklit ederek kadınları oldukları yere mıhlayarak erkeklerin gücünü göstermişlerdi. Benzer mitlere dünyanın çeşitli köşelerinde rastlanmaktadır

(MacCormack ve Strathern, 1980; Gewertz, 1988).

Bu erken çağ mitleri ve törenleri ile günümüzün Mason dernekleri gibi erkek örgütlenmeleri arasındaki ortak temalardan birisi, sır tutmaya ve gizli rütbelere verilen önemdi. Bamberger, sırları "keşfeden" kadınlara verilen cezaların kesinlikle hayali olmadığını, bütün Amazon bölgesindeki kadınların kutsal erkek eşyalarını gördükleri için topluca ırzlarına geçilerek cezalandırıldıklarını saptamıştı. Kadınlar ya sır tutamaz sayıldıkları ya da sırları keşfederlerse erkekler açısından tehlike oluşturdukları için erkek sırlarını tutmak kadınların bağımlı konumunu haklı çıkarmaktaydı. Bu mitlerde çizilen kadın portrelerinde, kadınlar ahlaki olarak gevşek ya da güç elde edebildikleri yerlerde bu gücü istismar etmeye açık kişilikler olarak anlatılıyordu. Erkeklerin verimliliğine ya da avcılık ve balıkçılık gibi faaliyetlerdeki başarılarına ket vurabilecek, günahkâr insanlar olarak görülüyorlardı. Bu durum da genellikle erkeklerin kadınların cinselliğinden, âdet kanamaları ya da doğumdan duydukları korkuyla ifade edilmektedir.

Pek çok feminist antropolog, erkeklerin kadınların bedenleri ve cinselliğinden duydukları bu korkuyu, kadınların annelik güçlerinden duyulan derinlere işlemiş bir korku olarak görür (Gillison, 1980). Erkek ritüellerinde sık sık taklit edilen kan ve aybaşı imgesi özellikle önem taşımaktadır (Lidz ve Lidz, 1977; Gillison, 1980). Bu tema, "tuvalet kabımdaki kanlı Kotex" ve "frengi yaraları"ndan dem vuran şarkılar söyleyen ABD Hava Kuvvetleri'nin Upper Heyford pilotlarına kadar tarih boyunca süregelmiştir (Smith, 1980, s. 104). Kadınların bedenleri hakkındaki tabular geçmişte, günümüzden farklı olarak, erkekleri genellikle cinsel ilişki konusunda ağzı sıkı yapıyordu. Marie Reay, Papua Yeni Gine'deki Kuma erkeklerinin cinsel enerjilerini gebe bırakmak için periyodik döllemeye yoğunlaştırdıklarını, kadınların bu da olmasa cinsel yaşamlarının olmayacağından yakındıklarını bildirmektedir (1988, s. 132).

Bamberger'in yorumuna göre, erkeklerin kadınlara karşı tutumları, çocuk doğurma yetenekleri nedeniyle açıkça biyolojik bir hak kazandıkları halde kadınların niçin yönetmemesi gerektiğinin nedenlerini saptama gerekliliğini yansıtmaktadır. Ben buna, kadın-

ların, topluluğun yaşamını sürdürmesine ekonomik açıdan yaptıkları dev katkıyı da eklemek isterim. Kadınları günahkâr ve değersiz olmakla ("sır tutamamak, "durmadan dedikodu yapmak") suçlamak, kadınların kamusal görevlerin dışında tutulmasını haklı göstermeye yaramaktadır. Kültürel açıdan erkek imgeleriyle ve kadınların toplumdaki rollerini erkeğin belirlemesiyle ayırt edilen bu mit ve öyküler, topluluktaki "kamusal yaşam"a erkeğin egemen olmasının bir yansımasıdır. Bamberger buradan hareketle kötümser bir sonuç çıkarır:

> Gerekçesi ne olursa olsun, mitte belirtilen ve ritüelde yeniden canlandırılan kutsal erkek düzeni, dünyanın pek çok köşesindeki toplumlarda hükmünü meydan okunmadan sürdürmektedir. Bu duruma bakarak denebilir ki Erkek Egemenliği değişmeden sürmektedir, çünkü erkeklerin potansiyel düşmanları olan kadınlar, çok uzun süreden beri ahlaki başarısızlık ideolojisiyle kafalarına sokulmuş başarılı yöntemleri nasıl aşabileceklerini algılamaktan aciz oldukları bir kapalı sisteme kısılıp kalmışlardır.
>
> (Bamberger, 1974, s. 279-80).

Bamberger'in çalışması yaklaşık yirmi yıl önce ilk yayımlanışından beri bir hayli tartışmaya yol açmıştır. 1984'te Avustralya'da Güney-Batı Pasifik toplumları bağlamında bu yapıtı değerlendirmek üzere bir sempozyum toplanmıştı (Gewertz, 1988). Bir kere daha bir sürü incelemede cemaate kabul törenlerinden, erkek kültlerinden, ritüellerden, erkek evlerinden, erkek mit anlatıcılardan bahsedildi. Papua Yeni Gine dağlarında törenlere ve sırlara dayanan erkek kültlerinden bireylerin hem kişisel ve klan prestiji hem de politik ve ekonomik güç sağlamalarına yardımcı olmak ve bir savaşçılar topluluğu kurmak amacıyla yararlanılmıştı (Hays, 1988, s. 115). Hays'in iddiasına göre, ritüellerle mitler, kadınların (toplumsal olmaktan çok) doğal güçleri karşısında erkeklerin psişik ve toplumsal gereksinimlerini de karşılamaktaydı. Kadınların çocuk besleme ve yetiştirmedeki rolleri pek çok erkek için endişe kaynağıydı. Kadınların verimlilik ve yetiştiricilikle ilintili bütün konularda zaten fiili bir tekelleri vardı. Hem oğlan çocuklarını hem domuzları onlar besleyip büyütüyorlardı (bunların ikisi de er-

kekler için toplumsal bakımdan önemliydiler). "Erkekler flütleri ve ortak ayinleri denetlemeseydiler, bu yaşamsal alanlardan tamamen dışlanmazlar mıydı?" (a.g.y., s. 105).

Kutsal flütler ve bununla bağlantılı diğer sır, tören ve inzivaya çekilmeler çevresindeki kültler, "kendilerini güven içinde hissetmeyen erkeklerin korkularından başka bir şey değildir" (Hays, 1988, s. 106). Aynı durum Mason törenleri, centilmenler kulübünün kutsallığı ya da kışla ve soyunma odası yoldaşlığı için de geçerli midir? Hays, Kuman Chimbu erkeklerine, gizlilik peçesinin erkeklerin faaliyetlerinin oldukça sıkıcı niteliğini kadınlardan saklamaya yaradığını kabul ettirmişti: "Bize gülerler, biz erkekler onlar üzerindeki bütün otoritemizi kaybederiz; artık bize yiyecek pişirmez ya da domuzlarımıza bakmazlar" (a.g.y., s. 106). Papua Yeni Gine'deki Chambri kadınları erkeklerin birbirlerine büyük bir titizlikle aktardıkları sırların pekâlâ farkındaydılar, ancak bunları "zararsız" bir düşkünlük gözüyle gördüklerinden ritüelleri bozmuyorlardı (Errington ve Gewertz 1987). Yukarılara kadar çekilmiş uzun çoraplar da aynı ölçüde aptalca mıdır? Devlet okulları ve askeri kuruluşlar gibi kurumlara girmek genellikle rutinleşmiş bir aşağılamayla birlikte yürür. Öyleyse erkekler, *erkeklerin* sırları tuttuklarından emin olmak için aşağılamayı kullanmış; kadınlarla ilişki geliştirmek lehine erkek kardeşliklerini bu yüzden bozmamış olabilirler mi?

Bu kanıtlara bakarsak, erkek gücü yalnızlık, gizlilik, dayanışma ve aşağılamadan oluşan bir karışıma dayanmaktadır. Okul arkadaşlığı dayanışmalarını ve grup içi alışverişi yaratan da aynı gizlilik ve dayanışma değil midir? Kadınları, kendilerini değersiz (günahkâr) araçlar olarak gören aynı argümanları kullanarak rahip olmaktan alıkoyan aynı dışlanmışlık değil midir? Yeşiller modern sanayi toplumunun toplumsal ve cinsel bakımdan eşitlikçi bir geçmişle teması kaybetmemize neden olduğunu, sosyalistler de modern toplumun bize sanayi boynuzunu (cornucopia)* ele geçirme şansını sunduğunu ileri sürebilirler, oysa kadınların gözünde tarihte "kopuş" yoktur. Erkek gücü ve erkek entrikaları, erkek gü-

* Mitolojide Amaithea'nın boynuzu; içinde meyvelerin bulunduğu bu boynuz bolluk simgesi olarak kullanılmaktadır. (ç.n.)

cünün *tehlikeleri* hâlâ vardır. Kropotkin gibi anarşistlerin övgüler yağdırdıkları ortaçağ loncalarının kökeni bile "kahramanlar kültünü hayata geçiren genç savaşçıların kardeşlikleri"ne dayandırılmıştır (Akt. Black, 1984, s. 3). İlginç bir durum olarak, Black, loncalar bir ticaret koluna değil de bütün topluluk temelinde kuruldukları zaman kadınların da katıldıklarına dikkat çeker (a.g.y. s. 6). Bundan, komünal örgütlenmelerin doğaları gereği bölünme yaratmaya daha az açık oldukları sonucu çıkarılabilir. Daha kötümser bir ifadeyle, bunun nedeni, kadınlar destekleyici bir "ev içi" rolü yerine getirirken "faaliyetlerinin daha çok komünal kutlamalarda odaklanması" olabilir.

Herhalde kadınlar açısından ne anaerkillik çağı vardı, hatta ne de bir masumluk çağı. Oysa kadınlara karşı şiddet kullanılması konusunda klan toplumları ile günümüz arasındaki sürekli bir çizginin varlığı görülmektedir.

Şiddet

> *Kadınların fiziksel hareketliliğini kısıtlamak ve toplumsal normları açıkça çiğneyen kadınlara karşı cinsel şiddete başvurma tehdidinde bulunmak çoğu toplumlarda durmadan yaşanan bir olgudur. Irza geçme ve diğer cinsel istismar biçimleri bireysel olaylar değildir; bunlar genellikle toplumsal onay da görmektedirler.*
>
> (Gita Sen ve Caren Grown, 1987, s. 27)

> *Cinsler arasında insanın yeniden üremesiyle ilintili farklılıkların dışında bir temel farklılık varsa, o da bir grup olarak kadınların şiddete dayalı çatışmalarda istemeden ölümle yüz yüze gelmeleridir. Erkeklerin bazen egemen cins hale gelmeleri herhalde en çok bu olguyla açıklanır.*
>
> (Peggy Sanday, 1981, s. 210-11).

Klan toplumları doğayla uyumlu bir ilişki kurmuş olabilirler,

ama bu, ister istemez birbirleriyle ya da kadınlarla ilişkilerinde geçerli olmuyordu. Bazı durumlarda savaş ve kadınlara karşı şiddete başvurmak daha öne çıkıyordu. Güney Amerika'nın alçak düzlüklerinde yaşayan Shavante erkekleri için şunlar söylenebilmektedir:

> Shavante erkekleri, erkekler kulübünün üyesi olmayan bütün insanların düşman sayıldığı bir biz/onlar anlayışı sergilemekteler. Gelecek hayali saldırıyı beklerken kadınlara diş biliyorlar... Avcılık ve savaş, Shavante erkeğini en çok ilgilendiren faaliyetler. Oğlan çocukları erkek evlerinde işbirliği, erkeklik ve dövüşkenlik erdemleriyle eğitiliyor. Shavanteler, erkekler kulübüne kabul edilen erkeklerin kabul edilmeyen oğlanlara temsili olarak saldırdığı saldırganlık törenleri yapmaktalar. En önemli törende ise cinsellikle saldırganlığın ikili gücünün sergilendiği bir ritüelde temsili olarak kadınların ırzına geçiliyor.
>
> (Sanday, 1981, s. 155)

Bookchin'in klan toplumunda erkeklerin kadınlara karşı şiddete başvurmadığı iddiası gerçekler tarafından çürütülmektedir. Klan toplumlarının ayırıcı özelliklerinden birisi, erkeklerin kadınların gücü, cinselliği ve sırlarından duydukları korkuydu. Cinsellik, bir erkeğin kuvvetini tüketip onu avda işe yaramaz hale getirebilecek kadar etkili bir güç olarak görülmekteydi. Avlanmada karşılaşılan başarısızlık, özellikle erkeklerin avcılık becerilerini artırmak için cinsel perhiz uyguladıkları yerlerde, cinsel şiddete yol açabiliyordu. Bunun sonucunda ortaya çıkan cinsel gerginlik genellikle toplu ırza geçmeyle sonuçlanırdı (Sanday, 1981, s. 144). Anaerkillik, özellikle savaşa verilen ağırlığın erkek gücünü artıran askeri toplumların oluşmasına yol açtığı yerlerde, doğayı seven yerli Amerikalılar arasında bile erkeğin şiddet kullanmasına karşı bir güvence değildi. Sanday, askeri toplumların toplu ırza geçmeyi erkek dayanışması için bir bağ yaratmak amacıyla kullandıklarını saptamıştı. Askeri toplum, kadınları disipline etmekten de yararlanıyordu. "Güçlü istek duyan, düpedüz zina yapan bir kadın"ın Cheyenne kocası, içinde yaşadığı askeri toplumun evli olmayan bütün erkeklerini karısının ırzına geçmeye davet etme hakkına sahipti. Kırktan fazla erkek bir kadının ırzına geçmekteydi (Sanday,

1981, s. 151). Kanadalı Kuzey Saulteaux halkı arasında bir kadın bir erkeği reddederse topluca ırzına geçilme riskini göze almış demekti.

Olivia Harris, Orta Bolivya Dağları'ndaki Laymi Kızılderilileri'nin erkeklerinin kendi karılarını toprak mülkiyetinin kendilerinde olması ve fiziksel şiddet uygulamalarıyla denetlediklerini saptamıştı (Harris, 1980). Laymi bir köy topluluğuydu, oysa ormanda yaşayan Papua Yeni Gine'deki Kaulonglar arasında bile kadınların yazgısı erkeklerinkine bağlıydı. Erkekler kadınlardan daha fazla kaynak denetliyorlardı. Bir erkeğin ölümü üzerine, sömürgeleşmeyle yasadışı ilan edilene kadar karısı da onunla birlikte boğulur ve onunla birlikte gömülürdü (Goodale, 1980).

Papua Yine Gine'den aktarılan buna benzer birçok öykü vardır. Gardner, Mianmin halkının karı-koca ilişkilerinin pek çok yönü karşısında şok geçirmemek için kendisini çok zor tuttuğunu bildirir. Gardner öldürülen kadınlarla ilgili pek çok olay saptamış, kadınların kocaları tarafından dövüldüklerine bizzat tanıklık etmişti (Gardner, 1988). Kadınlar altı-yedi yaşlarından itibaren erkek akrabalarına (babalar, erkek kardeşler, kocalar) yiyecek sağlamak için bahçelerde çalışıyorlardı. Kocalarının gereksinimlerini karşılamak için yeterince çok çalışmayan kadınlar dövülüyor, bazen öldürülüyorlardı (a.g.y. s. 155). Marie Reay de Kuma halkıyla ilgili olarak benzer bulgular saptamıştır: "Bu, erkeklerin fiziksel güçle tehdit edip kullanarak yönettikleri bir toplumdur" (Reay, 1988, s. 129). Bir erkek fiziksel olarak karısından daha zayıf bile olsa, "karısını ağır biçimde dövmeye yardımcı olmaları" için klandaşlarını çağırabilir (a.g.y. s. 129). Marie Reay, 1950'lere kadar bir erkek kardeşin istemediği halde bir karı almak için kız kardeşini alıp satabildiğini anlatmaktadır. 1980'lere kadar genç erkekler, bira ya da petrol karşılığında kız kardeşlerinin topluca ırzlarına geçirtiyorlardı (a.g.y. s. 125).

Bu örnekler *her* klan toplumunun şiddet uyguladığı ve savaş çığırtkanı olduğu anlamına gelmez tabii, ancak bu tür toplumların orman yaşamına özgü bir uyum ve barış çağını temsil ettikleri düşüncelerini yabana attıracak kadar da çokturlar. Bu örnekler kuşkusuz şiddeti ya da savaşı yalnızca erkeklerin sevdiği anlamına

da gelmez. Peggy Sanday, erkeklerin temel bir iş olan bakıp büyütme rolünü üstlenmemelerinin kadınları savaşta ölme riskinden "kurtardığını" ve kadınlar savaşsalardı annelik rollerini ilkin kendilerinin bırakacağını ileri sürmektedir. Sözgelimi, 10.000 Igbo kadını Güney Nijerya'daki sömürge vergisine karşı savaş ilan ettiği zaman bir Igbo kadınının gözlemleri şöyleydi:

> Şimdiye kadar görmüş olduğum diğer kadınlardan farklıydılar... Yanlarında çocukları yoktu. Beni korkutan da yanlarında çocuklarının olmamasıydı... Onlardan o kadar korkmuştum ki yüzlerine bakamıyordum.
>
> (Sanday, 1981, s. 139).

Kadınlar, özellikle clitoridectomy ve infibulation gibi kadınlara karşı şiddete dayalı doğum kontrolü yöntemlerinde de suç ortaklığı yapıyorlardı. Clitoridectomy klitorisin ve dış dudakların hepsinin ya da bir kısmının alınmasıdır; infibulation ise vajinanın cinsel ilişkiyi önleyecek biçimde dikilerek kapatılmasıdır. Bu uygulama enfeksiyon tehlikesine çok açık olduğu gibi, kadınlar genellikle uzun dönemli acı ve rahatsızlıklara maruz kalmaktadırlar. Yaklaşık seksen milyon kadının bir tür genital sakatlıktan acı çektiği hesaplanmıştır. Bilhassa Kuzeyli kadınlardan gelen, kadınların cinselliğinin genital sakatlama yoluyla denetlenmesi uygulamasına karşı çıkış, Güney'in kültürlerinin savunusunu kadınlar üstlendiği için daha zor olmaktadır (Thiam, 1986). Aynı zamanda, kadınlar başka kültürlerde kadınlara karşı şiddet kullanılmasını görmezlikten gelemezler. Antropolojik literatürü taradığımda, kadın yazarların bile, kadınlara karşı dehşet verici şiddet uygulamalarını tek bir yorum ya da kaygı sözcüğü eklemeden belirtmeleri beni hep şaşkına düşürmüştü. Dolayısıyla, klan toplumlarına övgüler yağdıran yeşil yazarların pek çok klanın cinselliğe yumuşak biçimde yaklaşmadıklarının farkında olmaması pek şaşırtıcı gelmemelidir.

Çocuk doğurmanın bitkinleştirici yükünü
kaldıramam,
Kötü beslenmiş çocuklarımın kemikleri göğsümü delerken
Sıkı sıkıya kapanmış yoksulluk kelepçesinden kendimi kurtaramam.
Cehalet içinde
ve duygusuz egemenlikle doğmuş
kocamın arzularının
kaçınılmaz tuzaklarından
kaçamam.
Anlayamam
niçin kaçamadığımı da...
(Noumea Simi, Batı Samoa; akt. Asya ve Pasifik Kadınlar Kaynak Toplama Ağı, 1989, s. 100).

1991'de Afrika Ulusal Kongresi Kadınlar Birliği'nin bir toplantısında kadınlardan bir tanesi şunu açıklıyordu: "Burada üstesinden gelmek için savaşmak zorunda olduğumuz şey, apartheid miraslar ve kabile geleneklerinin bir bileşimidir" *(Guardian,* 30 Nisan 1991). Klan toplumlarındaki kadınların deneyimlerinin hepsinin burada kaydettiklerim gibi kasvetli olduğunu düşünmek yanlış olmakla birlikte, erkeklerin kadınlar üzerindeki egemenliğinin insanlık tarihindeki en eski baskı ve sömürü biçimlerinden birisi olduğunu gösteren yeterince kanıt vardır (Coontz ve Henderson, 1986).

Yeşil ve sosyalist düşünce, patriyarkal gücün ne kadar kemirici olduğunu derin ve temel bir düzeyde anlamaya başlamadıkça, varlığını idame ettirebilir ve eşitlikçi bir gelecek umudundan pek söz edilemez. Patriyarkalliğin rolünü anlamak şimdi daha da önemlidir, çünkü patriyarkallik dünyanın her tarafında kadınların yaşamlarını ve doğal dünyanın yaşanılırlığını yok etmek üzere kapitalizmle elbirliği etmektedir.

V. MAHVOLUŞUN KÂRLARI: HÜNERLİ PARMAKLAR VE YANAN ORMANLAR

Erkeksi servet paradigmasına dayanan dünya ekonomileri çatırdamaya başladığı zaman, kadınlarla çocuklar ilk kurtarılacaklar değil, yoksulluk cehennemine ilk yuvarlanacaklar olacaklardır. Batılı erkek kafalarının propaganda ettiği modern yaradılış miti doğanın, kadınların ve Üçüncü Dünya'nın feda edilmesine temellenmektedir.

(Vandana Shiva, 1989, s. 221)

Global sanayileşme süreci yalnızca kendi önkoşullarını yok etmekle kalmaz, ayrıca insan yaşamının, bizim varlığımızı sürdüren biyosferin doğal temellerini de yıkıp yok eder. Bu sürecin dünya ölçeğinde tamamlanması nihai doğal felaket olacaktır. Bu süreç iki yüz yıldan daha fazla sürmez ve çok daha önceleri önlenip durdurulmalıdır.

(Rudolf Bahro, 1986, s. 12)

"Erkeksi servet paradigması", iki yüz yılı aşkın süredir, ilkin kapitalist bir ekonomik çerçevede geliştirilmiş, daha sonra devlet desteğindeki endüstriyalizm tarafından taklit edilmiş sanayi üretimine dayanmaktadır. Her iki sistemin ekonomik gücü 1979-1989 yılları arasındaki on yıllık silah yarışıyla sınanmış ve sonunda bu yarışı Batı kazanmıştır. Servetin özel ellerde birikmesi ile "serbest piyasa"nın hem emek hem mallar alanında dizginlenmemiş bir biçimde işlemesi, "alternatifi bulunmadığı" söylenen bir sistemi oluşturmaktadır. Gerek kapitalizm gerekse endüstriyalizm erkek egemenliğindedirler ve kadınlarla Güney'i sömürüp marjinalleştirmişlerdir.

Yeşil hareket endüstriyalizm ile kapitalizm arasındaki ilişki

konusunda kararsız kalmıştır. Endüstriyalizm açık açık mahkûm edilirken, kapitalizmin çevresel yıkımın motoru olarak belirtilmesine genellikle çok daha az rastlanmaktadır. Alman Yeşil Partisi Programı'nda hem "yıkıcı ekonomik büyüme"ye hem de "sınırsız sınai büyüme"ye değinilmektedir. 1970'lerde ve 1980'lerin başlarında yeşiller sınai büyümeyi genellikle Gayri Safi Milli Hasıla'ya (GSMH) gönderme yaparak eleştirmişlerdi. Daha sonraları ise bunun mutlaka sınai büyümeyi temsil etmesi gerekmediği, toptan yiyecek mağazalarından nükleer denizaltıların imalatına kadar sınai ve sınai-olmayan üretimi kapsayan bir ekonomi içerisindeki bütün faaliyetlerin parasal değerinin bir ölçüsünü verdiği ileri sürülmüştü. Bu ayrımı yapmayı savunan geçerli argümanlar bulunduğu halde, bir süreç olarak endüstriyalizm eleştirisini, kapitalist piyasa sisteminin ve bu sistemin insan faaliyetlerini tanımlama ve değerlendirme biçiminin eleştirisinden ayırmak gibi bir sonuç doğurmuştur. Bazı ekolojistler (Elkington ve Burke, 1987) kapitalizmin "yeşilleşebileceğini" bile iddia etmişlerdir (daha sonra irdeleyeceğim bir iddia).

Yeşillerin saldırdıkları sanayi sistemi "Fordist" üretimdi. Henry Ford 1908'de Detroit'teki yeni River Rouge fabrikasında "kitleler için ilk otomobil"i üretmişti. Kocaman fabrikasının bir ucundan işçilerle hammaddeler girerken, öbür ucundan "T" Model Ford otomobilleri çıkıyordu. Altmış yıllık kitlesel üretim ve kitlesel tüketim patlamasının başlangıcına işaret ediyordu bu. Emeğiyle çalışan insanlar döneme ayrıcalıksız ve az ücret alan fabrika işçileri ve zenginlerin hizmetçileri olarak başlayıp, toplu tüketiciler olarak bitirmişlerdi. Fordist endüstriyalizme yeşil saldırıda, kapitalizmin özgül rolü, modern toplumun üstesinden gelinmesi gereken pek çok yönünden yalnızca biri haline geliyordu (Schumacher, 1973; Herman Daly, 1973; Ophuls, 1977). Modern sanayi toplumu, büyüme saplantısına takılmış ve doğa-karşıtı bir bilimsel ve teknik rasyonaliteye dayanan, merkezileşmiş bir toplum olarak görülmekteydi.

Doğu Avrupa'daki devletin önayak olduğu endüstriyalizmin yol açtığı çevre felaketi açıkça ortaya çıktığ zaman endüstriyalizmi çevrenin ana düşmanı saymalarından dolayı yeşilleri suçlamak

pek kolay olmamalıdır. Polonya'da kirliliğin ortalama ömür süresini on yıl kadar azalttığı, Macaristan'da havanın yüzde 44'ünün araba dumanlarıyla kirlendiği hesaplanmış; Doğu Avrupa'yı tamamen temizlemenin toplam maliyeti 200 milyar dolar olarak çıkarılmıştır (BBC "Kadın Saati", 26 Kasım 1990). 1990'da eski Doğu Almanya'nın bulunduğu bölge diğer Avrupa ülkelerine oranla üç kat daha fazla kükürtdioksit yaymaktaydı ve sınai faaliyetlere bağlı hastalıklar şaha kalkmıştı *(Green Line*, No: 77, 1990). SSCB'de Çernobil, Aral Denizi'nin ölümü ve Kazakistan'daki nükleer bir santraldan zehirli gaz yayılması gibi aynı ölçüde dehşet verici öykülere tanıklık etmiştir. Doğu Avrupa nüfusunun, içinde yaşamaya zorlandıkları pis çevre koşullarına ani tepkileri, politik değişimi başlatan faktörlerden birisiydi. Yeşil hareket sanki birçok yeni ittifak kazanacak gibiydi. Ne yazık ki yeni ortaya çıkan yeşil hareketler, piyasa sistemleri ve ekonomik "büyüme" girdabında çabucak yutuldular. Kapitalizmin Truva Atı olan gelişme olgusu Güney ülkelerini olduğu gibi Doğu Avrupa'yı da kandırmıştır.

Kuzey ve Güney: Eşitsizlik İhracı

> *Yoksul ve ezilen kadınların perspektifi, kalkınma programları ve stratejilerinin etkilerini incelememizi sağlayan eşsiz ve etkili bir nirengi noktası oluşturmaktadır.*
> (Gita Sen ve Caren Grown, 1987, s. 23)

Güney'in temel gelişme stratejisi son yirmi yıldan beri ihracata yönelik büyüme aracılığıyla dünya kapitalist piyasa ekonomisiyle bütünleşmek olmuştur. Güney ülkeleri balıkçılık, çiftçilik, madencilik ve kerestecilikten elde ettikleri ilk ürünleri, mamul malları ya da emeklerini satarak dünya piyasasına bağlanmanın yollarını aramaktadırlar. Güney, bu süreçte "serbest" piyasa ekonomisinin katılma koşulları çok ağır bir kulüp olduğunu görmüştür. Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT) hükümlerine göre uluslararası ticaret açık ve kısıtlanmamış bir biçimde yürütülmek-

tedir. Bununla birlikte, Güney'in düşük ücretli ekonomileri, mallarını Kuzey'in zengin ülkelerine ihraç etmeye kalkıştıklarında, tekstil alanında iğ-sayısı düzenlemeleri gibi "tarife dışı" kısıtlamalarla karşılaşmaktadırlar. Aynı zamanda Kuzey, Güney'den, özellikle yiyecek alanında, istenmeyen üretimi boşaltacağı bir yer olarak yararlanmaktadır. Bu belki iyi bir fikir gibi görülebilir, oysa yerel üretimi ve kendine yeterliliği yok etmektedir. Güney'deki yerel üreticiler ucuz yiyecekle rekabet edeceklerse, yerel ekosisteme baskıyı daha da artırarak Kuzey'in sanayileşmiş tarımıyla boy ölçüşmeyi denemek zorunda kalıyorlar. Kuzey'in sanayi ülkeleri birikmiş zenginliklerini Güney'in yoksul ülkelerinden hammadde ve emek çekmek için kullanabilirlerken, Güney, zaten görüş alanının dışında olan ekonomik şenlik katarına bir türlü atlayamamaktadır.

Güney'in çoğu ülkesi açısından, Batı tipi kapitalizme giden yeşil tuğlalarla döşenmiş yolla "gelişme" vaadinin bir kuruntu olduğu görülmüştür. Güneydoğu Asya'nın "dört kaplan"ı Singapur, Hong Kong, Tayvan ve Güney Kore'nin göreli başarılarını saymazsak, dünya piyasalarına bağımlılık Güney açısından bir felaket olmuştur. Dev boyutlu eşitsizlikler azalmadan devam etmekte ve dev borçlarla daha da ağırlaşmaktadır. Bu yük özellikle kadınların sırtına yıkılmıştır. Birleşmiş Milletler 1975-1985 yıllarını Kadınların Gelişme Onyılı ilan etti, ne var ki Sen ve Grown bu on yılda Güney'deki kadınlar açısından durumun daha da kötüleştiğini saptamışlardır. Kadınların çalışma yükleri artarken, ekonomik kaynaklara, eğitim fırsatlarına, göreli ve mutlak zenginliğe ulaşma olanaklarında bir gerileme görülmüştür (1987, s. 16). Okur yazarlık oranında bazı genel iyileşmelere rastlanmakla birlikte, son 30 yılda ömür süresiyle çocukların yaşama oranı azalmış ve yeryüzünün her tarafındaki yoksulların durumu iyice kötüleşmiştir. Yoksullar arasında en ağırlıklı kesimi de kadınlar oluşturmaktadır.

Yıllardan beri Kuzey'in, Güney'in "gelişmesine" yardımcı olmak üzere çok yönlü eylemlere katkıda bulunmasını sağlamak amacıyla çok çeşitli girişimler yapılmıştır. 1980'lerin başlarında eski Batı Almanya Başbakanı Willy Brandt başkanlığındaki bir

Birleşmiş Milletler Komisyonu, kaynak yardımı ve yatırım aktarımıyla Güney'in Kuzey'in düzeyine "çıkarılabileceği"ni savunmuştu. Oysa bunun sahte bir düş olduğu görüldü. Tam tersine, Güney ülkelerinden ellerindeki kaynakları özel (genellikle yabancı) mülkiyete devretmeleri, bir gün "gelişme" sürecinden onların da pay alacakları vaadiyle kendi halklarının gereksinimlerini kısmaları istendi.

İster sınai ister başka alanda olsun, gelişme kapitalist ekonomik sistemden ayrılamaz. Dünya çapındaki kapitalist piyasa cins, ırk ayrımları ve sömürgeci yayılmayla bölünen korkunç derecede eşitsiz bir dünyada ortaya çıkmıştır. Bu eşitsizliklerin sömürülmesiyle kârlar azamiye çıkarılabilmektedir. Sermaye, insanlarla kaynakların ucuz olduğu yerlere yönelmiştir. En zayıf insan kaynağı da özellikle Güney'deki kadınlardır. En ucuz ve en kolay bulunabilen doğal kaynaklara kadınlar sahiptir. Sermaye her ikisinin de peşindedir. Endüstriyalizm, kapitalizm, sömürgecilik, ırkçılık ve patriyarkallik, parmakları kadınların, yoksulların ve gezegenin boğazına yapışmış olan çok başlı Hydra'nın farklı dışavurumlarıdır.

Dünya Üzerine Kumar Oynamak

> *Günümüzde zenginliğin kaynağı* üretken olmayan *ve hayali meta değişimidir. Zenginlik sınai mallarının değişimine değil, bir kâğıt ile elektronik para sisteminin hizmetine dayanmaktadır...*
>
> *Bütün ülkeler, ekosistemler ve topluluklar, kendilerine ve ürünlerine para yatırıp daha sonra onları ıskartaya -çorak topraklar, yıpranmış ve hiçbir işe yaramayan insanlar- çıkaran bu spekülasyon oyununun birdenbire çökmesi karşısında aciz durumdadırlar.*
>
> (Vandana Shiva, 1989, s. 221).

Kapitalist sistem herhangi bir kaynağın ya da insan faaliyetinin özsel değeri değil, bu kaynak ya da insan faaliyetinin "piyasa" tarafından belirlenen parasal değeri üstünde yükselmektedir. Kapitalizm, merkezinde kocaman bir mali sistemin bulunduğu bir örümcek ağıdır. "Serbest girişim" sistemi yeryüzünün her tarafında şaha kalktıkça Kuzey'deki en büyük gelişme alanlarından birisi bu olmuştur. Korkunç bir ironik durumla, dünya mali sistemi 1970'lerin başlarında petrol fiyatlarındaki yükselme üzerine muazzam miktarda petro-doların akışıyla korkunç derecede büyümüştür. Güney'e borç olarak akıtılan, dev boyutlu borç krizini doğuran işte bu paradır.

Mali spekülasyon (hisse alım satımı, şirketlerin devralınması, döviz ve faiz oranları spekülasyonu, meta ve sigorta ticareti, sınai daralma ile toprak, makine, mülkiyet ve nakit paranın çekilip alınması) önemi gün geçtikçe artan bir ekonomik "büyüme" aracına dönüşmüştür. Bugün İngiltere'de yaklaşık 2.8 milyon insan bankacılık ve sigortacılık alanında çalışmakta, işyeri servisleriyle birlikte GSMH'nın yaklaşık yüzde 20'sini oluşturmaktadır. Mali sektörün büyümesi ve etkisi o kadar belirleyici bir hal almıştır ki ceketlerini çıkarmış biçimde iş çevirip alım satım yapan heyecanlı genç erkeklerin (ve çok az sayıda kadının), çoğu insanın yaşamının gerçekliğini temsil etmediğini hatırlatmak amacıyla "reel ekonomi"den söz edilmesine çok yaygın olarak rastlanmaktadır.

Doğrudan ekolojik temelde, bir kumarhane ekonomisi, yüksek meblağlarla oynamak isteyenler için dev bir eğlence pazarında olduğu gibi, zararsız görünebilir. Ancak mali spekülasyonun tamamen gerçek toplumsal ve ekolojik sonuçları vardır (Nicholas Costello vd., 1989). Pazarlıkların arkasında yatan, gezegenin kaynakları ile dünyanın her köşesindeki insanların rızıklarıdır. Güney'deki çoğu ülke madencilik, ormancılık, tarım ve balıkçılıktan elde ettikleri temel ürünlerin ihracına dayanmaktadır ve fiyatlarda bir düşme, döviz ya da faiz oranlarında bir dalgalanma olması halinde dayanacak güçten yoksundurlar. Bunun açık bir örneği, ürünlerin önceden alınıp başka spekülatörlere devredildiği "futures"* adı verilen piyasada dünya çapındaki tarımsal üretim üzerin-

* İleride teslim edilmek üzere alınıp satılan mallar. (ç.n.)

de yapılan spekülasyondur. Gelecekteki işlemlerin yalnızca yüzde 5'i ürünün fiilen teslim edilmesiyle ilgili olduğundan bu uygulamanın yetiştiriciye sağladığı yarar çok azdır. İşlemlerin kalan yüzde 95'i ise ileride teslim edilecek bu malların spekülatörler arasında değiş tokuşuyla ilgilidir (Shiva, 1989). Yiyecek gibi çok değerli bir kaynağı yalnızca bir meta olarak değerlendirmek feci sonuçlara yol açabilir. Gita Sen ile Caren Grown'a göre, Hindistan'da 1972-73 yıllarında yaşanan ağır kuraklık sırasında, Hindistan hükümetinin Amerikan tahılı için Çin ve SSCB'yle rekabet edememesinden dolayı ölenlerin sayısı 1 milyon kadardır. Daha kötüsü, uluslararası tahıl tüccarları, piyasadaki iniş çıkışları ve spekülatif kâr fırsatlarını azaltacağı gerekçesiyle, bu tür olağanüstü durumlarda kullanılmak üzere global çapta bir tahıl rezervi oluşturulmasına karşı çıkmışlardı (Sen ve Grown, 1987, s. 53).

En verimli topraklarda yaygın biçimde "piyasaya yönelik üretim" (yani çay, kahve, pamuk, soya, tütün, çiçek ya da meyve gibi döviz getirmek üzere satılabilecek ürünlerin yetiştirilmesi) uygulamasına geçilmesiyle Güney'in büyük kısmında yerel yiyecek stokları da ciddi ölçüde azalmıştır. 1985'te Yeryüzü Kaynakları Enstitüsü, 1970'te Afrika'da 500 milyondan fazla insan kendi yiyeceğini kendisi sağlarken, 1984'e gelindiğinde 140 milyon insanın dışarıdan ithal edilen tahıllarla beslenmek zorunda kaldığını bildiriyordu. Global piyasa bağımlılık o boyutlardaydı ki Hindistan'ın yiyecek üretimini durdurması ve yalnızca Amerika Birleşik Devletleri'nden yapılacak ithalatla yetinmesi önerisi bile ciddi bir biçimde ortaya atılmıştı (Shiva, 1989). İngilizlerle Fransızların Afrika'da başlattıkları ünlü yerfıstığı projelerinde olduğu gibi, eski sömürge devletlerin ilk başta genellikle ciddi nakit teşvikler vermeleriyle piyasaya yönelik üretime geçiş iyice özendirilmekteydi (Shanmugaratnam, 1989).

Piyasaya yönelik üretim yapmak hem yöre insanları hem de çevre açısından zararlıdır. Toprak bir topluluk kaynağı olmaktan çok bir ticari aktife dönüşüp çoğu kadın olan geleneksel tarım çiftçileri topraktan atılırken, yeni toprak sahipleri ya yerli topluluğun zengin üyeleri (genellikle erkekler) ya da sömürgeciler olmaktadırlar. Kuzey'dekinden farklı olarak, özelleştirme ve ortak toprakla-

rın çitlenmesi sürecine, yeni sanayi alanlarında alternatif istihdam olanaklarının açılmasının eşlik ettiği çok enderdir. Sonuç olarak, üretkenlik düzeyi yüksek ve ticari bakımdan başarılı olan piyasa ürünleri, şehirlerdeki yoksulluğun ve daha verimli alanlardan kovulanların marjinal toprakları aşındırmalarının gizli maliyetlerini taşımaktadırlar. Alternatif bir gelir kaynağı bulamayan yoksul insanların, kıt kanaat geçinmeye yetecek kadar yiyecek yetiştirecekleri başka toprak bulmaktan başka hiçbir seçim şansları yoktur. Bulabilecekleri tek toprak türü de az yağmur alan bölgeler ya da tepeler gibi verimliliği düşük olan, ayrıca erozyona uğrayabilen marjinal bölgelerdeki topraklardır. Bu arada, mono-kültüre, yüksek düzeyde su tüketimine, muazzam miktarda gübre ve böcek öldürücüsü kullanılmasına dayalı tarımsal imalat yöntemleri de iyi toprakları aynı ölçüde tehdit etmektedir (Shanmugaratnam, 1989).

Kapitalizmin istilası genişleyip yerli halklar (Himalayalar'daki Chipko hareketinden Amazon havzasının orman halklarına kadar) geleneksel topraklarını muhafaza etmek ya da denetimini yeniden ele geçirmek için mücadele ettikçe, Güney'in pek çok bölgesinde toprak mülkiyeti ve denetimi önemli bir savaş alanına dönüşmüştür. Bu insanların geçimleri, piyasa ekonomisiyle uluslararası sermayenin "hızlı kazancı"nın tehdidi altındadır:

> Zenginliğin kalıcı biçimde kendini yeniden üretmesinin yerine, ticari kapitalizmin önayak olduğu global ekonomik sistem geleceğin -ve yoksulların- sırtından yapılan spekülasyonla çok çabuk biçimde servet edinmede odaklaşmaya başlamıştır.
>
> (Shiva, 1989, s. 220)

Kapitalist dünya piyasası dünya halklarının gereksinimlerini karşılamak için değil, kârları azamiye çıkarmak için vardır (Frankel, 1987). Uluslararası kapitalizmin spekülatif gücü muazzamdır: Dünyanın borsalarında her yirmi dört saatte bir döviz, meta ve hisse senedi fiyatlarıyla tehlikeli biçimde oynanmak suretiyle "sıcak para" olarak yaklaşık 500 milyar dolar dönmektedir. Dünya bankacılık sistemleri, yerel yatırımlarda kullanılabilecek yerel tasarrufları "yutmaktadır' (Henderson, 1990). Hazel Handerson'un görüşüne göre, bunun yol açtığı "plantasyon" anlayışıyla, söz ko-

nusu ülkeler onlara vergi cennetleri, kısıtlamalardan muaf serbest ticaret bölgeleri ve ucuz emek sunarak dünya ticaretinin büyük bölümünü çekip çeviren 800'ün üstündeki çokuluslu şirketi kendilerine çekmek için birbirleriyle yarışmaktadırlar. Bu, çarkın ayarlanıp kartların işaretlendiği, parayı yoksul insanlar, kadınlar ve çevrenin ödediği bir kumarhane ekonomisidir.

Hünerli Parmaklar: Kadınlar ve Global Piyasa

> *Biz çoğunlukla kadın işçi tutarız, çünkü kadınlar erkeklerden daha güvenilirdir, daha hassas parmakları, daha küçük kasları ve kimsenin boy ölçüşemeyeceği el çabuklukları vardır. Ayrıca kadınlar, günde dokuz yüz defa aynı işlemi yinelemekten yorulmazlar.*
> (Meksikalı bir "serbest ticaret" fabrikasının personel müdürü; akt. Mitter, 1986, s. 48)

> *Üçüncü Dünya'daki sanayi işçileri arasında en düşük ücreti alan, kötü biçimde örgütlenmiş ve zayıf olan grup hâlâ kadınlardır. Sendikaların bu alandaki sicili hâlâ parlak değildir.*
> (Gita Sen ve Caren Grown, 1987, s. 36)

Geçmiş 20 yılda eski sanayileşmiş ülkelerin pek çoğunda sanayi üretiminin düşmesi, sanayi üretiminin dünya çapında düştüğü anlamına gelmez. Dünyadaki sanayi üretimi artık Kore ve Brizilya gibi yeni sanayileşen ülkelerle serbest ticaret bölgelerine dağılmıştır (Sen ve Grown, 1987; Mitter, 1986; Mies, 1986; Elson ve Pearson, 1984). Dünya Bankası'nın ve Uluslararası Para Fonu'nun cesaretlendirmesiyle pek çok Güney hükümetinin izlediği ihracata-yönelik kalkınma politikaları, çokuluslu şirketlerin kolay kâr elde etme arayışlarına katkıda bulunmuştur. Çokuluslu şirketlere, kirlilik denetimlerinin (olsa bile) en alt düzeyde olduğu, vergiden muaf, sendikaların girmediği ve düzenlemelere uyulması gerekmeyen cennetler sunulmuştur. Artık hem emek hem mallar

için bir dünya piyasası vardır ve bu piyasada ücretler yoksul ülkelerdeki yaşam standardıyla belirlenirken malların fiyatı zengin ülkelerin yaşam standardına göre saptanmaktadır. Ucuz emek ülkelerinden fiilen, sanayi kapitalizminden çok önceleri var olan bir sistemle, dışardan çalışan işçiler olarak yararlanılmaktadır. Parçalar ya da hazır kesilmiş malzemeler imalat için Güney'deki fabrikalara gönderilmekte, daha sonra bitmiş ürünler satılmak üzere asıl ülkeye geri dönmektedir. Böylece malları oradan oraya naklet-mek için milyonlarca litre yakıt boşa harcanırken, yalnızca insanlar değil, gezegenin kaynakları da sömürülmüş olmaktadır.

"Yeni uluslararası işbölümü"nün özelliklerinden birisi, istihdam edilen kadınların sayısının çokluğudur (Frobel vd., 1980). Bunlar asıl olarak, "hünerli parmakları"nın ve yumuşak başlı davranışlarının ödüllendirildiği tekstil ve elektronik sanayilerinde yoğunlaşan, 14-25 yaş arasındaki genç kadınlardır. Bunların ikisi de patriyarkalliğin yönlerini temsil etmektedir (Mitter, 1986; Mies, 1986; Elson ve Pearson, 1984). Kadınların "hünerli" parmaklara sahip oldukları iddia edilmekte, bunun nedeni olarak da evde dikiş ve örgü işleri yaparak tekrara dayalı montaj çalışmasına uygun hale gelmeleri gösterilmektedir; ne var ki bu ustalıkları, otomatik olarak, teknik çizimden beyin cerrahlığına kadar aynı derecede ustalık gerektiren erkek egemenliğindeki işleri kapsayacak gibi görünmemektedir. Kadının boyun eğişini ödüllendiren patriyarkal bir kültürde kadınların yumuşak başlılığı erkeklerin fiziksel, cinsel ve toplumsal baskılarından duydukları korkuyu simgeler. Babalarından ve gelecekteki bir kocanın gözünde "saygınlık"larını kaybetmekten duyulan korku kadınları sanayi alanına atılmaktan alıkoyarlar. Kocalar da aynı derecede baskıcı davranışlar içerisine girerler:

> Bir /sendika/ kursuna başvurmak istedim. Bir liderlik kursuydu ve üç gün sürecekti. Kocam açık açık, kursa gidersem evliliğimizi bitmiş sayabileceğimi söyledi... Kursa gitmedim ve bir daha da denemedim...
> (Ariffin ve Lochhead, 1988, s. 71)

Kadınların sanayi alanında çalışma deneyimlerinin olmayışı ve gerek evlenmeleri gerekse özellikle elektronik sanayiinde çok

ayrıntılı işler yapmanın sağlık durumlarını bozması nedeniyle işten ayrılmaları, kadınların işyerindeki yumuşak başlılıklarını artıran etkenlerdir. 1990'da Traidcraft örgütü, yüzde 80'i kadın olan Bangladeşli giyim işçilerinin bir sendikaya girme hakları olmadan günde 16 saat çalışmaya zorlandıklarını bildiriyordu. Asya ve Pasif Kadınları Kaynak Toplama Ağı'nın raporuna göre, Bangladeş'teki bir fabrikada 200 kadın için yalnızca bir tuvalet bulunmaktadır (1989, s. 107). Sri Lanka Serbest Ticaret Bölgesi'nde çalışan kadınlar şöyle yakınmaktaydılar:

> Ağaçlara bağlanan buffalolar gibi, gece gündüz çalışmaya zorlanıyoruz. Hem makineler hem işçiler için günün tek bir anı bile dinlenmeye ayrılmıyor... Ne kadar iş üretirsek üretelim denetleyici personel ile yönetim asla tatmin olmuyorlar. Lütfen, dikkatinizi denetleyicilerle yönetimin tacizlerine ve kaba davranışlarına maruz kalan yoksul kadın işçilerin çektikleri acılara çevirin.
>
> (Akt. Mitter, 1986, s. 51)

Kadınlar, işten kaynaklanan kronik sağlık problemleriyle de acı çekmektedirler. Tekstil işi akciğer hastalığına, toksik kimyasal maddelere maruz kalmaya, korkunç gürültülü ortamda işitme kaybına ve yüksek hızla çalışan makineler yüzünden fiziksel yaralara, elektronik işi de göz bozukluklarına yol açabilmektedir. Asya ve Pasifik Kadınları Kaynak Toplama Ağı Raporu'na bakılırsa, Malezya, Filipinler ve Hong Kong'daki benzer firmalardaki işçilerin yarısında olduğu gibi, Kore'de Amerikan mülkiyetindeki bir firmada çalışan işçilerin yüzde 95'inde bir yıl içerisinde göz bozuklukları görülmüştü (a.g.y, s. 108). Swasti Mitter, Filipinler'deki ihraç ürünleri işleme bölgelerinde bir kadın işçinin çalışma "yaşamı"nın yaklaşık 4 yıl olduğunu bildirmektedir. Bazen kadınlardan aralıksız 48 saat çalışmaları istenmekte, onları uyanık tutmak için uyarıcılar verilmektedir. Bazı şirketler kadınların kısırlaştırılması için teşvik primleri sunmaktalar. İşçiler eski sanayileşmiş ülkelerde emek maliyetlerinin önemli bir kısmını oluşturan hastalık ödeneği, annelik yardımları ya da ücretli izinler gibi hiçbir yardım alamamaktadır ve sendikalar da baskı altındadır (1986, s. 55). Ancak bu, Güney'deki kadın işçilerin kendilerini savunmak için mücadele etme yolunu denemedikleri anlamına gelmez.

> *İşe başladığım zaman patronların büyük baskısını hissettiğimiz gün gibi açıktı. Hedeflere ulaşmak, dinlenme zamanımızda çalışmak zorundaydık... Bir arkadaşıma bu konuda yapılan bir şey olup olmadığını sorduğumda, bana sendikadan söz etti.*
>
> (Ariffin ve Lochhead, 1988, s. 61'de)

> *Sana söyleyeyim, sendikada aktif olmanın şakaya gelir yanı yoktur. Kendi departmanımda kaç defa oradan oraya nakledildiğimin hesabını şaşırdım... Daima pis işlere veriliyordum...*
>
> (a.g.y. s. 66)

> *Sendika görevlileriyle konuşmak gerçekten zordur. Onlarla kafede karşılaşırsanız şaka üstüne şaka yapar, ama büroda karşılaşırsanız yüzünüze bile bakmazlar...*
> (a.g.y. s. 75)

Malezya'daki kadın işçilerin bu açıklamaları, kadın ve işçi olarak yüz yüze geldikleri sorunları bütün çıplaklığıyla ortaya koymaktadır. Bu denli yüksek oranda sömürülebilen ve sömürülen işçiler eski sanayi ekonomilerinde yaşayan işçilerden çok az sempati görmektedirler. Eski, güçlü derecede sendikalaşmış işçiler, emek piyasasının değişen yapısına ayak uydurmakta çok yavaş davranmaktadırlar. Erkek işgücüyle birlikte anılan eski ağır işlerin yerini yeni teknolojiler almıştır ve bilgisayarlaşma firmaların daha az stok tutarak daha esnek biçimde çalışmalarını sağlamıştır. Kuzey'de işçilerin mücadeleleri açısından çok elverişli bir alan olduğu görülen genişleyen piyasalardaki dev sanayi tesisleri ve büyük kâr marjları artık yok olmaktadır. Artık firmaların, muazzam bitmiş ürünler, hammaddeler ve parçalar stokuyla işlettikleri büyük miktarda sermayeleri yoktur. İşgüçleri, ağırlıkla erkeklerden oluşan "çekirdek işçiler" ile kıyıda köşede kalmış, günübirlik ve part-time işlere itilen kadın işçiler, etnik azınlık kö-

kenli işçiler ve eski işinden atılmış erkek işçiler arasında giderek bölünmektedir (Wheelock, 1990; Jenson vd., 1988).

Sendikalar yavaş yavaş, marjinalleşmiş siyah ve kadın işçiler problemini kabul etmeye başlıyorlar, ancak işçi mücadelesi hâlâ kapitalizmin kolayca dayanışmayı parçalamak üzere kullanabileceği cins ayrımcılığı, ırkçılık, etnik köken ve milliyetçilikten kurtulabilmiş değildir. Kapitalizmin emeği dünya çapında manipüle etmesi, gerek ırk, milliyet, cins, din ve etnik köken gerekse fiziksel uzaklıkla bölündükleri için işçilerin kötü ücret ve çalışma koşullarına karşı birleşmelerini zorlaştırmaktadır. İşçiler kolektif kuvvetlerine yeniden kavuşacaklarsa, kadınların da yeni proleteryanın omurga kemiği olarak tanınmaları gerekecektir. Sosyalistler; yabancılaşmış ve sömürü altındaki bir işçi sınıfı kapitalizmi devirecekse, bu gücün ağır sanayideki beyaz, Avrupalı erkekler kadar Güneydoğu Asya'daki genç kadınlar ya da Avrupa'da hastane hizmetlileri olarak çalışan siyah kadınlardan da oluşabileceğini hâlâ kabullenemiyorlar.

1988'de Malezya'daki Elektrik Sanayii İşçileri Sendikası'nın üyelerinden yarısından fazlası kadındı. Hindistan'da dünyadaki en çok sömürülen işçilerden bir kısmını oluşturan 40.000 kadın ev işçisi bir sendika kurdular. Meksika'da çoğu kadın 5 bin kişi Giyim İşçileri Sendikası'nı kurdu. Dünyanın her tarafında kadın işçi örgütleri fışkırıyor ve bunların pek çoğu Kuzey ile Güney arasında bağlantı kurulmasını sağlıyorlar (Mitter, 1986; Sen ve Grown, 1987). Endüstriyalizmin ilk dalgasındaki Kuzeyli işçilerden farklı olarak, Güneyli işçiler sömürgelerden elde edilecek ucuz mallarla satın alınamazlar. Güney'in işçilerinin, sömürünün hızını kesecekleri "periferi"leri yoktur ve kadınlar hem kadın hem işçi olarak iki kat daha fazla sömürülmektedirler.

Yumuşak Başlılık Bir Silahın Namlusundan Çıkar

> *Çok sayıda devletin militarizasyonu Üçüncü Dünya ülkelerindeki ihracata yönelik büyümenin başlıca sonuçlarından birisidir.*
> (Swasti Mitter, 1986, s. 58)

Askeri harcamalar yirminci yüzyılın Pandora Kutusu haline gelmiştir.
(Gita Sen ve Caren Grown, 1987, s. 67).

Pek çok Güney ülkesindeki işgücünün (kadın ve erkek) uysallığını sağlayan etmen, bu ülkelerin şaşırtıcı derecede yüksek askeri harcamalarıdır. Politik ve ekonomik istikrar son kertede bir silahın namlusuyla sağlanmaktadır. Malezya, Güney Kore ve Endonezya gibi Pasifik kıyısının yeni sanayileşen ülkelerinin savunma bütçeleri muazzam oranda artmıştır.

Çok sayıda Güney ülkesi (Tayland, Endonezya, Singapur ve son zamanlara kadar Filipinler) ya askeri yönetimlerle ya da ordu desteğindeki sivil diktatörlerle yönetilmektedir. Latin Amerika'nın da aynı oranda acı bir askeri baskı tarihi vardır. Global eşitsizlik ve militarizm kısır bir döngü içerisindedir. Kapitalizmin Güney'in emek gücünü sömürmesi ve kaynaklarını yağmalaması, insanlar topraklarından atılıp kendilerine yetecek kaynaklara ulaşmaları engellendikçe yoksulluk doğurmaktadır. Yoksullar çare olarak popüler protesto eylemlerine, gerilla mücadelesine ya da suç işlemeye sarıldıkları zaman da hükümetler korkunç acılar ve zulümler dayatıp askeri baskı yoluna başvurmaktadır. "Serbest ticaret"in genişlemesi neredeyse kaçınılmaz bir biçimde, kapitalizmin çıkarlarını zorunluluk halinde her türlü araçla (mali teşvikler, rüşvetler, işkence, baskı, diktatörlük) savunacak bir ayrıcalıklı elit kesimle desteklenmektedir.

Ordunun gücünü ve sadakatini korumak para demektir. Bir defa kullanılabilecek petrol kaynağının sömürülmesiyle elde edilen petrodolar borçları orduya harcanmaktaydı. Güney'deki silah harcamalarının oranı 1965'te yüzde 6'dan 1982'de yüzde 20'ye çıkmıştır. 1985'te Kuzey'in askeri "yardımı", Kuzeyli silah imalatçılarının kasalarını doldurmaya yaramanın dışında, Güney'e bütün yardımların yüzde 43'ünü oluşturmaktaydı (Maycock, 1989). Yoksullar iyice yoksullaşırken, ordu giderek daha fazla ve daha iyi donatılıyordu. Gün geçtikçe egemenliğini artıran militarizm maşo kültürünü de pekiştirmekte, kadınlara yönelik cinsel ve fiziksel baskıyı artırmaktadır. El Salvador, Guatemala ve Şili'de kaybolanların analarının tanıklık ettiği gibi, pek çok insanın yanı

sıra insan hakları da silahın ve asanın gölgesinde yok olmaktadır.

Latin Amerika, özellikle Şili'deki dehşet verici monetarist deneyle, dizginlenmemiş kapitalizmin en baskıcı etkilerini yaşarken, geçmiş 10 yılda ihracata yönelik gelişme kampanyası bütün Güney'i acılara boğmuştur. Kapitalizm, emirlerine uymayanların geçim olanaklarını yok ederek uluslararası bir terörist gibi yeryüzünde kol gezmektedir. Dr. Peter Draper'ın *Guardian*'a yazdığı bir mektupta ifade ettiği gibi (7 Aralık 1990), serbest ticaret bu kadar iyi bir şeyse niçin savaş gemileri ve denizaltılarla zorla uygulatılması gerekiyor? Amerika Birleşik Devletleri'nde 1988 Ticaret Antlaşması Yasası, Amerikan korporasyonlarının faaliyetlerini "haksız yere" engelleyen ülkelere karşı misillemelerde bulunulabileceğini bildirmektedir.

Sömürülen İşçiler Ve...

Brezilya, dört rakamlı bir enflasyon oranıyla bir ölçüde sakatlanmakla birlikte, hızlı sanayileşme ve GSMH'nın büyümesi temelinde ihracata yönelik ekonomilerin en başarılılarından birisiydi. Gelgelelim, Brezilya deneyimi, kapitalist dünya sistemiyle etkileşimin doğal zenginlikleri olan bir ülkeyi toplumsal ve ekolojik bakımdan nasıl harabeye çevirebileceğini göstermektedir. Brezilya, yağmur ormanı dışında, milyonlarca dönümlük sürülmemiş, ekilebilir araziye sahiptir. Yılda iki-üç hasat toplandığından şehir pazarlarında bol ürün bulunabilmektedir. Şeker, soya fasulyesi, portakal özsuyu ve kakao ihraç eden Brezilya, dünyanın en büyük sığır sürülerine sahiptir. Bu servete karşın, Brezilya'da beş yaşının altındaki bütün çocukların üçte biri kötü beslenmektedir. Ekim 1990'da Sao Paulo'da toplanan Yiyecek ve Tarım Örgütü (FAO) seminerine göre, her yıl ölen 350.000 çocuktan yüzde 60'ının ölüm nedeni kötü beslenmedir. Nüfusun üçte biri yeterince yiyecek bulamazken, kuzeydoğuda yaşayanlar güdük gelişmenin yükünü çekmektedirler. Büyük şehirlerde çok geniş *favelas* (kulübe şehirler) vardır ve yoksul ailelerin milyonlarca çocuğu sokaklarda uyumaktadır. *Favelas*'taki pek çok yoksul ailenin reisi, ma-

şizma kültürünün ağırlığını hissetmekte olan kadınlardır.

Bu sıkıntılar doğrudan doğruya kapitalist şirketlerin ucuz emek sağlama gereksinimiyle ilintilidir. Ucuz emek sağlamanın yolu, sendikalara karşı ağır baskı politikası uygulamak ve toprağı küçük sayıdaki özel ellerde toplamaktan geçer. Portekiz sömürgecilerinden miras kalan bu sistemde toprağın yüzde 90'ına nüfusun yüzde 10'u sahiptir. Sonuç, on dokuzuncu yüzyılda İngiltere'de yaşanan koşulların (kendi geçim araçlarını elde edemeyen çok sayıdaki topraksız insanın iş aramak için şehirlere taşınmaya zorlanması) yeniden ortaya çıkmasıdır (O'Connor, 1989). Bu insanlar iş bulmayı başaramazlarsa yiyecek alacak parayı bulamaz ve açlıktan ölürler. Umutsuzluk içindeki insanlar suç işlemeye yönelmekte, altın bulma umuduyla yağmur ormanının yolunu tutmakta ya da tahıl yetiştirmek için birkaç dönüm toprak temizlemektedirler. Yoksullar feodal toprak sahipleri ile ucuz emek arayan uluslar arası sermayenin istekleri arasında kapana kısılmışlardır; ormanın ve ormanda yaşayan insanların geleceğini bu üç grup (yoksullar, toprak sahipleri ve sermaye) tehdit etmektedir.

...*Yanan Ormanlar*

Amazon'un yerli halkları daima burada yaşamışlardır; Amazon bizim evimizdir. Onun sınırlarını iyi biliriz, bize ne sunabileceğini de sınırlarının ne olduğunu da iyi biliriz. Ormanlarımız yok olursa bize yaşam kalmaz. Yaşamı memleketimizde sürdürmek isteriz. Ormanın bize sunacağı her şeyi alıp yağmamızın ganimetleriyle maddi rahatlık içinde yaşamaya şehre gitmenin bize hiçbir yararı yoktur... Bugün ormanımız bir şiddet diyarıdır. Yoksulluk, kokuşmuşluk, adaletsizlik ve en temel güvenliğin olmayışı şiddet doğurmaktadır.

(Evaristo Nugkuag Ikanan, COICA, Amazon Havzası Yerli Örgütleri Merkezi Başkanı, 1990)

Ikanan, altı milyon kişinin öldürüldüğünü bildirerek Amazon halklarının yaşamına ilişkin dehşet verici bir tablo ortaya koymaktadır. Rasgele cinayetler yaygındır ve ormanda fiilen hiçbir yasa işlemez. Kolombiya'da duruşmaya çıkarılan bir katil, Kızılderili öldürmenin suç olduğunu bilmediğini söylemişti. Ikanan, Amazonları orada oturan sakinler olarak görmeyen insanların ırkçılığına dikkat çekmektedir: "Amazon, bizi görmek istemeyenler, bizi ölü ya da diri topraklarımızdan atmanın parmakla gösterilecek bir kahramanlık olduğunu düşünmeye devam edenler için boştur." Ikanan, kereste ormanlarının köle emeğiyle kesildiğini, genç kadınların toprak sahibinin evde çalıştırma ve cinsel isteklerine maruz kaldıklarını anlatmaktadır. Otoriteler kerestenin köle emeğiyle kesildiğini bilirler, "ancak gözlerini kapatırlar, çünkü... toprak sahibi emek için para ödemek zorunda kalırsa yerel ekonomi çöker... Amazon'daki gelişme için ödediğimiz bedel budur" (Ikanan, 1990, s. 12).

Amazon'daki yağmur ormanı katliamının temel nedeni, Richard Sandbrook'a göre, ormanın temizlenmesinin ancak yüzde 10'unu oluşturan ağaç kesmeler değildir *(Independent on Sunday,* 13 Ekim 1990). 1978'de Perulu bir ormancılık uzmanı, Peru kerestesinin ancak yüzde 6'sı piyasaya ulaşırken bir yılda 250-300.000 acre ormanın yanarak kül olduğunu hesaplamıştı (Ikanan, 1990). Büyük çiftlik işletmek ya da kereste için temizlenen orman çok kısa dönemli bir ekonomik görüşü temsil etmektedir. Ikanan, "ilk ormanın ihtiva ettiği bitkiler, meyve ve fındıklar, kökler, kuşlar ve hayvanların besin değeri"ne karşılık temizlenen her hektar ormanın verimsizleşmeden önce yalnızca 25 kilo et ürettiğini hesaplamıştır. Kaldı ki orman temizlemenin yararları hükümete gitmez. Brezilya'da ormanın temizlenmesi için verilen bir hükümet sübvansiyonu ilk ormanın hızla yok olmasına, toprak temizlemelerine muazzam miktarda para yatırılmasına yol açmış, ancak kısa dönemli kârlar zenginlerin cebine gitmişti. 5 milyon hektarlık bir bölge, Brezilya ekonomisine 5.6 milyon dolara *mal olarak* çiftlik hayvanlarına ayrılırken, özel mülk sahipleri korkunç kârlar elde etmişlerdir (Shanmugaratnam, 1989).

Nature dergisinde çıkan bir makalede, kesilen keresteyle bir ke-

reliğine 1.000 dolar gelir sağlanırken, bir hektarlık Peru yağmur ormanının her yıl 650 dolar gelir getireceği hesaplanmaktaydı (Akt. Tickell, 1989). Brezilya kauçuk toplayıcılarının lideri ve Orman Halkları Birliği Başkanı Chico Mendes, kauçuk ve Brezilya fındığı toplamanın uzun dönemli olarak toprak temizlemekten 20 kat daha kârlı olduğunu hesaplamıştı (Mendes, 1989, s. 62). Ancak ormanı savunmak, Kızılderililer adına olduğu kadar kauçuk toplayıcılar adına da ölmeyi kabul etmekti. Nitekim Mendes Aralık 1988'de yerel çiftlik sahipleri tarafından katledilmişti. Aralık 1990'da bir çiftlik sahibiyle oğlu bu cinayetten dolayı 19 yıl hapse mahkûm edildiler. İlk defa bir *mandante*, toprak anlaşmazlığı yüzünden işlenen bir cinayetin planlayıcısı, yargılanıp mahkûm edilmişti. Bu mahkûmiyetin bir örnek oluşturacağı ve Brezilya'da geçmiş yılda 1.500 can almış olan katliamı hafifletmeye katkıda bulunacağı umulmaktaydı.

Brezilya Cumhurbaşkanı Fernando Collor de Melio da Çevre Bakanlığı'na radikal bir yeşil olan Jose Lutzenberger'i getirmiştir. Lutzenberger, bir zamanlar çokuluslu bir şirketin kimyasal gübrelerinin promosyonunu yapmış olan bir yeşildir. Toprak temizlemeye verilen sübvansiyonlar kaldırılmıştır. Tarım üretiminden vergi alınırken, altın kazıcıların pompalarını çalıştırmak için gerek duydukları dizel yakıt tahsisi kaldırılmıştır. Kızılderili liderler hâlâ oldukça sinik tavırlar içerisindedirler ve Brezilya'daki şaha kalkmış enflasyonun insanları ormana sürüklemeye devam edeceğini düşünüyorlar. "Servetimizin kaynağı, kültürlerimizle geleneklerimizin temeli olan ormanlarımızı, göllerimizi, nehirlerimizi ve pınarlarımızı barındıran bu dev büyüklükte ama hassas yaşama sistemini koruyup muhafaza etmek amacıyla", Kızılderililer, kauçuk toplayıcılar ve nehir kıyısı toplulukları arasında bir ittifak oluşmuştur (Mendes, 1989, s. 85).

Ağaç kesmek, enerjiyi etkin kullanan Japonya'nın çok geniş ormanlarını el değmemiş biçimde tutarken, kâğıt hamurunda dünya piyasasının yüzde 40'ını erittiği Güneydoğu Asya'da çok daha ciddi bir problemdir (Shanmugaratnam, 1989). Endonezya ormansızlaşma oranında Brezilya'dan sonra ikinci sırada yer almaktadır; ancak, Scoot Paper şirketinin Kıbrıs büyüklüğündeki bir

orman alanını kesme planından vazgeçtiği ve Irian Jaya mangrov ormanları* yerli halkların kampanyasıyla bir Malezya kereste şirketinin elinden kurtarıldığı zamanlarda olduğu gibi, yağmur ormanı kampanyacıları bazı küçük başarılar elde etmişlerdi. Hükümet mangrov ormanlarında kimsenin yaşamadığını iddia ederken, Malezya Wetland Bürosu Üniversitesi, orada 11.000 kişinin yaşadığını saptamıştı (Leonard, 1990). Taşeron ağaç kesme şirketleri şimdi, bir Ulusal Komisyon tarafından "ülkeyi bir uçtan öbür uca dolaşan soyguncu baronlar" diye tanımlandıkları Papua Yeni Gine'ye taşınmışlardır. Ağaç kesme şirketleri görevlileri rüşvet vermekte ya da ormana ulaşmak için yerel köylerin başkanlarına parasal gelir vaat etmektedirler.

Papua Yine Gine'de ağaç kesmeyle ilgili olarak bir çevre vergisi yürürlüğe girdiği halde, şirketler kerestenin değerini küpmetre başına 10 dolar olarak belirleyerek, bundan kaçınmaktalar. Benzer bir uygulamaya, kabile halklarının Japon ağaç kesme firmalarına karşı mücadeleye giriştikleri Sarawak'da rastlanmakta. Ağaç kesme operasyonları Birmanya'ya da sıçramıştır. Birmanya'daki askeri hükümet, Uluslararası Af Örgütü'nün kayıtlarına göre binlerce insanın işkenceden geçirilip öldürüldüğü bu ülkede askeri hâkimiyetini artırmak için döviz bulma kozunu oynamaktadır (Leonard, 1990).

1987'de Birleşmiş Milletler Yiyecek ve Tarım Örgütü'nün Ormancılık Departmanı bir Tropikal Orman Hareket Planı'na öncülük etti. Bu plana göre ülkelerin, çevreye en az zararı vererek kendi topraklarındaki yağmur ormanlarından ticari açıdan yararlanmaları özendirilecektir. Aslında çevrecilere göre, 8 milyar dolarlık plan, yardımın ormanları kesmeye yönelik ticari projelere akıtılmasıyla "ağaç kesicileri sözleşmesi"ne dönüşmüştür. Uluslararası piyasalarda satılan tropikal kerestesi muazzam miktarda döviz getirdiği için, hükümetler döviz elde etme fırsatlarını hiç kaçırmıyorlardı. Gene de mekanik kesim yüzünden yüzde 40-50'si heba olduğundan, kerestenin ancak yüzde 5-10'u piyasaya ulaşmaktadır. Hükümetler böylesi sınırlı ve kısa süreli ekonomik ya-

* Tropikal bölgelerde kıyı ve bataklıklarda yetişen, uzun ve kavisli toprak üstü kökleriyle dip çamuruna tutunan bitkilerden oluşan ormanlar (ç.n.)

rarlar uğruna dev orman bölgelerini gözden çıkarmaya isteklidirler, çünkü kereste, yerli halkların kendini idame ettirebilen ekonomilerinden farklı olarak, denetleyebildikleri oldukça gözle görülür bir ihraç malıdır:

> Öbür yandan odun dışı kaynaklar büyük sayıda geçim çiftçiliği yapan kişi, orman toplayıcısı, komisyoncu *(sic!)* ve dükkân sahibi tarafından toplanıp yerel pazarlarda satılmaktadır. Bu desantralize ticaret ağlarını gözlemek son derece zordur ve ulusal muhasebe şemalarında göz ardı edilmektedir.
>
> (Tickell, 1989)

Yağmur ormanı problemleriyle ilgili tartışmaların çoğunu erkekler (hükümet liderlerinden büyük çiftlik sahipleri, altın kazıcıları, kauçuk toplayıcılar ve yerli halkların erkek liderlerine kadar) yürütmektedir. Yağmur ormanında ya da topraksız yoksullar arasında sanki hiç kadın yaşamıyor gibidir. Feminist coğrafyacılar Janet Townsend ile Jennie Bean, temizlenmiş toprağın ekiminde kadınların rolünü inceleyerek dengeyi yeniden sağlamaya çalışmışlardır. Townsend ile Bean, Meksika'nın bir bölgesinde kadınların temizlenmiş toprağı ektiklerini, ama bunu yaparken bazı yararlı orman ürünlerini koruduklarını saptamışlardı. Bu inceleme 300'ü aşkın bitkinin kadınlar tarafından ekilip yetiştirildiğini gözler önüne seriyordu. Gene de kadınların toprakla "yumuşak temasları" çok zayıftı ve erkek egemenliğindeki büyük çiftlik ekonomisinin tehdidi altındaydı *(Guardian*, 4 Ocak 1991).

Eski sanayi ülkelerinde ormanları kurtarmak amacıyla yağmur ormanı halklarıyla birleşmeye yönelik aktif kampanyalar yürütülmektedir. Gerek yağmur ormanı hükümetleri gerekse bizzat yerli halklar bu girişimleri kuşkuyla karşılamışlardır. Hükümetler, Batılı ülkelerin tarih boyunca bütün geniş yapraklı ormanlarını soyduklarına ve böylece ekonomik yarar elde ettiklerine dikkat çekmektedirler: Bu "bir defa kullanılabilecek" zenginlikten Güney halkları niçin yararlanmasındı? Yağmur ormanı ülkeleri, zengin ülkelerin kirletmeye devam ettikleri "akciğerler"i niçin korusunlardı? Örneğin Endonezya, 1-3 milyon insanın çalıştığı orman sanayiinden 4 milyar dolar kazanmaktadır.

Yağmur ormanı halkı, mülkiyetin "dost" ellere verilerek, ormanların korunmasını amaçlayan doğa karşılığı borçla alışveriş yapma ve diğer projelerle ilgili önerilerden de kaygı duymaktadır. Toprağın kendilerine ait olduğunu, hükümetlerin, bankaların ya da destekleyici çevre gruplarının toprağı satın almaya hakları olmadığını savunmaktadırlar. Yerli halklar hükümetlerinin aldıkları borçlardan hiç pay alamadıklarını düşünüyorlar, öyleyse niçin bu borcun bedelini canları ve topraklarıyla ödemek zorunda kalsınlar? Toprak mülkiyeti "kötü borçlardan iyi aktifler" çıkaran bankalara geçtiği için, doğa karşılığı borçla yapılan alışverişler özellikle öfke uyandırmaktadır. Satın alınan toprak kâğıt üzerinde korunması gerektiği halde, yerel denetimden çıkmakta ve "politik ve ekonomik güç merkezlerinin emirleri" altına alınmaktadır *(Green Line,* No: 77, 1990, s. 6). Borçla alışveriş projeleri, fiilen, bankaların, bir yandan yerel halkın geçimini sürdürme zorunluluğunu göz ardı eden bir ekolojik sömürgecilik biçimini dayatırken, öbür yandan yardım kuruluşları ya da başka kaynaklar aracılığıyla kayıplarının bir kısmını telafi edebilmesinin bir aracıdır (Cartwright, 1989). Yağmur ormanının sorunlarına çözüm bulmak için ilkin borç krizi sorununa çözüm bulmak zorunda kalacağız.

Borç Krizi

> *Bu savaş Brezilya'yı, Latin Amerika'yı ve pratik olarak bütün Üçüncü Dünya'yı yıkıyor. Ölen askerlerin yerini çocuklar, yaralı milyonların yerini işsiz milyonlar almıştır; köprülerin yıkılmasının yerine şimdi fabrikalar, okullar, hastaneler ve bütün ekonomiler yıkılmaktadır. Bu, Amerika Birleşik Devletleri'nin Latin Amerika kıtasına ve Üçüncü Dünya'ya karşı açtığı bir savaştır.*
> (Brezilyalı sendikacı Luis "Lulu" Silva; akt. *Green Line,* No: 77, 1990, s. 6)

Luis Silva'nın değindiği savaş, bir "Üçüncü Dünya Savaşı" olarak gördüğü borç krizidir. Silva'nın değindiği Üçüncü Dünya

ülkelerinin tırmanan borçları, uluslararası kapitalizmin global genişlemesinin bir parçasıydı ve 1990'a gelindiğinde 1 trilyon dolara çıkmıştı. Batı'daki bankalardan alınan kolay krediler Güney ülkelerinin gereksindikleri şeyleri (tıbbi malzeme, teknoloji) ya da gereksindiklerini sandıkları şeyleri (silahlar, zengin elit kesimlere hitap eden lüks mallar) almalarına olanak tanıyordu. Özellikle askeri hükümetler, yoksul insanların ve yağmur ormanlarını sömürülmeleri karşılığında silahlara muazzam miktarlarda para harcıyorlardı. Kuzey, tarım ürünlerinin ya da hammaddelerin fiyatını aşağı çekmeye zorladığı ya da yoksul ülkeler gerek halkın gerekse toprağın sömürüsünü artırarak üretimi genişletmekten başka seçenek bulamadığı zaman, tırmanan borçları finanse etmek daha da güçleşmektedir. Borç kriziyle fiilen bir "ekosid finanse edilmektedir" (George, 1988, s. 155).

Borç ödemelerini yapamaz duruma gelmek de söz konusu ülkeleri kendi halklarına kemer sıkma önlemleri dayatmaya, böylece onları yoksulluk batağına iyice itmeye zorlamaktadır:

> "Gelişme" süreçlerinin yakın tarihi, yoksulların, kaynaklara ulaşma olanaklarını azaltan, çevrelerini tahrip edip kirleten, işlerini ve yiyecek tüketimlerini borç ödemeleri karşılığında rehine koyan politikaları hedef alan mücadeleleriyle doludur.
>
> (Sen ve Grown, 1987, s. 39)

Dünyadaki yoksul insanların çoğunluğunu kadınlar oluşturduğu sürece, borç krizinin toplumsal ve ekonomik etkilerini en ağır biçimde hissedecek olanlar yine kadınlardır.

Kuzey'de faiz oranlarının yukarı çekilmesi şeklindeki monetarist politikanın izlenmesiyle borç krizi daha da ağırlaşmıştır (Nicholas Costello vd., 1989). 1980'lerin başında Amerika'da faiz oranları neredeyse yüzde 20 yükselirken, meta fiyatları yüzde 20 düşüyordu. Aynı zamanda Amerika Birleşik Devletleri'ndeki en büyük yedi bankanın kârı 1970'te yüzde 22'den 1981'de yüzde 55'e, 1982'de yüzde 60'a çıkmıştı (Shiva, 1989, s. 220). Güney'in en yoksul ülkeleri, zengin Kuzey'e net sermaye ihracatçıları durumuna gelmişlerdi: Açık 1981'de 7 milyar dolardan 1985'te 74 milyar dolara çıkıyordu. 1989'da Latin Amerika ihraç kazançların-

dan üçte birini borç ödemelerine ayırmaktaydı. Batı bankaları gelişmekte olan ülkeleri çok fazla zorladıkları ve böylece ödemelerin yapılma olasılığı belirsiz görünmeye başladığı zaman kumarhane ekonomisi neredeyse durma noktasına gelmişti. Borçların yeni bir takvime bağlanmasıyla yeni bir krizin patlak vermesinden kaçınılabildi, ancak durum hâlâ çözümsüz.

Borç krizi hem çevrenin hem de kadınların sömürüsünü artırmıştır. İhracat yaparak büyümeye yönelik umutsuz çabalarla çevre bozulmakta, aşağılanmakta ve aşınmaktadır. Kadınlar hem fabrikalarda hem de evlerinde ucuz emek gücü olarak kullanılmaktalar. Marie Mies, Narsapur'da dantel yapımıyla ilgili klasik incelemesinde (1982), sözde "boş zaman"larını dantel örmekle geçiren 100.000 kadının, onlara çok küçük bir ücret ödendiği halde, bölge açısından ciddi bir ihraç sanayiini oluşturduğunu saptamıştı. Bazı ülkelerde kadınlar daha doğrudan "ihraç malı" olarak sömürülmektedirler: Yoksulluk, patriyarkallik ve borç krizi el ele vermiş, kadınları bir insani "piyasa ürünü" (köle ve fahişe) olarak sömürmektedirler.

Nihai Piyasa Ürünü: Kadınlar

> *Filipinler'de fahişeliğe... Başkan Marcos'un 20 yıllık diktatörlüğünde fazlasıyla tolerans gösterilmişti; dış borç yüküyle kıvranan bir ülke için önemli bir dış gelir kaynağı olarak aktif biçimde özendirilmekteydi fahişelik.*
>
> (Tonette Raquisa, 1987, s. 218)

> *Burada bir genç kız bulmak bir paket sigara almak kadar kolaydır... Gerçek Thai sıcaklığını veren küçük köleler.*
>
> (Hollanda seyahat acentesi broşürü; akt. Truong,1990, s. 178)

> *Filipin kadınlarının meta olarak kullanılmalarını kuvvetle protesto ediyoruz; ticari-*

leştirilmiş evlilik döngüsünde kâr peşinde koşturan işletmelerin ambalajlayıp pazarladığı...
ERKEK-DÜZENİNİN KADINLARI ALIP SATMASINA SON! FİLİPİN KADINLARININ IRKÇI SÖMÜRÜSÜNE SON!
(Filipin Kadınları Örgütü GABRİELA'nın açıklaması, 8 Temmuz 1986)

Antropolog Claude Meillassoux, kadınların ilk meta; gelin ve emekçi olarak pazarlanıp mübadele edilen ilk "mal" olduklarını ileri sürmüştür (1981). Benzer bir kadın ticaretine, kadınların satılıp evlilik ya da köle emeği tuzağına düşürüldükleri Asya, Afrika, Latin Amerika ve Çin'de hâlâ rastlanmaktadır. Dünyada hâlâ en azından 200 milyon köle vardır ve bunların çoğunu kadınlarla çocuklar oluşturmaktadırlar. Son zamanlarda, yalnızca Londra'da en azından 3.000 kadın ev "kölesi" olduğu hesaplanmıştır. Sözü edilen bu kölelerin pek çoğunun hiç yasal statüleri yoktur ve korkunç sıkıntılara katlanmaktadırlar. İki Kuveyt prensesinin hizmetçiliğini yapan bir kadın, maruz kaldığı tacizler için 1990'da High Court'ta 300.000 sterlin tazminat almaya hak kazanmıştır.

Güney'den, asıl olarak Güneydoğu Asya'dan kadın "ithal edenler" Kuzeyli (en çok Norveç, Almanya ve Avustralyalı) beyaz erkekler olduğundan, evlilikle yapılan kadın ticaretinde ırkçı bir eğilim gözlenmektedir. Kadınlar "erkekler için hazırlanmış" kataloglarda işsiz bir Batı Alman'ın bile ödeyebileceği fiyatlarla pazarlanmaktadırlar (Mies, 1986, s. 138). Pek çok örnekte bu kadınların sonu yeni "efendi"leri tarafından fahişelik yapmaya zorlanmak ya da ev ve seks köleleri haline gelmek oluyordu (Mies, 1986; Raquisa, 1987). Kadınlar yalnızca "ihraç malı" olarak değil, erkek turistlere cazip gelecek bir şey olarak da "pazarlanmaktadırlar". Güneydoğu Asya'da kadınlar, kapitalizm, patriyarkallik ve militarizm arasında kapana kısılmış durumdadırlar. Tayland'da seks turizminin gelişmesi geleneksel bir militarizm kültünü ve kadınlar üzerindeki erkek egemenliğini yansıtmaktadır; burada karıların ve metreslerin sayılarının artırılması askeri cesaret kanıtı olarak görülmekteydi (Truong, 1990). Kadınları erkeklerden daha dünye-

vi ve onlardan aşağı olarak, dolayısıyla bir haz kaynağı olarak gören Budist bakış bu tabloyu daha da kuvvetlendiriyordu. Bütün bölgenin ortak özelliği olan patriyarkal ve dinsel görüşler Güneydoğu Asya'daki Amerikan ekonomik ve askeri egemenliğiyle birleşmiş, 1950'ler ve 1960'larda Kore ve Vietnam savaşlarıyla iyice pekişmişti.

Filipinler'de Clark ve Subic Koyu'ndaki dev Amerikan üsleri ile Tayland'ın "R-R" (Dinlenme ve Eğlenme) yeri olarak popülerlik kazanması cinsel hizmetlere yönelik bir talep doğurmuştu (Raquisa, 1987). Güneydoğu Asya kadınlarının ünlü "yumuşak başlılığı" ve "memnun edilme istekliliği" turizmin dramatik bir biçimde gelişmesine katkıda bulunmuştu. 1986'da Tayland'ın turizmden elde ettiği gelir, geleneksel pirinç ihracatının iki katına çıktı, oysa 1970'te bu iki alandaki kazançlar yaklaşık olarak eşit durumdaydı. Tayland'ın döviz kazançlarında kadınlar giderek önemli bir yer tutmaktaydılar: 1986'da turizmden sağlanan gelir, yine çok sayıda kadın çalıştırılan tekstil sanayiinin gelirine eşit düzeydeydi.

Hem Tayland'da hem de Filipinler'de hükümet ile turizm acenteleri, Tayland Havayolları'nın "tatlı hostesler"inden servislerin, fiyatların ve adreslerin liste halinde sıralandığı apaçık seks turizmi broşürlerine kadar uzanan yöntemlerle fahişeliğe göz yummaktadır. Seks sanayiinin "cazibeleri", isteyerek ya da istemeyerek muazzam sayıda erkek ziyaretçiyi bölgeye taşıyan paket tur düzenleyicileri, otel zincirleri ve havaalanı şirketlerinin kârlarına kâr katmaktadır. 15-34 yaş arasındaki bütün kadınların yaklaşık yüzde 8'ini temsil eden 800.000 kadar Taylandlı kadın, fahişe olarak çalışmaktadır (Truong, 1990). Marie Mies'in bildirdiğine göre, yalnızca Bangkok'da seks sanayiinde 200.000-300.000 kadın çalışmaktadır. Çocuk fahişeler de yaygın bir olgudur; hem kadınlar hem çocuklar seks kölesi olarak satılmaktadırlar. Tayland geleneğine göre bir bakirenin kızlığını bozmak erkeklerin ömür sürelerini artırdığı ve onlara mertlik kazandırdığı için bakirelerin fiyatı özellikle pahalıdır.

Fahişelik; erkeklerin kadınlar üzerindeki cinsel egemenliğine büyük ağırlık veren maşizmo kültürüyle, Tayland kadınlarının

cinsel hazırlık (ve isteklilik) kanısıyla ve bunun kadınların acı çekecekleri kırsal yaşamdan daha iyi bir yaşam olduğu argümanıyla da haklı çıkarılmaktadır. Bu gerekçelerle kadınların istekleri ve kendi yaşamlarına yön verme hakları görmezlikten gelinebilmektedir:

> Fahişeliği yoksulluk kültürüne ve egzotikliğe bağlayarak insan onuru sorunu gölgede bırakılmakta ve nötralize edilmekteyken, Tayland kadınları yerel girişimcilerin yatırım yapıp kâr elde edebilecekleri, zengin müşterilerin hiçbir suç işlemeden cinsel fantezilerini gerçekleştirerek toplumsal ve ekonomik güçlerini uygulayabilecekleri "yeni bir otlak" olma özelliğini kazanmaktadırlar. Yoksulluk kültürünün ve parlak bir imaj olan egzotikliğin arkasında gizli olan, fahişe emeğinin birikimi sürecidir: Yönetici sınıf üyelerinin fahişe emeğinin devşirilip kullanılmasına dolaylı ve dolaysız katılımları ile çizgileri belirsiz bir hukuksal yapı bu süreci alabildiğine kolaylaştırmaktaydı.
>
> (Truong, 1990, s. 180)

Güney'deki ülkelerin kadınların bedenlerini sömürmelerine dikkat çekerken, fahişeliğe Kuzey'de de aynı ölçüde sık rastlandığını ve aynı ölçüde militarizm ve kadınların cinselliği üzerindeki erkek egemenliğiyle el ele gittiğini akılda tutmak önem taşımaktadır. Pek çok Kuzey şehrindeki "kızıl ışık" bölgeleri de turistler için çekici yerlerdir. Güneydoğu Asya ile dünyanın diğer köşelerindeki durum "en eski mesleğin" bir uzantısından öte bir şey değildir; uluslararası kapitalizmin ürettiği eşitsizlikler ile umutsuzca uluslararası ekonominin içinde kalmaya çalışan hükümetlerle yönetici elitlerin ekonomik çıkarları bu olguyu yoğunlaştırmaktan başka bir etkide bulunmuyorlardı. Erkeklerin askeri üniformalarının, dev malikânelerinin ve uzun Limuzinlerinin bedelini ödeyebilmeleri için kadınların bedenleri sömürülmektedir.

Kadınlar, seks ihraç eden ülkelerdeki GABRİELA gibi kadın örgütleri ile seks ithal eden ülkelerdeki kadın örgütleri arasında bağlar kurarak seks sanayiine karşı birleşiyorlar. Bununla birlikte, onu destekleyip ayakta tutmaya yarayan bütün sömürgen kurumlar yok edilmedikçe seks sanayii de yok edilemez.

> *Patriyarkalliğin ve kapitalizmin yarattığı* bütün *sömürgeleştirici ayrılıklar ortadan kaldırılıp aşılmadığı sürece, bölünmez olan insan özü ve insan onuru uğruna verilen mücadele de kazanılamaz.*
> (Maria Mies, 1986, s. 230)

Dünya kapitalist ekonomisinin, sonunda herkese bonbon şekeri* dağıtacak "sihirli bir makine" olmadığı kanıtlanmıştır. Tam tersine: Başka insanlar ve ülkeler yoksul olduğu *için* bazı insanlar ve ülkeler zengindir. Hazel Henderson'un savunduğu gibi (1990), sanayi kapitalizminin "bir kerelik bir tarihsel süreç" ve istikrarsız bir süreç olduğu görülmüştür. Sanayi kapitalizmi Güney açısından, sınai gelişme olmadan doğal kaynakların çıkarılması, ekonomide hiçbir kapitalist dönüşüm olmadan sermaye dolaşımının büyümesi gibi bir sonuç doğurmuştur (Shanmugaratnam, 1989). Dünya piyasası, "açlığın önlenmesi isteniyorsa Afrika'nın kendi ürettiğini tüketmeye, kendi tükettiğini üretmeye başlaması gerektiği"ni ileri süren Afrika Komisyonu gibi organların argümanlarının aleyhine işlemektedir. 1980'deki ihracata yönelik büyüme politikasının destekleyicilerinden birisi olan Dünya Bankası, 1990 yılında piyasa çözümünün yoksul ülkelerde işe yaramadığını kabul etmek zorunda kalmış ve şu öneriyi getirmişti: Mali desteğin ticari sektörden çekilip kamu sektörüne ve emek-yoğun işletmelere kaydırılması, sağlık, eğitim ve beslenme gibi temel hizmetlere daha fazla finans kaynağı ayrılması gerekmektedir.

Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Komisyonu 1987'de, çevrenin ve kalkınmanın, kendini idame ettirebilmeye göre ayarlanmış yeni bir uluslararası ekonomik sistemle bağlı olduğunu düşünen Brundtland Raporu'nu yayımlamıştı. Bu raporda ekonomik kararlarda çevrenin de hesaba katılması gerektiği ileri sürülmekteydi. Teknoloji, kaynakları muhafaza etmeye ve temel gereksinimleri (iş, yiyecek, enerji, su ve halk sağlığı) karşılamaya göre yönlendirilmeliydi. Bu önlemlerin hiçbirisi "serbest" kâra yönelik piyasayla bağdaşmaz. 1980'deki Brandt Komisyonu gibi Brund-

tland Raporu da gözünü Kuzey'den gelecek inisiyatiflere çevirmektedir. Brandt Komisyonu raporunun aldığı tepkiler bir gösterge sayılırsa, Brundtland Raporu da öngörülebilir bir gelecekte dünya ekonomisini hiçbir açıdan etkileyemeyecektir. Öbür yandan, Brundtland Raporu'nun Kuzey'le Güney'in "Ortak Bir Gelecek"e sahip olduklarını göstermeye çalışması, bu geleceğin mutlaka eşit bir gelecek olduğu anlamına gelmez.

1990'daki Birleşmiş Milletler İnsani Gelişme Raporu'na göre 1 milyar insan mutlak yoksulluk koşullarında yaşarken, yaklaşık 2 milyar insan da içecek güvenli su bulamamaktadır. Her gün 800 milyon kişi açlıkla pençeleşmekte, 1 milyon kişi günü evsiz geçirmektedir. 14 milyon çocuk hâlâ on beşinci doğumgününü görmeden önce ölmektedir. Durumun 1960 yılından beri Latin Amerika ve Afrika'da yaşayan pek çok insan açısından daha da ağırlaşmış olduğu kabul edilmektedir. 1990'da bir grup İngiliz İşçi Partisi milletvekili, GSMH'sı düşen ülkelerde yaşayan insanların sayısının bu dönem içerisinde on iki kat arttığını saptamıştı ve zenginliğin yoksullara da "damlatıldığını" gösterir hiçbir kanıt yoktu. 1981'de Birleşmiş Milletler on yıl içerisinde 2 milyar insanın içecek güvenli su bulmasını amaçlayan bir kampanya başlatmış olduğu halde, 1991'e gelindiğinde 1,977 milyar insan hâlâ bekliyordu ve halk sağlığındaki durum da iyice bozulmuştu. Nüfus artışına bağlı olarak temiz su kampanyası 700 milyon, halk sağlığı önlemleri de 250 milyon insana ulaşmıştı.

Gerçekte, Kuzey'den Güney'e "bir damla akıtmak"tan çok, kanalın Güney'den Kuzey'e aktığı görülmekteydi. Gerçi yardım programlarıyla bazı kaynaklar Güney'e aktarılmıştı, ama bu yardımlar, Kuzey'in 1988'de Güney'den çektiği 32.5 milyarı kapatamazdı. Bu tablo yoksullardan zenginlere doğru muazzam bir servet aktarıldığını göstermektedir ki sonuçta yoksullar, kadınlar ve çevre üzerindeki baskının artmasından başka bir durumla karşılaşılamaz. Hükümet yardım programları da genellikle yardımda bulunan ülkelerin ekonomik çıkarlarıyla bağlantılıydı. Bir incelemede, dünyanın en yoksul ülkelerinden birisi olan Bangladeş'e yapılan Avrupa Ekonomik Topluluğu yardımının dokuz yıl içerisinde yüzde 20'sinin harcandığı, ucuz yerel kaynaklar karşısında

Avrupa'dan gelen satıcı firmaların tercih edildiği saptanmıştı. Ülkeye ulaşan yiyecek yardımları da büyük oranda hükümet ve kamu sektörü görevlilerine dağıtılıyordu *(Guardian,* 4 Ocak 1991).

Güney halklarının yaşamlarını yoksulluk içinde ya da ekolojik tahribatla birlikte sürdürmeleri için hiçbir mali neden yoktur. Dünyanın bir yılda silah üretimine ayırdığı trilyonlarca dolarla Güney ülkelerinin borçlarının neredeyse hepsi silinebilir. Dünya toprağının üst tabakasının güven altına alınması için yılda yalnızca 9 milyar dolar, ormanların eski durumuna dönmesi için 3 milyar dolar, çölleşmenin durdurulması için 4 milyar dolar, gebelikten korunma önlemlerinin karşılanması için 18 milyar dolar, temiz su için 30 milyar dolar harcanması yeterli olacaktır (Myers, 1990). Kaynakların askeri harcamalara ayrılması, nükleer füzelerin birkaç dakika içerisinde Avrupa'dan Moskova'ya ulaşabilmesini sağlarken, Afrikalı kadınlar her gün su getirmek için saatlerce yürümek zorundadırlar. Bu önceliklerin saptanması bir piyasanın "tarafsız kararları" değil, güçlü ilkelerdeki güçlü insanların kararlarıyla olmaktadır. Kapitalist sistemi ve bu sistemin dünya çapındaki birikim ve yoksullaştırma ağını yönlendiren etken işte bu güçlerin cins, ırk ve sınıf çıkarlarıdır (Wallerstein, 1983).

Dünya çapındaki kapitalizmin gelişmesine karşı koymak kadınların, yeşillerin ve sosyalistlerin ortak davalarıdır. Hem endüstriyalizm hem de kapitalizm gezegenin düşmanıdır, ancak bunlar, kocaman bir global ekonomik, toplumsal ve politik iktidar yapısı oluşturmak üzere diğer etkili güçlerle (feodalizm, patriyarkallik, sömürgecilik, emperyalizm, militarizm, ırkçılık) birleşmişlerdir. Bazı yeşillerin düşündükleri gibi, endüstriyalizmden vazgeçilmesiyle gezegenin ve onun üstünde yaşayan insanların çektikleri sıkıntılar sona ermeyecektir. Ortada yapısını bozmamız gereken çok daha geniş bir sistem vardır. Savaş uzun ve çetin geçecektir.

Global piyasadan yarar sağlayanlar, dünya ekonomisinin merkezlerindeki ucuz mal ve hizmet bulan insanlarla bu mal ve hizmetleri sağlayan çokuluslu şirketlerdir. Bu Kuzey'in zengin, beyaz ülkeleri (ve daha sonraları katılan Japonya) ile bu ülkelerde yaşayan zenginler için, çok sayıda erkek ve bir miktar kadın için hızlı

zenginleşmenin yaşandığı bir dönemdir.

Kaybedenler ise erken sanayileşen ülkelerin düşük ücretli işçileriyle işsizleri, yeni sanayi ülkelerindeki işçiler, piyasalara ulaşamayıp ellerinde hiçbir geçim aracı bulunmayanlar ve gezegenin kendisidir. Uluslararası kapitalizm, insan ırkının yaklaşık yedide birini servete boğarken, başka bir yedide birini mutlak yoksulluğa sürüklemiş; bir yandan "sahip olanlar"ın birikim sağlamasını sağlarken, diğer yandan "olmayanlar"ın elinden sahip oldukları çok az şeyi de almıştır. Güney'in ıstırabı, denetleyip etkileyecek hiçbir mekanizma bulamadığı, Kuzey'in çekip çevirdiği bir ekonomik sisteme hapsolmasıdır. Kuzey Güney'e hammaddeleri için bir erzak deposu, atık maddeleri için bir çöp kutusu, ucuz emek kaynağı ve fazla malları için hazır bir damping yeri olarak gereksinim duymaktadır. Güney "gelişecek" olursa Kuzey'e sağladığı bu ekonomik avantajlar ortadan kalkar. Öbür yandan Kuzey, şimdi Güney'e daha temel bir anlamda da gerek duymaktadır. Azgelişmiş Güney, Kuzey'in kararmış akciğerlerinin yerini alacak yeşil "akciğer" olarak gereklidir. Kuzey'in Güney'in azgelişmişliğinin korunmasında hem ekolojik hem ekonomik çıkarı vardır.

Güney halkları toprak, iş ve kaynak temelinde mücadelelere girişmişlerken, biz Kuzey'dekiler, kadınları, yoksulları, Güney'i ve gezegeni tehdit etmekte olan iktidar yapılarını yıkmak için çalışmak zorunda kalacağız. Güney, uluslararası kapitalizmin sıkıcı ve tekdüze işlerinden kurtulmak istiyorsa, "uluslararası ve cinsel işbölümünün, bunun yanında *hem* gelişmiş *hem de* azgelişmiş dünyalardaki meta üretiminin koyduğu sınırları aşmak" zorunda kalacaktır (Mies, 1986, s. 232). Şu anda Kuzey'deki politik sistemler kapitalizmin ve rekabetçi piyasa sisteminin göz boyamaları ile vaatlerine değişik oranlarda boyun eğmiş durumdadırlar. Meydan okuyuşumuzu başlatmamız gereken nokta da burasıdır.

VI. PİYASAYA MEYDAN OKUMAK

Batılı erkek kafaların propaganda ettiği modern yaradılış miti, doğanın, kadınların ve Üçüncü Dünya'nın feda edilmesine dayanmaktadır. Yirminci yüzyıl sonunun sorunu yalnızca dışlanan bu kesimlerin yoksullaşması değildir; söz konusu olan, doğadan, sınai olmayan ve ticari olmayan kültürlerden vazgeçilebilmesidir. Dikkate alınan yalnızca piyasadaki fiyattır.

(Vandana Shiva, 1989, s. 221)

Ekonomik bir kuram olarak sosyalizm... ölmüştür. Şimdiki tartışma ne tür bir kapitalizm istediğimiz konusudur.

(John Elkington ve Tom Burke, 1987, s. 252)

Vandana Shiva'ya göre, kapitalist piyasa ekonomisi, Batılı erkek kafasının yumurtladığı bir modern "yaradılış miti"dir. Elkington ve Burke'e göre ise biricik alternatiftir. Gerek devlet sosyalizminin gerekse refah sosyalizminin piyasa önünde teslim bayrağını çektikleri konusunda Elkington ve Burke'le hemfikir olurum: Çünkü devlet sosyalizmi sanayi kapitalizminin üretkenliğiyle yarışamamış, refah sosyalizmi ise varlıklı bir vergi tabanı yaratmak için her zaman asalak biçimde kapitalizme bel bağlamıştır. Yirminci yüzyılın son onyılları, "serbest" denilen piyasanın yalnızca global topluluk üzerinde ekonomik egemenliğe değil, aynı zamanda, özellikle İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri'nde yarı dinsel bir dogma katına da yükselmesine tanıklık etmiştir.

Piyasa ideolojisinin zafer kazandığını söylemek, piyasa sisteminin pratikte farklılık göstermeyen, evrensel bir model olduğunu ima etmek anlamına gelmez. Tam tersine, İskandinavya'nın refah sistemlerinden tutun, Almanya'daki toplumsal piyasa sistemine kadar, piyasanın işlemesinin çok farklı yolları vardır. Ekonomistlerin klasik piyasa sistemi modeli, her zaman için işlerin eksiksiz bilgi ve rekabet koşullarında nasıl yürüyebileceğine ilişkin "ideal" bir model olmuştur. Piyasa sisteminin pek çok alternatifi bulunmakla birlikte, Elkington'la Burke'ün işaret ettikleri gibi, sosyalizmin çöküşüyle beraber piyasa ideolojisinin çok az sayıda alternatifi kalmış gibi görünmektedir. Son kertede hangi ilkenin (toplum ilkesi mi piyasa ilkesi mi) egemen olacağı konusunda piyasa ve toplum etkenleri arasında uzlaşmaların bulunduğu yer neresidir? Klasik piyasa ideolojisinin özellikle global bağlamda, politik ve ekonomik kararların alınmasında başat dinamik haline geldiği göz önünde bulundurulduğunda bu sorun özel bir önem kazanmaktadır.

Shiva'nın belirttiği gibi, piyasa ideolojisini kapitalist sanayi ekonomilerindeki erkekler yaratmıştır. Kapitalist "serbest piyasa", kaynaklar, fabrikalar ve işyerlerinde özel mülkiyete dayanırken, üretimin ya da mal mübadelesinin biricik temeli kâr elde etmektir. Herhangi bir üretim kaynağına sahip olmayan ya da denetlemeyen çoğunluğun biricik telafi edici kaynakları ise ücretli iş bulma olanağıyla tüketim hazlarıdır. Hazel Henderson bu konuda şunları söylemiştir:

> Çarpıcı ölçüde fazla tüketim, piramitlerin inşa edilmesinden beri insan davranışının sürekli bir teması olmuştur. Bugün görece yeni olan şey, krallarla imparatorların aşırılıklarının şimdi çok sayıda insanın taklit edeceği genel bir model oluşturmasıdır.
>
> (1978, s. 340)

Yeşiller kapitalist piyasaya karşı tutum konusunda bölünmüşlerdir. Bazıları kapitalizmin "yeşilleşebileceği"ni ya da yeşilleşmeye özendirilebileceğini iddia ederlerken, bazıları tüketim toplumunun maddi olmayan insani değerleri bozucu bir yapı olduğu, global ölçekte en temel düzeydeki tüketim dışında hiçbir şeyin

kalıcı olamayacağı görüşündedirler. Bu konuda feministlerin düşünceleri de karışıktır. Bazılarına göre temel sorun eşit fırsat olanağıdır. Piyasa piyasa olduğu için değil, erkekler bundan oransız derecede yarar sağladıkları için mahkûm edilmektedir. Bazıları ise kadın yönelimli değerlerin kolektif ve eşitlikçi olduğunu, rekabetçi, sömürgen bir sistemle bağdaşmadığını vurgulamaktadırlar. Piyasanın çekici taraflarına kanmamış olan sosyalistler de piyasanın ürettiği kaçınılmaz eşitsizliklere dikkat çekerler.

Kapitalist piyasa sisteminin en önemli özelliği, yarattığı ve yok ettiği sınırlardır. Shiva'nın ileri sürdüğü gibi, nakit ekonomisi biçimindeki piyasa, yerel toplulukların ekonomik özerkliğini ortadan kaldırarak geleneksel kültür ve kaynakları geri plana iter. Kapitalizm aynı zamanda, ekonomik faaliyetin çevresine bir sınır koyar ve ücretli iş ya da satılık ürün biçiminde kendi sisteminde yer alacak kaynaklara sahip olmayanları piyasanın dışına atar. Bu sınır, çok sayıda kadını ve tanımı gereği yoksulları, Güneyli ve Kuzeyli yoksulları dışlayan bir sınırdır. Piyasa ayrıca yüklenmeyi kabul edeceği maliyetlerin çevresine de sınırlar koyar. Kadınların insan nüfusunun yeniden üretimi ve korunması amacıyla yaptıkları işlerin büyük bölümü gibi, çevre maliyetleri de çoğunlukla piyasanın dışında kalan konular sayılmıştır.

Kapitalist piyasaya feminist, yeşil, sosyalist bir meydan okuyuş, çevrenin geleceğinin güven altına alınabilmesini, kadınların çalışmalarının hesaba katılıp kadınların gereksinimlerine duyarlı olunmasını, gerek uluslar içindeki gerek uluslar arasındaki eşitsizliklerin azaltılmasını talep edecektir. Ben bu üç konuda da başarısız kalındığını ileri süreceğim. İlk meydan okumayla başlayalım: Kapitalizm yeşilleşebilir ya da yeşilleşmeye özendirilebilir mi?

Ekolojinin Meydan Okuması: Kapitalizm Yeşilleşebilir mi?

Katlamalı büyüme argümanı benim görüşümce tamamen gündem dışıdır. Bütün eğilimler daha küçük, daha etkili tesisleri göstermektedir. Bizim en önemli görevimiz giderek daha az şeyden giderek daha çok

şey elde etmektir. Sanayicinin misyonu budur... Biz erkek izciler olduğumuzdan değil... iyi iş yapmanın koşulu bu olduğundan.

(John Harvey-Jones, o zamanki ICI Başkanı; akt. Elkington ve Burke, 1987, s. 179)

İş ile çevre birbiriyle uzlaşamaz.

(Sir James Goldsmith, *İndependent on Sunday*, 21 Ekim 1990)

Harvey-Jones'un kapitalist sanayinin duyarlı esnekliğini temel alan iyimser görüşüne zıt olarak, Goldsmith, Ekim 1990'da "gezegeni kurtarmak" için sanayiden çekildiğini bildirmekteydi. Goldsmith'e göre, sanayinin "ekolojik fatura"sı sonraki kuşağa ödetilecekti ve bunun baş müsebbipleri otomobil sanayii ile nükleer sanayiydi. Goldsmith'in kötümserliğine karşın, IBM Başkanı, Prens Charles, o zamanki Tory Çevre Bakanı Chris Patten ile Jonathan Porritt, yeşilin kendileri açısından iyi olduğunu ilan eden işyerlerine hep birlikte yol gösteriyorlardı (Business in the Environment, 1990). Bu kampanyanın ilettiği mesaj, çevre ile iş dünyasının çıkarları arasında temel bir uzlaşmazlık bulunmadığıydı. IBM'de milyonlarca sterlinden Londra'daki St. Thomas Hastanesi'nde 70.000 sterline kadar uzanan bir çerçevede enerji tasarrufuyla parasal kaynak sağlanabilmişti. İşadamlarının çevresel etki değerlendirmeleri yaparak, hammaddeden tasarruf edecek kaynaklar tasarlayarak, zararlı maddelerin yerine yeniden kullanılabilir ve savurganlığı önleyici şeyler bularak gözlerini tasarruf olanaklarına çevirmeleri gerektiği ileri sürülmekteydi.

John Elkington ile Tom Burke 1987'de, sanayinin "para kazanıp çevreyi koruyabileceği"ni iddia ederek "yeşil şafak" kapitalizminin doğuşunu haber vermişlerdi. Çok sayıda çokuluslu şirketin yönetim kurulu odasında çevre sorunlarıyla ilgilenmek yönünde bir bilincin ve istekliliğin geliştiğine ilişkin kanıtlara dayanarak, kapitalizmin ekolojik krize çözüm bulmaya hazır olduğunu ve çözüm bulabileceğini savunuyorlardı. Yeşil, kapitalist bir geleceğin temelini yeni teknolojiler oluşturacaktı: Fiber optik, seramik,

biyoteknoloji, elektronik ve alternatif enerji. Firmalar daha az şeyle daha çok üretecekti. Japonya 1973'te yaşanan petrol şokundan sonra bir ton çelik üretmek için gerekli olan enerji miktarını yaklaşık yüzde 85 kadar azaltmış ve kişi başına enerji tüketiminde Amerika Birleşik Devletleri'nin yarısı kadar tükettiği halde "ekonomik mucize"sini gerçekleştirmişti. Kirlilik denetiminin kendisi de büyük bir iş alanını oluşturacaktı: ABD'de 167.000 kişiye iş yaratan 70 milyar dolarlık bir sanayiydi. 1990'da İngiltere'de "yeşil danışmanlık" şirketleri kurulmuştu ve firmalar güvenli yiyecek, ev ürünleri ve paketleme konusundaki tüketici kaygılarına duyarlı davranıyorlardı. Tuvalet kâğıdı yapımcılarıyla odun kömürü çıkaranlardan nükleer santral ve petrol alanına kadar bütün sanayiler çevre korumasına sadık kaldıklarını reklam etmektedirler.

Elkington ile Burke, dizginlenmemiş kapitalizmin hem gezegeni hem de kendisini yok edeceğini bilen uzak görüşlü sanayiciler arasında gözlenen bir iyi huylu yaratıcılık ve iyi niyet tablosu çizmektedirler. Onların iddialarına göre, yeşil kapitalistler bugükü ve gelecek kuşakların kendi işlerindeki "stake-holders"ler* olduklarını kabul etmeye hazırdırlar. Hem halkın düşgücüne hem de parasına el koyan Anita Roddick'in Body Shop'u yeşil kapitalizmin iyi bir örneğidir. Elkington ve Burke'ün yeşil kapitalistleri hiçbirzaman bir Bhopal ya da bir Seveso yaratmayacak, Ren'in 200 kilometrelik çevresindeki her şeyi öldürmeyeceklerdir. Onlar, Amstrad'dan Alan Sugar'ın güya yaptığı gibi, toplu üretilen taşınabilir nükleer silahlar piyasası olsaydı kendilerinin bu silahlardan satacaklarını asla ilan etmeyeceklerdir. Bununla birlikte, Elkington ile Burke, Amerika'nın Silicon Vadisi'nde yeraltı suyuna kimyasal maddeler karışmasından tutun, yine Amerika'da, her gün dünyayı yirmi defa dolaşacak kadar kâğıt kullanan bilgisayarların muazzam kâğıt tüketimine kadar, yeni teknolojilerin ekolojik açıdan bütünüyle problemsiz olmadığını da kabul etmektedirler. Saç kesme ve yapma gibi hizmet sanayilerinde bile milyonlarca litre kimyasal artık ortaya çıkmaktadır.

Elkington ve Burke'e göre, "çevresel açıdan emin olmayan faaliyetler son kertede ekonomik açıdan da güvenli bulunmadı-

* Stake-holder(s): Bahse yatırılan parayı tutan ve kazanan tarafa veren kişi(ler).

ğı"ndan bu doğrultudaki bir kirlilik uzun dönemli bir problem oluşturmazlar (1987, s. 210). Piyasa kendi dengesini bulmaya bırakılırsa, çevre sorunları kolayca çözülür. Nükleer santralları hizmet dışı bırakmanın ve atıkları elden çıkarmanın maliyetinin ticari açıdan kârsızlaşması (Amerikan nükleer sanayiinin keşfetmiş olduğu bir durum) nedeniyle İngiltere hükümetinin nükleer enerji sanayiini özelleştirme girişimine engel olunduğu zaman, bu savı destekleyecek kanıtlar vardı. Amerikan elektrik şirketleri de geleneksel tipte yeni elektrik santralları kurmaktansa, insanları daha az elektrik kullanmaya özendirmenin daha kârlı olduğunu saptamışlardı (Paehlke, 1989). Öbür yandan, Fransa'daki ulusallaştırılmış elektrik sanayii, Çernobil'e karşın Sovyetler Birliği'nin yaptığı gibi, yeni nükleer santrallar kurarak saldırgan bir politika izlemektedir. Gelgelelim, bu maliyetleri ilk "keşfeden" piyasa değil, Üç Mil Adası'ndaki felaket ile kirlilik maliyetleri sorununu ekonominin gündemine sokan anti-nükleer grupların uzun süreli kampanyaları olmuştu. Nükleer güç ayrıca herkesin gözle görebileceği bir ulusal sanayidir; bu sanayinin yol açtığı kirlilik yoksul ve uzak bir ülkeye taşınarak saklanamaz. Nükleer bir santral her zaman birinin kapısının eşiğinde, en çok sevdiği kumsalda ya da nehir vadisinde olur.

Eko-iyimser Julian Simon'ın eko-kötümser Paul Erlich'le uzun süreli bir bahsi kazandığı 1990 yılında piyasa çözümleri yeniden benimsenir olmuştu. Simon ile Erlich 1980'de, krom, nikel, kalay ve tungsten gibi madenlerin tükeneceği konusunda bir bahse tutuşmuşlardı. Erlich, bu madenlerin kıtlaşacağını ve fiyatın yükseleceğini düşünmüştü. Simon ise insan yaratıcılığının alternatifler çıkaracağı görüşündeydi. Bahsi Simon kazandı; fiyat yükselmemişti. Kuşkusuz, fiyat yükselmiş olsaydı, bunun nedeni kaynağı *zaten kıt* olması olurdu; piyasa gelecekte yaşanacak kıtlığı ya da gelecek kuşakların gereksinimlerini bugünden hesaplayamaz (Jacobs, 1991).

Kıtlık kapıya dayandığı zaman bile piyasa soruna bir çözüm bulamayabilir, bu olasıdır. Güney'de kuraklığın yükselttiği enflasyon, Simon'ın kuraklığı azaltıcı teknolojik yenilikler bulacak "insan yaratıcılığı"nı ortaya çıkarma açısından yavaş kalmıştı

(Shanmugaratnam, 1989). Gerekli teknoloji var olduğunda bile piyasa mutlaka bir çözüm bulamayabilir. Etyopya'da, teknoloji var olduğu halde, bütün ağaçlar yakılıp insanlar bunun yerine artık toprağı yeniden zenginleştirmekte kullanılamayacak gübreleri yakmaya zorlanana *kadar*, kahve sapı artıklarından yakacak üretmek "ekonomik" görülmüyordu. Piyasa uzun dönemde bir çözüm bulabilir, ama bir zamanlar birisinin söylemiş olduğu gibi uzun dönemde hepimiz ölmüş oluruz. Kısa dönemde piyasaya yeşil doğrultuda bir yön kazandırmak daha uygun düşecektir. Çevre krizine getirilen en dolaysız politik çözümlerden birisi, ekolojik yıkımın maliyetlerini pazar içinde kirleticinin kendisine ödetmeyi denemekti.

Bedeli Kirletene Ödetmek

> *Kirliliğin bedelini kirliliğe yol açanın ödemesi gerektiği ilkesinin hemen uygulanmasını istiyoruz.*
> (Alman Yeşil Partisi Programı, 1983, s. 30)

Marx kendi kapitalizm çözümlemesinde, Yeryüzü'nün ve işçilerin "bütün zenginliğin asıl kaynakları" olduğuna işaret etmişti. Yeryüzü, doğanın Sermaye'ye "parasız", "bedava bir hediye" olarak sağladığı "hammaddelerin atölyesi ve ambarı"ydı. Marx, "toprağın canlılığının sömürülmesi ve boşa harcanması" üzerinde duruyor, insanların şehirlere taşınmasıyla atık ürünlerin artık Doğa'da yeniden kullanılamayacağından yakınıyordu. Marx, Londra'da yaşayan 4,5 milyon insanın atık ürünlerinin "büyük masraf"la Thames'a boşaltıldığına dikkat çekmiş, hammaddelerin ancak fiyatları yeterince yükseldiği zaman yeniden kullanılabileceğini ("çözümü piyasaya bırakma"nın ilk eleştirisi) ileri sürmüştü. Bedeli kirletene ödetmek, hava kirlenene ve su cansızlaşana kadar piyasanın ekolojinin sahipsizliğine çözüm bulamayacağının itiraf edilmesidir.

Firmalar kirliliğe geleneksel biçimde bir "dışsallık" (yani, firmanın sorumlu olmadığı ve bilançoda masraf olarak yer almayan

bir şey) olarak yaklaşmışlardır (Kapp, 1978; Sagoff, 1988). Sonuçta, kirliliğin ve tükenişin cezasını çevre ve çevreden doğrudan etkilenen insanlar çekmişlerdir. Çevreyi "özgür biçimde" atıkları boşaltacak bir yer olarak kullanabilmek özel mülkiyetteki firmaların kârını artırır. Bir işyeri dışsallaştırıcı maliyetlerden kurtulabildiği sürece, ekonomik açıdan çevrenin ayaklar altına alınmasının durdurulması yönünde bir özendirici görmez. Bir kamu sanayii de kısa vadede dışsallıkları aynı derecede görmezlikten gelebilir, ancak bu maliyetler eninde sonunda temizlik operasyonları, hasta bakımı ya da şimdiki veya gelecek nüfusun erken ölümü biçiminde hükümetin sırtına yüklenecektir.

Profesör David Pearce ile meslek arkadaşları, hazırladıkları *Blueprint for a Green Economy* (Yeşil Bir Ekonomi Tasarısı) (1989) adlı raporlarında, gelecekteki çevre maliyetlerinin hesaba katılmamasının bir ulusun zenginliğinin yanlış bir tablosunu verdiğini ileri sürmektedirler. Daha doğru bir tablo elde etmek için, ulusal gelir (GSMH) ölçülerinden (GSYİH, GSMH) kirlilikle mücadele etmenin maliyetlerini çıkarmamız gerekmektedir. Böylece yaşamı idame ettirebilir bir gelir ölçüsü (yani, ekolojiye olumsuz etkilerde bulunmadan elde edilebilecek gelir düzeyi) bulabiliriz.

Bazı ülkeler ulusal hesaplarını çevresel etkiyi kabul ederek düzenlemeye çalışmışlardır. Japonya bir çevresel ulusal refah ölçüsü geliştirmeye çalışmıştır. Norveç, Kanada ve Fransa fiziksel tükenme ve terk edilmişlik düzeylerini (kullanılan ton kömür sayısı, havadaki kurşun miktarı, vb.) ölçmeyi denemişlerdir. David Pearce, bütün ürünlerin fiyatlarına bu ürünlerin hem şimdiki hem de gelecek kuşaklar açısından yarattığı "gerçek" çevresel maliyetlerin de yansıtılması gerektiği görüşündedir. Hükümetler bunu bir çevre kirliliği vergisi koyarak ya da "satılabilir bir permi" çıkararak (yani, atık boşaltmak, hammadde kullanmak isteyenlerin bu hakkı kullanmak üzere artırmaya girişebilmeleri) gerçekleştirebilir.

Piyasayı vergi koyarak etkilemek kesinlikle olanaklıdır. İngiliz hükümeti kurşunsuz petrole konan vergiyi azalttığı zaman, kurşunlu yakıttan kurşunsuz yakıta dönen arabaların sayısı ciddi ölçüde artmıştı. İsveç, Norveç ve Danimarka şimdiden çevre vergi-

leri koymuşlardır. Gene de vergiler soruna ancak bir yama vurabilir. Avrupa Komisyonu'nun 1990'da hazırladığı bir raporda, fosil yakıt kullanımı vergi artışıyla yalnızca yüzde 20 oranında düşerken, sera gazlarının yüzde 20 azalması için yüzde 421'lik bir karbon vergisi konulması gerekeceği hesaplanmıştı *(New Scientist,* 3 Kasım 1990, s. 38). Ayrıca, Amerika Birleşik Devletleri için, sera gazı tüketimini emin düzeylere indirmenin maliyetinin bütün ülkenin ulusal gelirine eşit olacağı (bir karbon vergisiyle gerçekleştirilemeyecek bir durum) hesaplanmıştır.

Bir verginin etkili olması ayrıca söz konusu ürünün ne kadar temel olduğuna, yoksullarla zenginlerin farklı kullanım kalıplarına bağlıdır. Fiyatı yüksek olduğu için uzun süre yoksullar pazarın dışında kalsalar bile, zenginler belki ekolojik bakımdan yaşamı idame ettiremeyen düzeylere kadar tüketmeye devam edebilirler. İşe gidip gelecek kadar yakıt, yemek pişirme ve ısıtma gibi temel bir kalemi oluşturuyorsa kısa dönemde yoksulların tüketmesi bile yüksek fiyatları önleyemeyebilir. Konut, boş zaman faaliyetleri ya da yiyecek gibi çevreyi kirletici etkisi daha az tüketimi kısabilirler. Vergi yoluyla "bedeli kirletene ödetme" politikası, özellikle yoğun gereksinim duyulan malların ancak küçük bir zengin azınlığın alabileceği kadar bulunması gibi bir sonuç doğurursa, bu ciddi toplumsal etkileriyle birlikte, fiyatların tavana vurmasından başka bir yere varmayacaktır.

Çok sayıda yeşil, satılabilir permi düşüncesini "kirletme hakkını satın almak" biçiminde yorumlayarak mahkûm etmiştir. İngiliz Doğa Koruma Birliği, katı koruma kurallarıyla çevre sorunlarını aşmanın teknik yollarını aramanın daha iyi bir yaklaşım olduğu kanısındadır (BANC, 1990). Aynı argüman çevre kirliliği vergileri için de geçerlidir: "Kirliliğin vergilendirilmesi değil, durdurulması gerekir" (Wall, 1990). Ceza koymak bile miktarlar aşırı yüksek olmadıkça çok etkili araçlar değildir. 1990'da Dünya Doğu Fonu'nun desteklediği Kadınlar Çevre Ağı'nın hazırladığı bir raporda, kimyasal atıkla zehirlenen bir nehri temizlemek için 10.000 sterlin ceza ve 200.000 sterlin tazminatla cezalandırıldığı halde, bir kâğıt fabrikasının bu cezalar ve tazminatı sorunu çözecek yeni malzeme almaktan daha ucuz bulduğu saptanmıştı. İngiltere'de

1990 yılında çıkarılan Çevre Koruma Yasası'yla çevreyi kirletme cezaları yükseldiği halde, "aşırı maliyet" gerektiriyorsa firmaların kirletici etkisi daha az teknoloji kullanmalarının zorunlu olmadığı belirtiliyordu: Hukukçulara hoş vakit geçirtecek bir "hile-i şeriye".

Kapitalist piyasa çevre sorunlarını teşviklerle bile çözemez. Kapitalist piyasa uzun dönemli korumaya göre değil, kısa dönemli kâr elde etmeye göre düzenlenmiştir. Permi, düzenleme ya da vergi getirmek kapitalist serbest piyasa düşüncesini temelinden yıkar; bunlar kârın azamiye çıkarılmasıyla bağdaşmaz. Rekabetçi bir piyasada çevre vergilerinden kaçarak, atık maddeleri sessiz sedasız boşaltarak ya da üretimi bu konularda fazla titiz olamayacak daha yoksul bir ülkeye taşıyarak diğer üreticilerin ayak bastıkları zemini yok etmek gibi bir özendirici olacaktır her zaman. Şu anda dünyanın her tarafındaki hükümetler çokuluslu korporasyonları "cazip görünmek" için kendilerini istekli göstermekte, girişim bölgeleri, vergiden muaf tatiller vaat etmekte ve gelen şirketlere hiçbir soru sorulmayacağı güvenceleri vermektedirler. Aynı biçimde Kuzey'de çok tehlikeli görülen mallar -böcek öldürücüler ya da gebeliği önleyici Depoprovera gibi- hâlâ Güney'e satılmaktadır.

İster *laissez-faire*, ister müdahaleci nitelikte olsun piyasanın bulacağı bir çözümde bedeli ödeyen, kirletenler değil, tüketiciler olacaktır. Yüksek hammadde fiyatları, vergiler, yeni donatıma yapılan harcamalar ya da cezalar yüzünden ürün tüketiciye ulaşana kadar fiyat iyice yükselecektir. Vergiler ya da bir ürüne eklenen diğer maliyetlerin yükünü, en ağır biçimde, ödeme gücü en az olanlar taşımak zorunda kalmaktadır (Elson, 1988; Stretton, 1976; BANC, 1990). Piyasa çözümü; şirketler, laboratuvarlar ve hükümetlerde çevreyi kirleten ürünleri ve faaliyetleri ortaya çıkaran insanların (asıl olarak erkeklerdir bunlar) aldıkları kararların bedelini tüketiciler (asıl olarak kadınlardan oluşur) ile yoksul insanların (bunlar da asıl olarak kadınlardır) ödeyecekleri anlamına gelecektir. Üretim kararları yine erkeklerin ellerinde kalırken, kadınlar yakıt gibi temel tüketim kalemlerinin artan maliyetlerini karşılayabilmek için ev bütçeleriyle hokkabazlık yapacaklardır.

Piyasada düzenlemeyi ya da müdahaleyi savunan yeşiller, yap-

tıkları önerilerin toplumsal sonuçlarının farkında olmalarına göre çeşitlilik gösterirler. Aynı durum piyasayı etkilemek için doğrudan tüketici eylemini savunan yeşiller açısından da geçerlidir.

Tüketici Aktivizmi

> *Tüketicilerin "yeşil" i satın almaya istekli olmalarının nedeni yalnızca kendi kişisel sağlıklarından duydukları kaygı değildir. Özellikle kadınlar, çevre kirlenmesinin gelecek kuşaklara yapacağı potansiyel etkiden ve gezegenin durumundan da kaygı duymaktadırlar.*
> (Alison Costello, Bernadette Vallely ve Josa Young, 1989, s. 88)

1991'de Mintel'in yaptığı bir araştırmada İngiliz halkının yüzde 63'ünün yeşil ürünleri almayı istedikleri saptanmıştı. Kadın Çevre Ağı'ndan (WEN) Bernadette Vallely'ye göre, alışveriş yapanlar/tüketicilerin yüzde 87'si kadın olduğu için, tüketici aktivizmi kadınları güçlendirmenin önemli bir kaynağı ve kadın hareketiyle çevre hareketini birleştirmenin bir yoludur. WEN, kadınların genel kaygılarını, çocuk bezlerinin beyazlığı, sağlığa uygun giysiler, yeniden kullanılabilen kâğıdın alınması ve aşırı ambalajlamanın kabul edilmemesi gibi sorunlar etrafında olumlu eyleme dönüştürmüştür. Yeryüzü Dostları gibi başka çevre grupları da geri verilmeyen şişeler ve güvenli yiyecek gibi tüketici sorunlarıyla ilgili kampanyalar yürütmüşlerdir.

Yeşil tüketici baskısı, özellikle CFCS'lerin ya da klorla beyazlatılmış kâğıt ürünlerinin kullanılmasına karşı çıkılması gibi kampanyalarda kuşkusuz olumlu sonuçlar üretmiştir. Etiketlerinde "katkı maddesi yoktur", "çevreye dost" ve "doğal" gibi yazılar bulunan mallar, birdenbire yerden mantar biter gibi yayılıvermiştir. Yumurtalar ve piliçlerle zehirli mikroplar bulunmasından tutun sığır etindeki BSE'ye sombalığı ve kepekteki kimyasal artıklardan meyve ve dondurulmuş yiyecekteki listeria mikrobuna kadar gü-

venli yiyecek konusunda çıkan "panikler" de tüketici bilincinin yükselmesine katkıda bulunmuştur. İşlenmiş yiyecek maddeleri de genellikle onları ilk bulan küçük kooperatiflerin zararına olarak, süpermarket raflarına girmeyi başarmıştır. Genelde aşırı ambalajlama hâlâ çok ciddi bir problem olmakla birlikte, fast-food şirketleri giderek zararlı etkisi daha az olan ambalajlara yönelmektedir. Yumuşak sabunlar ve kozmetikler Body Shop'a dev ticari başarılar kazandırmıştır. Yeşil tüketiciler, Amerika'da Ralph Nader ya da İngiltere'de Michael Young (Tüketiciler Birliği'nin kurucusu) gibi insanların savunduğu tüketici aktivizminin uzun tarihine dayanmaktadırlar.

Yeşil tüketici eylemi, farklı ürünler arasında marjinal bir tercihten tüketici baskısının çok daha politik bir biçimde kullanılmasına kadar uzanmaktadır. Çevre sorunlarına duyulan güncel kaygılar güçlü bir politik odak olmadan kolayca piyasanın avantajına çevrilebilir ve tüketimi azaltmak şöyle dursun, iyice artırabilir. Yeşil tüketicilik, şirketler yeşil kimliklerini sergilemeye soyundukları ve parlak yeşil dergiler insanları "akıllı alışveriş yapmaya" özendirdiği için muazzam yeni meta pazarları yaratmıştır. Yeryüzü Dostları her yıl "Yeşil Tüketim Ödülü" koyarak bu sürece katkıda bulunmuştur. 1990'da bu ödülü, daha fazla elektrik kullanımının global ısınmayı azaltacağını iddia eden bir mektubuyla Doğu Elektrik Şirketi kazanmıştı. İkinciliği alan da kâğıt yapımının sera etkisini dengelemeye yardım ettiğini savunan kâğıt şirketi Scott'du.

Tüketici gücünün çok daha etkili bir kullanımı tüketici boykotudur. Apartheid-karşıtı kampanyacıların Güney Afrika'ya yatırım yapan şirketlere karşı giriştikleri boykotlar ile üzüm toplayıcılara karşı insani olmayan davranışları protesto etmek üzere Kaliforniya üzüm üreticilerine karşı uygulanan boykotlar başarılı olmuştur. Güney Afrika'da tüketici boykotları siyahların mücadelesinin önemli bir parçasını oluşturmaktaydı; 1984'ten beri Siyah Tüketici Birliği'nin başkanlığını yürüten yazar Ellen Kuzwayo, siyah kadın tüketicilere "dev güçleri"ni kullanmaya özendirmiştir.

Maria Mies, Güney'deki üreticilerin mücadelesine omuz vermek amacıyla bir "tüketici kurtuluş hareketi" oluşturmaları için

Kuzey'deki orta sınıf tüketicilere çağrıda bulunmaktadır. Mies'e göre, tüketicilerin ezici çoğunluğunu onlar oluşturduklarından bu doğrultudaki bir harekete kadınlar öncülük etmelidir. Mies, bunun yalnızca güçlü ekonomilerdeki durumu iyi olan kadınlara açık bir hareket olacağını kabul eder, ancak bunu yanında bütün uluslararası kapitalizmin işlerin yolunda gittiğini göstermesine yardımcı olan etkenin kadınların tüketim "çaba"ları olduğunu savunur (1986). Mies'in iddiasına göre, zengin kadınlar ev kadını/tüketici rolleriyle, zengin kadınların tükettikleri ürünleri fabrikalarda, sağlığa aykırı koşullardaki işlerlerinde ya da ev işçileri olarak yapan yoksul ev kadınları/üreticiler kadar kapana kısılmışlardır. Mies son olarak, tüketimden kurtulmanın kadınların kurtuluşunun önemli bir boyutu olduğunu savunur ve işe hemen ne satın almamaya karar vererek başlayabileceğimizi ileri sürer: "Aşırı derecede gelişmiş ülkelerle sınıflardaki evlerde alınan ve tüketilen malların belki de yüzde 50'si yalnızca gereksiz olmakla kalmaz, aynı zamanda zararlıdır" (1986, s. 225). Yeşiller de bu savın kanıtlarını ortaya koymuşlardır.

Gönüllü Sadelik

İyi toplum zengin bir toplum olamaz.
(Ted Trainer, 1985, s. xii)

Bazı yeşiller, ağırlığın yaşamın nicelikli boyutundan niteliğe kaydırılarak kişisel yaşam tarzında yapılacak değişikliklerle piyasa sisteminin yıkılabileceği görüşündedirler (Elgin, 1981). Gönüllü sadeliğin temelini oluşturan fikir, aşırı bir maddi şeyler saplantısının insanoğlunun yaratıcı ve tinsel gelişmesini engellediği düşüncesidir (Schumacher, 1973). Large (1981), 1970'lerin sonuna gelindiğinde 15 milyon Amerikalının ekolojik bir yaşam tarzını benimsediğini iddia etmekteydi. Yankeloviç (1983) de eski sanayi ülkelerinde post-materyalist bir kültürün doğduğuna ilişkin kanıtlar bulmuştu. Eski Batı Almanya'da, insanların yaşam standartlarını düşürerek az gelir ve yüksek kişisel tatminle çalıştıkla-

rı, serpilip gelişmekte olan bir alternatif hareket vardır. Başka Batı ekonomilerinde de benzer bir alternatif sektöre rastlanmaktadır (Mary Mellor vd., 1988).

Gönüllü sadelik savunucularının ikilemi, sosyalistlerin hemen dikkat çektikleri gibi, iyi eğitimli orta sınıfın ilgilendiği bir alan olmasıdır (Weston, 1986). Bu, 1960'lardaki başkaldırıyı başlatan aynı grup; "geleceği güven altında" olan, her an cemaatine ve mesleğe geri dönebilecek insanlardır. Gönüllü sadelik ile maddisonrası değerlere kayış yalnızca maddi bakımdan iyi donanımlı olan insanların bir gerçekliğidir. Kendini yadsıma ve kendine yeterlilik doğrultusundaki bir mesaj çok az şeye sahip olanların gözünde bambaşka bir anlam doğurur. Ted Trainer'in söylediği gibi, "zenginliği terk etmek mi, önce sahip olmalıyız ki". Gönüllü sadelik doğası gereği bir tercih içerir; bu, Marx'ın sözünü ettiği "yoksulların doğal olmayan sadeliği" değil, tam tersine, zenginlerin doğal olmayan sadeliği olacaktır.

Bütün tüketici eylemleri (gönüllü sadelik, tüketici tercihi ya da boykotlar) kuşkusuz güçlü silahlardır, ne var ki başarılı olabilmelerinin tek koşulu piyasanın işlemesini durdurabilmeleri, en azından önemli ölçüde engelleyebilmeleridir. Piyasayla etkileşim, tek değer ölçüsü fiyat, tek ekonomik faaliyet motivasyonu ise kâr olan piyasanın kendi anlayışı çerçevesinde yürümek zorundadır. Feminist, yeşil bir sosyalist bu önermeye karşı çıkacak ve bazı şeylerin fiyatla ölçülemeyeceğini gösterecektir.

Fiyatla Ölçülemeyen Yaşam

> *Bizim toprağımız sizin paranızdan daha değerlidir. Bu edebiyen sürecek, yangın alevleriyle bile yok olmayacaktır. Güneş parladığı, sular aktığı sürece, bu toprak buradaki insanlarla hayvanlara can verecektir. İnsanların ve hayvanların canlarını satamayız; bu yüzden bu toprağı satamayız... Paranızı sayabilir, hatta onu çok kısa sürede yakabilirsiniz, ama yalnızca Yüce*

Ruh kum taneciklerini ve bu ovalardaki otların yapraklarını sayabilir.
(Karaayak Şefi, akt. McLuhan, 1971, s. 53)

Yeni Zelanda'daki kirlilikten arınmış çevre: Dağında içilecek temiz sular akar, ulusal parklara, patikalara, kumsallara, göllere, kocaman çam ve kayın ormanlarına gidilebilir; nükleer santral ve nükleer enerjiden uzak; bunların hiçbir değeri yoktu.
(Bir ulusun zenginliğinin nasıl hesaplandığını yorumlayan Marilyn Waring, 1989, s. 1)

Kapitalist piyasa sisteminin özü metalaşmadır: İnsan faaliyetleriyle doğal kaynakların pazarda alınıp satılan metalara dönüştürülmesi. İnsanlar, eylemler ve kaynaklar özsel değerleriyle, hatta insanlara doğrudan yararlarıyla değil, piyasa değerleriyle değer görürler. Kapitalizm bir kaynağa parasal bir değer biçerek onu fiilen ortak kullanımdan çıkarır. Kaynaklar özel mülkiyet ve denetime geçtikçe yalnızca paraya sahip olanlar satın alma "gücü bulabilir". Robert Tressell'in *Ragged-Trousered Philanthropist*'te (Yırtık Pantolonlu Hayırsever) uyardığı gibi, ona karşı çıkmazsak kapitalizm soluduğumuz havayı bile şişeleyip bize satacaktır. Belki havayı şişelemek kolay olmaz, ama suyu ve toprağı şişelemek kolaydır.

Uluslararası ticaretin en son hedeflerinden birisi Güney'in genetik mirasıdır. 1991'de, GATT görüşmelerinin yıllık turunda, genetik malzemenin biyoteknolojik gelişmesinin global bir patente bağlanması gerektiği önerilmişti. Bu, geliştirme çalışmalarında kullanılan orijinal genetik malzemenin, örneğin yeni tohumların bile "özel mülkiyet"e geçebilmesi anlamına gelecekti. Dünyanın genetik çeşitliliğinin çok büyük çoğunlukla Güney'de bulunduğu göz önüne alındığında, Kuzey'in biyoteknoloji şirketlerinin "özelleştirme"leri için çok geniş bir alan vardır. Bu durumda Güney ülkeleri, dünya tarım piyasalarıyla rekabete girişmek istiyorlarsa, kendi yerel türlerini Kuzey'deki tohum şirketlerinden almak zorunda kalacaklardır.

Bazı şeylerin (temiz hava, taze su, güzel bir manzara, barış, sessizlik, sevgi) fiyatla ölçülemez olduğunu saptamamız temel bir önem taşımaktadır. İnsan yaşamında fiyatla ölçülemeyecek, piyasa alanının dışında kalan pek çok şey vardır. Bunların en önemlilerinden birisi kadınların ev içindeki, geçim ve bakım çalışmalarıdır. Piyasa, kadınlardan her gün getirip kaynatarak üretmelerini istediği hazır temiz suyu "sunamayacağını" nasıl söyleyebilir? Dünyanın her köşesindeki kadınlar piyasa sistemini suçlayan canlı birer iddianamedirler:

> Kızılderili kadınları... yaşamı sürdüren ve gereksinimlerin karşılanmasını üreten kendi ekonomi anlayışlarıyla, kâr üretip sermaye biriktiren Batılı ekonomi anlayışına karşı çıkmışlardır.
> (Shiva, 1989, s. xvii)

Sınırların Dışında: Kadınların Çalışmasının Meydan Okuyuşu

> *İnsanın zihinsel ve fiziksel sürekliliği ile insanoğlunun beslenmesine önem verilmezse hiçbir ekonomi kalmaz.*
> (Hilkka Pietilä, 1987, s. 11)

> *Faslı kadınlar için yaşam yiyecek, ücret ve ne kadar asgari ölçüde olursa olsun geçinme mücadelesi etrafında dönmektedir... Geçinmek yaşamın temel kaygısı ve amacıdır. Kadınlar her şeyden önce ekonomik unsurlar olarak, dur durak bilmeden yoksulluğa, işsizliğe ve güvenliksizliğe karşı mücadele eden gelir, enerji ve çalışma kaynağı olarak vardırlar...*
> (Fatima Mernissi, 1988, s. 1-2)

Bir zamanlar bir sınıfta öğrencilere, erkekler bugünkü işlerini gereksiz şeyler için sürdürürlerken, evden ve aileden asıl olarak onlar sorumlu olduklarından kadınlara "aile" ücreti bağlamanın iyi bir düşünce olup olmadığını sormuştum. Erkek öğrenciler hayrete düşmüşlerdi, çünkü erkeklerin ailelerinin yararına karşılığını ala-

madıkları bir iş yapmaya istekli olmaları için neden göremiyorlardı, oysa bu durum çoğu kadın için gerçekliği yansıtmaktadır. Piyasanın koymuş olduğu en önemli sınırlardan birisi erkeklerle kadınların yaptıkları işler arasındaki sınırdır. Piyasa yalnızca kapitalist değil, aynı zamanda erkeğin damgasını taşıyan bir piyasadır (Armstrong ve Armstrong, 1988). Hangi tipte işin değerli görülüp buna bağlı olarak ücrete bağlanmasını erkeklerin belirlemesi, karşılığı ödenmeyen ev işleri yapan kadınların erkek ücreti ya da refah sistemi dışındaki kaynaklarda bağımsız bir haklarının olmaması anlamına gelir.

Güney'deki kadınlar açısından kaynaklara ulaşabilmek doğrultusunda bitmek bilmeyen bir mücadele söz konusudur. Kadınlar kırsal köylerde ve kulübe şehirlerde, erkekler savaşa gittiği, iş aramak için göç ettiği, ortadan kaybolduğu ya da alkol alışkanlığına yakalandıkları zaman kendilerine ve ailelerine bakmaya çalışmayı sürdürürler. Fas kadınlarını inceleyen Fatima Mernissi, "kadınların kıt kanaat da olsa geçinmek için sürdürdükleri günlük kavgada erkeklerin hiçbir rol oynamadıkları"nı saptamıştı (1988, s. 5). Kadınlar dünyanın rayından çıkmasını önleyen korugandır. Hiçbir şey yolunda gitmezse ailelerini beslemek için kendi bedenlerini satarlar. Kadınlar, özellikle ilkbaharda, büyüme mevsimi başlamadan önce para ya da yiyecek karşılığında kısırlaştırılmayı da kabul etmişlerdir (Asya ve Pasifik Kadınlar Kaynak Toplama Ağı, 1989, s. 75). Pazarda bir meta olarak asla alınıp satılmadığından kadınların yaptıkları işlerin büyük bölümünün karşılığı ödenmez. Tahıllar yetiştirilir, yemekler hazırlanır, yapılan elbiseler hemen kullanılır ve böylece kadınlar sağlıklı bir çocuğun, iyi pişirilmiş bir yemeğin ya da uzaktaki bir kuyudan getirilmiş birkaç litre suyun dışında elle tutulur bir "ürün" üretmemiş olurlar. Bu temelde kadınların yaptıkları işin çoğu sözcüğün tam anlamıyla hiçe sayılır.

Kadınların pazarın dışında ev ve geçim için harcadıkları saatlerce emek, dünyanın her köşesindeki toplumlar açısından muazzam bir kaynaktır. 1985'te Londra Büyükşehir Belediyesi, Londra'da her yıl 280 milyon saat çalışılırken bunun ancak 100 milyon

saatinin karşılığının ödendiğini hesaplamıştı. Amerika'da da yalnızca çocuk bakımının parasal değerinin GSMH'nın yüzde 50'sini tutabileceği hesaplanmıştı *(New Internationalist,* No: 181, Mart 1988). Yeryüzünün her tarafında kadınlar çok az bir karşılıkla tarımdan sanayiye, su taşımaktan öğretmeye kadar çok çeşitli görevler üstlenmişlerdir. İyi bilinen ve sık sık aktarılan bir istatistiğe göre, dünya gelirinin yalnızca yüzde 5'i karşılığında dünyadaki işin üçte ikisini kadınlar yapmaktadır ve kadınlar dünyadaki aktif kıymetlerin yüzde 1'inden azına sahiptirler. Rakamları ters çevirirsek, erkeklerin gelirin yüzde 95'i karşılığında dünyadaki işlerin üçte birini yaptıklarını ve aktif kıymetlerin yüzde 99'undan daha fazlasına sahip olduklarını görürüz. Kapitalist piyasa ekonomisinin işleyişiyle muazzam boyutlarda artan erkek egemenliğinin ekonomik gerçekliği işte böyeldir.

Sen ve Grown, kadınları, "yaşamak ve geçinmek için zorunlu olan gereksinimler"i karşılayan, "insan refahının menajerleri" olarak tanımlamışlardır (1987, s. 18). Buna ek olarak kadınlar, bireylerin duygusal gereksinimlerini karşılamaktan ve insan ilişkilerindeki çatışmaları en aza indirerek yerel topluluğun işlemesini sağlamaktan sorumludurlar. Patriyarkal ve kapitalist bir sistemde kadınların çalışması, kadınların boyun eğmek zorunda kaldığı egemenlik kalıplarını da yansıtır ve bunları yeniden üretir. Kadınların çalışması, sağlıklı bir işgücü ve yeni işçi kuşakları ürettiklerine bakılırsa, kapitalizme bedava emek de sağlamaktadır. Yine erkeklerin fiziksel ve duygusal desteği işlevini gören de kadınların çalışmalarıdır (Delphy, 1984). Kadınların çalışmaları, büyük oranda tanınmadığı ve karşılığı ödenmediği için, kadınların ücretli ekonomideki işlerine ek olarak yerine getirilmektedir. Çoğu kadın açısından bunu anlamı "çift vardiya"yla çalışmaktır (Sharpe, 1984).

Kapitalist piyasanın geçim ekonomilerine nüfuz ettiği yerlerde kadınların çalışmasının önemi çok daha belirgin bir biçimde görülür. Erkek ve kadın emekçilere ödenen ücretler, temel gereksinimlerinin kendi geçim ekonomileriyle karşılandığı *varsayımıyla* hesaplanmaktadır. Erkeklere bırakın ailelerini, kendilerini yaşatacak kadar bile ücret verilmez. Kadınlar ise bundan da daha düşük üc-

retler alırlar (Afshar, 1985, s. xv). Marie Mies bu süreci süper-sömürü olarak tanımlamıştır:

> Zorunlu emek zamanının üstündeki zamana ve emeğe /kapitalist tarafından/ el koyulmasına, *artı* emeğe el koyulmasına dayandığı için değil, insanların kendilerini yaşatmak ve geçindirmek için gerek duydukları üretim için *zorunlu* olan zaman ve emeğe el koyulmasına dayandığı için bu sömürüyü süper-sömürü olarak tanımlıyorum. Bu, büyüklüğü emekçinin "zorunlu" yeniden üretim maliyetlerine göre hesaplanan bir ücretle karşılanmamakta, asıl olarak kaba kuvvetle ya da baskıcı kurumlarla saptanmaktadır. Üçüncü Dünya üreticileri arasında yoksulluğun ve açlığın kol gezmesinin ana nedeni budur.
>
> (1986, s. 48)

Kadınların ve kadınların çalışmalarının gözle görülmeyişi tam da dünyadaki karar sistemlerinin özünü oluşturan etkendir. Çoğu ülkeler servetlerini, kadınların çalışmalarını kendi "üretim" tanımının açıkça dışında tutan Birleşmiş Milletler Ulusal Bilanço Sistemi'nden (UNSNA) yararlanarak hesaplarlar:

> Ekonomideki kalemleri üretip tüketmek, kesinlikle ve yalnızca ya işletme ya da hanehalkı bazında sınıflandırılabilir... Üreticiler ise eski kategoriye göre belirlenebilir.
>
> (Waring, 1989, s. 75)

Marilyn Waring, kadınların geçimlik işlerinin ("temel çalışma"diye tanımlanmaktadır) hiçbir değer taşımadığını, "çünkü temel üretim ile temel olmayan üreticilerin kendi ürünlerini tüketmelerinin ya çok az önem taşıdığını ya da hiç taşımadığını" duyduğunda "nefesinin kesildiği"ni anlatmaktadır (a.g.y. s. 78). Waring'in belirttiği gibi, UNSNA, ekonomik süreçte kadınların gözle görülmezliğini ve köleleştirilmesini kutsallaştıran bir patriyarkalliğin körlüğü ve cehaletini somutlamaktadır. Kadınların geçimlik, ev içi ya da bakım çalışmalarının tanınmamasının anlamı, erkek karar vericilerin ulusal ve uluslararası kaynakları dağıtırken kadınların yaptıkları işleri görmezlikten gelmeleridir.

Waring, Yeni Zelanda Parlamentosu Kamusal Harcamalar Komitesi Başkanı göreviyle, "çocuk bakımı binalarına gereksinim

duyulduğunu... kanıtlamanın neredeyse olanaksız olduğu"nu görmüştü." " 'aktif olmayan' ve 'bir işle meşgul olmayan' üreticiolmayanların (ev kadınları, anneler) anlaşılan herhangi bir gereksinimi olamazdı" (1989, s. 2). Waring, kadınların geçimlik çalışmalarının dikkate alınmamasının geniş geçim ekonomilerine sahip ülkeler açısından köklü sonuçlar doğurduğunu, çünkü onların yardım ya da borçlardan yararlanma şanslarının ülkenin gerçek üretken kapasitesinden çok insanların nakit gelir elde etme güçlerine göre hesaplandığını saptamıştı. Kadınların çalışmalarının da bu tür hesaplamalara katılması gerektiğini ileri sürmeye çalışırken, çıkardığı hayali hesaplarda toprak değerleri gibi şeyler yer aldığı halde, erkek istatistikçilerin her türlü engeli çıkardıklarını görmüştü Waring.

Kadınların gözle görülmezliği, yardım programlarında kadınların temiz suya ya da sağlıklı koşullara ulaşmak gibi temel gereksinimlerinin genellikle göz ardı edilmesi anlamına gelmektedir (Rao, 1989; Dankelmen ve Davidson, 1988). Bu durum, yalnızca Güney'deki kadınların bir problemi değildir. Doğu Avrupa'daki devlet sosyalisti ülkelerinin üretiminde de kadınların ev içi ve sağlık gereksinimlerine, gözardı edilmeseler bile, aynı ölçüde arka sıralarda yer verilmekteydi. Batı refah sistemlerinde erkeklerin ve piyasanın çıkarları kadınların "istekler"ini dışlayan ya da marjinalleştiren bir şekilde egemendir (Peattie ve Rein, 1983). Örneğin İngiltere'de, özel taşıta sahip olmayanlar (ki bunlar çoğunlukla kadınlardır) için özellikle kırsal alanlarda genel bir kamu ulaşımı sistemi bulunmadığı halde, her araba sürücüsünün "kendi" kapısına kadar döşenmiş bir yola sahip olma hakkı tartışmasız biçimde kabul edilmektedir. Bu yollardan sürücüler olarak kadınlar ve yayalar olarak kadınlarla çocuklar yararlanmakla birlikte, çocukların ve kadınların güvenliği, sürücünün engellenmeden geçme hakkı karşısında çok daha önemsiz sayılmaktadır. Kadın işçiler çocuk bakımı masrafları için çaba harcamak zorunda kalırlarken, 1991'de İngiltere'deki her aile, çoğunlukla erkeklerin kullandıkları şirket arabalarının vergi indirimi için her yıl 150 sterlin ödüyordu.

Lisa Peattie ile Martin Rein'in belirttikleri gibi, erkek/piyasa ekonomisi, insanların özgür tercihleriyle üretip tükettikleri varsa-

yımıyla işlemektedir. Sonuç olarak, "baskıdan ya da sadakat duygusundan kaynaklanan eylemlerle başa çıkmak zordur" (1983, s. 16). Bu da fiilen, ya gereksinim nedeniyle ya da erkeğin şiddet kullanması korkusuyla yapılan, kadınların çalışmalarının büyük bölümünü dışlamaktadır. İngiltere'de, kadınların yükümlülüğünde olduğu tartışmasız sayılan en kritik politika alanlarından birisi yumuşak bir ifadeyle "topluluk bakımı" denen, hastalarla yaşlıları kapsayan alandır.

Kim Bakar?

> *Hastaların ve yaşlıların bakıma gereksinmeleri vardır ve bu iş değişmez biçimde kadın akrabalardan beklenir. Bugünkü toplumsal hizmet politikalarında topluluk bakımına yapılan vurguyla bu beklenti iyice kuvvetlenmektedir.*
>
> (Sue Sharpe, 1984, s. 105)

İngiltere'de "demografik zaman bombası" (yani, emek darlığına yol açan doğum oranının düşmesi) konusunda pek çok tartışma yapılmaktadır. Bu sorunla ilgili ilk tartışmaların hepsi değilse bile çoğu, piyasa sektörünün emek gereksinimlerini konu almaktaydı. Geleceğin yaşlılarına kimin bakacağı sorunu ise çok gecikmiş biçimde ele alındı. 1991'de nüfusun beşte biri altmış yaşının üzerindeydi; tahmini bir hesapla 2001 yılına gelindiğinde seksen beş yaşını geçen insanların sayısı yaklaşık 1 milyona varacaktır.

1990'da yaşlıların bakımı konusunda bir kriz çıkacağının işaretleri görülmeye başlamıştı bile. Stockport, Stepping Hospital'da koğuş hemşiresi olan Graham Pink, yaşlılar koğuşuna bakan personelin yetersizliği hakkında açıklamalar yaptığı için Sağlık Kurulu tarafından yanlış davranmakla suçlanmıştı. Age Concern da ekim ayında Londra Büyükşehir Belediyesi'nde zayıf yaşlıların banyo hizmetlerinin durdurulmasından dolayı düzenli temizlik yapamadıklarını bildiriyordu.

Akıl hastalarının bakımı da aynı ölçüde problem yaratmakta-

dır. 1990'da Akıl Sağlığı Vakfı, İngiltere'de klinik tedaviye gereksinim duyan 6 milyon akıl hastası bulunduğunu, ancak kamu servislerinde 60.000 kişinin tedavi edildiğini bildirmekteydi. 1990'nın son günlerinde bu bölümün ilk taslağını kaleme aldığım sabah, radyoda bir kadının saralı ve şizofren kocasına kimsenin yardımı olmadan baktığını dinlemiştim. Adam o kadar tuhaf davranıyormuş ki kadın zaman zaman evdeki bütün bıçakları bir yere kilitlemek zorunda kalıyormuş.

Günümüzde evdeki bakım hizmetlerinin büyük bölümünü ortayaşlı ve yaşlı kadınlar üstlenmekte, oysa kâğıt üzerinde önemli sayıda erkek bakıcı da bulunmaktadır (Arber ve Gilbert, 1989). 1990'da İngiltere'de 6 milyon bakıcı, İngiliz devletine yılda 15-24 milyar sterlin tasarruf sağlıyordu. Bir incelemeye göre, yaklaşık 1.4 milyon insan haftada yirmi saatten daha fazlasını bakıcı olarak geçirmekte ve bu bakıcıların yarısından çoğu da bakım sorumluluğunu üstlendiklerinden beri bir günden daha fazla tatil yapmamışlardı (Evandrou, 1990).

Çok sayıda erkek bakıcı bulunmakla birlikte, bakım hizmeti -özellikle yaşlılıkta- asıl olarak kadınların sorunudur. Bakıcıların ve bakıma muhtaç olacak yaşlıların çoğunluğunu kadınlar oluşturmaktadır (seksen beş yaşın üzerindekilerin yüzde 75'i kadındır). Bir kadın kendisini ömrü boyunca (yaşlandıklarında anne babasına, yine yaşlandığında kocasına ve son olarak kendi yaşlılığında kendine bakacak birini bulmak üzere, çocuk olarak aile sorumluluklarından başlayıp kendi kuracağı aileye kadar) bakım hizmetleriyle yüz yüze bulabilir. Karşılığı ödenen işlerde çalışan kadın sayısının artması ve işgücü azaldığı zaman onların iş bulmaları için yapılan baskılar, bakım hizmetinin giderek marjinalleşeceği ya da bakıcıların daha ağır baskılara maruz kalacakları anlamına gelmektedir. Bugünkü bakıcıların yarısının işi, üçte birinin de çocukları vardır. Bakıcılık türü işler ekonomik ve politik gündemimizin merkezine alınmazsa, geleceğin varlıklı olmayan kadınları kendilerini bir yandan durumu iyi olan yaşlılara bakmak üzere karşılığı ödenen bir işte, öbür yandan yoksul yaşlılara bakmak üzere karşılığı ödenmeyen ikinci bir işte çalışır durumda bulabilirler.

Bu sorun yavaş yavaş hem hükümetin hem de sigorta şirketlerinin gündemine girdiği halde, giderek mali kaynaklar sorunuyla daha yakın ilişkili bir nitelik kazanmaktadır. Yaşlılığın ve ölümün onuru, uygarlaşmış bir toplumun ayırt edici özelliklerinden biri olmalıdır. Bu durum yalnızca diğer sorunlar kadar basit bir sorun olmadığı gibi, arabalar üretildiği, bilgisayarlar programlandığı ve ordu donanıma kavuştuğu zaman ortaya çıkan bir durum da değildir. Ancak piyasada kârlı bulunursa ya da kamu hizmetleri "sağlayabiliyorsa" yapılacak, üstlenip bırakabileceğimiz bir iş de değildir. Yaşlıların bakımı sorununu "piyasa güçleri"yle çözmeye kalkışmanın pek anlamı yoktur: 1990'da özel yaşlılar evindeki insanların yüzde 56'sı zaten devlet desteğiyle bakılıyorlardı.

Bakım sorunu, erkek/piyasa "ekonomi" tanımına egemen olan karşılığı ödenmiş ve ödenmemiş iş ile kârlı ve kârlı olmayan faaliyetler arasındaki yapay sınırı gülünçleştirmektedir. Bir toplum adına gerçek "zenginlik yaratan sektör", kârı ve ücretinden küçük bir miktarda vergi alınabilecek, "her şeye sahip insana göre şeyler"in üretilmesi değildir. Bir toplumun gerçek zenginliği, gerek bireyler gerekse topluluklar adına yaşamın niteliğini yükseltmek üzere gece gündüz yapılan işlerdir. Marilyn Waring'e göre (1989), kadınların erkek egemenliğindeki ekonomik yapılara karşı koyabilmelerinin tek yolu, bir ulusun "gerçek zenginliği"ni bütün halkının refahı olarak gören alternatif bir "feminist ekonomi" geliştirmemizdir. Eşitsizlik kendi işleyişinin temel bir yönünü oluşturduğundan, kapitalist piyasa bunu yapamaz.

Eşitsizliği Pazarlamak

> *Yeryüzündeki insanlığın amacı gezegenin kendisini yıkımın eşiğine getirmek olsaydı, insan faaliyetinin büyük bölümünü metalar ve parasal işlemlerle değiştiren yüce misyonlu enerji ve malzemeleri muazzam ölçüde kullanan... piyasadan daha etkili bir mekanizma icat edilemezdi... /Biz/ piyasayı haksız yere işgal ettiği her yerden çıkarma-*

lı, özerkliğe ve kendine dayanmaya yeniden sahiplenmeliyiz... Piyasa toplumsal adalet yaratamaz, piyasa iyiyle kötüyü ayırt etmekten acizdir.

(Jeremy Seabrook, 1990, s. 188)

Kuzey'deki kitlesel tüketim çağı, tüketimi toplumun giderek daha aşağı kesimlerine, zenginlerden yoksullara indirmiştir. Yeni Zelanda'dan Moskova'ya kadar stardart biçimdeki fast foodları yiyebileceğimiz halde, tüketim bize "tercih" olarak, bireysel kimliklerimizin yüceltilmesi olarak satılmaktadır. Tüketim marka isimlerine öylesine şiddetli bir tapınma ile körüklenir ki bazı gençler "doğru" markalı bir çift en son tip "kutudan yeni çıkmış" ayakkabı için katil olabilirler. Alışveriş merkezi tapınaklarında kitlesel tüketiciliğin yapay biçimde yaygınlaştırılmasına karşın, piyasa güçlerinin dizginlenmemiş işleyişi ile "girişim kültürü" korkunç derecede eşitsiz bir toplum yaratmıştır. Yuppie apartmanları ve zengin siteleri "karton şehir"le aynı zamanda boy göstermiştir.

1980'ler İngiltere'sinde en yüksek ve en düşük ücret alanlar arasındaki uçurum, 1886'dakiyle aynı orana kadar genişlemişti. Perakende satış ile hizmetlerdeki hızlı gelişme, tüketimi yükseltmiş, ama ücretleri düşürmüş ve iş güvenliğini azaltmıştı. On yıl içerisinde İngiltere'deki McDonalds sayısı 30'dan 300'e çıkarken, ortalama ücretten daha az gelir alan insanların sayısı ikiye katlanarak 10 milyona yükselmişti ve bunların çoğu yeni tüketici ekonomisinde çalışmaktaydı.

1980'lerin tüketim patlaması, kredi kumları üzerinde inşa edilmişti. 1989'da İngilizler, yüzde 40'a kadar varan ticari faiz ödemeleriyle (ve tefecilere kaptırdıkları çok daha fazla parayla) diğer Avrupa ülkelerinde yaşayanlara oranla kişisel olarak daha çok borçluydular. 1991'de tüketicilerin 50 milyar dolar borcu vardı ve bu rakam 1979'dakinden altı kat daha yüksekti. "Thatcher çağı"nda kredi olanaklarından yararlanan hanelerin sayısı yüzde 49'dan yüzde 73'e çıkarken, 1990'ın başlarında 200.000 kişi ciddi borç kıskacı içindeydi ve 500.000 kişi ağır mali sıkıntı yaşıyordu (*Guardian*, 7 Şubat, 23 Kasım 1990). Muhafazakâr hükümetin ardı ardına yeniden seçilmesini sağlayan büyüme patlamaları,

bir tür "özelleşmiş" Keynesçiliğe dayanmaktaydı. Ama bu, Keynes'in formülünden farklı olarak, ekonomiyi harekete geçirmek üzere ödünç para veren hükümet değil, özel ve genellikle zayıf durumdaki bireylerdi... Ayrıca bu ödünç paralar Keynes'in arzu edeceği gibi altyapıya ya da üretken kapasitenin artırılmasına değil, büyük ölçüde ithalata harcanıyordu.

"Victorian değerlere dönüş" 6.2 milyon aileyi yoksulluk sınırlarına getirmişti *(Independent on Sunday,* 30 Eylül 1990). Amerika'daki Reaganomics de benzer sonuçlar üretmişti. 1980'lerin başında Amerika Birleşik Devletleri'ndeki yoksulların sayısı yalnızca dört yıl içerisinde 9 milyon artmıştı. En ağır etkileri hissedenler tabii etnik azınlıklar ile kadınlardı. Kadınların yönettiği bütün hanelerin üçte birinden fazlası yine kadınların yönettiği bütün zenci ve İspanyol kökenli ailelerin yarısından fazlası yoksulluk sınırında yaşamaktaydı (Sen ve Grown, 1987, s. 64).

Kapitalizm, kaynaklara ulaşmayı bir ülkenin yurttaşlarına hak olarak tanımayan tarihteki ilk ekonomik sistemdir. Kaynaklar, mallar ve hizmetler ulusal bir ekonominin sınırları içerisinde yaşayanlar için değil, yalnızca parası olanlar için vardır. Kapitalist sistemin özü, kimseye bir yaşam borçlu olmamasıdır. Kaynaklarda hak elde etmenin tek yolu, ya miras kalması ya da "pazar"da girişimci veya işçi olarak başarı kazanmaktır. Kadınlar/erkekler iş bulamaz ya da ürünleri ürettikleri için aldıkları gelir yetersiz kalırsa, bir refah sistemi de olmayınca, hepsi aç kalırlar. Brezilya'da nüfusun yarısından fazlası pazarın "dışında"dır. Amerika'da özelleştirilmiş olan sağlık sistemi çok sayıda insanı sağlık güvencesi olmayan bir durumda bırakmaktadır.

Amerika'da işsizler -özellikle gençler- ve etnik azınlıklar bir "underclass"*, geniş topluma hiçbir bağlılık duymayan insanlar olarak adlandırılmışlardır. Bu grubun işçi sınıfından farklı özelliği, ekonomik bir nüfuzunun olmamasıdır; grev yapamaz ve pek çok durumda oy kullanamazlar. Aynı biçimde İngiltere'de de çok sayıda genç, oy hakkı bulunmayan, toplumsal hakları çok az yurttaşlar olarak "kaybolmaktadırlar". Ekonomik açıdan hiçbir çıkış yolu göremeyen pek çok insan ya suç işlemeye sürüklenmekte ya

* Geçim düzeyinin de altında bir gelirle yaşayan sosyo-ekonomik sınıf (ç.n.).

da protesto için sokaklara dökülmektedir. Mülksüzler "yasaya ve düzene tehdit" haline geldikçe, polisin benimsediği "devletin bekçileri" rolü daha fazla belirginleşmektedir. Onlar "krize polislik yapmaktadırlar" (Hall, 1978; Gamble, 1988). Hükümet demir ızgaraların arkasına çekilip zenginler güvenlik çitlerinin arkasına sığındıkça, kamusal özgürlükler gözden çıkarılır hale gelmektedir.

Kuzey'deki yoksullar yoksulluğun tahribatlarından zarar görürken, Güney'deki kriz çok daha geniş kapsamlıdır. Kuzey'in piyasa ekonomilerinin her "yapay talebi" onlarla Güney'in yoksulları arasındaki uçurumu derinleştirmektedir (Bahro, 1982; Redclift, 1991). Bununla birlikte hem yeşiller hem de piyasa ekonomistleri piyasanın yarattığı eşitsizlik problemine olanaklı bir çözüm bulmuşlardır: Herkese piyasanın altıkarıncasına binme biletinin karşılığını ödemek.

Atlıkarıncaya Binme Bileti mi?

> *Yeşil yaklaşım bütün refah yardımlarını, vergi indirimlerini ve bağışları kaldırmaktan yanadır. Bunun yerine her yurttaşa temel gereksinimlerini karşılayacak bir temel gelir bağlanacaktır.*
> (Sandy Irvine ve Alec Ponton, 1988, s. 70)

Yeşiller'in hazırladığı Temel Gelir Şeması, kapitalizmin eşitsizliklerini, yoksullara piyasaya en azından sınırlı bir düzeyde katılma "gereçler"ini sağlayarak çözme önerilerinden yalnızca birisidir (Parker, 1989). Olumsuz bir gelir vergisine dayanan başka bir versiyonu, Şili'den Brezilya'ya kadar dünyanın başına bela kesilen monetarist deneyin mimarlarından birisi olan Milton Friedman gündeme getirmişti (1962, s. 191-95). Aynı biçimde, bazı piyasa sosyalistleri, zenginlik kapsamlı biçimde vergilendirilmiş ve her insana çıkış kapısında eşit konumda olabilsinler diye olgunluk çağına gelince bir "kelle iaşesi" verilmiş olsaydı, kabul edilebilir bir piyasa sisteminin ortaya çıkacağını ileri sürmüşlerdir (Le Grand ve Estrin, 1989). Son iki öneriden farklı olarak, yeşil Temel Gelir

Şeması'yla amaçlanan, piyasaya daha etkili bir işlerlik kazandırmak değil, kaynaklara ulaşma hakkı ile iş bulma arasındaki bağı koparark insanları piyasadan bütünüyle kurtulmaya özendirmektir.

Böyle bir şemayla, hayır uğruna bile olsa "çalışıyor" sayılan insanlara refah yardımlarının verilmediği komik duruma kesinlikle son verilecektir. Bu şema, karşılığı ödenen iş -yani istihdam- ile ev işi gibi karşılığı ödenmeyen iş arasındaki piyasanın koyduğu sınırı yıkacaktır. Bununla birlikte, Temel Gelir Şeması'nın yürürlüğe konması, insanların daha esnek biçimde çalışmalarını sağlar ve bazı insanları piyasaya ulaştırırken, kapitalist piyasa ekonomisinin temelini oluşturan kaynaklar, üretim ve mübadeledeki özel mülkiyet ve denetime karşı koymakta hiçbir bakımdan etkili olamayacaktır.

Her yetişkin başına haftada 60 sterlinlik bir Temel Gelir'e fon sağlamak için gerekecek vergi düzeyleri yüzde 86'ya kadar çıkacaktır (Parker, 1989). İngiliz Yeşil Partisi'nin 1991'de önerdiği 37 sterlinlik daha mütevazı rakam ise gerçekte insanları ücretli işten kurtarmaya yetmeyecektir. Temel Gelir Araştırma Grubu'nun rakamlarına göre, 1989'da bütün devlet yardımlarıyla gelir vergisi indirimleri birleştirilse her kişiye haftada yaklaşık 38 sterlin verilirdi. 1991'de yapılan bir incelemede bütün gelir vergisi indirimleri ile çocuk yardımının kırpılması ve gelir vergisine 2 peni eklenmesi halinde 11.89 sterlinlik bir Temel Gelir çıkacağı hesaplanmıştı. Bu Temel gelir düzeyi kadınların, kapitalist erkek ekonomisindeki eşitsiz iş ve gelir dağılımına karşı koymalarını sağlamayacaktı (Voedingsbond FNV, tarihsiz).

Temel Gelir Şeması, kaynakların yeniden bölüştürülmesinde bir parça yol alınabilmesini sağlarken, uzun dönemde ancak kaynakların özel ellerde ve en yüksek teklifi verenin yararlanmasına açık olmadığı bir sistemde etkili olacaktı; aksi takdirde fiyat artışları Temel Gelir'in getireceği yararları kolayca silebilirdi. Aynı problem David Pearce'in önerisini (1991) de etkilemektedir. Pearce'e göre, enerji tasarrufunun yüksek maliyetleri parasal bir yardımla yoksullar için hafifletilebilir. Pearce'in savına göre, zenginliğin uluslararası ölçekte yeniden bölüştürülmesi bir yandan

kapitalist bir dünya piyasası ekonomisini hâlâ muhafaza ederken, öbür yandan çevre krizine bir çözüm bulabilecektir. Daha önemlisi, bir piyasa sistemi içerisinde parasal bir yeniden paylaşım, hâlâ kapitalist ekonominin buna fon sağlayacak "zenginliği" üretebilmesine bağlı olacaktır (Ryle, 1988, s. 56).

Piyasa sisteminin problemi yalnızca yarattığı eşitsizlikte değil, aynı zamanda toplumsal ve politik yaşamın diğer yönlerini kısıtlayıp sınırlayışındadır. Toplum ilkesi ile piyasa ilkesinin arasındaki ilişkinin can alıcı sorunu budur. Öncelik son kertede hangisine verilecektir: Piyasanın kârlılık gereksinimlerine mi yoksa insanların temel kaynakları ve hizmetleri elde etme gereksinimlerine mi? Michael Albert ile Robin Hahnel'in alternatif bir "katılımcı ekonomi" savlarında ifade ettikleri gibi:

> İstenilir bir ekonomiye (ya da yönetim yapısı, akrabalık alanı, kültür) ulaşmakla ilgilenen herkes, aynı zamanda *bütün* toplumda aynı derecede istenilir ilişkilerin yerleşmesiyle ilgilenmek zorundadır.
>
> (1991, s. 144; altı çizili yer orijinaldedir)

Bizim karşı çıkmamız gereken, piyasa ideolojisinin önceliği ve bunun temsil ettiği piyasa sistemlerinin egemenliğidir (özellikle de insan ilişkilerinin ekonomik olmayan temelini yıkarak toplumsal ilişkilerimizi sınırlamaları ve yaşamlarımızın maddi olmayan yönlerinin gelişmesini engellemeleri).

Piyasanın Sınırlarını Yıkmak

> *Piyasa beni, çok çeşitli amaçları bulunan yurttaşlar, yani aynı topluluğun üyeleri olarak başkalarıyla ilişki kurmaya özendirmez... Piyasa başkalarıyla yalnızca, satın almam için bulunan malları üreten üretim süreçlerindeki faktörler olarak ilişkiye girmemi ister.*
>
> (Diane Elson, 1988, s. 16)

Ekonominin amacı insanlara hizmet etmek-

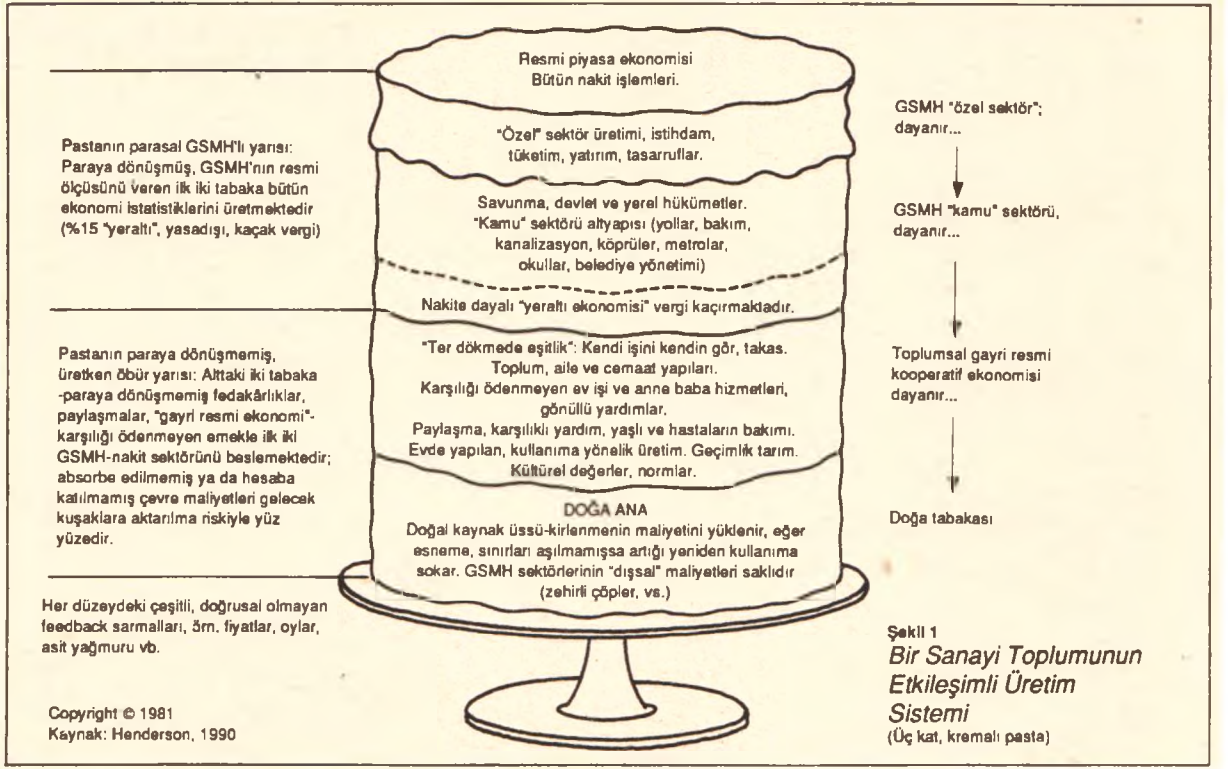
tir, insanların ekonomiye hizmet etmesi değil.

(Manfred Max-Neef, 1989, s. 23).

Piyasa kapitalizminde bu kadar ön planda rol oynayan "ekonomi", tamamen insan elinden çıkmış bir yapıya sahiptir: " 'Ekonomik' ve 'ekonomik-olmayan' kategorileri, ne objektif ne de doğaldır... Bu kategorilerin kültürel ve tarihsel özgüllükleri vardır" (Harding ve Jenkins, 1979, s. 175-76). Hilkka Pietilä, dünyanın her tarafındaki politik yaşama egemen olan piyasa sisteminin gerçek yaşamlarımızı çok az yansıttığını ileri sürmektedir. Onun tahminine göre, Norveç'te kendi deyimiyle "prangalı sektör" olan uluslararası kapitalizmin egemen olduğu ihracat piyasası sektöründe toplam çalışma zamanının yalnızca yüzde 10'u harcanmaktadır (Pietilä'ya göre, bu oran bütün resmi ve gayri resmi ekonomide yüzde 19'luk bir parasal değere eştir). Yerel kullanıma ve kamu sektörüne giden üretim yüzde 36'lık bir çalışma zamanını oluşturmaktadır (bunun parasal değeri yüzde 46'dır). Son olarak, Pietilä'nın "serbest ekonomi" dediği karşılığı ödenmeyen işler yüzde 54'lük bir çalışma zamanına denk gelmektedir (bunun parasal değeri de yüzde 35'tir) (1987, s. 9). Hazel Henderson, "gerçek" ekonomiyi çok katlı bir pasta olarak kavramaktadır; kamu sektörünü, gayri resmi yeraltı ekonomisini, "toplumsal kooperatif sektörü"nü, ev içi sektörünü ve doğal dünyanın zenginliklerini kapsayan bu uzun pastada, piyasa ekonomisi oldukça ince bir dilimi oluşturmaktadır (Bkz. Şekil 1).

Henderson'a göre, piyasa ekonomisi, ekonomiye tek boyutlu, yüzeysel bir yaklaşımı temsil etmektedir:

> Bu yaklaşım... bizi, aşırı derecede büyük özel otomobillere, binlerce çeşit ilaç markasına, milyonlarca dolar harcanan kedi köpek mamalarıyla kozmetiklere "yetebileceğimize", ama bunun yanında hemşirelere, öğretmenlere, polis, yangın ve halk sağlığı servislerine "yetemeyeceğimize" inandırmayı ister... Biz... bir yandan rekabeti aşırı ödüllendirirken, öbür yandan toplumu birbirine bağlayan, kadınların yerine getirdiği karşılığı ödenmeyen faaliyetler statüsüne indirdiğimiz bütün yapışık faaliyetleri ve işbirliğini görmezlikten geliriz. Bu yaklaşım bizim mülkiyet haklarına aşırı bir değer biçmemize, oysa

Copyright © 1981
Kaynak: Henderson, 1990

Şekil 1

Bir Sanayi Toplumunun Etkileşimli Üretim Sistemi

(Üç kat, kremalı pasta)

gündelik yaşamımıza ilişkin haklara hak ettiği değeri vermeyip, toplulugun gereksinimleri karşısında bireysel özgürlüğe fazla değer vermemize neden olur.

(1978, s. 15)

Kapitalist piyasa ekonomisi zenginler için üçüncü, dördüncü, beşinci bir otomobil üretebilir, ama güçsüz yaşlıların evrensel boyutta bakımını sağlayamaz; yine, bir Kızılderili kadını toprağından edebilir ve iddia edildiğine göre vergi olarak sterlin başına yalnızca 3 peni ödeyen Robert Murdoch'a muazzam bir medya imparatorluğu kurdurtabilir (Channel Four, 20 Aralık 1990). Kapitalist piyasa ekonomisi Amazon yağmur ormanını yok edebilir ve Donald Trump'a kumar oynanan bir "Taç Mahal" inşa ettirebilir. Bu; UNICEF'in biberonla beslenen bir bebeğin ölme olasılığının anne sütüyle beslenen bir bebeğe göre 25 kat daha fazla olduğunu ve her yıl güvenli olmayan biberonlar nedeniyle 1 milyon bebek öldüğünü saptamasına karşın, dünya çapında 5 milyar dolarlık bir bebek yiyeceği pazarını harekete geçirmek amacıyla Güney'deki bebek emziren annelere bedava bebek sütü dağıtan bir sistemdir (Dally, 1990, s. 18; Palmer, 1988). Bu sistem her Amerikan ailesine her yıl 500 parça reklam ve tanıtım kataloğu yağdırmakta ve hepsi için ticari bir dosya tutturarak hemen her yurttaşın özel yaşamını işgal etmektedir. 1980'lerin kuralları hiçe sayıp içi boş biçimde genişlemiş olan mali piyasası bir "spekülatif hisseler krallığı" ve "hırs politikası" üretmişti. Bu, işleyişinin "gasp, hırs ve düpedüz hırsızlık noktasına vardığı" bir sektördü (Will Hutton, *Guardian* Ekonomi Editörü, 24 Aralık 1990).

Ekonomik gücün böyle apaçık biçimde istismar edilmesine karşın, sosyalistler bu kadar haksız ve çarpık bir ekonomik sisteme yeterli bir muhalefet sergileyememişler ya da buna istekli olmamışlardır. Niçin dünyadaki insanların neredeyse beşte ikisinin temel gereksinimlerini karşılayamayan, kadınların çalışması ya da gereksinimlerini tanımayan, çevreye ya "bedava bir kaynak" ya da birinin özel mülkü gözüyle bakan bir ekonomik sistemde yaşadığımız sorusunu soranlar yeşiller, kadınlar, dışlanmış azınlıklar ve Güney halkları olmuştur. Piyasa sistemi dünya ekonomisinin belirleyici merkezlerinde bulunan birkaç yüz milyon ayrıcalıklı in-

sanla Güney'in elit kesimlerine "tercih" sunabilir, ancak aynı zamanda ırkçılığı, sömürgeciliği, patriyarkalliği ve ekolojik yıkımı da yaratıp sürdürmektedir. Kapitalist "piyasa" yönetilemez, adapte edilemez ya da yeniden inşa edilemez: Biz "ekonomiden kurtulmak" zorundayız (Bahro, 1982).

Times of India'dan Praful Bidwai, Kuzey'in kapitalist piyasa ekonomisinin dünyadaki egemenliğinin bizim insan coğrafyası ve insan tarihine bakışımızı çarpıttığını ileri sürmektedir. Bizi, doğa-karşıtı, kadın-karşıtı ve Güney-karşıtı bir dünya görüşüne yönlendirmiştir. Bidwai, doğa-yönelimli, kadın-yönelimli Güney'in lehine olmak üzere erkek, sanayi Kuzey'inin ekonomik ve politik felsefelerini terk etmemizi istemektedir. Artık, Kuzey periferiye itilirken, global politikanın merkezi odağı Güney olmalıdır. Bidwai, Güney'in, dünyadaki insanların çoğunluğunu, doğal kaynakların büyük bir kısmını, kültür, uygarlık ve geleneklerin geniş bir bölümünü temsil ettiği görüşündedir. Azınlıkta olan Kuzey, bu doğal ve kültürel zenginliğin dışındadır:

> Kuzey kapitalizmi reddedilmeli; şehirden kıra, sanayiden tarıma, yüksek maliyetten düşük maliyete, inorganik olandan organik olana, moderden geleneksele, egzotikten yerliye, işlenmişten işlenmemişe, piyasaya dönük olandan geçime dönük olana, nicelikten niteliğe, standartlaşmış olandan bölgesel olana, bireyden topluluğa, erkekten kadına, açık deriliden kara derili olana geçiş savunulmalıdır.
>
> (*New Ground*, Kış/İlkbahar 1989, s. 10)

Kapitalist dünya piyasasında yeryüzünün dört bir tarafındaki insanlar hayatta kalma "fiyatı"nı ödeyemedikleri için ölmektedirler. Ben şimdi kişiselleşmiş bir yaşam kavgası ile feminist ve yeşil ilkelerin şekillendirdiği, yeni baştan inşa edilmiş bir sosyalizm arasında tercih yapma ikilemiyle karşı karşıya olduğumuzu ileri süreceğim.

VII. FEMİNİST, YEŞİL BİR SOSYALİZME DOĞRU

A: Sosyalizm mi Yaşam kavgası mı?

> *Bütün ülkelerde ve ülkeler arası ilişkilerde sınıf, cins ve ırk ayrımına dayalı eşitsizliklerin görülmediği bir dünya istiyoruz. Temel gereksinimlerin temel haklara dönüştüğü, yoksulluğun ve her türlü şiddetin kalktığı bir dünya istiyoruz. Her insan kendi potansiyelini ve yaratıcılığını eksiksiz biçimde geliştirme fırsatına sahip olacak, insan ilişkilerini kadınların yetiştirme ve dayanışma değerleri karakterize edecektir.*
> (Gita Sen ve Caren Grown, 1987, s. 80)

> *Yeryüzü artık kimsenin malı olamaz; o, paylaşılmalıdır. Teknolojiyle emeğin ürettikleri dahil olmak üzere yeryüzünün bütün meyvelerine artık çok küçük bir azınlık el koyamaz; bu meyvelerden gereksinimi olan herkesin tatması sağlanmalıdır.*
> (Murray Bookchin, 1989, s. 172)

Bu bölüm ve bundan sonraki bölümde feminist, yeşil bir sosyalizm savımı toparlıyorum. Giriş bölümünde belirttiğim gibi, benim amacım gelecekteki feminist, yeşil, sosyalist bir toplum için bir proje ya da ayrıntılı politik tavsiyeler ortaya koymak değildir. Benim yapmayı istediğim, gerek insanlık gerekse gezegen açısından yaşamı idame ettirebilen bir geleceğe ulaşmayı istiyorsak *ister istemez* bütünleşmeleri gerektiğini sergileyerek bu üç hareketin fikirlerinden yola çıkıp, feminist, yeşil ve sosyalist bir hareketi savunmaktır. Bu bölümde eko-sosyalizmi savunmayı istiyorum; bir sonraki bölümde ise feminist bir çözümlemenin de temel önem taşıdığını ortaya koyacağım. Bu hareketlerin hiçbiri yeni olmamakla birlikte, en yüksek politik grafiğe ulaşmış olan, dolayısıyla

eşitsizlik, ırkçılık ve cins ayrımcılığıyla savaşmaktaki başarısızlığı ve ekolojik krize katkısı yüzünden en büyük eleştiriyi hak etmiş olan, sosyalizmdir.

Buna karşılık feminist ve yeşil hareketler, kendi çözümlemeleri ve reçetelerinin var olan politik yapılarla bütünleşmemesi anlamında "yeni"dirler. Yeşil hareket ekolojik krizi politik gündemin başına aldırmakla birlikte, sosyalist bir perspektif olmadan etkili bir toplumsal adalet politikası izleyememektedir. Pek çok yeşil açısından, özellikle Yeryüzü-merkezli bir bakışa sahip olanların gözünde, toplumsal adalet sorunu gündemde bile değildir. Darlık koşullarında bir toplumsal adalet politikası olmadan bireysel hayatta kalma mücadelesine hapsolmayı önleyecek hiçbir şey yoktur. Bence, yeşillerin öngörüleri doğruysa, seçimimiz de şu çerçevede konmalıdır: Ya sosyalizm, ya yaşam kavgası.

Ekolojik Kriz: Politikasız Bir Problem

> *Çevre, insan eylemleri, istekleri ve gereksinimleri dışında ayrı bir alan olarak yoktur; çevreyi insani kaygılardan yalıtarak savunmaya yönelik girişimler, "çevre" sözcüğüne bazı politik çevrelerde nahifçe bir çağrışım kazandırmıştır.*
>
> (Brundtland Raporu, 1987, s. xi)

Yeşil hareket, ekolojik bir krizin var olduğu ve hızla ağırlaştığı mesajını yaymakta çok başarılı olmuştu. İnsanlara yaygın kaygılarını politik dille ifade ettirmekte ise o kadar başarı kazanamadı. Yeşil partiler politikanın kenarına kısılıp kalmış görünümdedirler: Geleneksel partilerin yanında bir dikendirler, ama hiçbir doğrudan tehditleri yoktur. Üstelik bu durumun yakın gelecekte değişeceğine ilişkin hiçbir işaret görmüyorum, gene de yanılmış olmayı isterim.

Yeşil hareketin sorunu, *ekolojik krizin içkin bir politikasının olmamasıdır*. "Yeşil" bir kriz otomatik biçimde "yeşil" bir çözüm doğurmaz. Bu noktayı başka eko-sosyalistler de belirtmişlerdir (Gorz, 1980; Ryle, 1988; Williams, tarihsiz; Pepper, 1991). Eko-

sosyalistler, pek çok bakımdan yeşil politikanın temelini oluşturan varsayıma, yani doğal dünyaya karşı tutumumuzu düzeltirsek toplumsal düzenlemelerimizin iç yüzünün açığa çıkacağı düşüncesine karşı çıkmaktadırlar. Bu düşüncenin kaynağı hümanist bir doğal dünya yorumu, yani gezegenle birbirimize bağımlılığımızı kabul etmenin insan toplumunu "doğru" yola sokacağı fikridir. Bunun gerçekleşmemesi için hiçbir neden yoktur. Gaia'da politik bir mesaj bulabiliriz, oysa o bize yalnızca *ekolojik* bağımlılığımızdan söz etmektedir. Şeyleri yapmanın "yeşil" bir yolu, "yeşil" bir yaşam tarzı olabilir, ne var ki bunlar politik düzlemde kurulmak zorundadır. Gaia'nın politik mesajının aranması hem gerici hem de ilerici bir yeşil politika ortaya çıkarmıştır (Bramwell, 1985, 1989). Bu arayış, Garret Hardin'in öne çıkardığı ulusal bencilliği gözeten "cankurtaran sandalı" etiğinin yanı sıra (1968, 1977), toplumsal adaleti savunan argümanlar üretmiştir. Nasıl olursa olsun, Gaia hiçbir "doğal" mesaj iletemez, çünkü gösterdiğim gibi doğal dünya artık dönüşü olmayan bir biçimde toplumsallaşmıştır ve insan faaliyetleriyle derinden etkilenmektedir.

Ekolojik krizin içkin bir politikası olmadığını söylemek yeşil bir politik düşünce olmadığını söylemek değildir. Tam tersine, yeşil harekette çok zengin fikirler çiçek açmaktadır; yalnız bunlar, başka politik perspektiflerin (liberal, anarşist, muhafazakâr, feminist, sosyalist) fikirlerinden yararlanan çok renkli fikirlerdir. Yeşiller "ne sağda ne solda, önde" olan bir grup değildir. Yeşillerin sağı da solu da merkezi de vardır. David Pepper çevre hareketinin radikal ve reformist düşüncenin çeşitli akımlarını temsil ettiğini düşünmektedir. Radikaller romantik muhafazakârlar, devrimci sosyalistler, anarşistler ve ekofeministlerden oluşurken, reformistleri oluşturan piyasa liberalleri, refah sistemi liberalleri ve demokratik sosyalistlerdir. Pepper'in değerlendirmesinde bir de seçim ya da baskı grubu politikası izlemek ya da kişisel dönüşüm sağlamak gibi reformist önlemlerle radikal amaçların peşinde koşturan ayrı bir "mainstream yeşiller" grubu vardır. Bununla birlikte Pepper, bütün mainstream yeşillerin "politika" ile endüstriyalizmi reddetmeleri yanında bir ölçüde Yeni Çağ irrasyonalizmi ve mistisizmine kucak açarak gerici muhafazakârlığa eğilim gösterdikleri görüşün-

dedir (1991, s. 19).

Yeşil politikanın yükselişi, bazı yeşillerin düşündükleri gibi, geleneksel politik çıkarların bir kenara atılmasıyla sonuçlanmamıştır; tersine, sosyalistlerden Ulusal Cephe'ye kadar başka partiler sahip çıkmışlardır "yeşil sorunlar"a. Yeşiller ise haklı olarak bu partilerin ekolojik krizin ne kadar devrimci olduğunun kanıtlanabilmesi konusunda hiçbir anlayışlarının bulunmadığını ileri sürmektedirler. Sosyalistler ise yeşil sorunun ciddi bir ilerici politikanın temelinde yer alması gerektiğini kavramakta çok geç kalmışlardı (Ryle, 1988; Paehlke, 1989). İngiliz İşçi Partisi gibi onlar da yeşil soruna hâlâ "alışılmış işler" karşısında değişik bir seçenek gözüyle bakıyorlar.

Ekolojik krizin içkin bir politikası yoktur, ancak çok önemli politik uzantıları vardır. Yeşillerin ekolojik uyarılarından yalnızca bir kısmı doğru çıksa bile, egemenlik, sömürü ve baskıya maruz kalanlar ile gezegenin zenginlik ve kaynaklarından dışlananların yükü ölçülmez derecede ağırlaşacak, şu anda dünya kaynaklarına sahip olup denetleyenlerin gücü büyük ölçüde artacaktır. Ekolojik kriz günümüzün iktidar yapılarıyla hesaplaşılmadan patlak verirse, milyonlarca kişinin yaşamı çok sıkıntılı olacaktır. Dünyanın pek çok köşesinde muhafazakâr, sosyalist, yeşil ya da liberal bir yanıtın ortaya çıkma olasılığı kadar faşist bir yanıtın da ortaya çıkma olasılığı vardır. Bu olasılıktan kaçınmak istiyorsak, ekolojik krize meydan okuyuşu ilerici bir politikaya eklemlemek zorundayız. Murray Bookchin'in belirttiği gibi, ekolojik kriz halkın desteğinin kitlesel biçimde seferber edilmesi açısından insanlık tarihindeki diğer sorunlara oranla daha fazla olanak yaratmaktadır:

> Gereksinim duyduğumuz temel şey, bir bütün olarak insanlığı birleştirebilecek genel bir insan çıkarı yaratmaktır. Bu çıkar, asgari düzeyde, doğayla uyumlu bir dengenin kurulmasında odaklanmaktadır.
>
> (Bookchin, 1989, s. 171-72)

Bookchin bize doğru yönü göstermektedir; gelgelelim çok fazla iyimserdir. Sınıf, ırk ve cins ayrımlarını bir kenara bırakın, günümüz toplumu ile Bookchin'in "genel insan çıkarı" arasında pek

çok sınır ve ayrılık noktası vardır. Bookchin çeşitliliğimiz içinde birliği aramaktadır, oysa bu, özellikle potansiyel bakımdan bölücü bir kriz koşullarında, politik düzlemde aranmak zorundadır. Daha önce belirttiğim gibi, yoksul insanların gözünde ekolojik kriz yeni değildir; ekolojik kriz yalnızca, sonunda zengin ve güçlü ülkeleri de etkisi altına aldığı zaman evrensel sayılmaya başlanmıştır. Zengin ve güçlü ülkelerin buldukları çözümün, insanlığın ya da gezegenin gereksinimlerinden çok, bencillikle belirlendiğini herkes görmektedir. *Ekolojik kriz şimdi sonuçları bakımından evrensel olabilir, ancak bu evrensel bir çözüm bulunacağını söylemek değildir.* New York'taki çözüm Nairobi'de bulunacak olanla aynı olmayacak, Canberra'daki çözüm de Kalküta'dakinden farklı olacaktır. Her sınıf, ulusal elit kesim, etnik grup, cins ya da ırk, krize kendi çıkarları çerçevesinde, gelişmeleri belirleyen kaynak ve güçlere sahiplenmeleri oranında bir çözüm bulacaktır.

Gezegenin yararlarını sömürenler insan toplumunun görece sınırlı sayıdaki üyeleridir. Böyle köklü biçimde eşitsiz bir dünya sisteminin ekolojik bir krize toplumsal adalet temelinde çözüm bulması için hiçbir neden yoktur. Yeşil hareket bünyesindeki insanlar ilerici bir politik doğrultuyu izlemek istiyorlarsa, sosyalistlerle feministlerin içgörülerinden şimdiye kadar olduğundan çok daha sistemli bir biçimde yararlanmaları gerekecektir. Özellikle sosyalistler açısından, yeşiller boyunlarına değil, omuzlarına güvenmelidirler. Aynı zamanda, 1991'de New York'ta toplanan Sosyalist Uzmanlar Konferansı'na katılan sosyalistlerden birisi, üzerinde hiçbir insanın yaşamadığı güzel bir gezegen yerine, yeraltında yaşayan insanlarıyla yıkılıp mahvolmuş bir yeryüzünü tercih edeceğini açıkladığı zaman, sosyalizmin insan-merkeziliğine güven duymadıkları için yeşilleri suçlamamız da tamamen yersiz olur.

Fiilen var olan sosyalizm pek çok kez çözümsüz bir çürümenin karanlık sokaklarına sapmış olmasına karşın, sosyalist felsefenin temelinde hâlâ köklü bir adil ve eşit toplum bakışı vardır. Bu, ilerici bir yeşil politikanın benimsemesi gereken bir bakıştır. Ekolojik kriz, sosyalistlere, mülkiyetçi bireyciliğin karşısında kolektif eşitlikçiliğin üstünlüğünü kanıtlama (doğal sınırlarına gelen, hatta

aşmış bulunan bir dünyaya en uygun politik çözümün kapitalizm yerine sosyalizm olduğunu gösterme) fırsatını sunmaktadır.

Yeşilsiz Kızıl

> *İnsan doğadan* yaşar, *yani doğa onun bedenidir ve o, ölmek istemiyorsa eğer, doğayla sürekli bir diyalog kurmak zorundadır. İnsanın fiziksel ve zihinsel yaşamının doğayla ilintili olduğunu söylemek, doğanın kendisiyle ilintili olduğu anlamına gelir, çünkü insan doğanın bir parçasıdır.*
>
> (Karl Marx, 1975, s. 328; orijinalde yatan bir cinsiyetçilik.)

> *Doğa karşısındaki insani fetihlerimizle gereğinden fazla... övünmeyelim. Doğa bu her tür fetih için bizden öcünü almaktadır.*
>
> (Friedrich Engels, *Dialectics of Nature;* akt. Parsons, 1977, s. 178)

Modern sosyalist hareketin sanayi ve büyüme saplantısı ile Marx ile Engels'in bu açıklamalarında dile getirilen ilk ekolojik bilinç arasında paralellik kurmak güçtür. Gene de bizi "üretkenlik" saplantısına sürüklemiş olan etken, meta üretimi ve mübadelesini politik çözümlemenin temel odak noktası, sanayi işçisini de politik eylemin odak noktası olarak gören Marksizmin sosyalizm üzerindeki etkisidir. Sosyalizm, hem anti-yeşil hem de anti-feminist saplantılarıyla "sanayi sosyalizmi"ne dönüşmüştür. Sosyalizmin dikkati, "gerçek" işçilerin büyük ölçekli sanayilerdeki erkeklerden oluştuğu, "gerçek" işlerde çalışan "gerçek" işçilerin politik çıkarlarında odaklanmaktadır. Kadınların çıkarları ile karşılığı ödenmiş ve ödenmemiş çalışmaları büyük ölçüde göz ardı edilmektedir. Nükleer sanayii, silah ve otomobil sanayileri gibi ekolojiyi tahrip edici üretim biçimlerine ciddi biçimde karşı çıkılmamaktadır.

Ulusal Kömür İşletmesi'nin "ekonomik olmayan" kuyuları kapatma kararıyla kömür madenciliğiyle geçinen toplulukların yıkı-

ma sürüklenme tehdidiyle karşılaşmaları üzerine patlak veren İngiltere'deki 1984-85 madenciler grevi sırasında bu sınırların ne olduğu açık biçimde gözler önüne serilmişti. "Ekonomik olmayan" kuyuların kapatılmasına karşı mücadele eden madenciler kapitalist ekonominin parametreleri (farklı enerji türlerinin göreli maliyetleri, dünya çapında kömürün karşılaştırmalı fiyatı ve yeni pazarlar potansiyeli) içerisinde tartışmaya zorlanmışlardı. Madencilerin kampanyası "Kuyu, İş ve Topluluk" sloganıyla özetlendiği halde, topluluk politik düzlemde "dikkate alınmıyor" ve kömür stoklarının gelecek kuşaklar için korunması gündeme bile giremiyordu. Yeryüzü'nden ve gelecek kuşaklardan gasp edilen istenmeyen kömür yığınları, insanı tepeden tırnağa sarsan bir görüntü oluşturuyordu. Bu değerli kaynak yalnızca pound ve peniyle, insanların işleri bağlamında tartışılıyordu. Kuyuları kapatarak "paradan tasarruf etme" arzusu, yalnızca çok zor işlenen damarlar için gelecek kuşakların bu kuyuları yeniden açmak için muazzam miktarlarda enerji harcamak zorunda kalabilmeleri olasılığını azaltmıyordu.

Benzer biçimde, madencilerin eşleri grev nöbetinde "erkekleriyle yan yana" oldukları halde madenci topluluklarının kendi başlarına "iyi" oldukları savunulamazdı. Kadınların gözünde bu grev basit bir iş kavgası değil, aileler, dostlar, ortak bir kültür ve bir yaşam tarzı uğruna yapılan bir savaştı. Kadınların önayak olduğu on bin kişilik destek grupları, grevci ailelerin temel geçimlerini sağlamak amacıyla bütün dünyadan para toplamışlardı. Ancak iş temelinde kurulan Ulusal Maden İşçileri Sendikası'nın elinde kadınları mücadeleye çekecek hiçbir araç yoktu. Grev çok sayıda kadının yaşamını değiştirdi, ama "ekmek kazanan" ile (onun) ailesi arasındaki patriyarkal sınırı ortadan kaldırmadı. Grev bitince madencilerin eşleri NUM üyeliğine girmek istediklerinde, başvuruları geri çevrildi. Patriyarkallik denizi kadınların başlarını bir kere daha sular altında bırakmış ve kadınların sesi boğulmuştu.

Madenciler yenilince, sanki büyük çaplı işçi-işveren mücadelesinin artık sosyalizme giden yol olmadığı gibi bir görünüm ortaya çıkmıştı. Global kapitalizmin sınıf politikasının menzilinin dışına çıktığı "Yeni Devir"de yaşıyorduk. Sosyalistlerin bir grubu,

aynı derecede anti-yeşil bir alternatif olan tüketim politikasını benimsemek üzere üretkenlik hedefinden uzaklaşmıştı.

Yeni Devirde Çarşı (Bazaar) Sosyalizmi*

> *Yeni Devir bir sahtekârlık, bir taklit, bir yalandır. Yeni Devir, Thatchercı değerleri sosyalist diye yutturur, Thatchercı piyasayı sözde tercih değerleriyle destekler, Thatchercı bireyi ilerici tüketicilikle donatır, tüketimin kendisini de politikanın hamuru haline getirir. Yeni Çağ, sosyalistlik taslayan Thatcherizm'i yansıtan bir aynadır. Yeni Devir sürünen Thatcherizm'dir.*
>
> (A. Sivanandan, 1989, s. 1)

"Yeni Devir"in doğumu Ekim 1988'de Avrokomünist dergi *Marxism Today* tarafından müjdelenmişti. Bu dergide yayımlanan bir dizi makalede yeni toplumsal hareketlerin ortaya çıkması, kapitalizmin doğasının değişmesi ve kültürel faktörlerin önemi (özellikle, bireylerin kendi bireysel kimliklerini yüceltme arzusu) nedeniyle geleneksel sınıf politikasının öldüğü ilan edilmişti. Kapitalizmin doğrudan politik denetimin dışında kendisini uluslararası düzeyde yeniden örgütlemeyi başarması ve yeni teknolojilerin kapitalizmin çok sayıdaki vasıflı işgücü olmadan da işlemesini sağlaması, geleneksel işçi-işveren mücadelesini gündemden çıkarıyordu. Bilgisayar destekli teknoloji gibi yeni sınai süreçlerin gelişmesi, üretimin akışkan hale gelmesi ve esnekleşmesi demekti. Yeni Devir için yeni bir politika gerekiyordu (Hall ve Jacques, 1989).

Politik düzlemde Yeni Devir sosyalizmi yeşil harekete sempatiyle yaklaşmış, onunla birlikte diğer yeni kadın, siyah ve barış kampanyacısı hareketlerini hoşnutlukla karşılamıştı. Kiracı birlikleri, kooperatifler ve cemaat grupları gibi taban faaliyetini öne çıkaran ifade biçimlerine de destek veriliyordu. Ancak "tüketim

*New Times: New Age (Yeni Çağ) ile farkını korumak üzere Yeni Devir ile karşılandı. (y.h.n.)

politikası"nı savunan yeşillerle yollar ayrılmıştı. *Marxism Today* grubu, Radikal Sağ'ın "çarşı"nın özgürlüğünü yüceltmesinin çekiciliğinde yeni bir politik fırsat görmüştü. Tüketim, "mağaza ziyaretlerinin hiper-erotikleşmesi"yle "manik bir tüketim zorlaması"na yol açan ayartıcı bir sanat biçimi katına çıkarılmıştı. Alışveriş çarşıları yeni ibadet merkezleriydi ve tüketmek ibadet etmek olacaktı. Bu cazibe görmezlikten gelinemezdi. Yeni devrimcinin silahları kredi kartı ve (firma markalı) alışveriş çantasıydı:

> Metalar ve imajları çeşitli kereler vurgulanmakta, direngen talepler ile düşlerin hizmetine itilip çekilebilmekte. Makyaj yapan genç kızlarla siyahların ellerindeki yüksek teknoloji, yalnızca sisteme katılmanın biçimleri olmakla kalmazlar, aynı zamanda sokak tipi dayanışma ya da atak dişillik biçiminde yeniden ortaya çıkarak çok etkili biçimde direniş kültürlerine kanalize edilebilirler.
>
> (Frank Mort, 1989, s 166)

Bürokratik, beyaz bir erkek kardeşlik olarak sosyalizmin sıkıcı, gri günleri geçmişte kalmıştı. Tüketici tercihi bir "güç ve haz kaynağı" olacaktı. Reklamcılarla pazarlamacılar "yalnızca sermayenin köleleri" değillerdi:

> Onlar, bir yanda piyasa ile öbür yanda tüketim kültürü arasında bir diyalog kuran aracılardır... Pazarlama, tüketiciler olarak zevk ve özlemlerimiz arasında köprü kurar.
>
> (a.g.y. s. 167)

Yeni Devir'i ve tüketim politikasını savunanlar üstü kapalı biçimde bir dişi domuzun kulağından ipek bir kese yapıyorlardı. Militan tüketiciliği savunarak piyasa kapitalizminin zaferlerinden olabildiğince yararlanmaya çalışmaktaydılar. Sivanandan'a göre, vardıkları son nokta şunu yaratmaktı:

> Bir tür çarşı (bazaar) sosyalizmi, tuhaf bir sosyalizm, hazcı bir sosyalizm; ye, iç ve mutlu ol sosyalizmi, çünkü yarın yine yiyebiliriz... Çok uzun zamandan beri devrimin yolunu gözleyen, hayal kırıklığına uğramış Marksist entelektüellere göre bir sosyalizm.
>
> (1989, s. 23)

Piyasanın yüceltilmesi ve "esnek" kapitalist üretimin kaçınılmazlığı yeşil bir sosyalizme hiçbir temel sunmaz. Tam tersine, sosyalizmin köklerine geri dönmemiz ve onu yeniden yeşillendirmemiz gerekmektedir.

Sosyalizmi Yeşillendirmek

> *"Yeniden temellenmiş" bir sosyalizm... ekolojinin ve Yeşil Partiler'in meydan okuyuşu ile yeşil hareketleri kabullenmek zorundadır. Hem ekolojik sorumluluğun olumsuz, kısıtlayıcı sınırları hem de bu sorumluluğun kışkırttığı olumlu, ütopyacı eleştirel düşünme biçimi ciddi bir politik yeniden uyanışın özsel yönlerini oluşturur.*
>
> (Martin Ryle, 1988, s. 100)

> *Marksizm yüzyıldan fazla bir süre ilk devrimci sesleri trajik bir biçimde fiilen susturmuş ve tarihin kendisini, emek üzerinde egemenlik kurmaya ve gücün merkezileşmesine dayalı dikkat çekici bir burjuva gelişme kuramının kıskacında tutmuştur.*
>
> (Murray Bookchin, 1989, s. 169)

Marx'ı yeşillendirmeden sosyalizmi yeşillendirmeye başlamak güçtür. Marx kapitalist mülkiyet, üretim ve mübadele sisteminin parlak bir eleştirisini yaptığı halde, Marx'ın kuramı, onun "ekonomi" tanımını (yani, üretim alanı ile değer saptamanın sermaye tarafından belirlenmesi) paylaşması yüzünden kapitalizmin ağına yakalanmıştı. Marx ilk başta yeni sanayi sistemi ile işbölümünün yabancılaştırıcı etkisine belli çekince paylarıyla yaklaştığı halde, on dokuzuncu yüzyıl endüstriyalizminin ve onun üretken potansiyelinin yarattığı heyecana kapılmaktan kendini kurtaramamıştı (Benton, 1989). William Morris ve oldukça daha eski zamandaki Charles Fourier gibi etkileyici örnekleri saymazsak, kendi devrinin çoğu sosyalistiyle birlikte bu iyimserliği paylaşıyordu.

Marx'ın gözünde yeni sanayi sistemini ele geçirecek olan halktı. Bu fethin unsurları da kendi gözlerinin önünde büyümekteydi: Sanayi proletaryası. Marx ve Engels, gözleriyle gördükleri yoksullaşmış ve sömürülen işçinin eninde sonunda "meta fetişizmi"ne ve "tüketim politikası"na boyun eğeceğini pek öngörememişlerdi.

Kapitalizmin çöküşünün kaçınılmazlığından ve emekçi sınıfların devrimci potansiyelinden emin olan Marx ve Engels kendi sosyalizmlerini "bilimsel" olarak adlandırmışlardı. Robert Owen (1771-1858), Charles Fourier (1772-1837), William Thompson (1775-1833) ve Anna Wheeler (1785-?) gibi daha önceki "ütopik sosyalistler"in ahlaki temeldeki kapitalizm eleştirilerini mahkûm etmekteydiler. Ütopik sosyalistler özel mülkiyeti ve işçilerin sömürülmesini eleştirmekle yetinmiyor, ayrıca, kadınların cinsel ve toplumsal eşitsizliği ile örgütlü dinin gücüne de saldırıyorlardı (Taylor, 1983). Kendi çözümlemesini kapitalizmin belirlediği "üretim alanı" sınırına hapsederek Marx, gerek bu daha geniş kapsamlı sorunları gerekse kapitalizmin hem kadınları hem de gezegeni sömürüşünü göz ardı etmekteydi.

Marx'ın kuramı kapitalist üretim sistemi *içinde* işçilerle kapitalistler arasındaki ilişkiye açıklık getiriyor, ancak kapitalizmin yalnızca fabrikalardaki işçilerin emeğini sömürmekle kalmadığını, bunun yanında başka iki zenginlik kaynağından (fiilen bedava sömürmüş olduğu doğal dünya ile çok eski bir egemenlik sistemi olan patriyarkallikle sömürdüğü kadınların karşılığı ödenmeyen emekleri) yararlandığını görmezlikten geliyordu. Marx, kapitalizmin bu üç grubu da sömürdüğünü kabul etmekteydi, ne var ki doğal dünya ile kadınların sömürülmesini kendi ekonomik çözümlemesine ve sınıf mücadelesi programına almıyordu (Aronowitz, 1990). Sanayi sosyalizminin zayıflığı, üç ayaklı (ya da sömürgeleştirilmiş halkların sömürülmesini de sayarsak, dört ayaklı) bir sandalyenin yalnızca bir ayağına saldırmasında yatmaktadır. Gelecek kuşakların daha çok erkek ve beyaz olan Marksistleri bu yanılgıyı iyice derinleştirmişlerdi.

Feministlerle yeşillerin yönelttikleri eleştirilere karşın, sosyalist düşünce hâlâ (erkek) işçi sınıfı ve kapitalist sistemin sanayi potansiyeli üzerinde yoğunlaşmakla sınırlıdır. Kadınlar, işçiler

olarak yine marjinal bir konumda kalırlar; kadınların cinsel ve doğurma hakları, besleyici ve bakıcılar olarak karşılığı ödenmeyen ev içi çalışmaları, erkeklerin uyguladıkları şiddete maruz kalmaları "ekonomik" mücadele karşısında hâlâ ikincil önemde görülmektedir. Eğer kadınlar, Güneyliler ve doğal dünya kendilerini politik gündeme aldıracaklarsa hem kapitalist hem de sosyalist düşüncede "ekonomik" olanın egemenliğini yıkmak zorunda kalacaklardır. Sosyalizm kapitalizmle hesaplaşmadan önce, kendi akıl yürütme çerçevesinin ötesine geçerek bu olguyu aşmak zorunda kalacaktır. Harriet Bradley'in cinsel eşitlik savunusu diğer eşitsizlik biçimleri ve doğanın sömürülmesi açısından da aynı ölçüde geçerlidir:

> Bir ekonomik düzenleme modeli olarak tanımlandığı sürece sosyalizmin (hatta, "gerçek" sosyalizmin) kendi başına cinsel eşitsizliğe son vereceği iddiasını haklı kılacak hiçbir gerekçe yoktur.
>
> (Bradley, 1989, s. 228)

Marx'ın kuramını sınırlı kaldığı için eleştirmek, onun temel kapitalizm eleştirisini yadsımak değildir. Daha önce gördüğümüz gibi, kapitalizm hem insanları hem de gezegenin sömürülmesinde başat güçtür. İleride göstereceğim gibi, biz sınıf politikasını da ilk elden reddedemeyiz. Bununla birlikte, yine hem Marx'ın hem de Engels'in yaptıkların gözlemle (insanın tarihi ile doğanın tarihinin ayrılmaz derecede iç içe geçtikleri) başlamamız gerekmektedir. Doğa insanın tarihinin, insanlık da doğanın tarihinin bir parçasıdır. Doğa bizi değiştirirken biz de doğayı değiştiririz. Engels'in *Doğanın Diyalektiği*'ndeki görüşleri günümüzün yeşillerinin konumuna çok yakındı:

> Doğada hiçbir şey yalnız başına gerçekleşmez. Her şey birbirini etkiler ve *vice versa* (ya da tersi). Bunun nedeni, çoğunlukla, bizim doğa bilimcilerimizi en basit şeyleri bile açıkça görmekten alıkoyan, bu çok yönlü hareket ve etkileşimin unutulmuş olmasıdır.
>
> (Akt. Parsons, 1977, s. 178)

Marx, Yunanistan'da ormanlarda keçilerin görünmesinin etkisi ile bitkilerin ve hayvanların yapay yollarla büyütülmesindeki so-

runları tartıştıktan sonra, insanlar ile hayvanlar arasındaki temel ayrımın insanların doğaya "efendilik etmeleri" olduğunu ileri sürer ve bunun bazı sonuçları olacaktır. Ancak insanlığın doğayla birliğinin daha iyi değerlendirilmesi ve şeylerin karşılıklı bağımlılığının farkına varılmasıyla, faaliyetlerimizin "daha uzak doğal sonuçlarını bile" bilmeye ve denetlemeye başlayabiliriz.

Marx daha sonraki bir pasajda, Küba'daki İspanyol çiftlik sahiplerinin kahve yetiştirmek için dağlardaki ağaçları yaktıklarını, ne var ki toprağın verimliliği bitmeden ve toprak tropikal fırtınalarla sürüklenip yok olmadan önce yalnızca bir ürün elde edebildiklerine dikkat çekerek bugünkü ormansızlaşma kaygılarımıza işaret etmektedir. Keşke Marx o zamandan yeşil, sosyalist bir parti kurmuş olsaydı! Aslında daha 1844'te *Outlines of a Critique of Political Economy* (Ekonomi Politiğin Eleştirisi Notları) adlı yapıtında düşüncelerini şöyle ifade etmişti:

> Yeryüzünü -bizim her şeyimiz, varlığımızın ilk koşulu olan yeryüzü- bir işporta malzemesi yapmak, kendini bir işporta malzemesi yapmaya giden son adımdı. Bugüne kadar ahlaksızlığa baskın çıkan yalnızca kendine yabancılaşmanın ahlaksızlığı olmuştur ve halen de öyledir. Ve ilk el koyma -bir avuç kişinin yeryüzünü tekeline alması ve geri kalanların yaşam koşulları olan yeryüzünden dışlanmaları- yeryüzünün işportaya düşürülmesine varacak bir ahlaksızlıktan başka bir şey üretmez.
>
> (Akt. Parsons, 1977, s. 172)

Marx, Engels'den farklı olarak, üretimi ekolojinin sınırlaması sorununu önceden görememişti (Benton, 1989). Yoksulluğu ve eşitsizliği yaratanın, sınıflı toplumda özel mülkiyet aracılığıyla kaynakların ve üretimin yapay biçimde kısıtlanması olduğu görüşündeydi. İşçiler kapitalist "makine"nin denetimini bir kez ele geçirince herkes bolluk içinde yaşayacaktı. Şimdi kapitalizmi etkili biçimde engelleyen gücün, işçi sınıfından çok, doğanın intikamı olması ironik bir durumdur.

Kapitalist mülkiyet hakları eşitliğe karşı özgürlük sorunu değil, herkesin özgürlüğüne karşı bir avuç kişinin özgürlüğü sorunudur.
(John Baker, 1987, s. 80)

Adam Smith'in 1776'da yazdığı *Wealth of Nations*'dan (Ulusların Zenginliği) beri, her birimiz kendi ekonomik özçıkarlarımıza uygun hareket edersek "gizli bir el"in hepimizi kapitalist "Yeryüzü Cenneti"ne götüreceği vaat edilmiştir. "Piyasa güçleri" Kuzey'in politik sistemleri içinde ahlaki bakımdan üstün bir konum iddia etmektedirler. Piyasa dışı olan bütün faaliyetler tanımları gereği ekonomik bakımdan kârsızdır ve "zenginlik yaratan sektör"ün üstünde bir "süzgeç" durumundadır. Kapitalizmin yandaşlarına göre, her bireyin ekonomik refaha kavuşmada kişisel sorumluluk üstlendiği "mülkiyetçi bireycilik" değerleriyle kıt kaynakları dağıtmanın ve bireysel özgürlüğü güvence altına almanın en uygun yolu budur. Eğer özel ellerin mülkiyetinde bulundurup denetledikleri zenginlik, kaynaklar ve üretimin kârla yönlendirilen bir piyasa sisteminde engellenmeksizin dolaşmasına olanak tanınırsa, ekonomik yararlar da eninde sonunda damla damla bütün insanlığa yayılacaktır.

Kapitalist piyasa ekonomisi herkesin oynayabileceği ve sonunda herkesin kaybetmeyeceği bir oyun olarak sunulmaktadır, oysa bazı kişiler haklı olarak diğerlerinden daha fazla kazanabilirler. Ekonomik zenginliğe ve güce ulaşanların daha girişimci bir yetenek sergiledikleri, daha çok çalıştıkları ya da kaybedenlerden daha fazla özverilerde bulundukları sanılmaktadır. Bu insanlar yalnızca kendi zenginliklerini "kazanmakla" kalmamış, aynı zamanda "başka insanlara iş vermişlerdir". Sistemin biricik sınırı, oyun oynamak, çok çalışmak, biriktirmek ya da risk almak istemeyenlerin tembelliği ve/veya cehaletidir. Yoksulluk, yeşil tuğlalarla örülü kapitalist yolda "gelişme" eksikliğinin sonucudur. Bu, Doğu ve Batı sosyalizmini bozguna uğratmış olan bir argümandır. Doğu Avrupa'daki kumanda ekonomisinin devlet desteğindeki endüstriyalizmi ne Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'daki kapitalizmin et-

kinliğiyle ne de onların demokratik süreçleriyle boy ölçüşebilirdi. Batı'da sosyalizm, girişim masasından düşecek kırıntıları bekleyerek, giderek kapitalist sınai büyümeye bağlanmıştı.

Marksist sosyalistlerin gözünde, yoksulluk kapitalist sistemin eseriydi. Kapitalizm, ekonomik eşitsizliğe, düşkünler evi korkusuna ya da işçileri "disiplinli" tutmaya yarayan işsizlik yardımı kuyruğuna gereksinim duymaktaydı. Devrimden sonra kapitalizm makinesi işçilere göre ayarlanabilirdi; o zaman herkes için bolluk olacaktı ("herkesten yeteneğine göre, herkese gereksinimi kadar"). Sosyalizm insanların alt düzeyde değil, "üst düzeyde eşitlenmesi" olacaktı. Sosyalistler bu iddiayla, mutlaka kaybedecekleri bir yarış olan "bonbon şekeri" dağıtma vaadinde kapitalizmle rekabet etmeye hapsolmuşlardır. Kapitalizm, yağmalamış olduğu kaynaklara ya da bozmuş olduğu işçilerin sağlığına karşı hiçbir toplumsal ya da politik yükümlülük duymadan, el üstünde tuttuğu piyasalarını beslemek için dünyanın her tarafındaki kaynakları yutabilmektedir.

Sosyalistler periyodik ekonomik krizlerine ve yaratmış olduğu derin eşitsizliklere işaret ederek kapitalizme meydan okudukları zaman, kapitalizm bütün eleştiri ve yakınmaları kendi ebedi vaadi olan büyümeyle savuşturabilir. Ekonomik kaynaklara sahip olup denetleyenler, kendi ayrıcalıklı konumlarını, gelişme "sandalı geldiği" zaman sömürülen ve yoksul kesimlerin kendi haklarını kullanacaklarını iddia ederek haklı çıkarıyorlardı. Yeşil hareketin ilettiği mesaj ise bu sandalın hiçbir zaman gelmeyeceğidir; tersine biz, batmakta olan global bir cankurtaran sandalında bulunmaktayız.

Sosyalizmin kapitalist yanılsamayı yıkmakta başarısız kaldığı noktada, ekolojik kriz piyasanın "gizemsel gücü"nü tartışma alanına çekmeyi başarmıştır. (Seabrook, 1990). Üretim ve tüketimin doğal sınırlarının bulunduğu bir sistemde, kârların havadan gelemeyeceği açığa çıkmaktadır. Hiçbir şey bedelsiz değildir; bedeli, başka insanlar olmasa bile gezegen öder. Sürekli büyüme vaadi olmadan zenginliğin özel ellerde birikmesinin ahlaki bir temeli yoktur. Sınırlı bir sistemde, kapitalizm artık, bunun zenginliği bölüştürmekten çok biriktirmeye yarayan bir mekanizma olduğu gerçeğini gizleyemez. Ekolojik kriz, Hazel Henderson'un deyişiy-

le pürüzsüz dünya ekonomisinin "ayna dünyası"nı açığa çıkarmaktadır. Bu ekonomide yaşamlarımıza, doğal kaynakların "gerçek" zenginliği ile insanoğlunun hünerleri ve yaratıcılığı değil, "parasal zenginlik" egemen olmaktadır (1978, 1988).

"Ekonominin, kılık değiştirmiş politikadan öte bir şey olmadığı" (Henderson, 1990) açığa çıktığı zaman, kaynakların bölüştürülmesi sorunu *ekonomik* gündemden daha çok *politik* gündeme alınmalıdır. Ekolojik bakımdan sınırlanmış bir ekonomik sistemde, kapitalizmin dünya halklarının temel gereksinimlerini bile karşılama yeteneğinde olmadığı aydınlığa kavuşacaktır; kapitalizmin bütün sunabileceği, zalimce ve ahlakdışı bir yaşam kavgasıdır.

Yaşam Kavgasına Karşı Sosyalizm

> *Toplum diye bir şey yoktur, yalnızca bireyler ve aile vardır.*
>
> (Margaret Thatcher, 1987)

> *Ekolojik kıtlık koşullarında... çevrenin aşağılanmasından, belki de bir uygarlık olarak yok olmasından kaçınmayı istiyorsak, toplumun bireyselci temelinin devredilemez haklar kavramı, mutluluğun kişilere göre belirlenmesi ve laissez-faire terk edilmesi gerekmektedir.*
>
> (Ophuls, 1977, s. 151).

Bireysel, ticari ve ulusal ekonomik bencilliğin değerlerinin egemen olduğu bir dünyada tüketimi sınırlayacak bir ekolojik kriz tek bir sonuç üretebilir: Yaşam kavgası. Her kişi, grup, örgüt ya da ulus kendi varlığını sürdürmek için amansız bir mücadeleye girişecektir. Demek ki güçlü olanlar artık güçlerinin her damlasını konumlarını korumak amacıyla kullanacaklardır. Mutlak yoksulluğu kaldırarak ya da kadınların ekonomik bağımsızlığa kavuşabilmeleri için bir temel yaratarak uluslararası işbirliğinin sağlanması yönünde elde edilen kazanımlar kaybedilecektir. Egemen kültürlerle

ırklar egemenlik altında tuttukları kültürlerle ırklara karşı giderek daha hoşgörüsüz davrandıkça, kültürler arası anlayış doğrultusundaki ilerlemeler de hızla aşınacaktır.

Kaynakları denetleme dürtüsü uluslararası çatışmaları artıracaktır. Dünya hammaddeler piyasasının bir anlamı, kapitalist ekonomik büyüme ve zenginliğin mutlaka bir ülkenin kaynaklarının zenginliğiyle ilişkili olmamasıdır. Bunun en açık örneği, hammadde ve enerji gereksinimini büyük oranda ithalatla karşılayan Japonya'dır. Amerika gibi kaynak bakımından zengin bir ülke bile değişmez bir petrol ithalatçısıdır. Kapitalizm "korumacı" bir biçimde (yani, zenginliği şimdiden zengin olanlarla sınırlayarak) varlığını sürdürecekse, hammadde kaynaklarına el koyulması zorunluluğu doğacaktır. Kaynak bakımından zengin ülkelerin kaynak bakımından yoksul ülkeleri köşeye sıkıştırılmış halde tutabilmelerinin tek yolu, hem içeride hem de dışarıda askeri denetimin artırılmasıdır. Ortadoğu'da petrole su kaynaklarının denetlenmesi konusunda çıkan eko-savaşlara şimdiden tanık olduk bile. Afrika'da savaş ile çevrenin bozulması arasında son derece yakın bir ilişki vardır ve biri diğerini beslemektedir. Afrika'da şimdiden 10 milyon insan yerinden yurdundan edilmiştir ve 100 milyon insan bu tehlikeyle karşı karşıyadır. Bu eğilim dünyanın diğer bölgelerinde de büyük olasılıkla artacaktır. Uluslararası istikrarı tehdit eden önemli bir etken, kaynak bakımından zengin bir ülke olan SSCB'nin politik çöküşüdür. SSCB'nin politik çöküşü söz konusu kaynakların denetimi konusunda hem içeride hem de dışarıda ekonomik, politik ya da askeri bir mücadele tehlikesi doğurmuştur. Yeni bağımsızlaşan cumhuriyetlerin pek çoğunun nükleer silahlara sahip olması bu olasılığı iyice artırmaktadır.

Doğal kaynakların ekonomik ya da askeri zorla dağıtılmasına karşı düşünülebilecek tek alternatif, global bir çaptaki sosyalizmdir (erkek yönelimli endüstriyalizmi hedefleyen bir sosyalizm değil, kendimizi global bir insani *toplum* olarak kolektif biçimde tanımamızı ifade eden bir sosyalizm). Sosyalizm her zaman için sınır tanımayan bir eşitlikçi dünyayı hedeflemiştir. Yeşil hareketle kurulan birlik, bu amacın savunulması açısından hem maddi

hem de ahlaki bir temel sağlamaktadır. Maddi kıtlık koşulları sosyalizm ile yaşam kavgası arasında açık bir tercih yapılmasını gündeme getirmektedir. Ekolojik kriz, ulus-devletin ve pazarın bencil ayrılıkları karşısında, ortak yararın ahlaki değerlerinin öne çıkarılmasının koşullarını yaratmaktadır. 1991'deki British Attitude Survey, 10 yıl süren Thatcherizm'e karşın, kolektif değerlerin görünüşteki davranışların altında hâlâ diri kaldığını göstermekteydi. Bununla birlikte, ulus, ırk ve kültür sınırlarını aşan kolektif değerleri savunmak çok daha güçlü bir meydan okuma olacaktır.

Öbür yandan, yeşil bir sosyalizmin daha da ileri gitmesi; insan ırkının geleceğinin diğer canlı türlerinin zararına olarak sağlanamayacağını kabul etmesi gerekecektir. Gelecekten yana olan bir sosyalizm, gerçekten bölünmemiş bir dünyanın gerçeklik kazanması demek olmalıdır; bu da bir ülke, bir cins, bir kuşak, hatta bir canlı türüyle sınırlanamaz. Yeşil sosyalizmin çıkış noktası, dünyanın doğal kaynaklarının ya özel mülkiyetle ya da ulusal sınırlarla bölünemez hale gelmesini sağlamak olmalıdır. Kendini idame ettirebilir ve toplumsal bakımdan adil bir geleceğimiz olacaksa, bu zenginliğe ortaklaşa sahip çıkmak zorundayız.

Ortak Zenginlik Olarak Doğal Dünya

Common: *Bir topluluğa ait olan toprak.*
(The Concise Oxford Dictionary)

Benim iyi dostlarım, her şeye ortaklaşa sahip olunana kadar İngiltere'de işlerimiz düzgün gidemez.
(John Ball; akt. Benn, 1984, s. 83)

Yeşiller, özellikle gizemsel bir eğilime ağırlık verenler, doğal dünyayla karşılıklı bağımlılığımızı bir bilinç değişimi olarak gerçekliğe dönüştürmemiz gerektiğini ileri sürmektedirler. Varsayım şöyledir: Karşılıklı bağımlılığımızı özellikle tinsel, saygın bir temelde gerçekliğe dönüştürürsek sorumluluğumuzu da anlar ve buna göre davranırız. Bu, sorunu kavrayamamak olur. Gezegenle

karşılıklı bağımlılığımızı *gerçekliğe dönüştüremeyebileceğimiz* halde, maddi açıdan hem gezegenle hem de birbirimizle her zaman bağımlılık içinde olmuşuzdur. Sorun, gezegenle ve birbirimizle bağımlılığımızın bölücü ve yıkıcı bir nitelik taşımasıdır. Bilincimizi hemen değiştiremeyiz, yaşamlarımızın yıkıcı maddi bağımlılığını aşmanın bir yolunu bulmak zorundayız. Marx'ın ünlü "Feuerbach Üzerine Onbirinci Tez'de söylediği gibi: "Filozoflar dünyayı çeşitli şekillerde *yorumlamakla* yetinmişlerdir; oysa sorun,dünyayı *değiştirmektir*" (1970, s. 30).

Yeşillerin klan toplumunun komünalliğine duydukları özlem anlaşılabilir, ancak yersiz bir duygudur. Eski toplulukların Yeryüzü'ne gösterdikleri saygı salt tinsel içerikli değildi, aynı zamanda dünyayı sözcüğün tam anlamıyla sınırsız gösteren bir maddi gerçekliği yansıtmaktaydı. Sorun, sınır konmamış bir dünyanın tinsel anlamda gerçekliğe dönüştürülmesini yeniden sağlamak değil; buna, ulus-devletler, özel mülkler ve bireysel arazilerle sınırlara ayrılan bir dünyada maddi bir gerçeklik kazandırmanın politik bir yolunu bulmaktır. Global eko-sistemdeki her türlü bölünme bir anlamıyla doğaya aykırıdır. Ekolojik krizin devrimci potansiyeli, toplumlar içindeki ve arasındaki sınırlar ile ayrılıklara meydan okuyuşunda yatmaktadır. Uluslarımızı ve topluluklarımızı, ekolojik bağımlılığımızı hiç hesaba katmayan yollarla ayırmışız. Nehir havzaları belki de koordineli bir yönetimi gerektiren bir ekosistemin en açık örneğidir, oysa pek çok örnekte ulus-devletlerin sınırları nehir havzalarıyla çizilmektedir. Yerel ve ulusal sınırlar da bir nehrin aşağıya akışını ortadan kesebilirler. İşbirliği ve kolektif yönetim olmadan her ulusal ya da bölgesel devlet nehirden alabildiğine yararlanacak ve artıklarını akıntıya bırakarak kurtulmayı deneyecektir.

Ulus-devletler, özel mülkiyet ve kâr-yönelimli bir ekonomik sistem; gezegenin doğal mirasını, şimdiki ve gelecekteki insanlığın tamamı açısından ortak bir kaynak olarak görmemekte, doğal dünyaya doğanın kendisi, diğer canlı türleri ve canlıların çeşitliliği açısından bir kaynak gözüyle bakmamaktadır. Yeryüzünün kaynakları bir "ortak mülk" olarak, herkese yarayan ve herkesin sorumluluğunda olan bir zenginlik kaynağı olarak görülmemektedir.

Hesaba katılan biricik "zenginlik" paradır ve doğal kaynaklar olabildiğince çabuk biçimde nakit paraya dönüştürülmektedir. Denizlerde balık, tepelerde ağaç, nehirlerde taze, temiz su ve toprakta verimlilik kalmamıştır. Doğal kaynaklar en yakındaki için bir hediye olmakta; gerek insanlar olsun gerekse insan-olmayan şeyler olsun bu kaynaklardan yoksun kalmaktadır. Her ağaç kesici ya da büyük çiftlik sahibi, bir orman sakininin geçim kaynağını yok etmekte ya da sera etkisine katkıda bulunmaktadır. Her fabrika gibi balıkçı gemisi, diğer balıkçıların geçim kaynağını yok etmektedir. Her baraj inşası, nehir sakinlerini temiz su ve alüvyon akıntısından yoksun bırakmaktadır. Bencilliğin ve yaşam kavgası mantığına göre, balıkçının son balığı avlamasını, kereste şirketinin son ağacı kesmesini ya da barajın suyu son damlasına kadar tutmasını önleyecek hiçbir şey yoktur.

"Son balığı avlama" (daha doğrusu, son ot yaprağını yeme) sorununa ilişkin klasik çözümleme Garrett Hardin'in "Ortak Mülkler Trajedisi" başlıklı çalışmasıdır. Hardin, 1968'de kaleme aldığı bu etkili makalesini, 1833'te çıkarılan neo-Malthusçu bir kitapçıkta ortaya atılan bir mesele dayandırmıştı. Söz konusu meselin hipotezine göre, ortaklaşa paylaşılan bir otlağın, yerel çobanların sığırlarını otlatmalarında bitimli bir taşıma kapasitesi vardır. Çobanların kendi bireysel çıkarlarını gözettiklerini varsayarsak, her çoban olabildiğince çok sayıda sığırı otlatmaya çalışarak kendi çıkarını azamiye çıkarmanın yollarını aramakta, böylece herkese ait olan kaynağı tüketmektedir. Bu mesele göre, her çoban aşırı miktarda otlatmanın vereceği zararın farkındadır, ne var ki kendi çıkarlarına olduğu için bu yoldan vazgeçmemektedirler. Oysa bir baş daha fazla sığır otlatmaktan sağlayacakları net ekonomik yarar, başka çobanlarla paylaşılan ortak mülkün veriminin azalmasının doğurduğu maliyetten daha azdır. Hardin'in çözümü ortak mülkleri özel ellere vermek ya da bir tür otoriter bir denetim dayatmak doğrultusundadır.

"Ortak mülkler trajedisi" meselinin saçma yönü, kavramın kendisindedir. "Ortak" mülk bir topluluğu içerir; bu, ortaklaşa sahip olunan bir şeydir. Oysa Hardin'in meselinde, çobanların ekonomik bencillik ve mülkiyetçi bireyselcilik temelinde bireyselleşmiş

pazar ilkelerine göre davrandıkları varsayılmaktadır. Hardin, çoban başına maksimum bir sığır sayısının saptanmasıyla ortak mülkün kolektif biçimde yönetilebileceği olasılığını düşünmez. Dünyanın her tarafında marjinal topraklara zorunluluk gereği sürüklenen insanlar kendi doğal ortamlarını yok etmekte, oysa bu meselde gereksinimden değil, açgözlülükten söz edilmektedir. Motivasyonu sağlayan kişisel açgözlülükse ve otlatma yeri "sahipsiz" bir kaynak sayılırsa, o zaman bir çobanın son ot yaprağını yedirmesini önleyecek hiçbir şey yoktur. Hardin'in örneği, otlatma yerinin ancak ortak bir toprak *sayılmaması* halinde geçerli olabilir. "Ortak mülk" kavramı tanımı gereği toplumsal bir içerik taşımakta ve sınırları çizilmiş, kısıtlı bir kaynak olarak değerlendirilmektedir. Çin'de 1983 yılında uygulamaya konan "Sorumluluk Sistemi"nde olduğu gibi, bu sistemin kaldırılması tam bir yıkım demek olur. Çin'deki Sorumluluk Sistemi de kolektif sürüleri ortadan kaldırarak sürüleri bireysel ailelere teslim etmiş, böylece kronik bir aşırı otlatma sorunu doğurmuştu.

Ortak mülkler trajedisi yalnızca her bireyin kendi çıkarlarını gözetmeye çalışmasından değil, aynı zamanda *herkesin aynı şeyi yaptığını bilmeleri ya da korkmalarından* kaynaklanmaktadır. Burada en can alıcı öğe, bireysel bencilliğin varlığı değil, bir komünallik duygusunun yokluğudur. Eğer birinin son balığı da avlamasının önüne geçmek istiyorsak, başkalarının da son balığı avlamalarına izin verilmeyeceği güven altına alınmalıdır. *Ortak mülkleri*, yani karşılıklı olarak varlığımızı idame ettirmemiz açısından temel önem taşıyan kaynakları *güven altına almalıyız*. Ortak mülklerin güven altına alınabilmesinin tek yolu, her bireyi gereksinimlerinin karşılanacağına, ortak mallara kendileri adına el koyup stoklamalarına gerek bulunmadığına ikna etmektir.

Kuşku yok ki temiz hava, su, hammadde, enerji, yiyecek ve mekânda giderek daha çok darlık çekilecek bir geleceğin arifesindeyiz. Bu geleceği, gereksinimin veya açgözlülüğün harekete geçirdiği bireyler olarak ya da paylaşıma ve karşılıklı desteğe dayalı bir politik topluluk olarak karşılayamayız. Eşitlik ve karşılıklılık ilkelerini tanıyarak "ortak mülkleri güven altına alabilecek" biricik politik felsefe, sosyalizmdir. Devlet desteğindeki sanayi sosyaliz-

minin batağa saplanması ışığında baktığımızda bunun hangi mekanizmayla sağlanabileceği sorunu çok daha tartışmalı bir hal almaktadır. Doğal dünyanın ortak zenginliğini yeniden ortaya çıkarmak, yirmi birinci yüzyılın en güç problemlerinden birisi olacaktır. Yeşiller, kolektif yönetimi öngören devlet sosyalizmi yaklaşımına güvenmemekte sonuna kadar haklıdırlar. Yeşillere göre, devlet-sosyalizmi, çalıştığı modern toplumun yıkıcı, merkezi ve bürokratik özelliklerinin paylaşmaktadır. Yeşillerin iddialarına bakılırsa, global çapta birleşebilmemizin tek koşulu, ulus-devletleri dağıtarak daha küçük, kendi kendini yöneten topluluklar kurmamızdır. Gerçek bir erternasyonalizm ancak aşağıdan kurulabilir.

Topluluk Arayışı

> *Yeni bir Benedikten düzenine gereksinimimiz var. Bu yeni düzen ancak, komün tipi bir çerçeve içerisinde toplumsal bakımdan etkili bir biçimde gelişip güçlenebilir.*
>
> (Rudolf Bahro, 1986, s. 90)

> *Demokratik katılımı, sivil hakları ve ekonomik kaynakların eşitlikçi koordinasyonunu güven altına almak için zorunlu olan karmaşık yönetsel ve toplumsal yapılar olmadan, devletsiz, ademi merkezileşmiş, parasız, küçük çaplı komünler ya da diğer gayri resmi alternatifler hiçbir koşulda yaşayamaz.*
>
> (Boris Frankel, 1987, s. 270)*

Bahro'nun Benedikten komünü idealini bütün yeşiller paylaşıyor değildir, ancak yeşil metinlerin çoğunda ademi merkezileşme ile yerel düzeyde kendine dayanmaya büyük bir vurgu yapılmaktadır. Yerel özyönetime ağırlık verilmesi düşüncesi anarşistler ile

* Sanayi Sonrası Ütopyalar. Türkçe'de Kamil Durand çevirisi ile yayımlandı. (Ayrıntı Yayınları/1991)

feministlerce de paylaşıldığı halde, yeşiller bu düşünceyi çok daha ileriye götürmekte, klan toplumlarının özelliklerine dayanarak komünal yaşamı hem ekolojik hem de toplumsal uyumla eşitlemektedirler. Önceden belirtmiş olduğum gibi, klan toplumlarından -özellikle onların Yeryüzü'ne tinsel bir saygı göstermelerinden- çok şey öğrenebiliriz, ancak bunun onların çevreleriyle bilinçli biçimde kurulmuş bir uyumu mu yansıttığını, yoksa yalnızca küçük ölçekli, görece tecrit edilmiş gruplar halinde yaşamalarından mı kaynaklandığını anlamak kolay değildir. Peggy Sanday (1981), klan toplumlarının *çevrenin ya da başka bir şeyin baskısını hissetmediklerinde* görece uyum içinde yaşadıklarına dikkat çekmişti.

Ekolojik krize çözüm yolu olarak "Taş Devri'ne geri dönme"yi savunan yeşiller, nüfus kontrolü konusunda ister istemez katı bir tutum benimsemek durumundadırlar. Çok sayıda yeşilin, özellikle derin ekolojistlerin "uygarlığı" hem doğanın hem de insanlığın düşmanı saymaları anlaşılabilir bir şey olmakla birlikte, fazla basit kalmaktadır. İnsanın tarihinin yayılmayla geliştiği yadsınamaz bir doğrudur. Avrupa uygarlığının, Auschwitz'den göçmen işçilere yönelik iğrenç davranışlara kadar, anlatacak dehşet verici öyküleri vardır. Bununla birlikte, modern toplum bizi militarizme, bilime ve teknolojiye köleleştirmekle kalmamış, beraberinde yurttaşlık ve özgürlük ideallerini de getirmiştir; her ne kadar sınıf ve ırk eşitsizlikleriyle sınırlı da olsa, kadınların özgürlüğü için bir temel sağlamıştır. Kadınlar, yeşillerin topluluk arayışının kendilerini, erkekler "erkekler evi"nde sefa sürerken gündelik işlerin büyük bölümünü kadınların yaptıkları atavistik bir patriyarkal geçim ekonomisine geri götürmeyeceğinden kesinlikle emin olmalıdırlar.

Yeşillerin komünal kendine dayanma fikrinde, kadınların konumundan başka güç problemler de vardır. Sosyalizmin yeşil bir perspektifle bağdaşabilmesi, yeşillerin komünal kendine dayanma fikrindeki "kendi"ye bireysel mi yoksa karşılıklı mı anlamı vereceğine bağlıdır. Kendine dayanma bazen sosyalist yerel katılım fikirleriyle bağdaşabilecek yerel özyönetim anlamını yüklenir görünürken, bazen de daha bireyselci bir kendine yeterlilik biçimine

eğilim gösterir. Yeşil toplulukların kendine dayanan insan gruplarından mı (köylü çiftçiler, küçük toprak sahipleri, çekirdek aile birimleri, vb.) yoksa kendine dayanan bir kolektiviteden mi oluşacağı her zaman açık değildir. İlk seçeneğin kökleri mülkiyetçi bireyselciliğin ideallerindeyken, ikinci seçenek sosyalist karşılıklı bağımlılık idaeline dayanır.

Yeşil topluluk anlayışında görülen problemlerden birisi, oluşumlarının politik uzantılarını göz ardı ederek bu toplulukları "doğal" yapılar olarak değerlendirme eğilimidir. Birleşik bir dünyanın toplulukları nasıl oluşacaktır? Hangi temelde (coğrafya, kültür, aile ilişkileri, benzer düşünceler taşımak) bir araya geleceklerdir? İnsan topluluklar arasında özgürce hareket edebilecek midir? Şu anda avantajsız ya da daha güçsüz olan insanlar nereye gidecektir? Yıkıcı özellikler taşıyan insanlara ne olacaktır? Kaynakların eşitsiz coğrafik dağılımı sorunu nasıl çözülecektir? En donanımlı toplulukların kaynakları kendilerine ayırırken diğer toplulukları "boğulmaya" terk ederek "cankurtaran sandalı" haline gelmeleri nasıl önlenecektir? "Doğal" topluluklar daha geniş politik ilişkileri bozabilir; topluluğun Doğu Avrupa'da yeniden görünüşünün kanıtladığı gibi, ırkçılığı ve etnik topluluklar arası şiddeti rahatsız edici boyutlara çıkartabilir. Açıkça sosyalist bir konum olmayınca, sınıf, ırk ve etnik köken ayrılıkları, topluluklar içindeki ve arasındaki eşitsizliklere temel oluşturacaktır.

Yeşillerin komünal örgütlenmenin etkililiğine ilişkin olarak gösterebilecekleri kanıtlar, açıkça yeşil idealleri savunmak üzere kurulan topluluklar ve komünlere dayanmaktadır. Bu tür topluluk ve komünlerin ilk sınırı, ağırlıkla beyaz orta sınıftan uzaklaşan insanlarca kurulmaları ve bırakın global kapsamı, ulusal bir kapsamda bile çoğalamamalarıdır. Bir İngiliz komüncüsünün yorumuyla, "Bütün toplumun böyle yaşaması olanaksızdır. Herkese yetecek kadar on yedi acrelik evlerimiz yoktur" (Pepper, 1991, s. 181). David Pepper'in İngiliz komünleri örneğinde, on dokuzuncu yüzyıldaki komüncülerin deneyimiyle örtüşen pek çok özellik vardı (Hardy, 1979; Mary Mellor vd., 1988). Komünler radikal amaçlarla, genellikle hayırseverlerin desteğiyle ya da kişisel tasarruflar/gelirlerle kurulmaktaydı. Komünler, "istedikleri şeyi yapabilecek-

lerinin, paranın bunu sağlayacağının farkında olan ayrıcalıklı orta sınıfları" yansıtmaktaydı (Pepper, 1991, s. 7).

Pepper, incelemiş olduğu komünlerin asıl amaçlarına karşın, sürekli devrimci coşkularının çok az olduğunu saptamıştı. Çoğu insan komüne kendi gereksinimlerini karşılamak düşüncesiyle gelmişti. Birinin belirttiği gibi: "Bizim yaptığımız insanları daha mutlu kılmak: Çevreyi gözetmek için ilkin kendimizi gözetmek zorundayız" (a.g.y. s. 87). Çok muhtaç insanlar, özellikle tek kalmış anne babalar hoş karşılanmıyordu. Komünler, geleneksel toplum denizindeki adalar gibi, ya bir şekilde birleşmişler (alternatif bir Disneyland ya da tükenmiş yöneticiler için akıl sağlığı çiftliğine dönüşerek) ya da ekonomik bakımdan dibe vurmuşlardı. Pepper'in incelediği komünlerin bazıları kooperatif konut mülkiyetinden özel mülkiyete, gönüllü sadelikten otomobil ve televizyona geçmişlerdi. Gönüllü sadeliğin depolitize edici bir etkisi de olmuştu:

> Süregiden işlerin büyük bölümü... bahçıvanlık ve temizliktir. Bu şeyler komünlerde yapılmaktadır, ki daha çok gezip gören bizler için bu çok zordur. Yaşamınızın çoğunu bu işleri sürdürerek ya da bunların nasıl yapılacağını kararlaştıran toplantılara katılarak geçiriyorsunuz. Mekân başka bir şey yapma dürtüsü olmayan insanları çekebilir, o zaman cansızlaşır ve her şey kısır bir döngüye dönüşür.
>
> (a.g.y., s. 181)

Yirminci yüzyılın topluluk oluşumunun on dokuzuncu yüzyılın deneyimleriyle ortak olan dersi, değişimin komünal kapsamdan daha çok toplum kapsamında gerçekleştirilmesi gerekliliğidir. Komünler gelecek bir toplumun örneğini oluşturabilir, ama daha geniş bir topluma yaklaşamaz ya da geçemezse uzunca bir dönem var olamaz.

Topluluk oluşumunda en umut verici son gelişmelerden bazılarına şehir alanlarında rastlanmıştır ve bu ileri bir adım gibi görünecektir. Şimdi insanların çoğu şehirlerde ya da şehir alanlarında yaşıyorlar ve geleceğin modeli böyle olabilir. Yerel topluluklar şehirlerin, varoşların ya da gecekondu mahallelerinin bazı kesimlerini oluşturuyor. Ekolojik temelde şehirlerin dev nüfuslarını kır-

lara yaymak (bir komün üyesinin söylediği gibi, "her tarlaya bir ev") son derece yıkıcı olacaktır. Çok sayıda yeşilin isteyeceği küçük kasabaların inşa edilmesi bile daha fazla betonlaşmış alanı gerektirecektir.

Yeşiller toplumun en alt kademeye kadar ademi merkezileşmesinden yana oldukları halde, doğal dünyanın yönetilmesi açısından pratik olmayabilir bu. Kendine yeterli topluluklar fikri güzel bir rüyadır, ama pratikte ileriye gitmenin en uygun yolu kolektifleştirilmiş mülkiyet olacaktır. Bunda kaynaklar çeşitli biçimlerde yerel özyönetime havale edilecektir: Yerel çevre ve altyapı, yerel üretim, refah ve toplumsal hizmetler, boş zaman ve kültür. Ekolojik bakımdan yaşamı idame ettirebilecek bir insan topluluğunun hem yerel hem global, hem komünal hem toplumsal nitelikte olması, hem yerel düzeyde hem merkezi düzeyde yönetilmesi gerekecektir. Etkili bir toplumsal değişiklik, kendini idame ettirebilen, kendi kendini yöneten toplulukların toplumsal ve sosyalist biçimde inşasını isteyen hem yeşil hem sosyalist bir perspektifi gerektirmektedir.

Ekolojik bakımdan yaşamı idame ettirebilir ve eşitlikçi bir dünya kurmanın yeni yollarını ararken "yapısal safsata"ya (yani, yapı doğruysa -ister üretim araçlarının kolektif denetimi isterse ademi merkezileşmiş küçük çaplı topluluklar biçiminde- o zaman her şeyin yerli yerine oturacağı varsayımı) kurban düşmemeye dikkat etmek zorundadırlar. Yaşama kavgasından kaçınmak istiyorsak daha temel sorulara çevirmeliyiz gözlerimizi: Hayatta kalmak için ne yapmalıyız? "Ortak mülkleri güven altına almak" için ne yapmamız gerekecek?

Hayatta Kalmayı Öğrenmek

Ekolojik yaşamın entelektüel mirası hayatta kalmanın uzmanı olan kişilerdedir. Batılı erkek kafasının bizi soktuğu ekolojik çıkmazdan kurtaracak bilgi ve deneyim onlardadır. Üçüncü Dünya kadınları hayatta kalma uzmanlığında ayrıcalık kazanmış ol-

makla birlikte, bu bilgiyi kendilerine saklamayıp ortaya dökmektedirler. Onların düşünce ve hareketlerinin çerçevesini çizen ekolojik kategoriler herkes için, hem kadınlar hem erkekler için; hem Batılılar hem Batılı olmayanlar için, yeryüzünün hem insani hem insani olmayan unsurları için özgürlük kategorilerine dönüşebilir.

(Vandana Shiva, 1989, s. 224)

Nedir cehennem,
Bir kuyu mu?
Diyeceğim, bir delik açıp
İçmeye hazır hale
Getirir misin?
Ya buğday,
Buğday sandığım şeyin parçalarını ezdim.
Ve hiçbir şey çıkmadı,
Una benzeyen hiçbir şey.
Koyunlar yün yapar,
Hepimiz biliriz ki,
Patatesler toprakta büyür
Ama siz yün tellerini nasıl birleştirirsiniz
Ve patatesleri büyüten,
Tohumlar nereden gelir?
Görüyorsunuz,
Benim kaygılandığım,
Diğerleriyle birlikte
Nedenini bilmeden,
Doğaya geri dönersek
Nasıl hayatta kalınacak?

(Nigel Mellor, 1989, s. 39)

Sınırlı bir ekolojik sistemde hayatta kalmak için temel gereksinimleri karşılayarak başlamak gerekmektedir (Bahro, 1982). Bütün insanlığın en azından asgari bir yaşam standardına ulaşması arzusu, feministlerin, yeşillerin ve sosyalistlerin paylaştıkları bir "minimal ütopya"dır. Yeşillere göre, temel gereksinimlere bağlılık, kendini idame ettirebilen bir topluma geçişi temsil etmektedir; sosyalistlere göre, eşitlikçi bir topluma giden ilk adımdır bu.

Kadınların gözünde ise, yaşamlarının özüdür. Yoksul kadınlar için de "öncelikli sorun, temel gereksinimlerin karşılanmasıdır" (Sen ve Grown, 1987, s. 89).

Manfred Max-Neef, dokuz temel gereksinim saptamıştır: Geçim, korunma, şefkat, anlayış, katılım, boş zaman, yaratma, kimlik (ya da anlam) ve özgürlük (Ekins, 1986, s. 49). Max-Neef, bu temel gereksinimlerin bütün kültürler ve tarihsel dönemlerde aynı olduğunu, ama bunların farklı yollarla, farklı "tatmin ediciler"le karşılandığını iddia etmektedir. Bu gereksinimlerin çok azı piyasa ekonomisiyle ilgilidir ve aslında bambaşka bir zenginlik tanımını gerektirir. Bu temel gereksinimleri karşılayan politik ve toplumsal sistemler yaratılacaksa, erkek egemenliğindeki piyasa ekonomisinin sınırı aşılmak zorundadır. Artık kendimizi kârlılığın ya da özel mülkiyetin gerekliliklerine, erkeğin "aile ücreti" talebiyle harap edemeyiz. Politik ve ekonomik kararların alınmasında "ilk öncelik" kârlara ya da ücretlere değil, gereksinimlere verilmelidir. Herkes için onurlu bir yaşam ve ölümün asgari standardı artık ekonomik bir sistemin yan ürünü olamaz; bu, politik yaşamın özü olmalıdır.

Hayatta kalmanın ve ekolojinin sürekliliğinin çıkış noktası, Güney'de ve Kuzey'de çok farklıdır. Shiva'nın belirttiği gibi, Güney'deki pek çok insan, özellikle kadınlar hâlâ Yeryüzü'ne bağımlıdırlar. Eski hüner ve bilgilerini unutmamışlardır. En önemli sorun, yoksul kadın ve erkeklerin toprak mülkiyetinden dışlanması sonucunu doğuran kapitalist piyasa ekonomisinin istilasıdır. Kâr yönelimli tarım işletmeciliği, monokültürlerini bütün topraklara yayarken, bitki ve hayvan türlerinin çeşitliliği yok olmaktadır.

Kuzey'de bilgi, toprak ve biyoçeşitlilik şimdiden kaybedilmiş durumdadır. Bizim sağladığımız ekonomik yararlar Güney'deki insanlardan çok daha fazla olmakla birlikte, "reel zenginliğimiz" - en azından ortalama insan için- neredeyse sıfırdır. Çoğumuzun ancak işgücü olarak satabileceğimiz hünerlerimiz vardır. Tamamen, Marx'ın deyişiyle "meta fetişizmi"nin (reçeteyle verilen ilaçlardan paketlenmiş yiyeceklere kadar) egemenliği altındayız. Beklentilerimiz ve yiyeceklerimiz ekonomik sömürgeciliğe göre ayarlanmıştır. Et yiyiciler olsun vejetaryanlar olsun aynı biçimde

ithal tahıllara ve doğrudan tüketime yönelik bakliyata ya da sığır etine bağlıdırlar. Yaşamlarımızın kitlesel düzeyde metalaştırılmasından kaçmak istiyorsak, kaybettiğimiz hünerlere yeniden sahiplenmek zorundayız. Hiçbirimiz her şeyi birden öğrenemeyiz, ama bazılarımızın sağlık, bahçıvanlık ve uygun teknoloji alanlarında belirli hünerleri yeniden öğrenmesi önemlidir (Carr, 1985). Bazen çok basit parçaların bile gösterişli isimler ve ambalajlarla sunulduğu pazarın metalaşmış ürünlerinden kurtulmaya ancak o zaman başlayabiliriz. Malcolm Bradbury'nin *Fahrenheit 451*'indeki karakterler gibi, her birimiz bir "kitap" olmalı ve bilgimizi başkalarıyla paylaşmalıyız. Bu, kötü hava koşullarına karşı insana bıçak, kibrit kutusu ve (su taşımak için) prezervatifin verildiği hafta sonu hayatta kalma kurslarının olacağı bir dünyayı temsil etmeyecek; mirasımızın kolektif biçimde yeniden öğrenilmesi anlamına gelecektir.

Max-Neef'in saptamış olduğu temel gereksinimlerin pek çoğu kapitalist piyasanın ve geleneksel "ekonomi"nin dışındayken, bu durum temel kaynaklar için geçerli değildir. Gerçi kendine dayanan topluluklar kurmak ve eski hünerleri yeniden öğrenmek bizi yeniden güçlendirmenin yolunu hazırlayacak, ama sermayenin egemenliğine doğrudan bir meydan okuyuş olmayacaktır. 2000 yılına gelindiğinde çokuluslu şirketlerin dünyada kullanılan kaynakların yüzde 50'sinden fazlasını denetleyeceği hesaplanmıştır (Rifkin, 1978). Kapitalist piyasa "sönüp gitmeyecektir". Kapitalist piyasa, giderek güçlenen ve ona karşı mücadelede bütün çabalarımızı birleştirmek zorunda kalacağımız bir güçtür. Bu mücadelenin merkezinde ise kapitalizmin geleneksel düşmanı olan işçi sınıfı yer alacaktır.

Ya, İşçilerin Durumu?

> *Sanayinin global çapta yeniden yapılanmasının şu anki aşamasında... kadınları ve siyah işçileri temsil eden taban örgütlenmelerini hesaba katmadıkça, katılımcı sosyalizm stratejisinin iflas edeceği kesindir.*
>
> (Swasti Mitter, 1986, s. 161)

Kirlilikle karşılaştığınız zaman, ilk zarar görecek olanlar kirlenmeyi yaratan işletmelerdeki işçilerdir... Emeğin, hatta sanayi emeğinin çıkarları ile ekoloji arasında hiçbir uzlaşmazlık yoktur. Elbette bir ürün tipinden diğerine, bir gelişme aşamasından diğerine geçmenin bazı güçlükleri vardır. Sorun, bu çıkarları herhangi bir yolla birleştirmektir.

(Boris Kagarlitski, *Left Green Notes*, No: 3, 1990, s. 45)

Kapitalist piyasaya hizmet eden işçi sınıfı; siyah ve beyaz, Kuzeyli ve Güneyli, kadın ve erkek, evde ve fabrikada, part-time ve full-time çalışan işçilerdir. Kapitalist piyasaya çekilenler tüketicilerdir: Yoksul ve zengin, geçimlik ve sınai ekonomide çalışan, kırsal ve şehirli insanlar. Çoğu insanın, kaynaklardaki özel mülkiyetle ve piyasayla belirlenen temel gereksinimleri elde etme hakları vardır. Piyasayı daraltmak ya da ortadan kaldırmak, insan toplumu içindeki bütün ayrılıklara çözüm getirmeyecek, ama bize en azından yaşamlarımız üzerindeki denetimi yeniden kazandıracaktır. Çevre mücadeleleri kaynaklarını piyasadan alacak, kadınların mücadeleleri insan toplumunun özelliklerini kapitalizmin göz ardı ettiği gündeme sokacak, işçi mücadeleleri kapitalizmin yaratabileceği sömürü düzeyini azaltacaktır.

Bir mücadeleler hiyerarşisi geliştirme ya da bazı bölümlerin (Üretici/tüketici, full-time/part-time, ırk/sınıf, cins/cinsellik, doğa/toplum) uzlaştırılamaz olacağını kabul etme tuzağına yakalanmamalıyız. Hepimiz, insanlar arasına birtakım sınırlar koyan, ama gezegeni imha edişimize hiçbir sınır getirmeyen yıkıcı nitelikli bir ilişkiselliğe bağlıyız. Bu süreçte feministlerle yeşillerin işçi-işveren mücadelesini ihmal etmemeleri önemlidir. Çevreciler traktörün önüne yatabilirler, ancak traktör sürücüsünü yanlarına almaları daha fazla işe yarayacaktır.

Pratikte işçi mücadeleleri ile çevre mücadelesini birbirinden ayırmak -özellikle Güney'de- olanaksızlaşmaktadır. Sanayi işçileri, tarım işçileri ya da orman işçileri olarak kapitalizmin nüfuz

edişine karşı direnmek aynı ölçüde tehlikelidir. Uluslararası sendikal hareketin bildirdiğine göre, Ocak 1990 ile Mart 1991 arasında dünya çapında 264 sendika lideri (çoğunluğu Latin Amerikalı) katledilmişti.

Çevre faktörlerini dikkate almamak özellikle Güney'deki ihracata yönelik üretimde işçilerin sağlığını riske atmaktadır. Bir incelemeye göre, Kolombiya'daki bir batarya fabrikasında çalışan işçilerin yüzde 71'inin kanlarında bulunan kurşun oranı artmış, Brezilya'da da 94 elektroliz kaplama tesisinde çalışan işçilerin yüzde 86.8'i kromdan zarar görmüşlerdi (Ives, 1985). İşçiler kendilerini, hayatta kalmak için kirli bir ortamda çalışmayı kabul etmeye zorlayan, başka bir geçim aracının bulunmadığı güvensiz uygulamalarla karşı karşıya buluyorlardı. Aynı durum, nükleer ya da savunma sanayileri gibi yıkıcı üretim biçimlerinde çalışanlar için de geçerlidir. Cumbria gibi bölgelerde Sellafield'da nükleer enerjinin yeniden işlenmesinde ya da Barrow-in-Furness'de Trident denizaltılarının yapımında çalışmaktan başka çok az alternatif vardır.

Ekolojik bakımdan yıkıcı bir üretimi kaldırmak, ancak hem ortak mülkleri güven altına alan hem de temel gereksinimleri karşılayan bir ekonomik sistemde başarılacaktır. İşçiler, "gezegeni kurtarmak" hakkında belirsiz inceliklerle kendi geçim olanaklarını yok etmekten alıkonamayacaktır: Onların geleceklerini güven altına alan toplumsal, ekonomik ve politik bir program ancak yeterli olacaktır. Yeşillerin işçi sınıfıyla birleşebilmelerinin tek koşulu, işçilere ücretli emeğe alternatif bir biçim sunan sosyalist bir ekonomik programdır. Yeşiller işçi sınıfıyla birleşmiyorlarsa, kapitalizme etkili bir şekilde kafa tutma umutları çok azdır. Aynı zamanda yeşiller, işçi hareketinin geniş kapsamlı yeşil sorunları gündeme almakta ağır davranmasından hayal kırıklığına uğramakta haklıdırlar.

Sanayi işçilerinin çelişen çıkarları olmakla birlikte, tehlikeli üretim biçimleriyle ilgili ilk elden bilgi edinecek ve sanayideki çevre sorunlarını ortaya koyacak korumdadırlar. İngiltere'de 1980'ler boyunca işyeri eylemcilerini, sendika görevlilerini, akademisyenleri, sağlık ve güvenlik alanındaki pratisyenleri kapsayan

ve giderek gelişen bir Hazards (Riskler) hareketi vardır (Jones, 1988). Bazı sendikalar yeşil sorunlarla ilgilenmeye hazır olduklarını göstermişlerdir. İngiltere'de Ulusal Gemiciler Sendikası tehlikeli atıkların boşaltılmasına karşı koymakta anahtar bir rol oynamıştır. 1990'da İngiliz TUC, Çevre Komitesi aracılığıyla, 250.000 "yeşil" işçi temsilcisi seçmeyi düşünmüştü. Bu komitenin başkanlığını yapan, Genel Belediye, Kazancılar ve Müttefik Sendikalar (GMBATU) Genel Sekreteri John Edmonds henüz gerçek bir başarı sağlanmadığını kabul ediyor, ama aynı zamanda şunu da ileri sürüyordu:

> TUC, hep savunmada kalmaktan daha çok, oyunda ilerlemeye çalışmaktadır. Bu, iş değişikliği anlamına gelirse gelsin, ne yapalım? Harekete geçmemek korkunç sonuçlar doğuracak.
>
> (Tribune, 8 Şubat 1991)

Yeşiller ile sendikacılar arasında daha sıkı bir ilişki kurma potansiyelinin diğer göstergesi, Yeryüzü Dostları grubunun başına geçen David Gee'nin sendikal hareketten gelmesidir.

Bununla birlikte, işçi sınıfı mücadelesini ciddiye almanın en önemli kanıtı, sendika hareketi ile işçi sınıfı hareketinin şimdiye kadar sergiledikleri radikal potansiyeldir. Alternatif topluluklar ve ekonomik programlar ararken işçi sınıfının zaten kendi alternatif ekonomik sistemini yaratmış olduğunu unutmamalıyız. On dokuzuncu yüzyıl işçi sınıfı topluluklarındaki kadınlarla erkekler, yeni sanayi sistemindeki yiyeceklerin kötü kalitesini ve fahiş fiyatları protesto etmek üzere muazzam genişlikte bir kooperatif hareketi kurmuşlardı. Kaynağını 1844'teki Rochdale's Toad Lane'den alan İngiliz tüketim kooperatifi hareketi, yalnızca perakende satışı değil, bunun yanında üretim, konut, bankacılık ve sigortacılık hizmetlerini de kapsayan dev bir örgütlenmeye dönüşmüştü. 1950'lerde 12 milyon insan kooperatif derneklerinin üyesiydi. Bu, kendi eğitim sistemi de dahil olmak üzere, işçi sınıfından insanlar için büyük bir iş alanı ve hareketlilik kanalıydı. Kooperatif dernekleri, Uluslararası Kooperatif İttifakı aracılığıyla dünya çapındaki kooperatif harekete bağlanmış olan, demokratik yollarla denetlenen ve kapitalist olmayan bir örgütlenmeyi oluşturuyordu.

İngiliz kooperatif hareketinin gücünün kökleri işçi sınıfı topluluklarıydı. Üreticilerle tüketiciler tek bir harekette birleşerek tüketim ve üretimi bir araya getiriyorlardı. İşçi sınıfının tasarrufları bina ve arsa almak, ev yapmak amacıyla kullanılıyordu. Halk eğitimi (toplantı odası ve okuma odası) kooperatif derneğinin ayrılmaz bir parçasıydı. Kooperatif hareketi, kazandığı başarılara karşın, sorunsuz değildi. Ekonomik bir örgütlenme olduğu için bir süre sonra kapitalist süpermarket zincirleri tarafından yutulmuş ve onlarla rekabet etmeye çalışırken demokratik temelini bir hayli kaybetmişti. Ayrıca ağırlıkla erkeklerin egemenliğindeydi ve işçi sınıfının yoksul üyelerini dışlayan bir yüksek-fiyat, yüksek-temettü stratejisi uygulanıyordu (Mary Mellor, 1980).

Kooperatif hareketi, süpermarket zincirlerinin yarım yüzyıllık rekabetine karşın, hâlâ ayakta durmaktadır, hatta 1991 yılındaki resesyon sırasında bazı mevziler bile elde etmiştir. Kooperatif hareketi ayrıca büyük bir çiftçi olduğundan, böcek öldürücü ilaçların kullanımı üzerine "çiftlikten eve" politikasını uygulamaya geçirmek için yiyecek üretimindeki biricik çiftlikten mağazaya denetiminden yararlanmaktadır. Kooperatif hareketi daha geniş ve daha uzak yönetim birimleri halinde yeniden örgütlenmek zorunda kalmakla birlikte, kooperatif statüsünden vazgeçmemiştir ve tabanın demokratik denetimini bazı yönleriyle muhafaza etmeye çalışmaktadır. Vakit çok geç olmadan ve kooperatif hareketi TSB ya da Abbey National'ın durumuna düşmeden önce yeşillerle sosyalistlerin yardımını alması önemli bir noktadır. Oysa ne sosyalistler ne de yeşiller, kapitalist-olmayan, yeşil bir üretim ve tüketim sistemi kurmak amacıyla önemini hâlâ koruyan bu alternatif ekonomik sistemle ciddi biçimde ilgilenmeyi denemişlerdir. Yeşil hareket üyelerinin ağırlıkla orta sınıftan gelmesi ve sosyalist düşünceye orta sınıfın egemen olması onların başarısızlığının bir yansımasıdır.

Yeşil Bir Sosyalizmin Unsurları

Kendi kendini örgütlemeye ve işçilerle tüketicilerin kolektif özyönetimine dayalı, ekolojik bakımdan güvenilir, etkin ve adil bir eko-

nomik sistem yaratıp yaratamayacağımız sorunu hâlâ gündemdedir.
(Micheal Albert ve Robin Hahnel, 1991, s. 8)

Yaşamı idame ettirebilir ve adil bir toplumun ilkeleri en azından ortak mülkleri güven altına almalı ve temel gereksinimleri karşılamalıdır. Son balığı da avlayan insanı durdurmak istiyorsak, *herkesin* son balığı tutmasını engelleyen ve yeterince balık -ya da balığın yerine geçecek bir şey- olmasını sağlayan bir topluma gereksinimimiz vardır. Yeşil bir sosyalist toplumda politika ile ekonomi arasında hiçbir ayrım olmayacaktır. Toplumsal ilke ile piyasa ilkesi arasında uzlaşmazlık görülmeyecektir. Toplumsal ilke egemen olacaktır. Politik öncelik topluluğun kaynaklarının kalıcılığının sağlanmasına, tek tek herkesin onurlu ve refah bir ortamda doğup, yaşayıp, ölmesine verilecektir. Bu amaca ulaşabilecek bir piyasa belki vardır, ama olsa bile bu, erkek/kapitalist nitelikte bir piyasa olmayacaktır.

Michael Albert ile Robin Hahnel, kendi tanımlarıyla "katılımcı ekonomi"yi geliştirmişlerdi. Onlara göre, eşitlikçi bir kaynak dağıtımı sisteminin temelinde demokrasi yatmaktadır. Ahlakdışı bir pazar ya da otoriter bir merkezi plan yerine, tüketicilerin bireysel ve kolektif talepleri ile işçilerin anlaşılan koşullarda kabul edilebilir bir fiyatla piyasaya mal sunma becerilerinin giderek gelişen bir üretim planında bir araya getirildiği, bir işçi ve tüketici konseyleri sistemi önermektedirler. Bu sistemde, işçilerle tüketicilerin çıkarları, ekolojik maliyetler ve tek tek üretim kararlarının birbiri üzerindeki etkisi gibi üretim kararlarında daha geniş ilkeler uygulanabilir. Albert ve Hahnel'e bakılırsa, enformasyon teknolojisi katılımcı bir ekonominin görünüşte hantal olan niteliğini aşmayı sağlayacaktır. Onların ana mesajları, insanları hem güçlendirmemiz hem de insanlara güvenmemiz gerektiği şeklindedir (bunu, Doğu Avrupa liderliğinin asla denemediğini ve piyasa sisteminin de başaramadığını iddia etmektedirler):

> *Hem* piyasalar *hem de* merkezi planlama, işçileri, tüketicilerin, diğer işçilerin ve daha alt kademedeki işçilerin durumu hakkında bilgilendirmeyi reddetmiştir, işçilerin de bu bilgilere ulaşacak gücü yoktur.

Her ikisi de rekabet, birörnekleştirme, eşitsizlik, baskı, uzmanlık ve araççı kararlar doğurur.

(1991, s. 67)

Albert ve Hahnel kendi sistemlerinin, "bir yandan eşitlik, dayanışma, çeşitlilik ve kolektif özyönetimi ön plana çıkarırken, öbür yandan etkili bir ekonomik dağılımı" gerçekleştireceğini düşünmektedirler (a.g.y., s. 67).

Üreticilerle tüketicilerin bütünleşmesinin bir örneği, İsveç Adil Yaşam Derneği'nin (alternatif Nobel Ödülü'nü de vermektedir) 1989'daki onur ödülünü kazanan Japonya'daki Seikhatsu Kulüpleri'dir. Seikhatsu Kulüpleri 1965'te, Tokyolu bir kadının 200 kadını toptan süt alımına sevk edip fiyatını düşüren bir grup halinde örgütlemesiyle kurulmuştu. 1989'da Seikhatsu hareketinin üye sayısı 170.000'e ulaşmıştı. Bu aynı zamanda, organik çiftçiler gibi üreticilere üretimi genişletmeye özendirerek belirli bir pazar güvencesi de sunmaktadır.

Yaşamı idame ettiren, eşitlikçi ve katılımcı bir üretim ve tüketim sistemine geçiş, yalnızca kişisel değerlerin değişmesiyle ya da kooperatif veya kolektif satın alma sistemlerinin kurulmasıyla (bütün bunlar ileri adımlar olmakla birlikte) sağlanamaz. Kapitalist piyasa sistemi basit bir ideoloji değil, ekonomik, politik ve askeri güçle desteklenen muazzam ve güçlü bir mülkiyet ve denetim ağıdır. Yeşil bir sosyalist stratejinin çok sayıdaki farklı mücadele biçimini (Güneyli halkların kendi kaynaklarında geleneksel üretim ve denetim biçimlerini koruma kampanyaları; işçilerin üretim noktasında sömürüye ve tehlikelere karşı mücadelesi; yerel topluluklardaki insanların hem fiziksel çevreyi hem de yerel kaynaklara ulaşma olanaklarını ve yaşamlarını etkileyen kararları temsil eden "toplumsal çevreleri"nin niteliğini koruma mücadeleleri; ister kooperatif, ister çalışma tugayı, ister yerel ticaret projeleri isterse karşılıklı yardım örgütleri olsun, alternatif ekonomik yapı biçimlerini inşa etme denemeleri) bir araya getirmesi gerekecektir (Dauncey, 1988).

Gelgelelim, bunların hepsi başarıya ulaşsa bile, gene de kadınların gereksinimlerini mutlaka karşılayacaklarından söz edilemez. Albert ve Hahnel'in kabul ettiği gibi, erkeklerle kadınlar arasında-

ki eşitsiz ilişkilere çözüm bulunmamışsa, hiçbir katılımcı üretim ve tüketim sistemi etkili olamaz:

> Evde ve ailelerde cinsiyete dayalı akrabalık ilişkilerinin etkileri işte ve tüketimde eşitliği, özyönetimi ve çeşitliliği ortadan kaldıracaktır. (1991, s. 144)

Yeşil bir sosyalist toplum kurmayı başarmak istiyorsak, bu toplum aynı zamanda feminist olmak zorundadır.

VIII. FEMİNİST, YEŞİL BİR SOSYALİZME DOĞRU

B: Dünyaya özen göstermek: Zaman ayırmak ve zaman kazanmak

Erkeklerin değer verdiği şeyler bizi ölümün eşiğine getirmiştir. Kadınların değerli gördükleri şeyler ise bizi tekrar yaşama döndürecektir.
(Marilyn Waring, 1989, s.11)

Bakım ve yakın insan ilişkileri dünyası, temel insan gereksinimlerinin yer ettiği ve insani *alternatif modellerinin görülebileceği alandır. Asıl olarak kadınların taşıdıkları bu dünya varolan bir alternatif kültür olduğu gibi uluslar ile bütün insanlık açısından alternatif bir gelişme yolunu biçimlendirmeye uygun bir fikir ve değerler kaynağıdır.*
(Hilkka Pietilä, 1987, s.26)

Sosyalistler çoktandır, insanların nakit ödeme ya da kâr talep etmeksizin birbirlerini karşılıklı olarak destekledikleri bir dünya arayışı içerisinde olmuşlardır. Yeşiller, yüz yüze etkileşime dayalı, yaşamı idame ettirebilir, ademi merkeziyetçi bir dünya arıyorlar. Hem sosyalistler hem de yeşiller, modern toplumun kurumlarını yıkıcı, sömürgen ve yabancılaştırıcı buldukları için suçlamaktadırlar. Bizi "ileri" götürecek ya da yeşil veya sosyalist bir dünyaya "geri" döndürecek yeni bir toplumun program ve tasarılarını hazırlanmakta. Yeşillerle sosyalistlerin böyle bir dünyanın zaten var olduğunu görmemeleri tuhaftır. Kadınların yaşamlarının çoğu, temel gereksinimlerin öncelikli bir yer tuttuğu, piyasa dışı bir ademi merkezileşmiş dünyada geçmektedir. Özellikle geçim eko-

nomilerindeki kadınlar gündelik çalışmalarıyla Yeryüzü'ne ve yaşamın yeniden üretilmesine köklü bir biçimde bağlanmışlardır.

Sosyalistlerle yeşillerin kurtulmanın yollarını aradıkları dünya bir erkek dünyasıdır. Küçük ölçekli, karşılıklı yardıma dayalı topluluk yaşamının rahatlığı içinde bireye yeni bir özerklik (kendini fiilileştirme, kendini gerçekleştirme) arayışına girmiş olanlar asıl olarak erkek yeşil ve sosyalist yazarlardır: Gorz, Bahro, Schumacher, Robertson, Trainer, hatta Marx. Benzer doğrultuda görüşler kaleme almış olan kadınlar da olabilir, ancak onlar ya "tarihten saklanmışlardır" ya da sayıları çok daha azdır. İkinci seçeneğin doğru olması daha fazla olasıdır, çünkü kadınlar haklı olarak açık bir feminizmi içermeyen sosyalistlerle yeşil görüşlere kuşkuyla yaklaşmaktadırlar. Modernite'ye çok çeşitli çevrelerden tutkuyla, yöneltilmiş olan saldırılarda, bunun egemen kültürlerden gelen erkeklerin yarattığı bir modernite olduğunun kabul edilmesine çok ender rastlanmaktadır. Bu, kadınların paylaşmaya daha yeni yeni başladıkları bir modernitedir. Charles Fourier bir keresinde, kadınların özgürlüğünün bir uygarlığın yargılanması gereken denektaşı olduğunu söylemişti; bu görüş Lenin tarafından da yinelendi, ne var ki daha sonraki Marksistlerle sosyalistler bu yaklaşımı dikkate almaz oldular. Aynı ölçüde yeşiller de dişilik ilkesine alkış tutarlarken, erkeklerin kadınlar üzerinde egemenlik kurmalarına yarayan mekanizmaların üzerinde çok daha az durmaktadırlar.

Feminist, yeşil bir sosyalizmin görevi, erkeklerin çıkar ve deneyimleri üzerine inşa edilmiş bir dünyadan, erkek deneyiminin egemen olduğu bir dünyadan kadınların çıkar ve deneyimleri üzerine inşa edilmiş bir dünyaya, kadın deneyiminin egemen olduğu bir dünyaya yönelmektir. Kadınların deneyimine dayanan, kadınların egemen olduğu bir dünyanın ekolojik, fiziksel ve toplumsal bakımlardan hem ademi merkezileşmiş hem de güvenli olması gerekecektir. Kadınlar ev ve bakım sorumlulukları nedeniyle evlerinden uzaklaşamadıklarından ev yaşamı ile karşılığı ödenen işler birleştirilecektir. Karşılığı ödenen iş ile karşılığı ödenmeyen iş arasındaki sınırlar bir kadının perspektifinden bakıldığında her koşulda zamandışıdır. Bütün üretim faaliyetlerinin evin yakınında yapılması gerekecekken, yerel topluluğun sağlığını etkileyecek

olmasından dolayı tehlikeli, çevreyi kirletici işler yapılmayabilecektir. İnsanlar tahribata yol açan üretim biçimleriyle çevrelerinin bozulup çirkinleşmesini istemeyeceklerdir. Dükkânlar ile diğer toplumsal tesislerin, yalnızca arabası olanların ulaşabileceği biçimde şehrin kenarına yerleştirilmeyip, yerel topluluğun kolayca gidip geleceği bir uzaklıkta olmasına özen gösterilecektir. Yollarda öncelik trafiğin değil, insanların olacaktır. Kamu ulaşımı genelleşecektir.

Kadınların deneyimlerine dayalı bir dünyada halkın fiziksel ve toplumsal güvenliği sağlanacaktır. Kişisel şiddet uygulamalarına asla "özel" bir olay gözüyle bakılmayacaktır. Çocuklar, azınlık grupları ya da kadınlar açısından tehlikeliyse sokaklarda ve kamu alanlarında devriye gezilecektir. Kadın egemenliğindeki bir dünyanın temel rolü, çok yönlü ve yaratıcı insanlar ile tamamen bütünleşmiş bir topluluk yaşamı yaratmak olacaktır. İnsanlardan birkaç yılda bir mevki peşinde koşmak ya da çokuluslu bir korporasyonun gereksinimlerini karşılamak üzere yerlerinden yurtlarından ayrılmaları istenmeyecektir. Birisi için yeni bir yerde gereksinim duyulursa, yerine yine o yöreden biri atanacak ve yetiştirilecektir. İnsanlar ailelerini ya da topluluklarını yıllarca görmeden iş aramak için yüzlerce ya da binlerce mil uzaklara göç etmeye zorlanmayacaklardır. Duygusal gereksinimler fiziksel gereksinimlerle aynı önceliğe sahip olacak, insanlar birbirlerini dinleyecek, onları anlayacak ve sempati duyacaklardır.

Sosyalistlerle yeşillerin çoğu düşlerinde kadınların deneyimlerinin görünmesi, kadınların üstün varlıklar oldukları anlamına gelmez. Tam tersine, kadınlar ezilen varlıklardır. Patriyarkallik, kadınların ondan kurtulmalarını önlemek amacıyla kadınların dünyasının çevresine bir sınır örmüştür. Toplumun bir erkek/kamu dünyası ile kadın/özel dünya şeklinde bölünmesi feminist çözümlemenin ana temalarından birisi olmuştur (O'Brien, 1981). Bu sınırda önemli olan yan, kadınlar dünyasına itilmiş ya da kadınlar dünyasında geri planda kalmış olan görev ve değerlerdir. Toplumun patriyarkal temelde bölünmesi, kadınlara insan varlığının temel koşullarını yaratmak gibi bir sorumluluk yüklemiştir. Dünyadaki bütün toplumlarda, bütün her şey ters gittiği zaman, ai-

lenin ve topluluk yaşamının hiç olmazsa varlığını idame ettirmek için mücadele edenler kadınlardır. Kadınlar artık bunu sürdürecek kuvvet ya da aracı bulamaz duruma geldiklerinde çocukların sokaklara bırakıldığını, toplumun ise yetişkinlerin çocukları ortadan kaldırmaya başlayacakları kadar aşağı bir düzeye battığını görmekteyiz.

Bakım ve besleyip büyütmeyle ilgili değer ve faaliyetlerin asıl sorumluluğunun kadınlara yüklenmesiyle, erkek deneyimine dayalı tek yanlı, çarpık ve zararlı bir imaja sahip kamusal bir dünya yaratılmıştır.

Zorla Dayatılan Fedakârlık

> *Hak ettiği ücreti ve değeri alamayan kadınların çalışmaları, bütün toplumlardaki insanların yaşamlarını sürdürmeleri ve aralıksız yeniden üremeleri açısından temel önem taşımaktadır. Yiyecek üretimi ve işlenmesinde, yakıt, su, sağlık, çocuk büyütme, halk sağlığı ve temel gereksinimler denen her şeyin sorumluluğunu üstlenmede kadınların emeği belirleyici bir yer tutar.*
>
> (Gita Sen ve Caren Grown, 1987, s. 23-24)

> *İnsan erdeminin temel ayrımı... birbirine hizmet etme ve sevme, birbiri adına ve birlikte hissetme fedakârlığıdır. -"Ötekilik"-... insanlığın varoluşu bu nitelikleri içerir... insanlığın gelişmesi onların gelişmeleriyle doğru orantılıdır.*
>
> (Charlotte Perkins Gilman, 1915, s. 523)

Kadınlar erkeklerle ve birbirleriyle ilişkilerini ırklar, sınıflar ve kültürler içerisinde farklı biçimde yaşadıkları halde, ortak bir kadın deneyiminden bahsedebiliriz. Tarih boyunca ve bütün kültürlerde ailelerinin (çocuklar, kardeşler, kocalar) temel gereksinimlerini karşılamaktan kadınlar sorumlu olmuşlardır. Sanayi ekonomilerinde pek çok maddi gereksinim resmi ekonomi (devlet

ya da pazar) tarafından karşılanmakla birlikte, boşlukları doldu-ranlar kadınlardır. Çalışmayı yalnızca karşılığı ödenmesi ya da bir kâr getirmesi koşuluyla kabul eden erkek yönelimli piyasa ekonomisi, kadınların çalışmasının zorunlu oluşunu gözlerden saklamaktadır. Yaşlıların bakımını yapmak ya da kırsal bir köy için bir kuyu açmak "ekonomik" değilse, "ekonomi" o faaliyetten elini eteğini çekmektedir. Bu hizmeti devlet ya da bir hayır kurumu yerine getirebilir, ama ancak vergiler ya da bağışlarla "para" sağlanması koşuluyla. Vergi ya da bağış yoksa, bu durumda devlet/hayır kurumu da bu işe yanaşmaz. Ama bu, yaşlılara bakılmadığı ya da suyun taşınıp getirilmediği anlamına gelmez; son kertede bu işleri kadınlar yapacaklardır.

Gerek bireylerin gerekse toplumun yaşamasının sürekliliği açısından kadınların çalışması zorunludur. Kadınların çalışması, bir ücret kazanmak üzere yapılması "gereken" değil, insan yaşamının anlamlı bir biçimde sürmesi isteniyorsa yapılması "gerekli olan" bir iştir. Kadınların çalışması asgari sağlık, yiyecek ve sevgi standartlarını korumaktadır. Mutlak yoksulluk koşullarında yaşayan kadınların ellerinden geldiği kadar tutumlu davrandıklarını, giysileri yıkadıklarını, su taşıdıklarını, çocuklarını kucakladıklarını dünyanın her tarafında görebiliriz. Anneler, kızlar, karılar, dostlar, komşular ve gönüllüler olarak kadınlar toplum için muazzam bir destek ağını oluşturmaktadırlar.

En temel maddi gereksinimleri devletin ya da bir piyasa ekonomisinin karşıladığı yerlerde bile, çocuklara bakma ve büyütme işinden asıl olarak kadınlar sorumludurlar. Kadınların çalışmasının özü bu işlerin "dolayımsız fedakârlık"a dayanmasıdır (Gilman, 1915). Bu iş "ertelenemez" ya da bir çalışma takvimine bağlanamaz. Bu iş "mantıksal olarak düzenlenip" "akılcı bir biçimde programlanamaz." Kadınların çözüm buldukları gereksinimler ihmal edilemez taleplerdir; bunlar ihmal edilirse toplumsal doku çözülmeye başlar. Kadınların çalışması, aile ilişkilerinde sevinç duyulmasından başka bir ödülü olmadan ya da yükümlülük gereği, bir görev duygusuyla yerine getirilmesi anlamında fedakârca bir nitelik taşımaktadır. (Schreiner, 1978).

Yaşamın temel gerekliliklerinin yükünü niçin kadınlar üstlen-

mişler ya da üstlenmeye zorlanmışlardır? Kadınlar kendilerini niçin yükümlü hissetmektedirler? Bu yükümlülüğü erkekler niçin hissetmiyor? Hochschild, çalışan çiftler üzerinde yaptığı araştırmada (1990), kadınların çocuk bakımının sorumluluğu ve yüklerini erkeklerin yapmadığı bir şekilde içlerinde duyduklarını saptamıştı. Kadınlar evi ve aileyi kendi sırtlarında taşıyor, yapılması ya da satın alınması gereken şeyleri hatırlıyor, çocukların fiziksel, toplumsal ve duygusal gereksinimleriyle ilgileniyorlardı. Erkekler daha çok, kazançlarına eve getirdikleri "hediye" gözüyle bakıyorlardı. Bu farklılığı biyolojik bir açıklamaya yönelmeden açıklamak oldukça zordur. Kadınlar annelik ya da bakıp büyütme deneyimleriyle başkalarının gereksinimlerini "hissetmektedirler". Bu, aynı ölçüde, heteroseksüel egemenliğin (dünyanın her tarafında kadınların, erkek egemenliğindeki aile yapıları nedeniyle çalışma yükümlülüğü tuzağına yakalanmaları) yükü olarak da değerlendirilebilir.

Toplumdaki erkek egemenliğinin en olumsuz etkilerinden birisi, kişisel ilişkileri yozlaştırması ve insanın ilgi gösterme ve sevme edimlerini aşağılayıp sömürmesidir. Sevgi ve şefkat jesti olarak yapılan bir hareketi, erkek egemenliğine destek olan faaliyetlerden ayırmak çok zordur. Toplumsal iktidar ilişkilerinin aynı zamanda kişisel sevgi ilişkileri olarak yaşandığı patriyarkallik, bu bakımdan belki en eşsiz iktidar ilişkisi biçimidir (hooks, 1989).

Kadınların yaptıkları işlerde bu işi mutlaka bir kadının yapmasını gerektiren hiçbir doğal yön yoktur, ancak birisi bu işleri yapmalıdır. Bunlar bütün toplumun işlemesini sağlayan fedakârca işler, hem bireyler hem de bir topluluk olarak "insanlığı" yaratan işlerdir. Kadınların bu işlerdeki temel sorumlulukları kendi biyolojik yapılarında içerili değildir. Kadınlar çocuk doğurur ve büyütürler, ama biyolojik doğurma yeteneği toplumsal bağlamın o kadar ağır bir etkisi altındadır ki kadınların "doğal olarak" fedakârca, sevecen ve destekleyici oldukları ileri sürülemez. Biyoloji gerçekliktir, ama yazgı değildir. Kadınlar doğurabilir ve doğurur, ama bunu pek çok farklı bağlamlarda çok çeşitli tutum ve sonuçlarla yaparlar. Ayrıca bütün kadınlar kadın işi yapmaz ya da bütün erkekler bakıp büyütme ve besleme işinden kaçmaz. Önemli olan,

erkek egemenliğindeki toplumun bunun böyle olduğunu varsayan bir dünya yaratmış olmasıdır.

Benim ileri süreceğim, fedakârca davranışların kadınlara zorla yüklenilmesinin insan toplumundaki en yıkıcı bölünme olduğudur. Demek ki erkek deneyimlerine dayalı kamusal dünya, bağımsız hareket eden bir birey gibi yanlış bir öncüle dayanan, bakıp büyütme ve destekleme faaliyetlerinin gizli, karşılığı ödenmeyen ve iş olduğu kabul edilmeyen bir şekilde yerine getirildiği, sözcüğün tam anlamıyla bir erkek deneyimi dünyasıdır. Kadınların çocuk büyütme görevlerini kamusal dünyaya taşıdıkları örneklerde bile, daha az ücret almakta ve erkeklerden daha aşağıda bir statüde bulunmaktadırlar. Kadınların bakma işlerinin temelini oluşturan "duygusal emek"tir:

> Duygusal emek "doğal", vasıfsız kadın işi sayıldığı için, karşılığı ödenmediği için ve büyük bölümünün gerçekleştiği ev alanının özelliğinin gölgesinde kaldığı için, bunun toplumsal yeniden üretime katkısı ve değerinin önemi göz ardı edilmektedir.
>
> (James, 1989, s. 22)

Duygusal emek kamusal dünyada aynı ölçüde önemli olduğu halde, ağırlıkla göz ardı edilmeye ya da eksik değer biçilmeye devam edilmektedir. Sonuç olarak, James'in ileri sürdüğü gibi, "kadınlar olumsuz biçimde duygusal tepkiyle birlikte anılırlarken, erkeklerin olumlu biçimde rasyonel düşünce ve eylemle birlikte anılmaları çarpık bir bölücü kibirlenmeye yol açmaktadır" (a.g.y., s. 39-40).

Yine, bu çağrışımlar biyolojik bir ayrılığı yansıtmamaktadır. Bakma sorumluluğunu taşıdıkları birine ya da duygusal olarak kendilerine bağlı bir yakına sahip olmayan kadınlar erkek deneyimi dünyasının rasyonel ilkelerine göre bağımsız davranabilmektedirler, ama gene de her koşulda bir "eş"in duygusal desteğinden yoksun olmanın dezavantajını yaşayacaklardır. David Puttnam'ın 1990'da düzenlenen Sinemada Kadınlar Konferansı'nda belirttiği gibi, bir film yapımcısı olarak "öte beriyi toplayan" bir eşe sahip olmak bir avantajdı. Bakım işini yapan ve destekleyici ilişkilere giren erkekler de işlerine tam zaman ve dikkatlerini ayıramazlarsa

kendilerini aynı ölçüde dezavantajlı hissedeceklerdir. Erkek deneyimi dünyası kadınların genellikle kabul edilemez bulduğu toplumsal talepleri de gündeme getirmektedir.

> İyi bir adam olmaya, pub'a gitme gibi şeyler yapmaya, sporla uğraşmaya ve genellikle bir kulüp üyeliğine girmeye büyük önem verilmektedir. Ancak çoğu kadın bir içki içmeye gitmek istemez ve bunu işlerinin bir parçası olarak görmezler.
> (Anthea Harrison, Lloyd's Development Corporation Yatırım Müdürü, *Guardian*, 3 Ağustos 1990)

Anthea Harrison, erkeklerle işleyen toplumsal mekanizmaları, erkek dünyasındaki önemli bir destek sistemini tanımlamaktadır.

Erkek dünyası ile kadın dünyası arasındaki ayrılık iki önemli noktada yıkıcı nitelik taşımaktadır. Birincisi, zaman üzerindeki çarpıtıcı etkisi; ikincisi, erkekler üzerindeki çarpıtıcı etkisi.

Zamanımızı Vermek

> *Kadınlardan ve zamandan söz etmek nihai hırsızlıktan söz etmektir...*
> *Yalnızca özgür erkekler zamanlarından vazgeçmeyi göze alabilirlerken, kadınların... verecek zamanları yoktur.*
> (Frieda J. Forman, 1989, s. 1,5)

Kadınlara zorla dayatılan fedakârlığın en önemli unsuru, zamanlarını denetlemekten aciz duruma düşmeleridir. Sorun, yalnızca kadınların muazzam oranlarda karşılığı ödenmeyen iş yapmaları (bu işleri yaparlar) ya da bu işin zor olması (pek çok kadın için zordur) değil, aynı zamanda kadınların bütün zamanlarını kısıtlamasıdır. Bir kadın Gilman'ın deyişiyle "doğrudan fedakârlık" ortamında yaşamak istemezse, o işi yapacak başka birini, genellikle başka bir kadın bulmak zorundadır.

Doğrudan fedakârlığın dünyası, biyolojik zamanın dünyasıdır. Bebeklerin aç oldukları zaman beslenmesi, yoruldukları zaman kucağa alınmaları gerekir. Hastalar sıkıntılıysa ya da acı çekiyorsa

tedaviye gerek vardır. "Çalışma saatlerinin dışında" kalıyor diye bu talepler ortadan kalkmaz. Kadınlar biyolojik zamanın sorumluluğunu taşıdıkları ölçüde zamana sahip değillerdir, zamanı vermektedirler. Kadınlar, zamanın fiziksel tükenmenin sınırlarının dışında hiçbir sınır tanımadığı bir dünyada yaşamaktadırlar. Pek çok kadının koşulları bu sınırların bile ötesine taşmaktadır. Bir eş, anne, kız kardeş ya da kız çocuğu günde 24 saat, haftada 7 gün hizmete hazırdırlar. Sonuç olarak, kadınlar kendi yaşamlarının denetimini kaybetmekte ve "kendileri için zaman" yaratmanın hiçbir yolunu bulamamaktalar. Onlar, erkeklerin -ve çocukların- yaşadığı zamanı ve buna bağlı olarak mekânı yaratırlar. Kadının çalışması biyolojik zamana göre ayarlandığı için, zaman bir kadına asla özgürlük tanımaz. Görev ve yükümlülüklerini yerine getirmek için binbir türlü hokkabazlığa başvururlar.

Kadınların payına düşen bu gerçekliğe karşın, modern sanayi toplumunun kamusal dünyası sınırlı zamanla yaratılmıştır. Zamanı belirleyen, karşılığı ödenen çalışmadaki sabit ve sınırlı olan çalışma zamanıdır ve bütün diğer faaliyetler buna uydurulmak zorundadır (Thompson, 1967). Sanayi Devrimi'nin başında yeni fabrika sahipleri yeni fabrika disiplinini kabul edecek işçileri bulmakta çok zorlanmışlardı. İşçilerin tam gün çalışmaktaki isteksizliği yüzünden yeni işletmelerin pek çoğu iflas etmişti. Sonunda, sanayi "ergenlik çağına gelmiş insanların yararlı fabrika işçilerine dönüşmesi neredeyse olanaksız bulunduğundan" çocuk emeği kullanmaya yöneldi (akt. Gorz, 1989, s. 21). İlk baştaki gönülsüzlüğe karşın, yeni sanayi sistemi geliştikçe karşılığı ödenen işleri yerine getirenler büyük bir çoğunlukla erkekler olurken, kadınlar kendilerini iş ile ev arasında parçalanmış bir durumda buldular.

Sabit bir çalışma zamanının dayatılması, sanayi işçilerinin kendi çalışma tempolarını seçme özgürlüklerini kaybetmeleri anlamına gelmekle birlikte, boş zaman olarak ayrı sayılabilecek bir zaman da yaratıyordu. Erkeklerin hobiler geliştirmek, toplantılara katılmak, kütüphane, okuma odaları ya da pub'a gitmek üzere kendilerine ayırdıkları bir zaman yaratılmış oluyordu. On dokuzuncu yüzyıl boyunca erkekler bu zaman ve mekândan kendi gereksinim ve doyumlarını karşılamak amacıyla yararlandılar; en yoksul

erkek bile cin satılan dükkâna uğrayarak ağır işin sıkıntısından "kurtulabiliyordu" (Hart, 1989). Erkekler, en iyi ücretli işlerde ve toplumsal mekânda egemenlik kurmanın yanı sıra, politik alanları da zaptettiler. Sendikalar ve politik partiler yeni "erkek lokalleri" olmuştu.

Kadınlar için ev dışındaki çalışma sadakatle ve yükümlülükle çelişen problemler getiriyordu: "Zamanın para olduğu, paranın zaman demek olabileceği bir dünyada kadınlar ikisine de çok az sahiptirler" (Forman, 1989, s. 3). Aslında işe gitmek kadınlar açısından biyolojik zamandan kısa bir süreliğine kurtulmanın bir yolu olabilir (Deem, 1986). Ne var ki, kadınlar karşılığı ödenen işlerde çalıştıklarında bile, evin bütün sorumluluğu hâlâ kendilerinde kalmaktadır. (Wheelock, 1990). Kadınlar evdeki sorumluluklarından kurtulsalar ve boş zaman faaliyetleri için yeterli paraya sahip olsalar bile, çoğu kuruluşun ve kamusal binaların erkek egemenliğinde ya da erkek yönelimli olmasıyla karşılaşmaktadırlar. Kamusal dünyadaki erkek egemenliği, eğlenceye ya da politik faaliyetlere katılacak zamanı bulmaları halinde bile, kadınların güvenliği açısından da problem yaratmaktadır (Green vd., 1990).

Bütün kadınların biyolojik zamana, kamusal ve özel dünya ayrımına ya da kamusal ve özel mekânın yapılanış biçimine ilişkin ortak bir deneyimlerinin olduğunu varsaymamak önemli bir noktadır. Feminizm, beyaz orta sınıf ev kadınının deneyimini yanlış biçimde evrenselleştirmesinden dolayı tamamen haklı eleştirilere uğramıştır (hooks, 1982; Collins, 1990; Ramazanoğlu, 1989). Bununla birlikte, en eski sanayi-öncesi toplumlarda bile erkeklerin kamusal zamanı kendilerine ayırmak istediklerini daha önce görmüştük.

Kadınların biyolojik zamandaki sorumluluğu, erkeklerin biyolojik zamanı büyük oranda görmezlikten gelen bir kamusal dünya yaratabilmeleri anlamına gelmektedir. Sonuçta iki farklı zaman dünyası ortaya çıkmıştır: Doğrudan fedakârlığa dayalı kadın-zaman-dünyası ile biyolojik ya da duygusal zamana aldırmadan "sistem"e bağlı kişinin erkek-zaman-dünyası. Erkek-zaman-dünyasında:

> Geleneksel 9'dan 5'e kadar çalışmanın yerine... sabah 5'ten akşam 9'a kadar çalışıyoruz... Çalışmaya başladığımdan beri tek bir günbatımı bile izlemedim. Tek bir hobi geliştirecek zamanım olmadı, asla içki içecek zaman bile bulamadım. Yakın aile yaşamının işlerinden şirket için vazgeçtim. Ve çocuklarımı asla tatile çıkaramayacağımı bilerek yaşamaya alışmak zorundayım.
>
> (Kim Woo Choong, Koreli bir işadamı, *Independent*, 26 Ağustos 1990)

Kim Woo Choong hızlı çağdaki pek çok insanın temsilcisidir. Biyolojik zamandan hem fiziksel olarak hem maddi olarak tamamen kopmuştur ve erkek-dünyası-zamanında olağanüstü derecede çok çalıştığı halde, kendisinin ve ailesinin diğer üyelerinin biyolojik zamanını idame ettirmek için başkalarına ve özellikle karısına dayanmaktadır.

Biyolojik zamandan kopan erkek-dünyasının kökleri artık insanın varlığının maddi gerçekliğinde değildir. Bunun yerine:

> Erkek-dünyası insan yaşamını koşulsuz ve sınırsız bir şey olarak görür. Gelgelelim, kendimizin doğayla ve bütün diğer canlı organizmalarla (yaşamın kendisiyle) ilintili kalmamızı sağlayan parçamızı yok etmek zorunda kalmadan, insan yaşamının sınırlı ve koşullu yönünü yok edemeyiz.
>
> (MacMillan, 1982, s. 156)

Erkek-dünyası, insanların elbiselerini pis lağım suyuyla yıkamak ya da temiz su, taze yiyecek ya da yakacak odun bulmak amacıyla millerce yürümek zorunda kalmadıkları bir dünyadır. İnsanların ağır alışveriş çantalarıyla, otobüslere inip binerken bebek arabalarındaki küçük çocuklarla uğraşmak ya da okula giderken tehlikeli yollarda hızla koşuşturmak zorunda kalmadıkları; amfizemli yaşlılara ya da emekleyen çocuklara ayak uydurmalarının gerekmediği bir dünyadır bu.

Erkek-dünyası, bütün erkekleri özgürleştiren ve bütün kadınları kısıtlayan bir dünya değil; insanlığın geride kalan bölümünün ve gezegenin zararına olarak erkeklerin bir bölümüyle bir avuç kadını özgürleştiren bir dünyadır. Aynı zamanda, insan yaşamının farklı parçalarının ayrı tutulmasında ısrar eden korkunç derecede

güçlü bir ekonomik, politik ve ideolojik çerçeve yaratmıştır. Ekofeministler bu sahte sınırın yaşamlarımızın derinliklerine işlediğini ileri sürmüşlerdir. Sınırlar yalnızca toplumda değil, bunun yanı sıra kendimizde de vardır ve zihinlerimizi bedenlerimizden, doğamızın maddi yönlerini tinsel yönlerinden ayırır. Erkek-dünyası çok az insanın kendisini tam olarak gerçekleştirebildiği bir dünya olmakla birlikte, hâlâ erkeklerin önceliklerini ve erkeklerin çıkarlarını temsil etmektedir. Gezegenin önündeki tehlike, erkeklerin biyolojik zamandaki kendi maddi gerçekliklerinden koparak aynı zamanda ekolojik zamandan ve ekolojik gerçeklikten de uzaklaşmalarıdır.

Gezegen İçin Zaman Ayırmak

> *İstatistikler, bir yandan zamandan tasarruf etmeye öbür yandan geleceği yok etmeye hevesli bir uygarlığın kasvetli öyküsünü anlatmaktadır.*
>
> (Jeremy Rifkin, 1987, s. 12)

> *İnsanın hayatta kalmasını sağlayan emek olduğundan, aile içi emeğin üretim zamanı hiçbir zaman azaltılamaz; bütün yapılabilecek olan, bu işin paylaştırılması ya da yeniden bölüştürülmesidir.*
>
> (Meg Luxton, 1987, s. 172)

Jeremy Rifkin'in işaret ettiği gibi (1980), insan toplumu ile gezegen bir "zaman savaş"ına girişmişlerdir. İnsanlık tarihi, gezegenin biyolojik ve ekolojik ritimlerinden gün geçtikçe artan bir hızla uzaklaşılmasına tanıklık etmiştir. Avcı-toplayıcı kaynakların sınırına gelmek, insanlığın milyonlarca yılına, tarımsal kaynakların sınırına gelmek ise binlerce yılına mal olmuş, ancak yenilenemeyen enerji kaynaklarının sınırına ulaşılması için birkaç yüzyıl etmiştir. Şimdi, bir parmak hareketinin 500 milyon nanoseconda* eş olduğu nanose-

* Bir saniyenin milyarda biri. (ç.n.)

cend bilgisayar kültüründe yaşamaktayız (Rifkin, 1987).

Paradoksal bir durum olarak, ekolojik zamanı fethederken onun üzerindeki denetimimizi kaçırma tehlikesiyle yüz yüze gelmekteyiz. Nanosecond kültüre programlanmış olan savunma sistemleri, iptal etme düğmesine ya da direkt telefon hattına ulaşacak zamanı bulmadan önce hepimizi yok edecektir. Uçaklar, kararlarını denetleyen ya da başarısızlık durumunda onları değiştiren hiçbir mekanik araç olmadan bilgisayarlar yardımıyla uçmaktadırlar. Mali işlemler milyonlarca olmasa bile, binlerce insanın yaşamını etkileyerek dünyanın her yerinde genişlemeye devam etmektedir. İnsani denetimin kalmayışı, yüksek hız sistemlerini çalıştıran insanların streslerinde, fiziksel tükenişlerinde ve yatıştırıcı alışkanlıklara kapılmalarında yansımaktadır. Hızlanmış bir varoluşun zamanımızı şu ya da bu şekilde kurtarabileceği düşünülebilir belki, oysa durum böyle değildir. Dünya bilgisayar kültürü 24 saatlik çalışma günü demektir.

Heyecanlı üretim ve tüketim faaliyetlerine katılanlar, air-condition'lı otellerin, bol yıkanma ve sağlık sistemlerinin, yüzme havuzlarıyla golf sahalarının yerel ekolojik yapıyı yerle bir edip kaynakları yerel gereksinimlere yasak eden farklı bir atmosferde birkaç haftalık tatil izni koparark rahatlamayı dört gözle beklemektedirler. Hawai ve Barbados'da ziyaretçiler yöre halkından 6-10 kat daha fazla su kullanıyorlar. Goa'da beş yıldızlı bir otelde beş köye yetecek kadar su harcanırken, otelin su hattı su bağlanmamış olan köylerin içinden geçmektedir (*Independent on Sunday*, 5 Ağustos 1990). Dünya, sürekli olarak "yağmalanmamış" yerler aramakla, büyük turist silindirinin üzerinden geçip gittiği terk edilmiş beton yığınlarıyla dolmaktadır.

Yüksek hızlı kasırga milyonlarca insanı etkisine alıp onları gün geçtikçe artan sorumluluk ve faaliyetlere sürüklerken, pek çok kişiyi de bunun dışında, yatışmış bir durumda bırakır. Nanosecond kültür bölünmüş bir kültürdür. Azınlık bir kesim ekolojik zamanı yok ederken, sayıları günden güne artan insanlar tamamen kenarda kalmakta, kişisel yaşam-tarihleri ve rüyaları güncellikle ilişkilerini kaybetmektedir. Ben ekolojik krizin zaten acı çeken insanların başlarına daha fazla dert getirmesini ancak sosyalist bir

yaklaşımın önleyebileceğini savunuyorum, oysa geleneksel sosyalist kuram nanosecond kültürün tehlikelerine yeterli bir çözüm bulamamış, hatta farkına bile varmamıştır. Ekolojik krizin hem uzun dönemli hem de kısa dönemli etkileri konusunda bizi uyaranlar yeşillerdir. Bununla birlikte, bunun temel nedenini anlamak istiyorsak gözümüzü feminizme çevirmemiz gerekmektedir. Zamanın fethi, kadınların fethidir.

Zaman Savaşları (1987) adlı kitabında Jeremy Rifkin, uçurumun kenarından çekilmemizi ve insanın zamanını ekolojik zamana yeniden uydurmamızı istemektedir. Rifkin, gezegenin biyolojik ve ekolojik hızını, kasırganın dışında yaşayanları anlamaya zorlar bizi. Onun anlamadığı, insanın zamanının cinslere göre ayrıldığıdır. Kasırgayı hızlandıranlar erkekler, ama kullandıkları yakıt kadınların zamanıdır. Yalnızca insanın (erkek) zamanı ile gezegen zamanı arasında uçurum yoktur, insanın (erkek) zamanı ile insanın biyolojik zamanı arasında da uçurum vardır. İnsanın biyolojik zamanı, nanokültürün yüksek hızlı çılgınlığı ile yaşamı idame ettirebilmenin hızı arasındaki kayıp halkadır.

Ekolojik zamanla uyum içinde olacaksak, erkek-zamanının yanlış gerçekliğinin bırakılması gerekecektir. Hepimiz, kendimizi ve başkalarını besleme, giydirme ve bakma görevlerini paylaştığımız -insanın varoluşunun duraklarıyla (gençlik, hastalık, yaşlılık ve ölüm) ilgilenmeyi paylaştığımız biyolojik kadın-zamanında yaşamak zorunda kalacağız.

Bazı Batılı işçilerle işadamlarının erkek-dünyasının koşuşturmacasından ve erkek-zamanının gerekliliklerinden hayal kırıklığına uğradıklarına ilişkin kanıtlar vardır. 1991'de İngiliz Psikoloji Derneği'ne sunulan bir raporda, her yıl ülkeyi baştan başa dolaşan yaklaşık 100.000 çalışanın örnek olarak alındığı araştırmada yüksek düzeyde stresli bir ruh hali saptandığı bildiriliyordu. 1991'de Personel Yönetimi Enstitüsü'nün yaptığı bir araştırmada da İngiliz ve Avrupalı genel müdürlerin yaklaşık dörtte birinin aileleriyle daha fazla zaman geçirmek amacıyla yönetim kurulundan ayrılmayı düşündükleri saptanmıştı *(Guardian*, 15 Nisan 1991). En büyük baskıyı hissedenler, karı koca çalışan ailelerden gelen genç müdürlerdi. Bu da 1990'da hazırlanan bir raporun bulguları-

nı, Avrupa şirketlerinin üst düzey müdürlerinden yüzde 23'ünün ailelerine daha fazla zaman ayırabilmek düşüncesiyle üst düzey yöneticilik görevinden ayrılmayı tasarladıklarını doğrulamaktadır (*Independent on Sunday*, 4 Kasım 1990). Tehlike, geride kalanların daha da hareketli bir yaşam sürdürecek olmalarındadır.

Hem yeşiller hem feministler, erkek egemenliğindeki rekabetçi ekonomilerin yaratmış olduğu yaşamın niteliğini sorgulamışlar; en hızlı erkeğin, en büyük insani ve doğal kaynakları elinin altında bulunduran (dinleyeceği, düşüneceği, yeniden düşüneceği kişisel ilişkilere zaman bulamayan) erkeğin hızına göre bir koşuşturma içinde geçen bir toplumun temeline karşı çıkmışlardır. Hükümetler, ordu, korporasyonlar ve bilimsel kurumlardan bu erkekler sorumludur. Onların etiği, zamanla, birbirleriyle ve yaşamın kendisiyle yarışmaktır. Bu bir ölüm etiği, peşinden ölüm getiren, ölüme karşı bir yarıştır. Kazananlar genellikle stresin yol açtığı hastalıklar yüzünden ölürler. Yarışa katılan kadınlar ise bunu ancak fahri erkekler statüsüyle yürütebilirler. Bu yarışın geçerliliğini sorgulayan erkeklerin tek yapabilecekleri yarışı terk etmektir. Katılmak ise buna göz yummak demektir. Ekonomik yaşamın hızı en hızlı, en az engeli bulunan erkeğe göre ayarlanmışken, toplumsal yelpazenin öbür ucunda en ağır, en muhtaç kişinin yaşam hızı vardır.

Kadınların çalışması perspektifinden bakıldığında, toplumun refahı "En başarılı kim?" sorusuyla değil, "En çok ilgi gösteren kim?" sorusuyla belirlenecektir. Feminist, yeşil bir sosyalizmin mesajı, insanın birbiriyle ve dünyayla ilgilenmesinin birbirinden ayrılamamasıdır. Biri, öteki olmadan, anlamlı bir şekilde varolamaz.

Kadınlar Doğar, Erkekler Yapılır Mı?

> *Kadın doğal olarak kendi varlığı içinden yaratır, oysa erkek... kültürel araçlarla yapay biçimde yaratmakta özgürdür ya da buna zorlanır.*
>
> (Sherry Ortner, 1974, s. 77)

Uygarlığın değişmez problemi erkeğin rolünü tatmin edici bir biçimde tanımlamaktır... Öyle ki erkek yaşamı boyunca sağlam bir kesin başarı duygusuna erişebilsin; bu başarı arayışı içinde çocuk doğurmanın verdiği tatmin hakkındaki çocukluk bilgileri gözüne çarpar.

(Margaret Mead, akt. Sanday, 1981, s.78)

Rosalind Miles'in belirttiği gibi, "türlerin yenilenmesi, her zaman dünyanın her tarafındaki dişi cinsin geleceğine bağlı biricik, eksiksiz, kaçınılmaz ve büyük ölçüde varlığı tanınmayan bir meziyet olmuştur" (Miles, 1983, s.xi). Erkekler, böylesi doğal bir yaratıcılık karşısında, iki problemle yüz yüze gelmişlerdir: Kadınların doğurma yeteneklerini nasıl denetleyip onları nasıl taklit edecekleri. Andrée Collard'a göre, kadınların yaşamlarını denetleme ve kısıtlama dürtüsü, "erkeklerin... zorunlu heteroseksüellik ve zorunlu doğurganlıkla kontrol altında tutulması gereken kadının özerkliğinden duydukları korku"dan kaynaklanmaktadır (1988, s. 106). Bu, iki bakımdan yıkıcı olan bir süreçtir: Erkekleri kadınların besleyici ve yaratıcı dünyasından ayırır ve onları "dünyevi" kazanımlara doğru sürükler.

Bazı feministler, erkeklerin başarı dürtüsünü erkek ile kadının yetişkinliğe geçişlerindeki farklılığa yüklemektedirler:

İnsan toplumlarında evrensel bir durumu yansıtan kadının anneliğinin bir sonucu, kızların kadın olurken, oğlanların erkek olmalarına göre, daha rahat bir geçiş yapmalarıdır.

(Anderson ve Zinsser, 1989, s. 11)

Âdet kanaması, "bir kızın, hamile kalarak soyun sürekliliğine katkısını yapmaya hazır olduğunu göstermektedir" (Sanday, 1981, s.5). Afrika'daki Mbuti'ler gibi geleneksel toplumlarda bu açıkça kutsanmaktadır:

Genç kızdan ilk defa gelen kan, şükran ve sevinç duygularıyla birlikte gelir, çünkü artık potansiyel bir annedir.

(Sanday, 1981, s. 24)

Erkeğin ergenliğe geçişi çok daha uzun sürer ve âdet kanamasının başlamasına ya da doğurma sürecine benzetilmeye çalışılan karmaşık ritüelleri gerektirir. Kızlar için ergenliğe geçiş törenleri yapıldığı halde, bunlar erkekler için yapılanlar kadar yaygın değildir ve genellikle çok daha gösterişsizdir (Bamberger, 1974; Cheater, 1989; Errington ve Gewertz, 1987). Sanday'in belirttiği gibi: "Herhalde kadınlar kadınlıklarını göstermenin yollarını buldukları için, erkekler de erkeklerini sergilemek zorunda kalmaktadırlar" (1981, s. 78). Yeni Gine'de Arapeşler arasında kadının üreme sistemiyle simetriyi sağlamak için ergenlik yaşında penis çizilmektedir. (a.g.y. s. 96). Âdet kanaması bir kızın kadınlığa ve anneliğe geçişine işaret edebilirken, aynı derecede önemli bir faktör de, kızların ev içi görevlerinde yardımlaşarak ve kendisinden küçük erkek ve kız kardeşlerine bakarak toplumsallaşmaya daha erken adım atmalarıdır. Bu, "küçük kızlara çok küçük yaştan beri annelerinin davranışlarını örnek almalarının öğretildiği, ömür boyu süren bir öğrenme süreci"ni temsil etmektedir. Öbür yandan, "pek çok kültürde oğlan çocuklar, toplumsal düzeyde yetişkin bir role atılmadan önce birkaç yıl göreli bir özgürlükten yararlanırlar" (Cheater, 1989, s. 143 vs.).

Sherry Ortner'in iddiasına göre, erkekler, kadınların annelik rolünü hem bundan korktukları için hem de kendilerinin açık bir toplumsal rol yerine getirmediklerini ortaya çıkardığı için yadsımakla kalmamakta, bunun yanı sıra, kadınları "doğa" güçleriyle özdeşleştirirken kendilerini "kültür"ün yaratıcıları ve bekçileri saymaktadırlar (1974). Ortner'in çözümlemesi pek çok tartışmaya yol açmakla birlikte, özellikle erkeklerin doğayı yadsımaları (MacCormack ve Strathern, 1980), toplumun kadın (doğa, bakıp büyütme, özel aile dünyası) ile erkek (kamusal, kültür, egemenlik ve denetim) biçiminde bölünmesi benim savunduğum gibi bugün de erkeklerin insan toplumundaki yıkıcılıklarının kaynağını oluşturmaktadır.

Brian Easlea (1983), erkeklerin yaşamları boyunca "güvensiz erkeklik"in sıkıntısını çektiklerini ileri sürmüştür. Rahimin yaratıcılığından yoksun olan erkekler, "kadınların üreme yeteneklerini kıskanırken", aynı zamanda onlara çamur atmaktadırlar. Erkekler bu eksikliklerini kapatmak üzere kamusal faaliyetlere girişmekte,

genellikle savaşa ve maceraya atılmaktadırlar. Daha eski toplumlarda erkekler maceraperestlikleriyle yalnızca kendi yaşamlarını riske sokarlardı, ancak modern teknolojilerin gelişmesiyle birlikte erkeklerdeki bu dürtü bütün insan topluluğu ve bizzat gezegen açısından bir tehlike oluşturmaya başlamıştır. Easlea, erkek bilimcilerin kullandıkları dille "uterus kıskançlıkları"nı nasıl sergilediklerini kanıtlamıştır. Easlea'nın "gebe fallüs" diye gördüğü nükleer bombanın gelişmesi "Robert'in bebeği" diye de tanımlanmaktaydı (Robert Oppenheimer). İlk uranyum bombalarına "Küçük Oğlan" ve "Şişman Oğlan" (daha sonra Şişman Adam) isimleri verilmişti (1983, s. 94-5). Erkek bir muhabir başarılı nükleer denemeleri "yeni doğan bir dünyanın ilk çığlıkları" diye tanımlamıştı. "Yaşama sessiz, hareketsiz siluetler getirdi... Yeni bir gücü doğurdu" (a.g.y. s. 96-7). Bilimsel keşifler ya da teknolojik gelişmeler de genellikle "beynin ürünü", yani "bir fikir doğurmak" gibi doğum diliyle tanımlanmaktadır.

Bütün erkek başarılarının yıkıcı nitelik taşıdığını düşünmek yanlış olur; bunların pek çoğu tam tersine, insanlığa büyük yararlar getirmiştir. Önemli olan, erkeklerin iyi bir şey için mi yoksa kötü bir şey için mi başarının peşinde koşturduklarıdır. Erkek kimliğinin kuruluşunun önemi, erkeklik (masculinity) fikrinin çevresindeki kültlerin son günlerde patlamasıyla, özellikle şair Robert Bly'ın erkek-erkeğe bir engenliğe geçiş ve kişisel gelişme çağrısı yapmasıyla vurgulanmaktadır.

Bir Anne Olmamanın Tehlikeleri

> *Erkek "kimliği" erkeğin kendisini kanıtlamasına bağlı olmadığı sürece, onların "yaptıkları" insanlıklarının yaratıcı bir biçimde kullanılması değil, güvenliksizliğe bir tepki olacaktır.*
> (Nancy Chodorow, akt. Easlea, 1983, s. 10)

Erkekler kendilerini ilk anne babayla daha yakından özdeşleşmiş hissetselerdi... şimdi

doğanın geri dönüşü olmayan biçimde katledilmesine çok yakın olmayacağımızı düşünmek akla uygun görünmektedir.
(Dorothy Dinnerstein, 1976, s. 103)

Sara Ruddick'in ileri sürdüğü gibi, annelik biyolojik bir zorunluluk değil, hem erkeklerin hem de kadınların yerine getirebilecekleri bir toplumsal süreçtir. Bununla birlikte, annelik sürecinde içkin olarak bulunan "koruyucu sevgi", yaşam üretme ve yaşam koruma özellikleri, barışı daha fazla seven bir toplumun temelini oluşturabilir (1990). Çoğu erkeğin annelik rolünden dışlanmaları ya da kendilerini dışlamalarının anlamı, toplumun daha az yaşam-yönelimli olması ve yaşamın korunmasıyla daha az ilgilenmesidir.

Freud'cu bir perspektifle yazan feministler, erkeklerin annelikten dışlanmalarının hem erkeklere hem de kadınlara zarar verdiğini ileri sürmüşlerdir. Çocuk bakımından asıl olarak kadınların sorumlu olması onları ebediyen anneliğe ve bakıp büyütmeye duygusal olarak bağımlı bir dünyada yaşama tuzağına sürüklerken, erkek çocuklar erkekliği elde etmek için erkeklerin duygusal açıdan kör, başkalarına bakmayı düşünmeyen dünyasına katılmak üzere kadınların başkalarıyla ilgilenen, duygusal olarak güvenli dünyasını terk etmek durumundadırlar. Bu, babanın daha mesafeli ve anlaşılması güç dünyası uğruna annelik sevgisi ve şefkatinin de terk edilmesi anlamına gelmektedir. Nancy Chodorow (1978), bu sürecin erkekler açısından çok sarsıcı olduğunu, erkeklerin kadınlarda ve kendi kişiliklerinde temsil edilen dişilliği reddetmelerini gerektirdiğini ileri sürmektedir. Kadınlardan duydukları korku, erkekleri onlar üzerinde egemenlik kurmaya yönlendirirken, aynı zamanda erkekler duygusal destek aradıklarında kadınlara psikolojik bakımdan bağımlı kalmaktadırlar. Chodorow'a bakılırsa, egemenlik dürtüsüyle hareket eden ve psikolojik olarak kendilerini güvenli hissetmeyen erkekler, hem kadınlar hem de toplum için bir tehlikedirler. Dorothy Dinnerstein de bu tehlikeye dikkat çekmiştir. Dinnerstein erkeklerin "doğa katili" olduklarını düşünür ve çocuk bakımındaki kadın tekeli kırılmazsa uygarlığın sonunun gelmesi riskiyle yüz yüze kalacağımızı ilan eder (1976).

Brian Easlea gibi John Stoltenberg de erkeklerin problemlerinin

kaynağı olarak güvenliksiz bir erkekliği (masculinity) görmektedir.

> Bir oğlan olmak üzere yetişiyor, bir oğlan gibi hareket etmeye zorlanıyor, bir oğlan olduğunuz için ödüllendiriliyor, pek çok nedenle kadınların saldığı korku ve nefreti benimseyerek annenizden uzaklaşmayı öğreniyor ve diğer erkeklerin topluluğuna kabul edilmenin yollarını öğrenmeye gereksinim duyuyorsunuz. Kadınlar bu kimliği desteklemektedirler; bu kimliğin doğrulanmasını kadınlara borçluyuz. Ancak kimliği diğer erkeklerden alırız; cins-sınıf kimliğinin, içimize yer eden kimliğin, hakemleri olarak diğer erkeklere bakarız. Bu kimlik o olduğumuzu düşündüğümüz varlığa öylesine yakındır ki ondan vazgeçecek bizi ölesiye korkutur.
> (1990, s. 190)

Erkek-Dünyasını Aşmak

> *Erkekler uygar, özgür, sınai demokratik bir çağın etiğiyle yaşamalıdırlar, oysa ilkel bir patriyarkalliğin ahlaki atmosferinde doğup yetişmişlerdir.*
> *(*Charlotte Perkins Gilman, *1915, s. 338)*

Gilman'a göre erkek-dünyası ile kadın-dünyası arasındaki sınırın anlamı, "diğerleri yarıya gelmişlerken, kadınların çıkış noktasına çakılı kalmış olmalarıdır" (a.g.y. s. 330). Erkek-dünyasını aşmak kişisel gelişmenin anlamıyla ilgili fikirlerimizi yeniden oluşturmak demek olacaktır. Bağımsız biçimde hareket eden (erkek) birey imajı, insani gelişme modellerimizin derinine kadar işlemiştir. Abraham Maslow'un ilkin 1942'de ortaya koyduğu ünlü gereksinimler hiyerarşisinde olduğu gibi:

Anlayış
ve bilgi
Kendini gerçekleştirme
Kendine saygı duyma
Sevgi ve aidiyet duygusu
Güvenlik
Fizyolojik

Hiyerarşinin en altında temel açlığın giderilmesi, kendini güvenli ve duygusal açıdan emin hissetme gereksinimi vardır. Daha sonra, özgüven ve diğerlerine saygı duyma gibi iki boyutu olan özsaygı gelir. Maslow'un dediğine göre, özsaygı gereksinimi karşılanmazsa insanlar kendilerini aşağı, zayıf ve çaresiz hissederler. Ancak bu gereksinimler karşılandığı zaman kendini gerçekleştirme süreci, potansiyelin gerçekleştirilmesi başlayabilir. Son olarak da bilgi ve anlayış gelmektedir (1970, s. 35-51).

Bu hiyerarşiye dayanak oluşturan soru şudur: Bir bireyi kendini gerçekleştirmeye, anlayışlı ve bilgili olmaya yönelten temel gereksinimleri yerine getiren kimdir? Herkes bunları kendi adına mı sağlamakta, yoksa "toplum" tarafından mı karşılanmaktadır? Bireylerin temel gereksinimlerini karşılamakta karşılıklı ve kolektif bir sorumluluğun bulunmadığı yerlerde, bu yük asıl olarak kadınların omzuna düşmektedir. Bir erkeğin özsaygısı ve kendini gerçekleştirmesi, başka bir kadının fiziksel ve duygusal desteğidir. Erkek yönelimli erkek-dünyasında duygu, zayıflıkla birlikte anılmakta, kadınların bakıp büyütme rollerinin kuvveti ve temel önemi yadsınmaktadır. Kadınlar toplumun zayıf, bağımlı üyeleri olarak görünürken, erkekler "ekmek kazanma" rolleriyle güçlü ve bağımsız biçimde eve bakan kişiler sayılmaktadır. Hiçbir şey gerçekten daha önde olamaz. Kadınlar narin ve bağlı görünebilir, oysa gerçeklik çok farklıdır:

> Bu dış görünüşün arkasında, içsel durumu ne olursa olsun, aile ilişkilerinde karşılaşılan duygusal sorunlarla uğraşmak zorunda kalacak olan, başkalarının kendisine güvenip dayanmayı bekleyeceklerini bilen gerçekte asla başkalarına bağlı olamayacağından korkan ya da kendi bağımlılığı konusunda kendisini asla hoşnut hissetmeyen bir kadın durmaktadır.
>
> (Eichenbaum ve Orbach, 1985, s. 21)

Eichenbaum ve Orbach şöyle devam ederler: Çoğu erkeğe yaşamları boyunca kadınlar, anneleri ve diğer kadın akrabalarından kadın öğretmen, eş ya da partnerlere kadar hep kadınlar bakmaktadır. Buna ek olarak, kadınlar erkeklerin meslek yaşamlarında sekreter ve yardımcı olarak destekleyici bir rol oynamakta, ancak pek

çok kadın böyle bir "bürodaki eş" rolüne düştüğü zaman mutsuzluk duymaktadır (Pringle, 1989).

Kadınlar, erkeklerin temel fiziksel ve duygusal gereksinimlerini karşılamakla, fiilen onların kendi potansiyellerini geliştirmelerini sağlayan zamanı yaratmaktadırlar. Buna karşılık erkekler de kadınların fiziksel, duygusal ve güvenlik gereksinimlerini karşılamadıkları için, kadınlar kendi potansiyellerini geliştirme ve kendini gerçekleştirme sürecini pratikte uygulama fırsatını çok az bulmaktadırlar. Kadınlar erkeklerin bireyselleşmiş başarılı ölçütleriyle değerlendirilecek olursa (Maslow'un vazgeçilmez saydığı temel desteklerden yoksun olarak), kendilerine çok az saygı duyacakları, aşağılık, zayıflık ve umutsuzluk duygusundan sıyrılamayacakları neredeyse kesindir. Maslow'un "bilgi ve anlayışın insani gelişme sürecinin sonunda ortaya çıktığı" şeklindeki varsayımında da kadınların deneyimi görmezlikten gelinmektedir. Bu varsayım, bilgi ve anlayışın kadın-dünyasının temel unsurları olduğu gerçeğini göz ardı etmektedir.

Carol Gilligan'a göre, erkek-dünyasının kadın-dünyasından ayrılığı, ahlaki ve psikolojik gelişme sürecinde iki farklı olgunluk bakışı doğurmuştur (Gilligan, 1982). Gilligan, kadınların kendi kimliklerini, sorumluluk ve ilgi gösterme etiğine dayalı ilişkiler çerçevesinde kavradıklarını saptamıştı. Kadınların ahlaki yargıları, adil olmayı eşitliği ve gereksinimlerin farklılığını tanımayı kabul etmek olarak gören sorumluluk etiğini yansıtarak, kapsamlı ve birbirine bağlı bir içerik taşıyordu. Erkekler ise kendi kimliklerini başkalarından ayrı olma ve karakter sağlamlığı kapsamında değerlendiriyorlardı. Erkek ahlakı, evrensel düzeyde kabul gören ölçütlerle eşit sayılan bireylerin taleplerini dengeleyen bir "haklar etiği"ni yansıtmaktadır. Gilligan bizi kadınların ahlakına yeniden sahip çıkmaya çağırmaktadır:

> Yüzyıllardan beri erkeklerin seslerini ve onların deneyimlerini aktaran gelişme kuramlarına kulak verdiğimiz için, yalnızca kadınların suskunluğuna değil, bunun yanında konuştukları zaman söylediklerini işitmekte zorlandığımıza da daha yeni yeni dikkat etmeye başladık. Gene de kadınların farklı sesinde ilgi gösterme etiğinin gerçeği, ilişki ile sorumluluk arasındaki bağ yatmaktadır.
>
> (1982, s. 173)

Kadınların sesleri duyulmayınca, kadınların yaşamlarının birbirine bağımlı niteliği ile kadın-dünyasının "ilgi gösterme etiği", erkek-dünyasındaki ayrılık, bireyselcilik ve kişisel başarı doğrultusundaki "erkek önyargıları" karşısında reddedilmekten kurtulamamaktadır. Saldırganlığın kökeninde yatan ise erkeklerin deneyimindeki "bağ kuramamak"tır.

Kişisel gelişme açısından bakıldığında, kadın-yönelimli bir olgunluk görüşü, başkalarını besleme ve onların bütün potansiyellerini geliştirmelerine yardımcı olma yeteneğini yansıtacaktır. Ama bu süreçte, kişisel özerklik de ister istemez kaybolacaktır. Erkek-dünyasını aşmayı istiyorsak, kişisel gelişmeyi bağımsız biçimde kendini gerçekleştirme sayan erkek-yönelimli bakışı da aşmamız gerekmektedir. Bunu yapamazsak, erkek-dünyasının değerlerine göre en yüksek kişisel gelişme düzeyine ulaştığı varsayılanlar kadın-dünyasında *en az olgun* kişiler olacaklardır. Erkekler doğrusal, tek yönlü, soyut, duygusal olarak mesafeli bir yaşam sürüyorlarsa, *bunun nedeni* kadınların yaşamlarını çok yönlü, başkalarıyla iç içe ve duygusal olarak yakın biçimde sürdürmeleridir. Bundan, düşünmenin ya da var olmanın özünde dişil ya da eril bir biçimi olduğu sonucu çıkmaz: İşin doğrusu, bir erkek yaşam tarzı, bir de kadın yaşam tarzı olduğudur. Erkek yaşam tarzı, kadın yaşam tarzının baskı altında tutulmasına dayanmaktadır. Erkekler hiyerarşik, düzenli ve formelleşmiş bir dünya görüşü taşıyabiliyorlarsa, bunun nedeni yaşamlarının bölümlere ayrılmış ve tek boyutlu olmasıdır. Erkek-dünyası ile kadın-dünyası bütüncül bir dünyanın birbirini tamamlayan iki parçası değil, erkeklerin kadınların zamanı ve emeklerini dolaysız yollarla sömürmelerinin birer ürünüdür. Erkeklerin kadınlar üzerindeki egemenliğine son verilmeden insan dünyasının iki yarısı bir araya getirilemez, öyle ki kadınlar "kollarımızda taşıdığımız yetişkin erkek çocuklarını yere bırakabilsinler" (Rich, 1986, s. 215).

Erkek-dünyası aynı zamanda hem erkekler hem kadınlar için bir şiddet dünyasıdır. Erkek-dünyası ile kadın-dünyası arasındaki sınır, ev içi şiddet ve ırza geçme tehdidi ya da gerçekliğiyle, militarizm ve savaş kurumlarıyla korunmaktadır. Diana Scully (1990), ırzına geçilmesi en kolay kadın "erdem"ine ilişkin en katı fikirlere

erkeklerin sahip olduğunu ileri sürmüştür. Scully, ırza geçenlerin kadınları korkuyla denetleyerek bütün erkeklerin çıkarlarına göre hareket ettikleri doğrultusundaki çok sayıda feministin görüşlerini de paylaşmaktadır. Maslow'un güvenliği insanın gelişmesindeki en temel gereksinimlerden biri sayması ironik bir durumdur, oysa erkek-dünyası kadınlara ne kamusal ne de özel alanda ciddi bir güvenlik sağlamaktadır.

Erkek-dünyası, kadınlara zorla kabul ettirilen fedakârlığı *gerekli kıldığı* için, kadınlara "eşitlikçi bir biçimde" yaklaşamaz (Collard, 1988). Böyle yaklaşsalar, kadınların erkeklerin gelişmesine yaptıkları belirleyici katkıyı ve zorla dayatılan fedakârlığın insan toplumundaki merkezi rolünü kabul etmiş olurlar. Zorla dayatılan fedakârlık, bireyselleşmiş gelişme fikriyle çeliştiğinden erkek-dünyasının bir unsuru olamaz. Tabii bu, bireyler olarak erkeklerin duygularının olmadığı ya da başkalarına ilgi göstermedikleri anlamına gelmez, yalnız erkek-dünyasında bu duygularla hareket edemezler. Dolayısıyla erkek-dünyası yeşil ya da sosyalist bir toplumun temelini oluşturamaz. Erkek-dünyası baskıcı ve sömürgen olduğundan, asla eşitlikçi olamaz. Ancak bakıp büyütme ve besleme işlerinin özsel niteliğini tanıyan bir toplum, kadınları çoktandır sırtladıkları yükten nihai olarak kurtarabilir. Fedekârlığı politik yapılarının merkezine oturtabilecek biricik politik felsefe, feminist sosyalizmdir.

Özgürlük? Kimin Özgürlüğü?

Daha az çalışın, daha çok yaşayın!
(André Gorz, 1980, s. 134)

Gelecekteki yeşil, sosyalist bir toplum kadınları ancak, kadındünyasının merkezi önemini tanırsa özgürleştirebilir. Ne yazık ki, yeşil ve sosyalist düşünce içinde yaşam ile çalışmayı birbirinden ayrı, birbirine alternatif görme eğilimi bir hayli güçlü olduğundan, gerçek durum böyle değildir. Çalışma, yaşamın bütünsel ve zorunlu bir parçasından daha çok, insanın varlığına gereksiz bir dayatma gibi görülmektedir. Yazılanların büyük bölümü erkek-

yönelimli bir özgürlük görüşünden esinlenmiştir ve bunun kökleri Grek şehir-devletlerinin pay sahiplerine, belki ondan da önceye götürebilir.

Grek düşüncesinde, "özgür" dünya, kadınların ve kölelerin üzerine düşen doğum ve üretimle ilgili olan ev içindeki özgürlüksüz dünya karşısında, kamusal işlerin yürütüldüğü dünyaydı (Elshtain, 1981). Bu perspektiften bakıldığında özgürlük yalnızca biz çalışmaktan kurtulduğumuz zaman, temel duygusal ve fiziksel gereksinimlerimiz karşılandığı zaman sağlanmaktadır. Marx *Kapital*'de zorunluluk âlemi ile özgürlük âlemini birbirinden ayırıyordu. Zorunluluk âlemi, gereksinimin ve "dışsal amaçlar"ın dayattığı emektir. Gerçek özgürlük "gerçek maddi üretim alanının dışındadır". Marx'a göre kadınların çalışması hangi alana girer: Zorunluluk âlemine mi, özgürlük âlemine mi? Oysa iki alanda da kadınların çalışması hesaba katılmamaktadır.

Yeşillerin, hem sosyalist hem kapitalist etiketli geleneksel ekonomik yapılara yönelttikleri eleştiri, bunların insanları gereksiz çalışmalara sürüklemeleridir (Ekins, 1986; Robertson, 1985; Schumacher, 1980; Osmond, 1986). Ücretli çalışmaya yöneltilen temel eleştiri de, çalışmayı denetleyenlere kâr getirerek sömürgen bir nitelik taşıması değil, kişisel ifade ya da özerklik olanağına yer kalmamasının anlamsızlığıdır (Handy, 1989). Ted Trainer, "bilgilerini, değerli deneyimlerini ya da kişisel gelişmelerini artıran işlerde çalışan insanların sayısının çok az olduğunu" belirtmektedir (1985, s. 197). İnsanlar, "tüketici ağır işlere" ve bitmek tükenmek bilmeyen savurgan üretime yol açan bir "çalışma etiği"nin tuzağına yakalanmışlardır (Porritt, 1984). André Gorz'a göre, insanların çoğu geçinecek kadar para kazanabilmek için yaşamlarını heba etmektedir ve şimdiki en önemli politik görev kendimizi çalışmanın esaretinden kurtarmaktır (Gorz, 1980, 1985, 1989). Gereksiz çalışmadan kurtulunca özerk faaliyetlere, "zorunluluktan kaynaklanmayan, kendi başına amaç olarak özgürce yerine getirilen faaliyetler"e girişebiliriz (1989, s. 222).

Ted Trainer, asgari düzeyde kaynak ve emek kullanarak daha dayanıklı, onarılması daha kolay şeyler yaparak gereksiz şeyleri üretmenin getirdiği "zenginlikten vazgeçersek", karşılığı ödenen

işlerimizi haftada bir güne indirebileceğimizi düşünmektedir. On dokuzuncu yüzyıldaki öncelleri olan Charles Fourier ve William Morris gibi Ted Trainer da çalışmanın boş zamandan ya da sanattan ayrılamaz hale geleceğini savunmaktadır: "Bu koşullardaki çalışma daha iyi biçimde oyun, hobi ya da oyalanma olarak tanımlanabilir; günlük yaşamda gerekli olan, fide dikmek, aletleri onarmak, hayvanlara bakmak, bir toplantıya başkanlık etmek, meyve şişelemek, pencereye cam takmak, grup kararları almak, maden işlemek, bir ev yapımına yardımcı olmak, tasarım ve plan yapmak, kayıt tutmak, öğretmek ve açıklamak"tır (Trainer, 1985, s. 260). Trainer, yaşlılara komünal bir yetişkinlik listesince belirlenen çocukların bakabileceğini önermekle birlikte, kadınların çalışmasına çok az ağırlık verilmektedir. Başka bir erkek yazar da sanayi-sonrası topluluklarda benzer bir heyecan veren faaliyetler yelpazesini şöyle sıralamaktadır: "Öğrenmek, düşünmek, müzik yapmak, yazmak, yaratmak, çiçeklere bakmak, resim yapmak, motorları onarmar /!/, sıradan çalışma yerine istediğimiz malları üretip yerel topluluklarımızı oluşturmak" (Wall, 1990, s. 95).

Zanaat işine ve küçük çaplı teknolojiye dayanan yeni bir yeşil dünya görüşlerinde romantik bir buğu vardır (Schumacher, 1973). Trainer, arka avluda bazı bitkileri yetiştirerek, yörede giyim ve ayakkabı gibi bazı malları üreterek kendine yeterliliği amaçlamamız gerektiğini ileri sürmektedir. Trainer bulaşık makinesi gibi teknolojiden kurtulmamızı bile istemektedir: "Egzersiz yapma alışkanlığından yararlanmak amacıyla bulaşığı elle yıkamayı istemeliyiz" (Trainer, 1985, s. 262-63). Buradaki "biz"le kimlerin kastedildiği açık değildir! Tekrar koyunlarımıza bakmaya ve kendi ekinimizi biçmeye dönmeden önce, emek-yoğun bir kırsal yaşamın kadınlara nasıl göründüğünü hatırlamamız gerekmektedir. 1555 tarihli bir "Boke of Husbandrye"ye (Yetiştiricinin El Kitabı) göre bir kadından yapması istenen şeyler şunlardır: Keten ve kenevir ekmek, yabani otları temizlemek, toprağı sürmek, sulamak, yıkamak, kurutmak, dövmek, taramak, eğirmek, dolamak, sarmak ve çarşaf, masa bezi, havlu, gömlek ve iş kıyafeti olarak kullanılmadan önce dokumak, daha sonra bu defa yünle aynı sürece baştan başlamak (Miles, 1988).

Modern teknolojiye yöneltilen yeşil eleştiriler, teknolojinin ortadan kaldırdığı pek çok işin geleneksel olarak kadınların yaptıkları işler olduğunu göz ardı ederler. Murray Bookchin, "toplumun çalışan sınıflarını tüketerek enerji 'tasarruf etmek' üzere emek-yoğun teknolojileri... öne çıkaranlar"a lanetler yağdırmaktadır. Bookchin'e göre, bu, "yaşamlarında tek bir gün dahi yorucu iş yapmak zorunda kalmamış olan akademisyenler, öğrenciler ve profesyoneller salatasından kaynaklanan, genellikle kendine düşkün orta sınıfın rezilce bir yapmacıklığı"dır (Bookchin, 1989, s. 196). Ben buna, "salata"yı neredeyse yalnızca erkeklerin oluşturduğunu da ekleyeceğim.

Yeşil "yeni ekonomi" savunucularına göre, büyük ölçekli kurumlarda yabancılaştırıcı, karşılığı ödenen çalışma ile ademi merkezileşmiş bir ekonomide "özgür", "özerk", "kendi işi"ni yapmak arasında bir seçim yapmak söz konusudur. Bu, kadınların artık "kadın işi"nden sorumlu olmayacakları türden bir dünya mıdır? Erkek-dünyası ile kadın-dünyası arasındaki sınırları yıkacak mıdır? Ben bundan kuşkuluyum; ev işlerinin tartışıldığı yerde, insanların yeni "özgürleşmiş" zamanlarıyla yapmayı "tercih edecekleri" bir şeyler olmalıdır. Yeşil hayalperestlerin reddettiği çalışma türü, erkek türü üretimci çalışmadır; onlar, kadınların yaptıkları işlerin büyük bölümünü para karşılığında yapılmaları dışında özgür olmadığını görmezlikten gelirler! Bu ne özerk bir iştir ne de "kendi işi". Kadınların çalışmaları ne otomatikleşebilir ne de gereksiz tüketim olarak vazgeçilebilir türdendir. Her zaman çocuk olacak, rutin ev işlerinin yapılması gerekecek, beslenecek ya da bakılacak insanlar bulunacaktır. Kadın işi doğası gereği ademi merkezileşmiş ve yerelleşmiştir, ancak bu sayede "özerk" ya da "özgür" hale de gelmez.

James Robertson, istihdamın erkeksi ve kişisellikdışı niteliğine ve bunun kadınların evdeki karşılığı ödenmeyen işlerinden ayrılığına saldırarak, çözümlemesinin merkezine cinsel işbölümünü oturtan az sayıdaki erkek yeşil yazardan birisidir (Robertson, 1985). Robertson'un SİE (sağlıklı, insani, ekolojik) geleceğinde karşılığı ödenen işler daha eşit biçimde paylaşılacak, "yararlı ve değerli" faaliyetleri de kapsamak üzere yeniden tanımlanacaktır.

Robertson, kadınların çifte bir çalışma yükü altında ezildiklerini kabul etmekte ve kadınların temel önemdeki bakıp büyütme rollerinin toplumun maddi temelini oluşturduğunu, erkeklerin yaptığı pek çok işin ise "fazlalık" meslekleri temsil ettiğini ileri sürmektedir. Aslında Robertson'un gelecek görüşünde, şu anda kadınların yaşamlarını yansıtan modelleri (part-time çalışmadan oluşan bir karışım) herkes paylaşacaktır (a.g.y. s. 88).

Bununla birlikte, Robertson'un "kendi işi" kavramında ve yeni SİE dünyasındaki çalışmaya ilişkin, "işin birbirlerini eşit partnerler olarak algılayan erkeklerle kadınlar arasında dengeli biçimde *özgür seçimle* paylaşılması" görüşünde hâlâ erkek–yönelimli bireyselci çağrışımlara rastlanmaktadır (s. 86; altı çizili yerler sonradan eklenmiştir). Robertson'un geleceğinde, çalışma, boş zaman, öğrenme ve bakma faaliyetleri evde yoğunlaşacaktır. Yeni teknoloji, ev ile iş arasındaki sanayi-öncesi ilişkiyi yeniden kurarak "elektronik bir kır evi"nin zeminini yaratmaktadır (Toffler, 1981; Robertson, 1990).

Robertson'un cinsel bakımdan eşitlikçi bir yeşil gelecek imgesine oldukça kötümser bir biçimde yaklaşan Dorothy Schwarz, kocası Walter Schwarz'la ortaklaşa kaleme aldıkları *Başarmak* adlı çalışmada, sözü edilen "elektronik kır evi"ndeki yaşamın ne kadar hayal kırıklığına yol açıcı olduğunu anlatmaktadır:

> Bu kitap birlikte kaleme alınırken, ortaklığın erkek tarafı kelime-işlem cihazı üzerinde bir *jus prima nocte** iddia ederken, kadın tarafının akşam yemeğini pişirmesinin nedeni nedir?
>
> (Schwarz ve Schwarz, 1987, s. 190)

Derek Wall'un kabul ettiği gibi, "yeşil bir ekonominin dişileşmesi, Mao'nun şehirli entelektüelleri toprakta yeniden eğitme çabalarını bile gölgede bırakacak bir kültür devrimini gerektirecektir" (1990, s. 91).

Patriyarkallik erkek yazarlar tarafından genellikle kesin bir dille reddedildiği halde, ailenin temelinin her zaman heteroseksüelliğe dayandığı varsayımı genellikle kimse tarafından sorgulanmamaktadır. Gorz'a göre, ev topluluğunda (çekirdek ya da geniş aile)

* Lat. İlk gece hakkı; öncelik hakkı (y.h.n.)

yaşam *her şeyin paylaşılmasına* dayanır" (1989, s. 222). Gorz'un kadınların kurtuluşu görüşünde, "kadın ve erkek hem özel alandaki hem de kamusal alandaki görevleri gönüllü olarak paylaştıkları gibi, *aynı derecede* birbirlerine aittirler" (1989, s. 164; altı çizili yerler orijinaldedir). Ted Trainer, genişlemiş ailelerin herhalde hep birlikte tek bir çatı altında yaşayacakları, bir tür kabile yaşamına dönüşü tasarlamaktadır.

Kadınlar, çekirdek ya da genişlemiş aileyle sınırlanmış küçük çaplı bir dünya uğruna, paylaşmaya henüz yeni yeni başladıkları bir modernliğe sırt çevirmek isterler mi? Ailenin olağan-sayılan-heteroseksüelliğe dayanması, olağan-sayılan-patriyarkalliğin bir Truva Atı mıdır?

Kadın-Dünyasını Yeniden Keşfetmek

> *Bakımın paylaşılması için gerçek kaynakların bulunduğu yeni bir demokratik topluluklar görüşü geliştirmeye çalışan... feministler, eşlerin ötesindeki ilişkilerin anlam, bağlılık ve tutkuyla donatılacağı bir dünyanın düşünü görmekteydiler.*
>
> (Lynne Segal, 1990, s. 279)

Feminist, yeşil bir sosyalizmin dayanağını, şimdiye kadar kadınlara yüklenmiş olan değerler (fedakârlık, kendini düşünmeden bakmak, başka insanların potansiyellerini gerçekleştirmelerine yardımcı olma arzusu) oluşturmalıdır. Kadınların cinsel özgürlüğü feminist, yeşil, sosyalist bir politikanın merkezine alınmadıkça başarılamayacaktır bu. Ann Ferguson'un savunduğu gibi, heteroseksüel aile kadınların "cinsel/duygusal" işlerini güven altına almakta temel bir rol oynamıştır (Ferguson, 1989). Bugünkü çarpık ve yıkıcı erillik ve dişillik fikirlerinin sınırları yerle bir edilecekse, kadınlar hem cinsel açıdan hem de doğum anlamında kendi bedenlerinin denetimini ellerine almak zorundadırlar. Gelgelelim, cinsel özgürlük de ekonomik özgürlük olmadıkça anlamsızdır; kadınlar, cinsel ve doğum özgürlüklerini elde etmek için ekonomik

açıdan erkeklerden bağımsız olmalıdırlar. Erkekler de erkek-dünyasında yaşamayı öğrenmek istiyorlarsa hem patriyarkalliğin hem de erkeksiliğin (masculinity) yararları ve kısıtlamalarından vazgeçmek zorunda kalacaklardır (Segal, 1990; Stoltenberg, 1990).

Ann Ferguson, toplumdaki kendi deyişiyle "cinsellik-cins" ayrımlarının "gynandry"le silinmesini düşünmektedir. Ferguson bu sözcüğü "androgyny"ye tercih eder. Bunların her ikisi de cinsler arasındaki sınırların aşılması anlamına gelir. Ne var ki "androgyny", erkek değerleri ve deneyiminin önceliği anlamına gelirken, "gynandry" kadın değerleri ve deneyiminin önemini vurgular. Eğer "gynandry"ye yöneleceksek, erkekler kadınların "cinsel/duygusal işler"deki ustalıklarını yani "büyütme, duygusal duyarlılık, başkalarının isteklerini dikkate alma, şifa sağlayan hünerlerde ustalık" gibi faziletlerini kapmalıdırlar (1989, s. 231). Ferguson'a göre, gynandrous insanlar ancak, kararların olabilecek en alt kademeye kadar ademi merkezileştiği "konsey sosyalizmi" temelinde işleyen bir toplumda gelişebilir. İş tipleri herhangi bir temede ayrılamaz ve çalışamayacak kadar yaşlı ya da küçük olsalar bile herkes eşit bir gelire ya da temel bir gelire kavuşacaktır. Bütün işçiler her hafta iki defa 15'er günlük "blok çalışma"ya gidecekler; bunlardan birisi Ferguson'un deyişiyle "standart sektör işi" (inşaat, fabrika işleri, doktorluk, öğretmenlik, vasıflı büro işleri ve beyaz yakalı işler), diğeri ise hizmet işi (çöp toplama, hurda eşyaları yeniden kullanıma sokma, temizlik, genç, hasta ve yaşlıların fiziksel bakımı ve eğitim destek işi) olacaktır. Hizmet işi sırayla yerine getirilecektir. Eğitim bedava olup ömür boyu sürecek, bir sonraki kuşağın yetiştirilmesine herkesin katılması gerekecetir.

Çocuklar yetişkinlerin dünyasından ayrı tutulmayacak, gelir ve bakım gibi hakları olacaktır. Bunlar, haneler hangi biçime bürünürse bürünsün, çocuk evini paylaşan yetişkinler tarafından sağlanacaktır. Çocuk bakımına büyük oranda komünal destek verildiğinden bunun ağır bir yük olması gerekmeyecektir. Ferguson, bunun Küba'daki Aile Yasası'na eşit olmasını düşünmektedir. Küba'da ev işlerinden ve çocuklara bir gelir sağlanmasından hem erkekler hem de kadınlar sorumludur. Ann Ferguson'un ideal top-

luluğu, bell hooks'un siyah bir mahalle tanımının pek çok özelliğini yansıtmaktadır:

> Siyah topluluklarda yetişen çok sayıda insan çocuklara topluluğun bakmasına tanık olmuşlardır. Evi terk etmek zorunda kalan ve ailelerine yardımcı olmak için çalışmaları gereken siyah kadınlar çocuklarını kreşlere gönderemezler, kaldı ki bu tür merkezler de her zaman olmamıştır. Siyah kadınlar yardım için topluluklarındaki insanlara güveniyorlardı. Çocuklarını gözlemek üzere oyun sahasına onlarla birlikte gitmeleri gerekmiyor, çünkü oyun sahasının yakınında yaşayan insanlar çocuklarla ilgileniyorlardı. Çocuğu olmayan insanlar genellikle çocuk yetiştirme sorumluluğunu paylaşmayı üstleniyorlardı. Benim kendi ailemde yedi çocuk vardı, büyürken anne babamızın bizi her seferinde gözetlemesi, hatta bazen çocukların istediği ekstra özel bireysel ilgiyi göstermeleri olanaksızdı. Bu gereksinimleri genellikle komşularımızla, topluluktaki insanlarla karşılıyorduk.
>
> (hooks, *1989*, s. 144).

İşçi sınıfı topluluklarının çoğunda hemen her zaman kadınlar yerine getirmekle birlikte benzer bir destek sistemi bulunacaktır. bell hooks'un iddiasına göre, kendi topluluğunda bakım görevi mutlak kabul edilmiyor, değer verilip takdirle karşılanıyordu. hooks, üniversiteye gittiğinde, beyaz öğrencilerin rekabetçi, zengin, bireyselleşmiş bir topluma hazırlanırken gösterilen ilgiyi reddettiklerini görünce hayretten donakalmıştı. Duygusal ve fiziksel destek derinlere itiliyor, gözlerden uzaklaşıyordu. İnsanlar "geldikleri noktaya kendi başlarına ulaşmışlar" gibi davranıyorlardı.

Feminist, yeşil bir sosyalizm, insanın gelişmesinde özsel bir yeri olan bakma ve büyütme değerlerini, bunlardaki karşılıklı sorumluluğumuzu tanıyacaktır. Bununla birlikte, yalnızca bireyler olarak kendimizi geliştirmemiz değil, yanı sıra destekleyici bir toplumsal ortam, doğal dünyayla yaşamı idame ettirmeye yönelik bir ilişki kurmamız da gerekmektedir.

Dünyaya Özen Göstermek

> *Çevrenin yavaş yavaş zehirlenmesiyle karşılaştıkça... gezegende yaşamın sona erme-*

si olasılığının evrensel bir toplumsal değişim itkisi sağlayacağını umabiliriz.
(Ynestra King, 1983, s. 125)

İnsanın sıkıntılarının ve global bir çaptaki ekolojik yıkımın ağırlaşmasından kaçınmayı istiyorsak önümüzde fazla zaman yoktur. Bugünkü dünya sistemine; özel mülkiyete, kâra ve özçıkara dayalı olan, militarize ulus-devletlerin ayakta tuttuğu patriyarkal kapitalizmin rekabetçi ve bireyselci değerleri yön vermektedir. Bu, hem muazzam gelişmeler hem de muazzam yıkım üreten bir sistemdir; ama yaşamı idame ettirebilir bir geleceğe uygun örgütlenme ve değerleri olan bir sistem değildir. Bu göreve yalnızca feminist, yeşil bir sosyalizm uygun düşmektedir. Bu sosyalizm feministtir, çünkü kadınların yaşam üreten ve yaşamın sürekliliğini sağlayan çalışmalarını tanımakta ve erkeklerin yıkıcı kurumlardaki egemenliğine dikkat çekmektedir. Bu sosyalizm yeşildir, çünkü insanlığın gereksinimleri ile gezegenin bunların sürekliliğini sağlama yeteneği arasında yeni bir denge kurmak için global çapta düşünüp harekete geçmemiz gerekmektedir. Bu sosyalizm sosyalisttir, çünkü dünyadaki bütün insanların toplumsal bakımdan adil ve eşit bir toplulukta yaşama hakları olduğunu tanımaktadır.

Var olan yapıyı yukarıdan yıkıp aşağıdan yeniden kurmalıyız. Bir yandan birbirimizle ve doğal dünyayla karşılıklı bağımlılığımızı geliştirirken, öbür yandan kendimizi bizi bölen yapı ve kurumlardan kurtarmalıyız. Bu, bazı insanlar için, güçlü kurumlarla çetin ve tehlikeli mücadelelere girişmek anlamına gelecektir. İşçilerin çokuluslu şirketlerle mücadeleleri, orman sakinleriyle orman işçilerinin ağaç katliamını bir baskı silahı olarak kullanmak isteyen toprak sahiplerine karşı mücadeleleri. Yoksul kadınların gündelik geçim ve topraklarını savunma mücadelesi. Kadınların erkeklerden her gün gördükleri şiddet. Yaşam ve özgürlüklerini riske atan çevre ve barış kampanyacıları. Bazı insanlar, Rudolf Bahro'nun önerdiği gibi küçük çaplı topluluklarda yeşil "Benedictinler" olmak üzere modern sanayi toplumundan tamamen kopmayı seçebilirler. Oysa bu, halkın büyük kesimi için bir çözüm olmayacaktır; çoğumuz ancak küçük mekânları kullanarak, belki de

yalnızca kendi içimizde ve kendi yaşamlarımızda küçük küçük değişiklikler yapabiliriz. Şimdi bile, Brezilya, Kolombiya ve Meksika'nın kulübe şehirlerinde kadınlar kaynaklarını "ortak bir havuz"da toplamakta; Kenyalı kadınlar yakacak madde ve su bulabilmek için geleneksel karşılıklı yardım ağlarına güvenmektedirler. bell hooks da bir kooperatif değer sisteminin belirdiği yoksul siyah topluluklarda görülen benzer bir deneyimi kaydetmektedir:

> Bu kooperatif değer sistemi, beyazları üstün sayan kapitalist patriyarkalliğin sürdürülmesi açısından çok önemli olan bireyselcilik ve özel mülkiyet nosyonlarına karşı çıkmaktaydı. Siyah halk marjinal mekânlarda kaynakların ortaklaşa paylaşıldığı bir topluluk ve kolektivite dünyası yaratmıştı.
>
> (hooks, 1989, s. 76)

Daha zengin toplumlar içinde boykotlar ya da seçmeci tüketim yoluyla tüketici eylemlerine olanak tanıyan bir ortam vardır. İnsanlar, Temel Gelir Şeması, yerel üretim ve alışveriş projeleri gibi daha esnek iş ve gelir yaklaşımlarıyla, üretici ya da tüketici kooperatifleri gibi alternatif örgütlere girip yerel karşılıklı yardım ağları oluşturmakla kendilerini daha geniş kapsamlı ekonomiye tam bağımlılıktan kurtarmaya yönelik ilk adımları atabilirler. Yerel yetkililere yerel tasarrufları ve emeği kullanarak yerel ekonomiyi harekete geçirmek amacıyla daha yaratıcı biçimde davranma yetkisi verilebilir. Bir topluluk ve kolektivite dünyası yaratmak amacıyla yerel düzeydeki marjinal mekânları keşfetmenin yanı sıra, dünyanın her tarafında geçimleri için mücadele edenlere ulaşmalı ve hepimizi felce uğratan sınırları yıkmakta onlarla el ele vermeliyiz. "Güç köprüleri" oluşturup dayanışmayı sağlayacak çokkültürlü ve uluslararası ittifaklar kurmalıyız (Albrecht ve Brewer, 1990). Başka hiçbir şey yapamazsak, sürekli zorlamalı ve sorgulamalı, sınırları zorlamalı ve yetkilileri sorgulamalıyız. Ne yapılmaktadır, kimin çıkarına ve kimin yararına? Ekolojik, toplumsal ve kişisel temeldeki bedel ne kadar olacaktır? Zorlayıp sorgulayarak zamana yeniden sahiplenmeliyiz. Dünya, en hızlı, kişisel olarak en az engeli olan en iyi bakılmış ve en az sayıda kısıtlayıcı faktörü hesaba katmak durumunda olan erkeğin hızıyla kayıtsızlı-

ğa itilmektedir. Bireyin ölmeden önce olabildiğince çok şey başarmak gereksinimi ile gezegenin kaçınılmaz ölümüne doğru olabildiğince yavaş ilerlemesi gerekliliği arasında yıkıcı bir çatışma söz konusudur. Çoğu kadın açısından gelecek kuşağın yaşamının sürekliliği kişisel başarılardan daha önemlidir. En ağır çocuğun ya da en muhtaç yetişkinin hızıyla hareket eden kadınlar gezegenin kendini idame ettirebileceği hıza daha yakındırlar.

Aynı zamanda, modernliği ilk elden reddetmemeliyiz. Şimdi gelişmeyi durdurursak, onu bugünkü avantajlı ve dezavantajlı düzeylerinde dondurmuş oluruz. Bilim, teknoloji ve büyük çaplı örgütlenmenin getirdiği pek çok nimetten henüz bu gezegendeki insanların çoğunluğu yararlanamamıştır; patriyarkal, ırkçı, kapitalist sistemin zalimliği burada yatar. Dünyadaki insanların çoğunluğu hiçbir zaman insan bilgisi ve yaratıcılığının nimetlerinden nasıl yararlanılacağını belirleme şansına sahip olmamışlardır. Kuzey'in zengin beyaz erkek orta sınıfı bu gidişe dur diyemez. Tamamen Batı (ya da Doğu) kültürüyle donanmış iyi eğitimli bir kişinin Galler'deki bir dağın yamacına gidip ağaç budaması güzel bir şeydir, ne var ki doğayla iç içe yaşama bu avantaja asla sahip olamamış insanlar için aynı anlamı taşımayacaktır.

Mitik ya da mistik bir geçmişe ya da geleceğe akıldışı ve atavistik biçimde bağlanmak adına insanın tarihindeki ilerleme ve akılcı denetim ideallerini terk edersek, yaşamı idame ettirebilen, eşitlikçi bir topluma ulaşamayız. Gerekli olan, önceliklerde bir değişiklik (erkeklerden kadınlara, zenginlerden yoksullara, Kuzey'den Güney'e, doğanın sömürülmesinden doğanın hizmetkârlığına) gerçekleştirmektir. Gelgelelim bu değişikliklerden hiçbirisi kendi kendine gerçekleşmez; birbirimize bağımlılığımızın gerçekliğinin yattığı nokta burasıdır. İşte bunun için feminist, yeşil bir sosyalizme gereksinim duymaktayız.

SON DÜŞÜNCELER

Evrenin bir zekâsı, Yüce Tin'i olduğunu, bizim özen gösterdiğimiz gibi özen gösterdiğini hayal ediyor, ama bilmiyorum... Bazen evrenin ağladığını ya da güldüğünü, benimle konuştuğunu hissediyorum. Ama bilmiyorum...

Benim bildiğim, evrenin bir bilinç merkezinin olup olmamasına bakmaksızın, mor renkli çiçeklerle dolu bir kır manzarasının, gökkuşağının, bizi, olan ve olmak isteyen her şeyi yıkmaktan alıkoymaya yetecek olmasıdır.

(Carol P. Christ, 1990. s. 69)

Bir yandan insanların çoğunluğunu umutsuzluğa ve yoksulluğa sürüklerken, öbür yandan kâr peşinde koşarken gezegeni intihar ettiren bir dünya düzeni, tinsel merkezi olmayan bir öldürme/üretme aygıtıdır... Tin yeni bir olanak duygusu yaratır.

(Joel Kovel, 1991, s. 12-13)

Bu kitap Greenham Common'da telin üzerinden atlama korkumla (otorite, asker, hapishane, belirsizlik, toplumun "dışında" olma, kariyeri kaybetme, aile ve diğer himaye eden yapılardan duyduğum korkular) başladı. Korkumun nedeni bir bakışımın olmamasıydı. Patriyarkalliğin, kapitalizmin, militarizmin, ırkçılığın ve insan toplumunun doğal dünyadan ayrılığının dayattığı, yaşamım ile kendim arasında bir parçalanmayı yaşıyordum. Bunların hepsi bugün de var, ama ben korkumu yenmeye başlıyorum. Bu kitap bizi tecrit eden, kendimizi güçsüz ve korkmuş hissetmemize neden olan sınırları yerle bir etmekle ilgiliydi. Bu, kapitalizmin, militarizmin, ırkçılığın ve patriyarkalliğin parçaladığı yaşamlarımızın parçalarını tekrar bir araya getirerek yeniden güçlenmemi-

zin başlangıcıdır.

Sınırların yıkılması ve yeniden kurulması hem kişisel hem de politik bir süreçtir. Kişisel dönüşümün daha geniş politik mücadelenin karşısına koyulduğunu görünce üzülüyorum. Biri olmadan diğerinin olabileceğini düşünmüyorum. Kişisel değişimi, doğrudan politik mücadele olmadan bütün toplumu "dalgalandıracak bir etki" yapan bir şey olarak görmüyorum. Kolektif mücadalenin dayanışmasında müthiş derecede güçlendirici bir etki olmakla birlikte, bunun her zaman olmayacağı da bellidir. İçsel bir kuvvet duygumuz, tinin kuvveti olmalıdır. Ben bunun iki biçimde ortaya çıktığı kanısındayım. Birincisi, politik bir bakışta, başkalarına ve geleceğe güvenmekte (mücadelemizde yalnız olmadığımızı, mücadelenin boşa gitmeyeceğini bilmek); diğeri, kendi içimizde (içsel bir bütünlük ve denetim duygusu) yatmaktadır.

İç benlerimizi, tinimizi kuvvetlendirmek için modernliği de rasyonelliği de elimizin tersiyle itmememiz gerektiği konusunda Joel Kovel'le aynı görüşteyim. "Duygularımızla temas kurmak" için aklı terk etmemiz gerekmez. Bizim yapmamız gereken, duygularımızı hem modernliğin hem de rasyonalliğin denetimini yeniden elimize almak üzere kullanmamızdır.

Benim kişisel güçlenmem Taoculuk sayesinde gerçekleşti. Bana göre, Taocu Chi, içsel enerji düşüncesi dinsel bir doğaüstü güçler duygusunu temsil etmez. Ben bunu, hepimizin içinde olan tinin insana dayanarak güçlenmesi olarak görüyorum; yani, kurtarıcı ve güçlendirici bir hümanist tinselliktir. Ben Taoculuğu biricik güçlenme kaynağı sayıyor değilim; tini güçlendirmenin başka yolları da vardır. Kaldı ki tinsel güçlenme bize bir ahlak sunmaz ve bize bu gücü iyi ya da kötü yönde nasıl kullanacağımızı anlatmaz.

İnsan aklının kurtarıcı gücünü reddediyorum, çünkü bize yol gösteren üstün bir varlık ya da keşfedip peşinden gidebileceğimiz bir doğa dinamiği olmadığından eminim. Bence insan ırkı, tesadüfi bir evrendeki tesadüfi bir gezegende meydana gelen tesadüfi bir gelişmenin ürünüdür. Bundan, rastlantısallık ve kaos anlamı çıkmaz; ortaya çıkan her şeyin kendi rasyonalliği ve tercihler yelpazesi vardır ve bu benim umut kaynağımdır. Bu tesadüfi gezegende yaşamın varlığı evrende benzersiz olabilir, ancak inanılmaz güzel-

likte bir doğal dünya yaratmıştır. Yaşam insanları, deniz memelilerini, sevgi, anlayış ve akıl yetisini yaratmıştır. İnsanoğlu bu harika yetenekleri her zaman çok akıllı biçimde kullanmamıştır, ama bunları henüz kaybetmiş değildir. Bir şefkat ya da sevgi jestine, güzel biçimde kurgulanmış bir insan yaratısına rastladığım, bir ağaca baktığım ya da yüzen bir yunus gördüğüm her seferinde kendimi güçlenmiş hissederim. Bireyler olarak güçsüz kalacak insanların kolektif gücü de benim kendimi aynı derecede güçlenmiş hissetmemi sağlar.

Şimdiki görevimiz, bizi denetleyen parçalanmış ve dışsal bilgi ve iktidar biçimlerinin yerine, kolektif güç ve bilgeliğimizi, içsel tin gücümüzü koymaktır. Kendi içimizdeki, kendi yaşamlarımızdaki, birbirimizi ve toplumlarımız arasındaki, insan ırkı ile doğal dünya arasındaki sahte sınırları yıkarak hem toplumu hem de kendimizi dönüştürmek zorundayız. Yaşamlarımızda birbirimize ve doğal dünyaya karşı saygı, hoşgörü, eşitlik, ilgi, anlayış ve hürmetle davranmamızı sağlamak için gerekli olan sınırları yaratmalıyız. Kurmaya değer olan feminist, yeşil bir sosyalizm bu doğrultuda olacaktır.

KAYNAKÇA

-Adams, W. M. (1990) *Green Development* (Yeşil Kalkınma). Routledge, London.

-Afshar, Haleh (1985) *Women, Work and Ideology in the Third World* (Üçüncü Dünya'da Kadınlar, Çalışma ve İdeoloji). Tavistock, London.

-Albert, Michael ve Robin Hahnel (1991) *Looking Forwad: Participatory Economics for the Twenty First Century* (İleriye Bakış: Yirmi Birinci Yüzyılın Katılımcı Ekonomisi). South End Press, Boston.

-Albrecht, Lisa ve Rose M. Brewer (1990) *Bridges of Power: Women's Multicultural Alliances* (Güç Köprüleri: Kadınların Çok-Kültürel İttifakları) New Society Publishers, Philadelphia.

-Alic, Margaret (1986) *Hypatia's Heritage* (Hypatia'nın Mirası). Women's Press, London.

-Alman Yeşil Partisi Programı. (PGGP) (1983) Heretic Books, London.

-Anand, Anita (1983) "Saving Trees, Saving Lives: Third World Women and the Issue of Survival", der. Leonie Caldecott ve Stephanie Leland (1983) *Reclaim the Earth* (Yeryüzü'nü Sahiplenmek). Women's Press, London.

-Anderson, Bonnie S. ve Judith P. Zinsser (1989) *A History of their Own* (Kendilerinin Tarihi). C. 1. Penguin, London.

-Anderson, Karen (1987) "A Gendered World: Women, Men and the Political Economy of the Seventeenth-Century Huron", der. Heather Jon Maroney ve Meg Luxton (1987) *Feminism and Political Economy* (Feminizm ve Ekonomi Politik). Methuen, London.

-Alber, Sara ve Nigel Gilbert (1989) "Men: The Forgotten Carers", *Sociology*, c. 23, No. 1, s. 111-18.

-Ariès, Philippe (1962) *Centuries of Childhood* (Çocukluk Yüzyılları). Penguin, Harmondsworth.

-Ariffin, Rohana ve James Lochhead (1988) *Issues Related to the Participation of Women in Trade Unions in Malaysia* (Malezya'daki Kadınların Sendikalara Katılımıyla İlintili Sorunlar). Yayımlayan: Yazarlar, Kuala Lumpur.

-Armstrong, Pat ve Hugh Armstrong (1988) "Taking Women into Account", Jane Jenson vd. *Feminization of the Labour Force* (Emek Gücünün Dişileşmesi). Polity,

Cambridge.

–Aronowitz, Stanley (1990) *The Crisis in Historical Materialism* (Tarihsel Materyalizmde Kriz). Macmillan, London.

–Asya ve Pasifik Kadınları Kaynak Toplama Ağı (1989).

–*Asya ve Pasifik Kadınları Kaynak ve Eylem Dizileri: Sağlık.*

–Asya ve Pasifik Kalkınma Merkezi, Kuala Lumpur.

–Bahro, Rudolf (1982) *Socialism and Survival* (Sosyalizm ve Hayatta Kalma). Heretic Books, London.

–Bahro, Rudolf (1986) *Building the Green Movement* (Yeşil Hareketi İnşa Etmek). Heretic Books/GMP, London.

–Baker, John (1987) *Arguing for Equality* (Eşitliği Savunmak). Verso, London.

–Bamberger, Joan (1974) "The Myth of Matriarchy", der. Michele Z. Rosaldo ve Louise Lamphere *Women, Culture and Society* (Kadın, Kültür ve Toplum). Stanford University Press, Stanford, CA.

–Barrett, Michèle ve Mary McIntosh (1982) *The Anti-Social Family* (Toplum-Karşıtı Aile). Verso, London.

–de Beauvoir, Simone (1968) *The Second Sex* (İkinci Cins). Random House, New York.

–Benn, Tony (1984) *Writings on the Wall* (Duvardaki Yazılar). Faber, London.

–Benton, Ted (1989) "Marxism and Naturel Limits: An Ecological Critique and Reconstruction", *New Left Review*, No. 178, s. 51-86.

–Beresford, Meg (1988) "We are all connected", der. Felix Dodds *Into the 21st Century* (21. Yüzyıla). Green Print, London.

–Biehl, Janet (1988) "What is Social Ecofeminism", *Green Perspectives*, No. 11, yeniden basım: *Green Line*, No: 70 (1989) s. 16-17.

–Biehl, Janet (1989) "Separating Fact and Fiction in the Green Goddess Myth", *Green Line*, No: 70, s. 17-19.

–Biehl, Janet (1991) *Rethinking Ecofeminist Politics* (Ekofeminist Politikayı Yeniden Düşünmek). South End Press, Boston, MA.

–Black, Anthony (1984) *Guilds and Civil Society* (Loncalar ve Sivil Toplum). Methuen, London.

–Bly, Robert (1991) *Iron John: A Book about Men* (Demir John: Erkekler Hakkında Bir Kitap). Element Books, Bath.

–Bookchin, Murray (1982) *The Ecology of Freedom* (Özgürlüğün Ekolojisi). Cheshire Books, California.

–Bookchin, Murray (1988) *Green Perspectives* (Yeşil Perspektifler). Yeşil Program Tasarısı, Burlington, VT.

–Bookchin, Murray (1989) *Remaking Society* (Toplumu Yeniden Oluşturmak). Black Rose Books, Montreal.

–Boserup, Ester (1970) *Women's Role in Economic Development* (Kadınların Ekonomik Kalkınmadaki Rolü). St. Martin's Press, New York.

–Boulding, Kenneth (1973) "The Economics of the Coming Spaceship Earth", Herman E. Daly, *Toward a Steady State Economy* (Dengeli Bir Ekonomiye Doğru). W. H. Freeman & Co., San Francisco.

–Bowlby, John (1953). *Childcare and the Growth of Love* (Çocuk Bakımı ve Sevginin Gelişmesi). Penguin, Harmondsworth.

–Bradley, Harriet (1989) *Men's Woork, Women's Work* (Erkeklerin Çalışması, Kadınların Çalışması). Polity, Cambridge.

–Bramwell, Anna (1985) *Blood and Soil: Walther Darre and Hitler's Green Party* (Kan ve Toprak: Walther Darre ve Hitler'in Yeşil Partisi). Kensal Press, Bourne End, Bucks.

–Bramwell, Anna (1989) *Ecology in the 20th Century* (20. Yüzyılda Ekoloji). Yale University Press, London.

–İngiliz Doğa Koruma cıları Derneği (1990). *Economics of the Environment: The Conservationists' Response to the Pearce Report* (Çevre Ekonomisi: Muhafazakârların Pearce Raporu'na Yanıtı). 23 Donnerville Gardens, Admaston, Telford.

–Brown, Lester R. (1981). *Building a Sustainable Society* (Kendini İdame Ettirebilir Bir Toplum Kurmak). W. W. Norton, New York.

–Brown, Lester R. (1990) *State of the World* (Dünyanın Durumu). Unwin Hyman, London.

–"Bruntland Report" (1987) bkz. aşağıda: Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu.

–Business in the Environment (1990) *Your Business and the Environment* (İşiniz ve Çevre). London.

–Der: Caldecott, Leonie ve Stephanie Leland (1983). *Reclaim the Earth* (Yeryüzüne Sahiplenmek). The Women's Press, London.

–Cameron, Anne (1989) "First Mother and the Rainbow Children", der. Judith Plant. *Healing the Wounds: The Promise of Ecofeminism* (Yaraları İyileştirmek. Ekofeminizmin Vaadi). Green Print, London.

–Capra, Fritjof (1983) *The Turning Point* (Dönüm Noktası). Flamingo,London.

–Carr, Marilyn (1985) *The AT Reader*. Intermediate Technology Publications Ltd, London.

–Carson, Rachel (1962) *Silent Spring* (Suskun İlkbahar). Houghton Mifflin, Boston, MA.

–Cartwright, J. (1989) "Conserving Nature, Decreasing Debt", *Third World Quarterly*, No. 11, s. 114-27.

–Chambers, Robert (1983). *Rural Development: Putting the Last First* (Kırsal Gelişme: Sondakini Öne Koymak). Longman, London.

–Cheater, Angela (1989) *Social Anthropology* (Sosyal Antropoloji). Unwin Hyman, London.

–Chodorow, Nancy (1978) *The Reproduction of Mothering* (Anneliğin Yeniden Üretimi). University of California Press, Berkeley, CA.

-Christ, Carol P. (1990). "Rethinking Theology and Nature", der. Irene Diamond ve Gloria Feman Orenstein. *Reweaving the World* (Dünyayı Yeniden Dokumak). Sierra Club Books, San Francisco.

–Der. Clarke, John (1990) *Renewing the Earth: The Promise of Social Ecology* (Yeryüzünü Yenilemek: Toplumsal Ekoloji Vaadi). Green Print, London.

–Collard, Andrée (Joyce Contrucci'yle birlikte), (1988) *Rape of the Wild* (Doğaya Tecavüz). The Women's Press, London.

–Collins, Patricia Hill (1990) *Black Feminist Thought* (Siyah Feminist Düşünce). Harper Collins, London.

–Commoner, Barry (1971) *The Closing Circle* (Kapanan Daire). Knopf, New York.

–Coontz, Stephanie ve Peta Henderson (1986) *Women's Work, Men's Property* (Kadınların Çalışması, Erkeklerin Mülkiyeti). Verso, London.

–Coote, Anna ve Beatrix Campbell (1982) *Sweet Freedom* (Tatlı Özgürlük). Picador, London.

–Corea, Gena (1988) *The Mother Machine: Reproductive Technologies from Artifi-*

cial Insemination to Artificial Wombs. (Anne Makinesi: Yapay Döllenmeden Yapay Rahimlere Doğum Teknolojileri). The Women's Press, London.

–Costello, Alison, Bernadette Vallely ve Jose Young (1989) *The Sanitary Protection Scandal* (Sağlık Koruma Skandalı). Kadınlar Çerve Ağı, London.

–Costello, Nicholas, Jonathan Michie ve Seumas Milne (1989) *Beyond the Casino Economy* (Kumarhane Ekonomisinin Ötesi). Verso, London.

–Crosbie, Liz (1988) "Creating the New Economic Orthodoxy" der. Felix Dodds *Into the 21st Century*. Green Print, London.

–Der. Dahlberg, Frances (1981) *Woman The Gatherer* (Toplayıcı Kadın). Yale, New Haven, CT.

–Dally, Ann (1982) *Inventing Motherhood* (Anneliği Bulmak). Burnett Books, London.

–Dally, Kathryn (1990) "Milking the Third World", *Green Line*, No: 80, s. 18.

–Daly, Herman E. (1973) *Toward a Steady State Economy* (Dengeli Bir Ekonomiye Doğru). W. H. Freeman, San Francisco.

–Daly, Mary (1979) *Gyn/Ecology*. Kadın/Ekoloji. The Women's Press, London.

–Daly, Mary (1986) *Beyond God the Father* (Baba Tanrı'nın Ötesinde) The Women's Press, London.

–Dankelman, Irene ve Joan Davidson (1988) *Women and Environment in the Third World* (Üçüncü Dünya'da Kadınlar ve Çevre). Earthscan, London.

–Dauncey, Guy (1988) *After the Crash: The Emergence of the Rainbow Economy* (Çöküşten Sonra: Gökkuşağı Ekonomisinin Doğuşu). Green Print, London.

–Deem, Rosemary (1986) *All Work and No Play* (Hep Çalışma, Oyun Yok). Open University Press, Milton Keynes.

–Delphy, Cristine (1984) *Close to Home* (Eve Yakın). Hutchinson, London.

–Devall, Bill (1990) *Simple in Means, Rich in Ends* (Basit Araçlar, Zengin Amaçlar). Green Print, London.

–Devall, Bill ve George Sessions (1985) *Deep Ecology* (Derin Ekoloji). Peregrine Smith Books, Layton, UT.

–Der. Diamond, Irene ve Gloria Feman Orenstein (1990) *Reweaving the World* (Dünyayı Yeniden Dokumak). Sierra Club Books, San Francisco.

–Dinnerstein, Dorothy (1976) *The Mermaid and the Minotaur*. Harper & Row, New York.

–Dobson, Andrew (1990) *Green Political Thought* (Yeşil Politik Düşünce). Unwin Hyman, London.

–Dodds, Felix (1988) *Into the 21th Century*.(21. Yüzyıla Doğru), Green Print, London.

–Doubiago, Sharon (1989) "Mama Coyote Talks to the Boys", der. Judith Plant *Healing the Wounds* (Yaraları Sarmak). Green Print, London.

–D'Souza, Corinne Kumar (1989) "A New Movement, A New Hope. East Wind, West Wind and the Wind from the South" der. Judith Plant *Healing the Wounds* (Yaraları Sarmak). Green Print, London.

–Dünya Bankası (International Bank for Reconstruction and Development) (1990) *World Development Report: Roverty* (Dünya Kalkınma Raporu: Yoksulluk). Oxford University Press, Oxford.

–Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu (1987) *Our Common Future* (Ortak Gelecek). Oxford Univesity Press, Oxford.

–Easlea, Brian (1983) *Fathering the Unthinkable* (Düşünülemez Babalık). Pluto

Press, London.

–Ecologist (1973) "Blueprint for Survival", *The Ecologist*, c. 2, No. 1, s. 1-43.

–Ehrenreich, Barbara ve Deirdre English (1979) *For Her* Own Good (Kendi İyiliği İçin). Pluto, London.

–Eichenbaum, Luise ve Susie Orbach (1985) *Understanding Women* (Kadınları Anlamak). Penguin, Harmondsworth.

–Eisler, Riane (1987) *The Chalice and the Blade* (Kadeh ve Kılıç). Harper & Row, New York.

–Eisler, Riane (1990) "The Gaia Tradition and the Partnership Future: an Ecofeminist Manifesi", der. Irene Diamond ve Gloria Feman Orenstein. *Reweaving the World* (Dünyayı Yeniden Dokumak). Sierra Club Books, San Francisco.

–Ekins, Paul (1996) *The Living Economy* (Yaşayan Ekonomi). Routledge & Kegan Paul, London.

–Elgin, D. (1981) *Voluntary Simplicity* (Gönüllü Basitlik). William Morrow, New York.

–Elkington, John ve Tom Burke (1987) *The Green Capitalists* (Yeşil Kapitalistler). Gollanez, London.

–Elshtain, Jean Bethke (1981) *Public Man, Private Woman* (Kamusal Erkek, Özel Kadın). Martin Robertson, Oxford.

–Elson, Diane (1988) "Market Socialism or Socialization of the Market?" *New Left Review*, No. 172, s. 3-44.

–Elson, Diane ve Ruth Pearson (1984) "The Subordination of Women and the Internationalisation of Factory Production", der. Kate Young, Carol Wolkowitz ve Roslyn McCullagh *Of Marriage and the Market* (Evlilik ve Pazar). Routledge & Kegan Paul, London.

–Elton, Ben (1989) *Stark* (Süssüz). Penguin, Harmondsworth.

–Engels, Friedrich (1884) *The Origin of the Family, Private Property and the State* (Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni). Marx, Engles (1970) *Selected Works*. Lawrence & Wishart, London.

–Erlich, Paul (1972) *The Population Bomb* (Nüfus Bombası). Ballantine, London.

–Erlich, Paul R. ve Anne H. Erlich (1970) *Population, Resources, Environment* (Nüfus, Kanaklar, Çevre). W. H. Freeman, San Francisco.

–Erlich, Paul R. ve Anne H. Erlich (1987) *Earth* (Yeryüzü). Thames Methuen, London.

–Errington, Frederick ve Deborah Gewertz (1987) *Cultural Alternatives and a Feminist Anthropology* (Kültürel Alternatifler ve Feminist Bir Antropoloji). Cambridge Univesity Press, Cambridge.

–Evandrou, Maria (1990) *Challenging the Invisibility of Carers* (Bakıcıların Görünmezliğine Karşı Çıkmak). STICERD, London School of Economics, London.

–Ferguson, Ann (1989) *Blood at the Root* (Kökteki Kan). Pandora Press, London.

–Ferguson, Marilyn (1981) *The Aquarian Conspiracy*. Paladin, London.

–Firestone, Shulamith (1979) *The Dialectic of Sex* (Seksin Diyalektiği). The Women's Press, London.

–Der. Forman, Frieda Johles (1989) *Taking our Time* (Zamanımızı Almak). Pergamon, Oxford.

–Frankel, Boris (1987) *The Post-Industrial Utopians* (Sanayi Sonrası Ütopyalar). Polity, Cambridge.

–Freeman, Jo (1970) *The Tyranny of Structurelessness* (Yapısızlığın Tiranlığı).

Yeniden basım: *Untying the Knot, Feminism, Anarchism and Organisation*, (Düğümü Çözmek, Feminizm, Anarşizm ve Örgütlenme) (1984) Dar Star/Rebel Press, London.

–Friedman, Milton (1962) *Capitalism and Freedom* (Kapitalizm ve Özgürlük). University of Chicago Press, Chicago.

–Frobel, F., J. Kreye ve O. Heinrichs (1980) *The New International Division of Labour* (Yeni Uluslararası İşbölümü). Cambridge University Press, Cambridge.

–Fruzzetti, Lina (1985) "Farm and hearth: Rural Women in a Farming Community", der: Haleh Afshar. *Women, Work and Ideology in the Third World*. Tavistock, London.

–Fuss, Diana (1989) *Essentially. Speaking: Feminism, Nature and Difference* (Özlü Konuşmak: Feminizm, Doğa ve Farklılık). Routledge, London.

–Gahrton, Per (1990) "Diary of a Swedish Green in North America", *Green Line*, No. 82, s. 8-9.

–Gamble, Andrew (1988) *The Free Economy and the Strong State* (Serbest Ekonomi ve Güçlü Devlet). Macmillan, London.

–Gardner, Don (1988) *Mianmen Women: Myth and Reality* (Mionmen Kadınları: Mit ve Gerçeklik). Der. D. Gewertz *Myths of Matriarchy Reconsidered*. University of Sydney Oceania Monographs, Sydney.

–George, Susan (1988) *A Fate Worse Than Debt* (Borçtan da Kötü Bir Yazgı). Penguin, Harmondsworth.

–Der. Gewertz, Deborah (1988) *Myths of Matriarchy Reconsidered*. University of Sdyney Oceania Monographs, Sydney.

–Gilligan, Carol (1982) *In a Different Voice: Psychological Theory and Women's Development* (Farklı Bir Sesle: Psikolojik Kuram ve Kadınların Gelişmesi). Harvard University Press, Cambridge, MA.

–Gillison, Gillian (1980) "Images of Nature in Gimi Thought".

–Der. Carol MacCormack ve Marilyn Strathern *Nature, Culture and Gender*. Cambridge Univesity Press, Cambridge.

–Gilman, Charlotte Perkins (1915). *Women and Economics* (Kadınlar ve Ekonomi). G. P. Putnam's Sons, London.

–Goodale, Jane C. (1980) "Gender, Sexuailty and Marriage: A Kaulong Model of Nature and Culture", der. Carol MacCormack ve Marilyn Strathern. *Nature, Culture and Gender* (Doğa, Kültür ve Cins). Cambridge University Press, Cambridge.

–Gorz, André (1980) *Ecology as Politics* (Politika Olarak Ekoloji). South End Press, Boston.

–Gorz, André (1985) *Paths to Paradise* (Cennetin Yolları). Pluto, London.

–Gorz, André (1989) *Critique of Economic Reason* (Ekonomik Aklın Eleştirisi). Verso, London.

–Green, Eileen, Sandra, Hebron ve Diana Woodward (1990) *Women's Leisure, What Leisure* (Kadınların Boş Zamanı, Hangi Boş Zaman?). Mcmillan, London.

–Griffin Susan (1978) *Women and Nature* (Kadınlar ve Doğa). The Women's Press, London..

–Grow, Richard (1990) "Devolonising the Language of the Green Movement". *Green Line*, No. 76, s. 4-5.

–Hall, Stuart (1978) *Policing the Crisis* (Krize Polis Göndermek). Macmillan, Basingstoke.

–Der. Hall, Stuart ve Martin Jacques (1978) *New Times* (Yeni Zaman). Lawrence & Wishart, London.

–Handy, Charles (1989) *The Age of Unreason* (Akıldışı Çağı). Business Books Ltd, London.

–Hardin, Garrett (1968) "The Tragedy of the Commons". *Science*, c. 162, s. 1243-8.

–Hardin, Garrett ve John Baden (1977) *Managing the Commons* (Ortak Mülklerin İdaresi). Freeman, San Francisco.

–Harding, Philip ve Richard Jenkins (1989) *The Myth of the Hidden Economy* (Gizli Ekonomi Miti). Open University Press, Milton Keynes.

–Hardy, Dennis (1979) *Alternative Compunities in the Nineteenth Centruy* (On Dokuzuncu Yüzyılda Alternatif Topluluklar). Hongman, London.

–Hardyment, Christina (1983) *Dream Babies* (Düş Bebekleri). Oxford University Press, Oxford.

–Harris, Olivia (1980) "The Power of Signs: Gender, Culture and the Wild in the Bolivian Andes", Der. Carol MacCormack ve Marilyn Strathern. *Nature, Calture and Gender*. Cambridge University Press, Cambridge.

–Harrison, Paul (1978) *The Greening of Africa* (Afrika'nın Yeşilleşmesi). Paladin, London.

–Hart, Nicky (1989) "Gender and the Rise and Fall of Class Politics". *New Left Review*, No. 175, s. 19-47.

–Hartsock, Nancy (1984) *Money, Sex and Power* (Para, Seks ve İktidar). Northeastern University Press. Boston.

–Hays, Terence (1988) "Myths of Matriarchy" and the Sacred Flute Complex of the Papua New Guinea Highlands der. Deborah Gewertz. *Myths of Matriarchy Revconsidered* (Yeniden Değerlendirilen Anaerkillik Mitleri). University of Sydney Oceania Monographs, Sydney.

–Henderson, Hazel (1988) *The Politics of the Solar Age* (Güneş Çağının Politikası). Knowledge Systems Inc., New York.

–Henderson, Hazel (1983) "The Warp and the Weft: The Coming Synthesis of Eco-Philosophy and Eco-Feminism", der. Leonie Caldecott ve Stephanie Leland. *Reclaim the Earth*. The Women's Press, London.

–Henderson, Hazel (1978) *Creating Alternative Futures* (Alternatif Gelecekler Yaratmak). Perigee Books, New York.

–Henderson, Hazel (1990) *Evaluation for Accountability* (Sorumluluğu Değerlendirmek). Avrupa Değerlendirme Yaklaşımları ve Yöntemleri Semineri'ne sunulan tebliğ. Aldeia Da Acoteias, Portugal, 6-8 Aralık 1990.

–Hochschild, Airlie (1990) *The Second Shift: Working Parents and the Revolution at Home* (İkinci Değişim: Çalışan Anne Babalar ve Evdeki Devrim). Piatkus, London.

–hooks, bell (1982) *Aint I a Women?* (Ben Bir Kadın Değil miyim?). Pluto, London.

–hooks, bell (1989) *Talking Back* (Karşılık Vermek). Sheba, London.

–Hülsberg, W. (1988) *The German Greens* (Alman Yeşilleri). Verso, London.

–Icke, David (1990) *It Doesn't Have to be Like This* (Böyle Olmak Zorunda Değil). Green Print, London.

–Icke, David (1991) *The Truth Vibrations* (Gerçeğin Titreşimleri). Aquarian-Harper Collins, London.

–Ikanan, Evaristo Nugkuan (1990) "The Myth of Amazonian Development". *Green Line*, No. 82, s. 12-13.

–Irvine, Sandy ve Alec Ponton (1988) *A Green Manifesto* (Yeşil Bir Manifesto). Optima, London.

-Der. Ives, Jane H. (1985) *The Export of Hazard: Transnational Corporations and Environment Control Issues* (Tehlike İhracı: Ulusaşırı Korporasyonlar ve Çevre Denetim Sorunları). Routledge & Kegan Paul, Boston, MA.

-Jacobs, Michael (1991) *The Green Economy* (Yeşil Ekonomi). Pluto, London.

-Jacobson, Jodi (1990) *The Politics of Abortion* (Kürtaj Politikası). Worldwatch Institute, Washington, DC.

-James, Nicky (1989) "Emotional Labour: Skill and Work in the Social Regulation of Feelings". *The Sociological Review*, c. 37, No. 1, s. 15-42.

-Jenson, Jane, Elisabeth Hagen ve Ceallaigh Reddy (1988) *Feminization of the Labour Force*. Polity, Oxford.

-Jones, Kath (1988) "The Hazards Movement Blossoms". *New Ground*, No. 17, s. 8-9.

-Kagarlitsky, Boris (1990) *The Dialectic of Change* (Değişimin Diyalektiği). Verso, London.

-Kapp, K. W. (1978) *The Social Costs of Business Enterprise* (İş Girişiminin Toplumsal Bedelleri). Spokesman, Nottingham.

-Keily, Petra (1984) *Fighting for Hope* (Umut İçin Savaşmak). Chatto & Windus, London.

-Kelly, Petra (1988) "Towards a Green Europe and a Green World" der. Felix Dodds. *Into the 21st Century*. Green Print, London.

-Kemp, Penny and Derek Wall (1990). *A Green Manifesto for the 1990s* (1990'lar İçin Yeşil Bir Manifesto). Penguin, Harmondsworth.

-Kheel, Marti (1990) "Eco-feminism and Deep Ecology: Reflections on Identity and Difference", der. Irene Diamond ve Gloria Feman Orenstein. *Reweaving the World*. Sierra Club Books, San Francisco.

-King, Ursula (1989) *Women and Spirituality* (Kadınlar ve Tinsellik). Macmillan,London.

-King, Ynestra (1983) "Toward an Ecological Feminism and a Feminist Ecology", der. Joan Rothschild. *Machins ex Dea*. Pergamon, Oxford.

-King, Ynestra (1989) "The Ecology of Feminism and the Feminism of Ecology" der. Judith Plant. *Healing the Wounds: The Promise of Ecofeminism*. Green Print, London.

-Kitzinger, Sheila (1978) *The Experience of Childbirth* (Doğurma Deneyimi). Penguin, Harmondsworth.

-Koonz, Claudia (1986) *Mothers in the Fatherland* (Babayurdundaki Anneler). Methuen, London.

-Kovel, Joel (1991) *History and Spirit* (Tarih ve Tin). Beacon Press, Boston, MA.

-Kropotkin, Peter (1955) *Mutual Aid* (Karşılıklı Yardım). Extending Horizon Books, New York.

-LaDuke, Winona (1990) "Racism, Environmentalism and the New Age". *Left Green Notes*, No. 4, s. 15-18/32-4.

-Lambert, Jean (1988) "Moves Towards a Green Future" der. Felix Dodds. *Into the 21st Century*. Green Print, London.

-Large, Martin (1981) *Social Ecology* (Toplumsal Ekoloji). Kendi Yayını, Gloucester.

-Le Grand, Julian ve Saul Estrin (1989) *Market Socialism* (Piyasa Sosyalizmi). Clarendon Paperbacks, Oxford University Press, Oxford.

-Lee, Richard Borshay (1979) *The !Kung San*. Cambridge Univesity Press, Camb-

ridge.

–Leland, Stephanie (1983) "Feminism and Ecology: Theoretical Considerations", der. Leonie Caldecott ve Stephanie Leland. *Reclaim the Earth*. The Women's Press, London.

–Leonard, Anne (1990) "Robber Barons of the Rainforest." *Green Line*, No. 79, s. 14-15.

–Lidz, R. ve L. Lidz (1977) "Male Menstruation: A Ritual Alternative to the Oedipal Transition". *International Journal of Psycho-Analysis*, c. 58, No. 17, s. 17-31.

–Lovelock, J. E. (1979). *Gaia*. Oxford University Press, Oxford.

–Luke, Tim (1988) "The Dreams of Deep Ecology". *Telos*, No. 76, s. 65-92.

–Luxton, Meg (1987) 'Time for Myself: Women's Work and the 'Fight for Shorter Hours' ", der. Jan Maroney and Meg Luxton. *Feminisim and Political Economy* (Feminizm ve Ekonomi Politik). Methuen, London.

–Der. MacCormack, Carol ve Marilyn Strathern (1980) *Nature, Culture Gender*. Cambridge University Press, Cambridge.

–MacKibben, Bill (1990) *The End of Nature* (Doğanın Sonu). Penguin, Harmondsworth.

–McLuhan, T. C. (1971) *Touch the Earth* (Yeryüzü'ne Dokunmak). Simon & Schuster, New York.

–McMillan, Carol (1982) *Women, Reason and Nature* (Kadınlar, Akıl ve Doğa). Blackwell, Oxford.

–Malthus, T. R. (1973) *An Essay on the Principle of Population* (Nüfus İlkesi Üzerine Bir Deneme). Dent & Sons, London, ilk yayımı 1803.

–Manes, Christopher (1990) *Green Rage* (Yeşil Öfke). Little Brown, Boston, MA. *Manifesto for a Sustainable Society* (Kendini İdame Ettirebilir Bir Toplum Manifestosu). (MFSS) 1987 İngiliz Yeşil Partisi, London.

–Mann, Mick (1986) *The Sources of Social Power* (Toplumsal İktidar Kaynakları). c. 1. Cambridge University Press, Cambridge.

–Der. Maroney, Heather Jan ve Meg Luxton (1987) *Feminism and Political Economy: Women's Work Women's Struggles* (Feminizm ve Ekonomi Politik: Kadınların Çalışması ve Kadınların Mücadeleleri). Methuen, London.

–Marshall, Lorna (1967) "!Kung Bushman Bands" der. Ronald Johen ve John Middleton. *Comparative Political Systems* (Karşılaştırmalı Politik Sistemler). Natural History Press, New York.

–Marx, Karl ve Friedrich Engels (1979) *Selected Works* (Seçme Yapıtlar). Lawrence & Wishart, London.

–Marx, Karl (1844) "Economic and Philosophical Manuscripts", der. Lucio Coletti. *Marx-Early Writings* (Marx-İlk Yazılar). Penguin, Harmondsworth.

–Maslow, Abraham H. (1970) *Motivation and Personality* (Motivasyon ve Kişilik). Harper & Row, New York.

–Max-Neef, Manfred, Antonia Elizade ve Martin Hopenhayn (1989). "Human Scale Development". *Development Dialogue*, No. 1, CEPAUR Dag Hammarskjöld Foundation. Uppsala.

–Maycock, Barry (1989) "Arms, Cold War and Third World". *Green Line*, No. 75, s. 14-15.

–Meadows, D. H., J. Randers ve W. W. Behrens (1972) *The Limits to Growth* (Büyümenin Sınırları). Universe Books, New York.

–Meillassoux, Claude (1981) *Maidens, Meal and Money* (Genç Kızlar, Yemek ve

Para). Cambridge University Press, Cambridge.

–Mellor, Mary (1980) *Motivation, Recruitment and Ideology: A Case Study of the Co-operative Movement in North East England* (Motivasyon, Yeni Katılımlar ve Kuzey Doğu İngiltere'de Kooperatif Harekete Yönelik Bir Örnekolay İncelemesi). PhD tezi. University of Newcastle upon Tyne.

–Mellor, Mary, Janet Hannah ve John Stirling (1988) *Worker Co-operatives in Theory and Practice* (Teori ve Pratikte İşçi Kooperatifleri). Open Univesity Press, Milton Keynes.

–Mellor, Nigel (1989) *For the Inquiry* (Soruşturma İçin). Dab Hand Press, Ruislip.

–Mendes, Chico (1989) *Fight for the Forest* (Orman Uğruna Döğüşmek). Latin American Bureau, London.

–Merchant, Carolyn (1980) *The Death of Nature* (Doğanın Ölümü). Harper and Row, New York.

–Merchant, Carolyn (1983) "Mining the Earth's Womb", der. Joan Rothschild. *Machina ex Dea*. Pergamon, Oxford.

–Mernissi, Fatima (Çev. Jo Lakeland) (1988) *Doing Daily Battle*. (Günlük Savaş Yapmak). Women's Press, London.

–Mies, Maria (1982) *The Lace-makers of Narsapur: Indian Housewives Produce for the Worldmarket* (Narsapur Dantelcileri: Hint Ev Kadınlarının Dünya Pazarına Üretimleri). Zed Books, London.

Mies, Maria (1986) *Patriarchy and Accumulation on a World Scale* (Dünya Çapındaki Patriyarkallik ve Birikim). Zed Press, London.

–Miles, Rosalind (1988) *The Women's History of the World* (Kadınların Dünya Tarihi). Penguin, Harmondsworth.

–Mitter, Swasti (1986) *Common Fate, Common Bond* (Ortak Yazgı, Ortak Bağ). Pluto, London.

–Mitter, Swasti (1991) "Socialism out of the Common Pots", *Feminist Review*, No. 39, s. 113-118.

–Moore, Henrietta L. (1988) *Feminism and Anthropology* (Feminizm ve Antropoloji). Polity, Cambridge.

–Morgan, Elaine (1985) *The Descent of Women* (Kadın Soyu). Souvenir Press, London.

–Mort, Frank (1989) "The Politics of Consumption" der. Stuart Hall ve Martin Jacxues. *New Times*. Lawrence & Wishart, London.

–Myers, Norman (1990) *The Gaia Atlas of Future Worlds* (Gaia, Gelecek Dünyalar Tanrısı). Robertson, McCarta, London.

–Naess, Arne (1973) "The Shallow and the Deep, Long Range Ecology Movement: a Summary". *Inquiry*, No. 16, s. 95-9.

–Naess, Arne (1990) "The Basics of Deep Ecology", der. John Button *The Green Fuse* (Yeşil Fitil). Quartet, London.

–Norberg-Hodge, Helena (1990) "A Culture Under Threat", der. John Button. *The Green Fuse*. Quartet, London.

–O'Brien, Mary (1981) *The Politics of Reproduction* (Yeniden Üretim Politikası). Routledge & Kegan Paul, London.

–O'Conner, James (1989) "Uneven and Combined Development and Ecological Crisis: A Theoretical Introduction". *Race and Class*, c. 30, s. 1-11.

–O'Connor, James ve Barbara Laurence (tarihsiz) *The Nature of Construction and Construction of Nature: Fall Creek, Felton, California 1860 to 1990* (Kuruluşun Doğa-

sı ve Doğanın Kuruluşu: Zor Duruma Düşmek, 1860'tan 1990'a Felton, California). Yayımlanmamış tebliğ, Santa Cruz, CA.

–Odent, Michel (1984) *Birth Reborn: What Birth Can and Should Be* (Yeniden Doğan Doğum: Doğum Ne Olabilir ve Ne Olmalıdır?). Souvenir Press, London.

–O'Laughlin, Bridget (1974) "Mediation or Contradiction: Why Mbum Women do not Eat Chicken", der. Michelle Z. Rosaldo ve Louise Lamphere. *Woman, Culture and Society*. Stanford University Press, Stanford, CA.

–Ophuls, William (1977) *Ecology and the Politics of Scarcity* (Ekoloji ve Kıtlık Politikası). W. H. Freeman, San Francisco.

–Ortner, Sherry (1974) "Is Female to Male as Nature is to Culture?", der. Michelle Z. Rosaldo ve Louse Lamphere. *Woman, Culture and Society*. Stanford Univesity Press, Stanford, CA.

–Osmond, John (1986) *Work in the Future* (Gelecekteki Çalışma). Thorsons, Wellingborough Paehlke, Robert (1989) *Environmentailsm and the Future of Progressive Politics* (Çevrecilik ve İlerici Politikanın Geleceği). Yale University Press, New Haven, CT.

–Palmer, Gabrielle (1988) *The Politics of Breastfeeding* (Emzirme Politikası). Pandora Press, London.

–Parker, Hermione (1989) *Instead of the Dole* (İane Yerine). Routledge, London.

–Parkin, Sara (1989) *Green Parties* (Yeşil Partiler). Heretic Books, London.

–Parsons, Howard L. (1977) *Marx and Engels on Ecology* (Ekoloji Üzerine Marx ve Engels). Greenwood, London.

–Pearce, David (1991) *Blueprint 2: Greening the World Economy* (Proje 2: Dünya Ekonomisini Yeşilleştirmek). Earthscan, London.

–Pearce, David, Anil Markandya ve Edward B. Barbier (1989) *Blueprint for a Green Economy* (Yeşil Bir Ekonomi Projesi). Earthscan, London.

–Peattie, Lisa ve Martin Rein (1983) *Women's Claims: A Study in Political Economy* (Kadınların Talepleri: Bir Ekonomi Politik İncelemesi). Oxford University Press, Oxford.

–Pepper, David (1984) *The Roots of Modern Environmentalism* (Modern Çevreciliğin Kökleri). Croom Helm, London.

–Pepper, David (1991) Communes and the Green Vision (Komünler ve Yeşil Bakış) Green Print, London.

–Pietilä, Hilkka (1987) *Alternative Development with Women in the North* (Kuzeydeki Kadınlarla Alternatif Gelişme). Üçüncü Uluslararası Disiplinler Arası Kadınlar Kongresi'ne sunulan tebliğ, Dublin, 6-10 Temmuz daha önceki yayını: der. Johan Galtung ve Mars Friberg. *Alternativen*. Akademilitteratur, Stockholm 1986.

–Der. Plant, Judith (1989) *Healing the Wounds: The Promise of Ecofeminism*. Green Print, London.

–Plant, Judith (1990) "Searching for Commen Ground: Ecofeminism and Bioregionalism" der. Irene Diamond ve Gloria Feman Orenstein *Reweaving the World*. Sierra Club Books, San Francisco.

–Porritt, Jonathan (1984) *Seeing Green* (Yeşil Görmek). Blackwell, Oxford.

–Porritt, Jonathan ve David Winner (1988) *The Coming of the Greens* (Yeşillerin Gelişi). Fontana, London.

–Pringle, Rosemary (1989) *Secretaries Talk* (Sekreterler Konuşuyor). Verso, London.

–Ramazanoğlu, Caroline (1989) *Feminism and the Contradictions of Oppression*

(Feminizm ve Baskının Çelişkileri). Routledge, London.

–Randall, Margaret (1981) *Sandino's Daughters* (Sandino'nun Kızları). Zed Press, London.

–Rao, Brinda (1989) 'Struggling for Production Conditions and Producing Conditions of Emancipation: Woman and Water in Rural Maharashtra'. *Capitalism, Nature Socialism*, No. 2, s. 65-82.

–Raquisa, Tonette (1987) "Prostitution: A Philippine Experience", der. Miranda Davies. *Third World, Second Sex* (Üçüncü Dünya, İkinci Seks). Zed Press, London.

–Razak, Arisika (1990) "Towards a Womanist Analysis of Birth", der. Irene Diamond ve Gloria Feman Orenstein (1990). *Reweaving the World*. Sierra Club Books, San Francisco.

–Reay, Marie (1988) "Man-made Myth and Womens Consciousness", der. Deborah Gewertz. *Myths of Matriarchy Reconsidered*. University of Sydney Oceania Monographs, Sydney.

–Redclift, Michael (1991) *Environment and Development* (Çevre ve Kalkınma). Manchester University Press, Manchester.

–Reed, Evelyn (1975) *Women and Evolution: From Matriarchal Clan to Patriarchal Family* (Kadınlar ve Evrim: Anaerkil Klandan Patriyarkal Aileye). Pathfinder, New York.

–Reed, Evelyn (1978) *Sexism and Science* (Cins Ayrımcılığı ve Bilim). Pathfinder, New York.

–Rick, Andrienne (1986) *Of Women Born* (Kadın Doğmak). W. W. Norton, New York.

–Rifkin, Jeremy (180) *Entropy* (Entropi). Viking, New York.

–Rifkin,Jeremy (1987) *Time Wars* (Zaman Savaşları). Holt, New York.

–Ritchie, Jean (1991) *The Secret of Cults* (Kültlerin Gizli Dünyası). Angus & Robertson, London.

–Rivers, Patrick (1988) *The Stolen Future* (Çalınmış Gelecek). Green Print, London.

–Robertson, James (1983) *The Sane Alternative* (Sağlıklı Alternatif). Kendi yayını, Cholsey, Oxon.

–Roberton, James (1985) *Future Work* (Geleceğin Çalışması). Gower, Aldershot.

–Robertson, James (1990) *Future Wealth* (Geleceğin Zenginliği). Cassell, London.

–Rowbotham, Sheila (1989) *The Past in Before Us* (Geçmiş Bizden Öncedir). Pandora, London.

–Rubin, Gayle (1975) "The Traffic in Women: Notes on the 'Political Economy' of Sex" der. Rayne Reiter. *Toward an Anthropology of Women* (Bir Kadınlar Antropolojisine Doğru). Monthly Review Press, New York.

–Ruddick, Sara (1990) *Maternal Thinking* (Anne Gibi Düşünmek). Women's Press, London.

–Ryle, Martin (1988) *Ecology and Socialism* (Ekoloji ve Sosyalizm). Radius, London.

–Sagoff, Mark (1988) *The Economy of the Earth* (Yeryüzünün Ekonomisi) Cambridge University Press, Cambridge.

–Sahlins, Marshall (1974) *Stone Age Economics* (Taş Devri Ekonomisi) Tavistock, London.

–Sale, Kirkpatrick (1991) "Bioregionalism" der. Andrew Dobson. *The Green Reader* (Yeşil Okur).André Deutsch, London.

-Sanday, Peggy (1981) *Female Power and Male Dominance* (Kadın Gücü ve Erkek Egemenliği). Cambridge University Press, Cambridge.

-Schreiner, Olive (1978) *Woman and Labour* (Kadın ve Emek). Virago, London; ilk yayımı 1911.

-Schumacher, E. F. (1968) "Buddhist Economics" *Resurgence*, c. 1, No. 11. Yeniden basımı: Schumacher (1973) *Small is Beautiful*. Blond & Briggs, London.

-Schumacher, E. F. (1973) *Small is Beautiful* (Küçük Güzeldir). Blond & Briggs, London.

-Schumacher, E. F. (1980) *Good Work* (İyi Çalışma). Abacus, London.

-Schwarz, Walter ve Dorothy Schwarz (1978) *Breaking Through* (Başarmak). Green Books, Bideford.

-Scully, Diana (1990) *Understanding Sexual Violence* (Cinsel Şiddeti Anlamak). Unwin Hyman, London.

-Seabrook, Jeremy (1988) "Green Values" der. Felix Dodds. *Into the 21st Century*. Green Print, London.

-Seabrook, Jeremy (1990) *The Myth of the Market* (Piyasa Miti). Green Books, Hartland.

-Segal, Lynne (1990) *Slow Motion* (Ağır Çekim). Virago, London.

-Sen, Gita ve Caren Grown (1987) *Development, Crises and Alternative Visions* (Gelişme, Krizler ve Alternatif Bakışlar). Monthly Review, New York.

-Shanmugaratnam, N. (1979) "Development and Environment: A View from the South". *Race and Class* c. 40, No. 3, s. 13?30.

-Sharpe, Sue (1984) *Double Identity* (Çifte Kimlik). Penguin, Harmondsworth.

-Shiva, Vandana (1989) *Staying Alive* (Canlı Kalmak). Zed, London.

-Shuttle, Penelope ve Peter Redgrove (1978) *The Wise Wound: Menstruation and Everywomen* (Akıllı Yara: Âdet Kanaması ve Her Kadın). Paladin, London.

-Simon, J. (1981) *The Ultimate Resource* (Nihai Kaynak). Princeton University Press, Princeton, NJ.

-Simon, J. ve H. Kahn (1984) *The Resourceful Earth* (Bereketli Yeryüzü). Oxford Univesity Press, Oxford.

-Sivanandan A. (1989) "All That Melts into Air is Solid: The Hokum of New Times". *Race and Class*, c. 31, No. 3, s. 1-30.

-Slocum, Sally (1982) "Women the Gatherer: Male Bias in Anthropology", der. Mary Evans. *The Women Question* (Kadın Sorunu). Fontana, Oxford.

-Smith, Joan (1989) *Misogynies* (Kadın Düşmanları). Faber, London.

-Spelman, Elizabeth V. (1990) *Inessential Woman* (Gereksiz Kadın). Women's Press, London.

-Spretnak, Charlene (1982) *The Politics of Women's Spirituality* (Kadınların Tinselliği Politikası). Doubleday, New York.

-Spretnak, Charlene (1985) "The Spiritual Dimension of Green Politics", der. Charlene Spretnak ve Fritjof Capra, *Green Politics*. Paladin, Glasgow.

-Spretnak, Charlene ve Fritjof Capra (1985) *Green Politics* (Yeşil Politika). Paladin, Glasgow.

-Spretnak, Charlene (1990) "Eco-feminism: Our roots and flowering" der. Irene Diamond ve Gloria Feman Orenstein (1990). *Reweaving the World*. Sierra Club Books, San Francisco.

-Starhawk (1990) "Power, Authority and Mystery: Ecofeminism and Earth-based Spirituality", der. Irene Diamond ve Gloria Feman Orenstein (1990) *Reweaving the*

World Sierra Club Books, San Francisco.

–Stivens, Maila (1985) "The Fate of Women's Land Rights: Gender, Matriliny, and Capitalism in Rembau, Negeri Sembilan, Malaysia", der. Haleh Afshar. *Women, Work and Ideology in the Third World*. Tavistock, London.

–Stoltenberg, John (1990) *Refusing to Be a Man* (Erkek Olmayı Reddetmek). Fontana, London.

–Stone, Merlin (1979) *The Paradise Papers* (Cennet Belgeleri). Virago, London.

–Stretton, H. (1976) *Capitalism, Socialism and the Environment* (Kapitalizm, Sosyalizm ve Çevre). Cambridge University Press, Cambridge.

–Swimme, Brian (1990) "How to Heal a Lobotomy", der. Irene Diamond ve Gloria Feman Orenstein. *Reveaving the World*. Sierra Club Books, San Francisco.

–Tanner, Nancy (1974) "Matrifocality in Indonesia and Africa and among Black Americans" der. Michelle Z. Rosaldo ve Louise Lamphere. *Woman, Culture and Society* (Kadın, Kültür ve Toplum). Stanford University Press, Stanford, CA.

–Taylor, Barbara (1983) *Eve and the New Jerusalem* (Havva ve Kudüs). Virago, London.

–Thiam, Awa (1986) *Black Sisters, Speak Out* (Siyah Kızkardeşler Konuşuyor). Pluto, London.

–Thompson, E. P. (1967) "Time, Work-Discipline and Industrial Capitalism". *Past and Present*, No. 38, s. 56-97.

–Tickell, Oliver (1989) "Killing the Goose that Lays the Golden Eggs". *Green Line*, No. 75, s. 21-2.

–Tood, N. (1986) *Roses and Revolutionists* (Güller ve Devrimciler). People's Publications, London.

–Toffler, Alvin (1981) *The Third Wave* (Üçüncü Dalga). Pan Books, London.

–Tokar, Brian (1987) *The Green Alternative* (Yeşil Alternatif). R. & E. Miles, San Pedro, CA.

–Tokar, Brian (1990) "Eco-Apocalypse". *New Internationalist*, No. 210, s. 14-15.

–Trainer, Ted (1985) *Abandon Affluence* (Zenginlikten Vazgeçin). Zed, London.

–Truong, Thanh-Dam (1990) *Sex, Money and Morality* (Seks, Para ve Ahlak). Zed, London.

–Voedingsbond FNV (tarihsiz) *No Frontiers to a Basic Income* (Sınırsız Bir Temel Gelir). Utrecht, The Netherlands.

–Walby, Sylvia (1990) *Theorizing Patriarchy* (Patriyarkalliği Teorikleştirmek). Basil Blackwell, Oxford.

–Wall, Derek (1990) *Getting There* (Oraya Ulaşmak). Green Print, London.

–Wallerstein, Immanuel (1983) *Historical Capitalism* (Tarihsel Kapitalizm). Verso, London.

–Ward, Barbara ve René Dubos (1972) *Only One Earth* (Tek Bir Yeryüzü) André Deutsch, London.

–Waring, Marilyn (1989) *If Women Counted* (Kadınlar Sayarsa) Macmillan, London.

–Der. Weston, Joe (1986) *Red and Green* (Kızıl ve Yeşil). Pluto, London.

–Wheelock, Jane (1990) *Husbands at Home* (Evdeki Kocalar). Routledge, London.

–Der. Williams, Raymond *Socialism and Ecology* (Sosyalizm ve Ekoloji). SERA, London.

–Yankelovitch, D. vd. (1983) *Work and Human Values* (Çalışma ve İnsani Değerler) Aspen Institute for Humanistic Studies, New York.

Richard Sennett
OTORİTE

İnceleme/203 sayfa

İnsanlar otoriteye neden ihtiyaç duyarlar? Otoriteden neden korkarlar? Otorite ilişkilerinin olmadığı bir toplum kurma tasarısı gerçekçi midir? Otoriteyle bağ kurmadan onu reddetmek mümkün müdür? Basit bir karşı çıkma bizi otoritenin olumsuzluklarından korumaya yetmediği gibi, onu gerektiği gibi değerlendirmemizi de engelliyorsa, ne yapabiliriz? Richard Sennett bu tür sorulara yanıt ararken insanların otoritelerle kurdukları özel ve kurumsallaşmış ilişkilerin tarihsel ve sosyopsikolojik bir panoramasını çiziyor. Anne babayla çocuk arasındaki gibi *kişisel*, işverenle işçi ya da devletle yurttaş arasındaki gibi *toplumsal* ilişkilerde otoriteyi tanımadan reddetmenin insanları ne tür çıkmazlara sürüklediğini anlatıyor. Hegel'in ünlü köle-efendi ilişkisi hakkındaki çözümlemesinden yola çıkarak, öncelikle otoriteyi bir Öteki olarak görmeyi bırakıp *tanımayı*, onu "görülür, anlaşılır" bir hale getirmeyi denememizi öneriyor. Hiçbir otorite ilişkisi içermeyen bir dünya kurmaya çalışmanın, insanın toplumsal bir varlık olması yüzünden, mümkün ve anlamlı bir çaba olmadığını söylerken, asıl önemli olanın otoriteyi tahakküm aracı olmaktan çıkarıp, diğer insan(lar)a karşı kayıtsızlık içermeyecek bir biçime dönüştürmek olduğunu ve bunu da ancak otoriteye maruz kalanların yapabileceğini vurguluyor. Bu dönüştürmeye hizmet edebileceğini düşündüğü birkaç somut öneri getirirken aslında daha çok şey yapılabileceğini belirtiyor ve hepimizi otoriteye karşı hayal gücümüzü ve yaratıcılığımızı kullanmaya çağırıyor.

"Bireysel ve toplumsal özgürlük kavramının daha uzun uzun tartışılmasının gerektiği bir toplumun fertleri olarak, Sennet'in Otorite'sinin dimağlarımıza yapacağı katkıları da, toplumsal hayatımıza sağlayacağı mütevazı perspektifleri de gözden kaçırmamalıyız."
Ahmet Tulgar/Nokta

"*Otorite* polisiye roman kadar heyecanlı bir kitap. Çünkü doğrudan sizi, çevredekilerle birlikte sizin küçük dünyanızı hedef alıyor. En azından neyi niçin yapıyor olabileceğiniz üzerine düşünme fırsatı buluyorsunuz."
Aktüel

Jonathon Porritt

YEŞİL POLİTİKA

İnceleme/223 sayfa/2. basım

Yeşiller 68'den sonra "*düzendışı*"na "*hemen şimdi*" çıkmak isteyen; üstelik bunu kitlesel bir biçimde yapma çabası içerisinde olan hemen hemen tek hareket görünümünde... Yeşiller "*düzeniçi*" partiler ve onların destekleyicisi olan iletişim araçları tarafından "*hoş çocuklar*" gibi hafifseyici imajlarla sunulmalarına aldırmadan inatla hayatlarını her düzeyde değiştirmeye çalışıyorlar. Giyinmeden beslenmeye; ekolojiye verdikleri önemden kadın-erkek ilişkilerine; demokrasi anlayışlarından militarizme karşı olmada gösterdikleri duyarlılığa kadar birçok alanda yeni ilişkiler inşa etme çabasındalar. Geleceği hesaba katmayan sanayileşme/büyüme politikaları yüzünden korkunç bir üretim/tüketim çılgınlığı yaşayarak doğal hayatın yok edildiği; Dünya'nın ekolojik dengesinin "*sınır*" ve "*ideoloji*" tanımadan bütün insanlığı tehdit edecek oranda bozulmaya başladığı günümüzde bu konulara bir tek Yeşiller gereken duyarlılığı gösteriyorlar. "*Yeşil Politika*" yeşillerin yeni olmasının getirdiği bütün handikapa rağmen şaşılacak denli olgun görüşler geliştirdiklerini gösteren bir çalışma.

– Her yıl Avrupa'da 40 milyon ton kükürt atmosfere karışarak yağmurlar aracılığı ile bütün Dünya'ya yayılıyor.
– ABD elindeki silahlarla bütün SSCB şehirlerini 40 kez yok etme gücüne sahip. SSCB aynı işi ABD için 25 kez yapabiliyor.
– 1983 rakamlarına göre her 1 dakikada silahlanma için 1 milyon dolar harcanıyor.
– 1960'tan beri yapılan savaşlarda her gün ortalama 1330 kişi öldü.
– Dünya'daki bilim adamlarının 1/4'ü (500.000 kişi) silah sanayiini geliştirecek araştırmalarda çalışıyor.

"...yeşillere ve yeşil harekete ilişkin bir şeyler öğrenmek, fikir sahibi olmak isteyen okuyucunun ayağına gelen kaçınılmaz bir fırsat bu elimizdeki kitap."
Nokta

" '*Yeşil Politika*' sadece ekoloji politikasının farklı bir analizi değil, yaşamın her alanında, her düzeyinde yeşil perspektifi denemiş ve onunla zenginleşmiş bir kişinin deneyim ve birikimlerini oldukça çarpıcı bir şekilde gözler önüne seriyor."
Tempo

Ivan Illich

ŞENLİKLİ TOPLUM

İnceleme/116 sayfa/2. basım

Son yılların en radikal yazarlarından olan Illich, daha çok kurumlara ve kurumlaşmaya yönelttiği eleştirileriyle tanınıyor. Eğitim, sağlık, politika gibi kurumların insan yaratıcılığını öldürerek kendine bağımlı kıldığını savunuyor. İlerleme ve verimlilik adına korkunç bir üretim/tüketim çılgınlığının yaşandığını, oysa sanayileşme ve büyüme kavramlarının vazgeçilmeyecek kavramlar olmadığına işaret ediyor. *Şenlikli Toplum*'da ise seri üretim teknolojilerinin, insanları bürokrasinin ve makinelerin aksesuarları haline nasıl getirdiğini göstererek modern sanayi toplumlarını sorguluyor. Ve kişiler arasında özerk, yaratıcı ilişkiler kurulabilmesinde araçların rolüne değiniyor. İnsanların çalışırken zevk almaları, sevinç duymaları için araçlara hükmetmeleri gerektiğini belirterek, araçların insanlara hükmetmeye başladıkları noktada büyümeye karşı çıkıyor.

"Elimdeki ilginç yapıtın sadece hekimlik ve tedavi konusunu işlediği sanılmasın; Ivan Illich, sorunu çok daha kapsamlı bir açıdan ele alıyor; daha fazla üretim ve daha fazla tüketim ilkesine dayanan çağdaş sanayi toplumunun başımıza açtığı ve nasıl bir sona varacağı açıkça kestirilmeyen sorunudur bu."
Melih Cevdet Anday / Cumhuriyet

"*Şenlikli Toplum*, üretim, verimlilik ve bilim gibi kutsal kavramları sorgularken, beliren sorunların sadece sanayileşmiş ülkeler açısından değil, gelişmekte olan ülkeler ve sosyalist ülkeler açısından da önem taşıdığını vurguluyor."
Ahmet Oktay / Milliyet

"Hele hele Yeşil ve Radikal hareketlerin pek sağlıklı olmasa da yeni yeni filiz vermeye başladığı Türkiye'de *Şenlikli Toplum* mutlaka ciddiye alınması gereken az sayıda kitaplardan biri."
Tuğrul Eryılmaz / Milliyet Sanat

Pierre Clastres

VAHŞİ SAVAŞÇININ MUTSUZLUĞU

Siyasal Antropoloji Araştırmaları

İnceleme/247 sayfa

Clastres bu kitabında da, daha önce yayımladığımız *Devlete Karşı Toplum*'da yıkmaya girişliği devlet efsanesinin temellerine ışık tutmaya devam ediyor. Toplumun ve siyasal iktidarın devletsiz var olamayacağını öne süren geleneksel antropolojiyi tersine çevirerek, toplumun temelini devletin değil, siyasetin oluşturduğunu saptıyor. Siyasal yaşamı olmayan toplum yoktur, ama devletsiz toplumlar vardır. Bunlar klasik antropolojinin iddia ettiği gibi gelişmemiş, olgunlaşmamış oldukları için değil, otoriteye, farklılaşmaya, bölünmeye karşı oldukları için devlete de karşı çıkmışlardır. *Devlete Karşı Toplum*'da daha çok devletsiz toplumun yapısal özellikleri üzerinde duran Clastres, *Vahşi Savaşçının Mutsuzluğu*'nda ağırlığı devletsiz toplumun kendini korumak için geliştirdiği mekanizmaların tanıtılmasına veriyor.

Devletsiz toplumu devletli topluma göre açıklayan geleneksel bakış açısını tersine çeviren Clastres, *Vahşi Savaşçının Mutsuzluğu*'nda bu durumda devletsiz toplumdan devletli topluma nasıl geçildiğini açıklamaya çalışır. Evrimci, kesintisiz, çizgisel gelişmeyi varsayan model geçerliliğini yitirdiğine göre, bölünmenin, eşitsizliğin, devletin kökenini nerede aramak gerekir?

"Peki, vahşilerin gerçeğinden nasıl bir ders çıkarabiliriz? Basitçe özetlemek gerekirse, devletin ortaya çıkışının kaçınılmaz olmadığını söyleyebiliriz. Yönetenler/yönetilenler, efendiler/köleler ayrımını tanımayan toplumlar var olduğu sürece, devletin insan doğasından kaynaklanmadığını kabul etmek gerekir. Peki, devlet bir kere ortaya çıkarsa geriye dönüş yok mudur? Bu noktada başlangıç sorununun şiddet sorunundan ayrı düşünülemeyeceği ortaya çıkıyor. Clastres'in yapıtının gücü antropolojiye gerçekten önemli sorular yöneltmiş olmasından ve bu yolda gerekli olan yöntemsel araçları göstermiş olmasından geliyor."

Pierre Bouretz / Cumhuriyet Kitap

Pierre Clastres

DEVLETE KARŞI TOPLUM

İnceleme/175 sayfa

Yayımlandığında çok tartışılan bu kitabında Clastres, *"devletsiz olmak ya da olmamak"* sorunsalına yeni katkılarda bulunur. Clastres için devletsiz yaşamak yalnızca mümkün değil, gereklidir de. Buradan hareketle, Batı kültürünün kendi gelişmesini temel alarak oluşturduğu *"devleti mutlaklaştırıcı, evrimci"* modeli tersyüz etmeyi dener ve ilkel toplumlara yeniden bakar.

Clastres'a göre bu toplumlar *"kuralsız ve kralsız"*; ihtiyaç kadar üretimin yapıldığı, *"kazananın ve kaybedenin olmadığı"*, yarışsız toplumlardır... İktidar şeften topluma değil, toplumdan şefe doğrudur. Şefler emir vermeyen, güzel konuşmak ve bonkör olmak zorunda olan, güçten ve yetkiden yoksun kişilerdir. Şefleşmeye kalkışan şefler terk edilmektedir...İktidar olmaya yönelik *"çalışmak"* yerine *"tembellik"* yeğlenmektedir; *...toplum zamanını amaçsız bir çalışmaya ayırmak gibi bir 'delilik' yapmaz; bunun yerine oyun, dans, eğlence, dinlenme gibi daha 'akıllıca' amaçlara..* yönelmektedir.

Bu niteliklerin karşıtlarını barındıran toplumlarda ise devlet görülür. Demek ki ders alması gereken birileri varsa, bunlar ilkeller değil, onlardan çok şey öğrenebilecek olan *"uygar"* lardır... Clastres *"gelişimci"* tarih anlayışını yadsıyarak devletin toplumsal yaşam için zorunlu olmadığını göstermeye yönelir. Amacı (siyasal) değişmeyi değil, (siyasal) değişmemeyi açıklamaktır: Günümüze dek varlıklarını sürdürerek gelebilmiş devletsiz ilkel toplumlar var; demek ki değişmeme mümkün! Bu anlamda *"tarihi olmayan halkların tarihi.. devlete karşı mücadelenin tarihidir."*

"Bugün sosyalizm adına yapılacak en selametli iş, bilimci, prodüktivist, siyasal güç putperesti Marksizan doğmayı sosyalizmin başından kurtarmaktır. Clastres bunun mücadelesini şimdi değil, bundan yirmi yıl önce vermeye başlamıştır."

Ahmet İnsel / Birikim

Robert Havemann

YARIN

Sanayi Toplumu Yol Ayrımında Eleştiri ve Gerçek Ütopya

İnceleme/194 sayfa

Havemann bu kitabında sıfır büyüme teorisini, hammadde krizini, Roma Kulübü Raporu'nu ve günümüzde çevre kirlenmesine kapsamlı bir çözüm getirme iddiasında olan herkesin bilmesi gereken temel sorunları tartışıyor. Siyasi düşüncesinin ve hayat tecrübesinin bilançosuna bakarak "*eko-sosyalist*" bir yaklaşımla kendi ütopyasını öneriyor. Kapitalist sistemin yapısal krizinin dünyayı yaşanamaz bir yer haline getirme tehlikesi, Havemann'a göre ancak "*sosyalist bir ütopya*"nın kurulmaya başlamasıyla önlenebilecektir. Ütopyasında devlete, polis ve askere, şehir ve otobanlara.. yer vermeyip; aşkın "*bedensel güdülerin tatmini olarak değil, sanatın bir biçimi*" olarak yorumlanmasıyla bildik ütopyalardan epeyce farklı bir tablo çiziyor. Bilimsellikle hayalciliğin birbirinden apayrı şeyler olmadığına inananlar, doğayı yok etmeyen bir ekonomik ve toplumsal sistem tasarlamaya çalışanlar ve düşünmekten yorulmamış olanlar için "*Yarın*" vazgeçilmez bir kitap olma özelliği taşıyor.

"Havemann'ın kitabını tüm sosyalist arkadaşlara öneriyoruz. Aynı zamanda tanınmış bir doğa bilimci olan bu umut zengini Avrupalı komünistin, ölümünden az önce tamamladığı eseri, insanlığa bıraktığı bir 'vasiyet' olarak da değerlendirilebilir."
Ender Helvacıoğlu / Teori

"Havemann, 'şimdi ve burada' gerçekleştirilebilir gibi duran bir ütopya sunuyor. Hatta bir bakıma gerçekleşmesi için gerekli maddi koşul ve imkânların bir kısmına daha şimdiden 'fazlasıyla' sahip olduğumuz bir 'ütopya'dır bu."
Ömer Laçiner / Birikim

"Havemann sanayileşmenin yol açtığı çevre tahribatını, ne kapitalizmin (çünkü o neden olmaktadır) ne reel sosyalizmin (çünkü o da kapitalizmi taklit etmektedir) önleyebileceğini çok inandırıcı bir şekilde kanıtladıktan sonra bir ütopya denemesine girişmekte ve çevre sorunlarını aşma konusunda bir model taslağı çizmektedir."
Mehmet Ali Kılıçbay / Cumhuriyet Kitap

Boris Frankel

SANAYİ SONRASI ÜTOPYALAR

İnceleme/183 sayfa

Boris Frankel bu kitabında, solun "*şimdiyi ve yakın geleceği cesaretle göğüslemekten çok, geçmişte yaşamayı tercih edişinin*" tehlikelerine dikkat çekiyor. Sol, var olan toplumlara yönelik feminist ve pasifist eleştirilere kulaklarını tıkar, gerçekten alternatif sosyalist politikalar geliştirme yolunda ciddi adımlar atmaz, yeni toplumsal hareketlerle arasındaki düşmanlığı ve bilgisizliği giderme çabası göstermezse kendini siyasal muhafazakârlığa ve marjinalliğe mahkûm etmiş olur. Bu arada eski/yeni sağ ilerlemeyi ve toplumsal tartışmanın gündemini belirlemeyi sürdürür, diyerek önerilen sanayi sonrası "*gelecek modelleri*"ni tartışmaya girişiyor. Kitapları ülkemizde de yayımlanan R. Bahro, A. Gorz, A. Toffler... gibi düşünürlerin tezlerine -esas olarak- eğilirken; eko-sosyalist, feminist, barış ve yeşil hareketlerin savunduğu yeni toplumsal ilişki ve kurumların uygulanabilirliğini inceliyor. Önerilere eleştirel bir üslupla yaklaşan Frankel, sonuçta kendi özgün perspektifini geliştiriyor ve uygulanabilir toplumsal/siyasal alternatifler sunuyor.

"Can alıcı sorunları gündeme getiren Frankel, Toffler, Gorz ve Bahro'nun özellikle teknolojinin askeri kullanımı konusunda oldukça sessiz kaldıklarını belirtiyor ve askeri amaçlı üretimin olumsuz etkilerini vurguluyor. Sanayi sonrası ile sanayi öncesini karşılaştıran Frankel, Üçüncü Dünya'nın sömürüsü olayına da ağırlık veriyor. Frankel'in mutlaka okunması gereken kitabını burada özetlemenin olanağı yok."

Ahmet Oktay / Milliyet

Bruce Brown

Marks, Freud ve GÜNLÜK HAYATIN ELEŞTİRİSİ

İnceleme/155 sayfa

Bruce Brown bu yapıtında, devrimci sosyal dönüşümün kuram ve uygulamasının artık geleneksel Marksizmin tarihsel süreçleri vurgulama isteğiyle ya da çalışan sınıfların özgürlüklerine kavuşma yolunda verdikleri mücadelelerle sınırlanamayacağını ileri sürmektedir. Brown'a göre, hem Sovyetler Birliği hem de Doğu ve Batı Avrupa deneyimlerinin ışığında, bu sosyal dönüşüm aynı zamanda devrimci sürecin öznel ve psikolojik boyutlarını yeniden keşfetmeli ve birey yalnızca ekonomik ve politik baskı biçimlerinden değil, bunların yanı sıra psikolojik baskılardan da kendini kurtarmalıdır. Gündelik hayatın devrimci bir tarzda yeniden kurulması için yöntemler geliştirilmeye çalışılan yapıtta, Yeni Sol hareketin 1960'lı yıllarda edindiği kimi derslerden başka, Marksizmi gündelik hayatın bir eleştirisi olarak yeniden kurmaya çalışan Reich, Fromm, Marcuse, Horkheimer, Lefebvre ve Habermas gibi düşünürlerin katkıları da sergilenmektedir.

"Gündelik hayatı inceleyen ve bu olguyu bütün yönleriyle betimleyerek bilgileri ortaya koyabilen analizler yapılmadıkça günümüz toplumlarında siyasal iktidar ilişkilerinin kavranılması mümkün değildir. (...) Gelecekteki insan hayatının farklı olabilmesi için, bugünkü hayatımızın ve bizim bu hayat içindeki davranışlarımızın daha bugünden farklılaşmaya başlaması gereklidir."
Prof. Dr. Ünsal Oskay / Önsöz

"Bruce Brown'ın kitabı ülkemiz sosyalistleri açısından, önemli tezler, ciddi tartışma noktaları içeriyor, dışımızda sürüp giden bir tartışmaya ilişkin güzel bir kaynak oluşturuyor."
Tunca Arslan / 2000'e Doğru

"Brown'ın incelemesi günlük hayatın krizinin önemini vurgulayarak farklı yaklaşımlar arasında kurulması gereken bir köprü konusunda uyarıda bulunmaktadır."
Semih Aytaçlar / Birikim

Raymond Williams
İKİBİN'E DOĞRU

İnceleme/203 sayfa

Günümüzün en önemli radikal düşünürlerinden olan Raymond Williams, bu kapsamlı ve kışkırtıcı eserinde toplum düzeni, iş hayatı, boş zaman, kültür, teknoloji, kültürel kurumlar, özel hayat, savaş ve barış gibi konulara ilginç yaklaşımlar geliştirerek yeni ve dinamik bir sosyalist yol öneriyor. Murat Belge *İkibin'e Doğru*'ya yazdığı önsözde şöyler diyor: [Williams bu kitabı Rudolf Bahro'nun *Alternatif*'inden esinlenerek yazmıştı. Bilindiği gibi Bahro, Demokratik Alman Cumhuriyeti'nin eleştirel sosyalist bir muhalif yurttaşıydı. Muhalefetinden ötürü çeşitli kereler başı derde girmişti. "*Reel sosyalizm*" pratiğini eleştirdiği bu kitap Batı'da geniş yankılar uyandırdı. Bu sırada Raymond Williams, "*Doğu Bloku'ndan biri kendi toplum yapısını, iktidar yapısını, bunların ürettiği handikapları enine boyuna inceleyerek ortaya bir 'alternatif' çıkarıyor. Oysa bizler Batı'da böyle bir çalışmaya başlamadık bile*" diyerek kolları sıvadı. Bu kitap işte bu çalışmanın sonucudur. (...) Sunduğu "*alternatif*"in çerçevesini de insan hayatında mutlaka olması gerektiğine inandığı değerlere dayandırıyor. Böylece bizi, kendimize "*değerli*" bir hayat kurma mücadelesine çağırıyor. (...) Kimileri.. birilerini azarlamak üzere var olur. Kimileri de Raymond gibi tevazu ve sabırla ürün verir. Her zaman değilse de çoğu zaman, onların düşüncesi insanlık tarihinin gerçek değişimlerine daha fazla katkıda bulunuyor.]

"Raymond Williams kitabında ikili bir işlev sürdürüyor: Bir yandan kapitalist toplumların iktisadi, siyasi, kültürel niteliklerini ve açmazlarını çeşitli boyutları ile çözümlerken diğer yandan da sol politikalar açısından, hem düzen içinde hem de düzen ötesinde uygulanabilir biçim ve öneriler sunuyor."

Işaya Üşür / Cumhuriyet

" '*İkibin'e Doğru*' olgusal değerlendirmelerini ve vurgulamalarını İngiltere'yi göz önünde bulundurarak yapan bir çalışma ama kimi kuramsal önermeleri Türkiye açısından da büyük önem taşıyor. (...) Çözümlemeleri sadece eleştirel bir tutumu değil, ama yapıcı/üretici varsayımları da içeriyor. Bu özelliği ile *İkibin'e Doğru*, Williams'ın kendi deyimiyle söyleyecek olursak 'sistemli ütopya'nın ilkelerini de diri tutmaya çalışıyor."

Ahmet Oktay / Milliyet

David Dickson

ALTERNATİF TEKNOLOJİ

Teknik Değişmenin Politik Boyutları

İnceleme/238 sayfa

İdeolojilerin sonunun geldiği söyleniyor... Kurtuluşumuzun ideolojiler üstü olduğu iddia edilen "çağdaş teknoloji"nin benimsenmesi ve geliştirilmesinde yattığı anlatılıp her şey iktisadi kategorilere ve tekniğe indirgeniyor... Sosyal demokrat sol bu anlayışa tabi olup, "sosyal teknokrat" bir kimlik kazanırken, geleneksel sosyalist sol "üretim" paradigmasıyla hesaplaşamadığı için sürüklendiğimiz bu sürece müdahale edemiyor....

David Dickson *Alternatif Teknoloji*'de böylesi bir "teknik" anlayışı sorgulayarak teknoloji tarihini yeniden yorumluyor. Ve teknolojik gelişmenin siyaseti iptal eden bir dinamik içermediğini, başlangıçtan beri asıl olarak "sanayileşme ideolojisi" ve "bilimcilik miti" çerçevesinde işleyen politik bir süreç olduğunu gözler önüne seriyor. Ama kitabın asıl heyecan verici yanı, alternatif bir teknoloji kurmanın gerekliliğini ve olabilirliğini tartışması... Ve şu tip sorulara cevap araması: Hiyerarşik ve otoriter olmayan ilişkilere dayanan, insanları yaptıkları işe ve doğaya yabancılaştırmayan, bireyin tüm yeteneklerinin ve yaratıcılığının önündeki teknik engelleri kaldıran, yenilenebilir kaynaklara yaslanarak doğayı tahrip etmeyen, uzmanların değil üretenlerin denetlediği farklı teknolojiler geliştirmek mümkün müdür?

Dickson buna siyasal bir cevap veriyor: Alternatif bir teknoloji, ancak alternatif değerlere yaslanan bir siyasal pratikle inşa edilecek alternatif bir toplum yaratma mücadelesi içinde oluşturulabilir.

"Yazılışının üzerinden yaklaşık 20 yıl geçmesine karşın kolay okunan, okuyana heyecan ve güven veren bir kitap *Alternatif Teknoloji*. Okumak ve tartışmak için çok nedenimiz var. Fazla zamanımız kalmasa da..."
Tunca Arslan/İkibine Doğru

"Kitap bir yandan teknolojinin ve teknolojik gelişmenin nesnel ve masum maskesini düşürürken diğer yandan yeni, her türlü alternatif toplumsal proje için alternatif teknolojilerin tasavvur edilmesi gerekliliğini vurgulayarak bizi hayal gücümüzü kullanmaya itiyor.
Nurhan Yentürk/Cumhuriyet Bilim-Teknik

Rudolf Bahro

NASIL SOSYALİZM? HANGİ YEŞİL? NE İÇİN SANAYİ?

İnceleme/159 sayfa

"*İnsanların mücadeleye olumlu bir içerikle bağlanmaları, ancak bireyselliklerini koruyup geliştirebilecekleri bir hareket alanı oluşturabilecekleri veya buradan yola çıkarak yeni bir kültürel bütünlük, yeni bir çalışma ve hayat biçimi yaratabilecekleri noktada anlamlıdır*" diyen Bahro, 20 yüzyılın sonlarına doğru hayatımızı etkileyen toplumsal hareketliliklere aktif (=aynı zamanda radikal) bir biçimde katılan politik bir düşünür olarak öne çıkıyor. Mevcut sosyalist sisteme içeriden en etkili eleştiriyi "*Alternatif*" adlı eseriyle yapan Bahro, bu yüzden Batı'ya geçmek zorunda bırakıldı. Burada Yeşil Hareket'e önemli teorik katkılarda bulundu. Daha sonra sosyalist sistemin "*yetişmek ve geçmek*!" hedefiyle ve ekonomist/modernist bir yarışmacılıkla kapitalizme tabi olduğunu söyledi. Bütün olarak "*sanayi uygarlığı*"nı yeniden tanımlama çabasına girdi ve "*maddi ihtiyaçlarımızı*" yeniden düzenlememiz gerektiğini belirterek "*ekolojik bir barış toplumu*" için düşünmeye başladı.

Hayatı kavramada kullandığımız yöntemlerin "*hata*"lar içerebileceğini, bu yüzden "*kuşku*"yu hiç elden bırakmamamız gerektiğini kimi saptamalarıyla bize gösteren Bahro'yu "*es*" geçmememiz gerektiğini düşünüyoruz.

"Rudolf Bahro'nun sosyalist düşünce açısından en değerli yanı, gerek Doğu'daki sosyalizm karikatürlerine, gerekse Batı'daki acımasız kapitalizme aynı sertlikle eleştiriler getirmesi. Teorik serüveni ve son geldiği nokta ne olursa olsun, Bahro, bu iki sistemin ortak olumsuzluklarını sergileyerek, son yıllarda sosyalist düşünceye büyük katkı yapmış teorisyenlerden biri."

Ender Helvacıoğlu / 2000'e Doğru

Oskar Anweiler

RUSYA'DA SOVYETLER (1905-1921)

İnceleme/359 sayfa

Maurice Brinton

BOLŞEVİKLER ve İŞÇİ DENETİMİ

1917'den 1921'e DEVLET ve KARŞI DEVRİM

İnceleme/136 sayfa

Fransız Devrimi'nin 19. yüzyıldaki işlevi ne ise Rus Devrimi'nin de 20. yüzyıldaki işlevi odur. Her ikisi de dünyaya siyasal bir gelişme modeli ve evrensellik savında bir ideoloji sundular. Fransız Devrimi yurttaşların temsiline dayalı belli bir türü ortaya çıkarırken, Rus Devrimi çalışan kitlelerin özgün bir örgütlenme biçiminin -*işçi, köylü ve asker sovyetleri*- doğmasına yol açtı.

Hem kendi aralarında, hem de herhangi bir tarihsel modelle en ufak -bilinçli- bağlantı kurmadan ortaya çıkan Rus sovyetlerini karakterize eden en temel şey işçi, köylü ve askerlerin kendi kendilerini yönetmeleri... İktidarı *devletleştirmenin* değil *toplumsallaştırarak dağıtmanın* aracı olan sovyetler ile ilk kez sadece *yıkmaya* değil, aynı zamanda *kurmaya* da yetenekli bir örgütlenme modeli ortaya çıktı. Hiyerarşi ve merkeziyetçiliği reddeden, profesyonel bürokrasisi olmayan, seçmenlerin temsilcilerini istedikleri an değiştirebildikleri bir demokrasi modeli... Böylece "*devrim*" kavramı da yeni bir içeriğe yöneldi: Başkalarının halkın *adına* örgütlenerek devleti ve onu yönetmek istemesinden, halkın bilfiil *kendisinin* örgütlenip kendi kendini yöneterek devleti dağıtmasına doğru... Sovyetlerin doğuşunu, gelişmesini ve yok oluşunu bütün ayrıntıları ile anlatan Anweiler'in "*Rusya'da Sovyetler*"i ile Brinton'ın daha politik bir üslupla kaleme alınmış "*Bolşevikler ve İşçi Denetimi*"nin en önemli özelliklerinden birisi de "*sovyet*" kavramı ile "*Bolşevizm*" kavramı arasında kurulan çağrışımı yıkmasıdır. Her iki kitap da, karşı konulamayacak bir biçimde "sovyetlerin başlangıçta bağımsız olduklarını", ancak gelişimlerinin belli bir evresinde Bolşevikler tarafından tarafından devrime kitle desteği sağlamak için "taktik olarak" desteklendikleri anlatılıyor.

Tarih boyunca süre giden yönetenler-yönetilenler arasındaki ayrımın nedenleri hakkında her iki kitabında es geçilmeyecek sorular sorduğunu düşünüyoruz.

Der: Robin Blackburn

ÇÖKÜŞTEN SONRA SOSYALİZMİN GELECEĞİ

İnceleme/215 sayfa

Sol, Sovyetler Birliği'nde yaşanan çöküşün ardından moral ve örgütsel bir dağınıklık yaşıyor. Reel-sosyalistlerin sosyalizm adına önerdikleri hayatın pek "parlak" şeyler içermediği herhangi bir kuşkuya yer bırakmayacak kadar net bir biçimde ortaya çıktı. Medya ise yaşananları sosyalizme mal etme çabasına etkin bir biçimde girerek "sosyalizm öldü, tek seçenek kapitalizm" imajını yerleştirmeye çalışıyor.

Oysa, yaşanan reel-sosyalizme çöküşten önce de eleştirel bakan kimi yazarlar vardı, şimdi de var. Bunlar çöküşü ekonomide, politikada, kültürde halkın inisiyatifine çok az yer veren bir anlayışın yenilgisi olarak adlandırıyorlar. Ve asıl şimdi, özgürlükçü, feminist, ekolojik dengeyi gözeten, insan merkezli bir sosyalizm için "gelecek" imkânlarının daha uygun olduğunu söylüyorlar.

Bütün moral bozukluğuna rağmen bu "tarihsel şansa" dikkat çekerek, bizi, her şeyi "piyasa" ve "rekabete" indirgeyen "üretim" ve "tüketim" çılgınlığına düşmüş kapitalizme karşı insanların kişilik ve yaratıcılıklarının önündeki engelleri kaldıran, çıkardan değil "işbirliği" ve "dayanışmadan" söz eden *"sahiden yeni bir hayat"* tahayyül etmeye çağırıyorlar.

Şimdi yeni baştan başlamalıyız; adım adım kendi bedenlerimiz dışında hiçbir kalkana sığınmadan. Keşfetmek, yaratmak ve hayal etmek gerekiyor. Bugün düş kurmak, kendi uyanışını görmek her zamankinden daha fazla gerekli. İnsanlığın bencilliğe ve iğrenç bir biçimde para peşinde koşturmaya mahkûm olmadığına, sosyalizmin ölmediğine inanan birinin iddiasıdır bu. Bir dinozorun.

Eduardo Galeano

E. J. Hobsbawm

1780'DEN GÜNÜMÜZE MİLLETLER VE MİLLİYETÇİLİK

Tarih/çıkıyor

E. J. Hobsbawm, yorumcularca, yaşayan en büyük Marksist tarihçi olarak gösteriliyor. İskenderiye'de doğan, çocukluk ve ilk gençlik yılları Viyana ile Berlin'de geçen, İkinci Dünya Savaşı öncesinin Orta Avrupa kültürünü olanca zenginliğiyle tevarüs eden Hobsbawm'ın konu yelpazesi, son derece geniş: Bir uçta, kapitalizmin yakınçağ tarihinin neredeyse tamamını kucaklamaya yönelen büyük üçlemesi *(The Age of Revolution 1789-1848; The Age of Capital 1848-1875; The Age of Empire 1875-1914)*, diğer uçta emek tarihi *(Worlds of Labour)*, köylülük, eşkıyalık *(Bandits)*, Batı Avrupa komünist partilerinin tarihi *(Revolutionaries)* gibi temalara ilişkin sayısız özel inceleme (ve hatta caz tarihi ve eleştirisi yazıları) yer alırken, içinde gezindiği coğrafya, Hindistan'dan Latin Amerika'ya uzanıyor. Hobsbawm, aynı zamanda çok aktif bir "kamusal" aydın: Yeni bir sol politikanın tanımlanması ve üretilmesi çabalarının daima içinde; ABD, İskandinavya ve Almanya'da aynı derecede aranılan bir konferansçı; güncel siyaset, toplum, kültür ve sanat yazıları çok çeşitli gazete ve dergilerde yer alabiliyor.

Soğuk savaş sonrası dünyanın belki en yakıcı sorununa eğilen *1780' den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik*, böyle olağanüstü bir birikimin ürünü; "milletin yeniyetmeliği"nden ve kapitalizm öncesindeki "ön-milliyetçilik" öğelerinden başlayıp, devletlerin milliyetçiliği oluşturma ve geliştirmedeki yukarıdan aşağı rolünden geçerek, liberalizm çağının milliyetçiliğinin 1870-1918 döneminde geçirdiği dönüşüme, 1918-1950 arasında ulaştığı doruğa ve 20. yüzyıl sona ererken hâlâ yol açmakta olduğu felaketli boğazlaşmalara uzanıyor. Sovyetler Birliği'nin dağılması sonucu ortaya çıkan Türkî cumhuriyetler ile özel ilişkisi, Türkiye'yi Hobsbawm için başlıbaşına bir ilgi alanı haline getirmekte. Bu nedenle kitapta, eserin Türkçe baskısı için yazılmış bir yazar önsözü ile, gene bu amaçla tepeden tırnağa revize edilmiş bir 6. bölüm yer alıyor.